

Розділ V

Карпатська Україна в портретах

"Мир Божий, що вище великого розуму, нехай хоромить
серця ваші Я мислю ваші в Христі Іоусі". /Філіп. 4,7/.

Дано в Празі дня 19 серпня 1944.

Цей овій запозіг
в Августин Волошин
всім, здорово ду-
и тіла вканоручно
підлогоя перах намі,
ди овіджамаи:

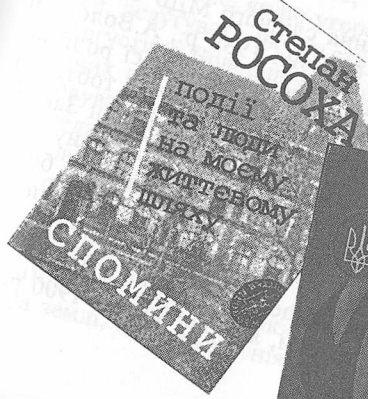
Григорій Кочурко
Микола Вошнік

Августин Волошин

*Вітання від Києва
до Львова 1944
в серпні 1944
в серпні 1944*

КРАСНА ВИБОРА

UNIVERSITA

CVELID...
RECTOR MAGNIFICVS.
GEORGIVS HOETZEL.
ORDINIS IVRIS CONSULTORVM DECANVS.
Ernestus Wenig
PROMOTOR RITE CONSTITIVS.
Vincencius Šveclov
DOCTORIS IVRIS

5.1. Августин Волошин — президент Карпатської України

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів. Дід Августина Іван Волошин у 1830 р. служив священиком у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священиком стає батько Августина Іван. Одержавши цей сан, Іван, разом з своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, що на Мараморощині (тепер Міжгірський район), де до останніх днів свого життя служив Богові і людям. Його не стало в 1892 р. [4, Н-17681, л.11]. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 р. [4, Н-17681, л.11]. Таким чином, батьки майбутнього президента були виховані у душі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющій закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд [160, С.19].

17 березня 1874 р. у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився хлопчик, якому щасливі батьки дали ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено — Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин — моя родина. Це село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломомою. Но суть і побивані хижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святоє для мене місце, цілоє родноє село, всіх жителів його» [499, С.17].

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А.Волошин навів деякі біографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священика. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священиком греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м.Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешта, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р., переїхав до Ужгорода і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. В 1896 р. знову приїхав в м.Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році.

По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся в м.Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... В 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії — дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було» [4, Н-17681, л.11].

Августин Волошин розповідав, що в нього були три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул.Подліпки, 16; Ольга Іванівна — м.Ужгород, вул.Ракоці, 26; Елеонора Іванівна — с.Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри — Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А.Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки [4, Н-17681, л.11]. Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що ця сторона питання не дуже цікавила співробітників МДБ.

Сім'я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високоінтелігентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 60-х роках XIX століття. На особливості цього регіону звернув увагу Василь Гренджа-Донський, коли писав: «Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині» [387, С.189]. Необхідно погодитися з Василем Степановичем у тому, що «це на молодого хлопця мало вплив» [387, С.189].

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священників свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Ось яку характеристику духовенству XIX століття дав Михайло Драгоманов: воно «підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебілось на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей, вслугувати начальству й панству угорському» [499, С.17-18]. Батько Августина Волошина до цієї категорії духовенства не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в душі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А.Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А.Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався в своїй науково-практичній роботі» [709, С.6].

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримува-

вся постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Та найкраще описав свої дитячі роки сам Августин Волошин у поезії «Родное село», в якій відчутний вплив творчості Олександра Духновича [1122, С.246]. Справедливо відзначив один із біографів А.Волошина, що він «вже виніс з дому... знання руської мови і любов до рідного слова», проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі» [175, С.8; 1121, С.20]. Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи» [387, С.189]. Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова Олександра Павловича, що

«Кождий чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити».

З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою ужгородська гімназія у 80-90-х роках ХІХ століття, добре видно з праці Володимира Бірчака. То ж надамо слово соратнику А.Волошина: «...Уся наука в ужгородській гімназії — як загалом у всіх мадяронських гімназіях — мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї ціли мали служити всі предмети, а в першій лінії історія, землепис и само собою розуміється — історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах только релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тих, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тих обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури — а богослужебну, церковно-славянську, штучну мову. Плян науки руської мови був якбы з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже только половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної — то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського — а то й релігії по руськи?» [175, С.8-9].

Отже, у 80-90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р., «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах» [499, С.19].

Дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська» [499, С.19]. Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А.Волошин, все-таки, не вважав ці роки втраченими. Перш за все тому, що в ній викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латині мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Професор В.Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці А.Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням», — писав Августин Штефан [1121, С.21].

Ще під час навчання в гімназії талановитого юнака запитав епископ Ю.Фірцак і запропонував йому продовжити навчання на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А.Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і, незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися в архівосховищах Будапешта, А.Волошин дотримувався думки, що при викладанні історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним питанням, які вирішені історією, а також доповнюватись розглядом розвитку мистецтва відповідних епох. «Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій. 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до заслужених історичних діячів нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства. 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку» [160, С.117].

У 1893 р. А.Волошин переїхав до Ужгорода і тут закінчив навчання. Серед викладачів богословської академії виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше

писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межнародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства» [261, С.6]. Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Після закінчення теологічного факультету в 1896 р. А.Волошин 24 листопада одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і деякою мірою була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою Будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом, вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. В 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основам гігієни в хаті для немовлят і хворих [1121, С.38].

Заслугою Ірини Волошиної є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу», який у міжвоєнний період провів цілий ряд просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошина вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. В 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці під сиротинню (вартість його становила близько 300 тисяч чеських крон). Вона була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка протягом 1932-1933 рр. організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Ця мужня і енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: «Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ошадна господиня була гостинна і толерантна...» [1121, С.38].

Її передчасна смерть 13 березня 1938 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина [67, 1936, 13 берез.]. Президент Чехословацької республіки Т.Масарик надіслав Августину Волошину лист, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала в своїй монографії відомо чеська дослідниця життя і діяльності А.Волошина Тетяна Беднаржова. Наведемо їх: «Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т.Г.Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар». Того ж дня А.Волошин подякував за співчуття: «Шановний пане президенте! За висловлене співчуття до мого горя, викликаного смертю моєї дорогої дружини, прошу прийняти мою сердечну подяку. Вам відданий і вдячний Монс. Августин Волошин, директор» [160, С.163]. Некрологи про смерть дружини А.Волошина надрукували всі тогочасні газети

Чехословаччини. Він теж повідомляв про це від свого імені: «Переїнятий глибоким жалем та здаючись на св. волю Богу повідомляю, що найдорожча моя Дружина Ірина Волошинова рожд. Петрик в 59-ім році життя 40-ім супружжя, заосмотрена св. Тайнами по півночі дня 13-го березня 1936 р. упокоїлася в Господі. Похорон тлінних останків Дорогої мені Дружини відбудеться дня 15. березня по полудні о 16 год. в ужгородській греко-католицькій кафедральній церкві. Заупокійна Служба Божа відправиться дня 14. березня о 8 год. в тій же кафедральній церкві. Найбільшу приязнь і любов до Покійної окажемо молитвами за її душу. Ужгород, дня 13. березня 1936. Монс. Августин Волошин, управитель учительської семінарії» [160, С.162].

Однак необхідно повернутися до опису подій, що мали місце наприкінці XIX століття. 22 березня 1897 р. А.Волошин був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, за обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А.Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А.Волошина. Професор М.Болдижар писав, що постать Волошина «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!» [217]. Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А.Волошина була зрозуміла для часів тоталітаризму, коли майбутнього президента вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. це виглядало досить примітивно і неаргументовано.

В 1985 р. видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, в якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. В 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо добре і тонко вникнути в справу, то Волошина не можна звинувачувати. В разі невиконання цього закону могла йти мова про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відмітити, що на угорську

мову навчання, згідно з законом, переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною [23, С.17-18].

У 1937 р. А.Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом?» У ній А.Волошин дуже детально описав всі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, — писав він, — був Еміл Меллеш, гр.кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих «гр.кат. мадярів» було особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й викинення кирилики з церкви і школи» [261, С.7]. Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старого й нового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішати остаточно в таких важних справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників» [261, С.7-8].

Мукачівський єпископ А.Папп сформував окрему комісію, до якої був також включений Августин Волошин. Члени комісії підготували «Меморандум», в якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку передрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є приспособлена до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій в схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в нашу чисто церковні діла» [316, Т.3, С.115]. Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилицю продовжувалася.

5 червня 1915 р. А.Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А.Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів в Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків мадярської мови, представив самозвуки, яких і нема в мадярській мові, і так довів до висновку,

що науково мадярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посяганням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії» [316, Т.3, С.116]. Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти мадярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т.д.» [316, Т.3, С.116].

Августин Волошин доводив і переконував, що «противиться проект зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок мадярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і запламити вірність цілого народу. Хто вважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, най іде далі по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, — сказав я, — не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...» [316, Т.3, С.116-117].

Нехай нам читач вибачить за досить обширні цитати, але, роблячи це, ми переслідували єдину мету — довести, що не по своїй волі А.Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти політики тотальної мадяризації? І хіба А.Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А.Волошин був дуже задоволений, пригадував А.Штефан, коли при виданні «Практичної граматики» йому вдалося «всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув» [1121, С.244]. Необхідно погодитись з переконанням А.Волошина, що «акція мадярів проти кирилики і нашого старослов'янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов'янської Чехословацької республіки» [316, Т.3, С.117-118].

У той час А.Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. В 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного закінчення Вищої педагогічної школи в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати

дані предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А.Волошин працював викладачем, а з 1917 до 1938 рр. директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. На кінець XIX століття припадає вихід у світ двох книг А.Волошина. «Методична граматика» для народних шкіл, написана в 1899 р, витримала три видання. Це стосується і його «Читанки». Пройде 10 років, і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Врахуймо і те, що на час виходу першої книги А.Волошина її автору сповнилося 25 років.

Говорячи про формування світогляду А.Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Наприкінці XIX століття А.Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства «Боян» Губчаком. Як вважає В.Бірчак, саме Губчак запросив молодого педагога і священика до Львова. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Волошина шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються дружні стосунки між А.Волошином і Гіядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти». Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 р. Це стосується і преси. Вихід першої в Закарпатті газети, яка видавалася рідною мовою, став можливий тільки завдяки старанням Августина Волошина.

Період 1900-1938 рр. був найбільш плідним в житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А.Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй А.Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали Батьком. До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович — Будитель карпатських русинів.

У 1864 р. з ініціативи О.Духновича було засноване «Общество св. Василія Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раківський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак

у 80-х роках XIX століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично настроєні священники вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу Волошина з великими побоюваннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В.Гренджі-Донського, запеклий «україножер», відкрито заявив Волошину: «Если би русини наші жили не під Карпатами, не коло Галичини, не дагде коло Сегедина, тогди би я знав виробити із них одну образцеву народність, но під Карпатами, близь до Львівського митрополита, опасна е руська культура» [323, С.42].

Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство. Соратник А.Волошина Августин Штефан писав у своїх спогадах: «Інженер Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що малярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати «Общество», — відразу повернув до Ужгороду і повідомив про це пароха в Цигольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А.Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о.Петром Гебеєм та з єпископом Юлійом Фірцаком, А.Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону» [1121, С.37]. Так в 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак, «за два роки тягнулася справа зареєстрування «УНІО». Сіє товариство, добувши з акціовим капіталом мало грошей, еще хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котрое із членських вносів ледва знало видавати свій календар.

Товариство «УНІО» в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників і учебников, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестувало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг — всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби

подати інституції основи для ліпшої будучности» [323, С.43]. Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911-1919 рр. виходило «Село» — додаток до «Науки». Починаючи з 1904 р., почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А.Волошину, ще напередодні Першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Перше число «Науки» — органу «Общества св. Василя Великого» вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є.Сабов, П.Гебей, Ю.Жаткович, Е.Рошкович, В.Гаджега, В.Матяцков, І.Легеца, Ю.Станканинець, І.Мигалка, В.Легеца, І.Гошук, М.Немет, А.Волошин та ін. [323, С.62]. Наприкінці 1900 р. Ю.Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки» був сам її редактор Августин Волошин. У своїх «Споминах», які були опубліковані в 1923 р., він відзначав: «Статті «Науки» були по більшій частині релігійного і наукового напрямку. Дописователі збирали твори народної поезії і сим указували на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясного, виробленого граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... «Наука» з рока на рік росла, розвивалася. Собрала она около себе значительный круг дописователів, но головною задачею її було: увійти в народ, заінтересувати наших селян печатним рідним словом. Се і удалося, бо в «Науці» часто стрічаємся з дописами простих людей, селян» [323, С.62]. «Наука» видавалася в складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А.Волошин: «Матеріально «Наука» стояла в тяжкій положенню. Передплата ціна (річно 4 к.) була занадто низька, і понеже «Неділя», видавана мадярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рік), про то велика часть грамотних людей не передплатила «Науку». Закон Апоінія, прийнятий р. 1907 і вповні проваджений в жите, для нас приніс дуже смутні наслідки. Школи сталися інституціями мадяризації, число руських шкіл упало майже на 0, в 1910 року було лиш 18. Наслідки сильної мадяризації почула і наша література. Було много таких інтелігентів, що на своє ім'я і не сміли принимати руської газети і із таких ліпші за один-два роки передплатували на газету під іменем якогось селянина або слуги» [323, С.63].

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Краина», а з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А.Волошин перебрав на себе редак-

цію газети і вернув газеті ім'я «Наука», котру до кінця 1921 року з поміччю А.Волошина издавало Акц. Т-во «УНІО». У другій половині 1921 р. ...поставили непорозуміння між «Унією» і редактором і прото в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавateľом газети, котрій придав ім'я «Свобода» [323, С.64]. Не можна не погодитися з твердженням сучасного українського літературознавця Ю.Балеги, що «спочатку газета мала переважно культурницький характер, але поступово все більше втягувалася в політику, як і її видавець» [134]. Аналіз матеріалів, опублікованих на шпальтах «Свободи», цілком підтверджує це висловлювання вченого. У 1923 р. А.Волошин писав, що «Свобода» «є тепер незалежною політичною газетою, котра підпирає християнський і народний напрям політики» [323, С.64]. Разом з тим, на шпальтах газети постійно з'являлися матеріали про діяльність осередків «Просвіти», про різні акції представників народовецького напрямку тощо. Майже в кожному числі газети зустрічаються обширні статті з «мовної проблеми», навколо яких постійно відбувалися дискусії.

Неприязливе ставлення А.Волошина до соціалістичної ідеї простежується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні «Свобода» не була винятком, зображуючи Радянську Росію, а потім СРСР як «імперію зла і безбожництва». У статті «Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів)», опублікованій у 1928 р., А.Волошин одночасно відзначав: «В новіших часах особливо дві крайності перешкоджають свободному розвитку системи шкільної і то: 1.комунізм, 2.фашизм. Що диктатура комунізму є шкідлива для культури, то не треба доказувати, бо то доста ясно і смутно представляє страшний упадок моральності і господарського благобуту в так зв. совітських державах. Менше шкоди приносить, еднако також задержує розвиток шкільництва диктатура фашизму, котрий всі другі чинники культури піддає одному, і то національному» [323, С.125]. Більш детально про суспільно-політичний устрій в СРСР Августин Волошин писав у праці «Про шкільне право будучої Української держави», опублікованій в Празі в 1942 р. Наведемо окремі місця з цієї статті: «А супроти того, як виглядають обставини в державах Советського Союзу? Школа сталася там не засобом культури, але засобом одної партії, партії комуністів, яка веде завзяту боротьбу проти головних ділянок культури, особливо проти чинників моральної культури, як проти родини, проти церкви і т.д. Змагання шкіл до технічної освіченості будучих робітників понизило рівень наукового поступу так у нижчих, як у середніх школах, а особливо підупав рівень високих шкіл, які також мають служити партійним цілям комуністів і не мають жодної свободи, бо ще й свобода наукового дослідження є обмежена...

Родинне життя цілком знищили закони Советів, наповнені духом «вільної любови». Від боротьби проти подружжя очікували володарі комуні-

стів підвищення популяції, але закони їх причинилися до зменшення числа приросту населення, а особливо причинилися до поширення розпусти та бандитизму... Ця система довела до того, що поліція мусіла вести карні експедиції проти злочинських банд дітей. Впала там і мистецька творчість: в Советах проявили пропорціонально дуже малу мистецьку ініціативу. Взагалі система комунізму вбила в людях ідейність і понизила до нечуваної перед тим міри і саму продукцію. Багата земля України зажила за радянської системи роки голоду, що винищив мільйони населення. Колективні господарства витворили нові типи безправних і голодуючих рабів... Уряди Советів вибудували славу на весь світ над Дніпром електричну гідроцентралу, поставили великі фабрики на вироблення літаків, панцерних возів і т.д.; тим своїм поступом і хваляться, але правдивим є лише поступ культури, а техніка є лиш частина культури, яка і за свої досяги дякує духовності людини; ця духовність проявляється в науках, в мистецтві, в цивілізації, а передовсім в моральності. Два протилежні приклади Америка і Советія показують, що головною умовою культурного поступу є свобода культурної праці. Як повітря є конечно потрібне для дихання, так і свобода до вільного відсвіжування кровообігу культури» [323, С.144-145].

Відомий український історик Станіслав Кульчицький, аналізуючи тогочасне радянське суспільство, відзначав: «Опановане комунізмом суспільство мало ще одну вражаючу особливість: воно не називало себе комуністичним. Щоб висловлювати невдоволення «чимось» чи спробувати це «щось» знищити, треба назвати його на ймення. Комунізм справді викликав незадоволення і диктаторською владою, що управляла репресивними методами, і надзвичайно неефективним господарським механізмом, який змушував громадян десятиріччями зазнавати матеріальних нестатків. Але вожді вчили, що в класовому суспільстві без репресій не обійтись, а нестатки — це тимчасове явище. Після знищення «ворогів народу» вони обіцяли масам світле майбутнє. Його й назвали комунізмом. Це слово увійшло в масову свідомість не як означення адекватної сучасності політико-економічної системи, а як синонім майбутнього суспільства загального благоденства» [608, С.3-4].

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода» Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920-1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923-1938), журналі «Підкарпатська Русь» (1923-1938), «Кооператива» (1921-1924), «Учительський голос» (1929-1939), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922-1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов», який виконував роль літературного альманаху, та журнал «Благовісник». Необхідно погодитися

з думкою сучасних літературознавців О.Мишанича і П.Чучки, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя» [709, С.8].

Та найбільша заслуга А.Волошина полягає в тому, що він пише і видає книги, шкільні підручники. І робить це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що А.Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: 1. Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899). 2. Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900). 3. Азбука (1904). 4. Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ языкѣ (1905, 1913). 5. Малая библия для низших кл. народных школь (1904). 6. Наука о числахъ для 1 і 2 кл. нар. школь (1919). 7. Наука о числахъ для 3 кл. нар. школь (1919). 8. Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школь (1919). 9. Физика (1923). 10. Наука стилізацій (1920). 11. О письменномъ языкѣ Подкарпатських русинов (1920). 12. Педагогика и дидактика для учительных семинарій (1923). 13. Історія педагогіки для учительних семинарій (1923). 14. О соціяльнім вихованю (1924). 15. Мала читанка для II и III кл. народных школ (1930). 16. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (1931). 17. Педагогічна психологія (1932). 18. Методика народно-шкільного навчання (1935). 19. Логіка (1935). 20. Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин — автор цілого ряду популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1. Що хоче угро-руський нарід (1918). 2. Дві політичні розмови (1923). 3. Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4. Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой (1932). 5. Про брехливість дітей (1935). 6. Оборона кирилики (1936). 7. Про шкільне право будучої Української держави (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А.Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А.Волошина відносяться «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що А.Волошин в 20-30-х роках вважався заслуженим авторитетом в драматургії. Не випадково В.Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А.Волошина. І він мав рацію. Історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А.Штефан писав,

що драма «Марійка-Верховинка» — найкраща дотеперішня карпато-українська драма [1121, С.34].

Аналіз його книг дав підставу стверджувати, що Августин Волошин не відривав історію і культуру Закарпаття від всього українського народу. Руська читанка «Весна» для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. В доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачева. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича «Я русин був» і «Подкарпатські русини». Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, вихувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови:

«Люби рідне слово, милу руську мову
Єї не встидайся, за ню бийся в грудь.
За то родне слово будь готов до всього
І знай, що ти Русин, того не забудь!
Знай, що ти є сином великого роду
Його не встидайся, од него учись
Отці твої знали вмерти за свободу
Будь їх годним сином, за волю борись».

Всі ті десятки книг, які видав А.Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А.Волошин розповідав своїм учням: «Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашім віці. В Центральній Семінарії в Будапешті, — 3 роки студіював я там, — дали мені знати, що я не їх. Вже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачевську єпархію, збирав я матеріали про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова — це життя народу» [1121, С.251]. Цього постулату Августин Волошин притримувався до останніх днів свого життя.

В передмові до «Практичної граматики руського язика», виданої в 1926 р., говорячи про самобутність української мови і відмінність її від інших мов, Августин Волошин відзначив: «Ми говоримо по-руськи. Наш народ жиє не лиш на Подкарпатській Руси, но і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ зовсея і українським. Наш народ числить до 40 млн. душ.

Язык наш належить до слов'янських. Крім нашого, слов'янські язики суть ще: білоруський, російський (великоруський), словацький, чеський, польський, хорватський, сербський, словінський і болгарський.

Кожний язик зміняєся поволі, з часом. Давні пам'ятники нашого язика не так легко нам розуміти, як нинішні твори. Предки наші тисячі літ тому назад зачали вперше по-слов'янськи писати. Святий Кирил і Методій переклали Святе письмо і другі церковні книги з грецького язика на слов'янський. Но тим язиком тепер уже ні один народ не говорить: він зоветься старослов'янським, або церковнослов'янським.

Давні язики, якими нині вже ніхто не говорить, зовуться мертвими. Такий є, наприклад, і старослов'янський, або церковнослов'янський, латинський, старогрецький і інші.

Русини, росіяни (москалі), серби і болгари уживали аж до XVIII століття церковнослов'янський язик. Тепер уже всі просвічені народи пишуть своїм родним язиком, правила котрого беруть із усіх своїх говорів.

Ся граматика подає правила нашого руського (малоруського) літературного язика» [323, С.217]. Ці доступні та зрозумілі думки А.Волошина є гідною відповіддю тим, хто ще й сьогодні намагається піднімати «мовну проблему». Говорячи про відмінність української мови від російської, А.Волошин писав, що українська мова м'яка у її мовленні, зручна і легка [323, С.152]. А в фундаментальній праці «О письменном язичі Подкарпатських русинов» педагог вже однозначно заявив, що «сторонництво к московщині є у нас 1) анахронізмом, 2) шкодить культурной роботі, 3) шкодить церкві і духовной жизни, 4) шкодить економічним інтересам і 5) сприяє і політичну консолідацію, для того з силою глибокого убідження кличемо кожного широго друга правди, кожного іскренного слов'янина і русина, шtbody рука і руку став проти розбиваючого нас і нічим не обусловленого москвофілізма.

Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого родного язика, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли розвиватися.

Коли маємо вже своєї свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тогди не будьме ворогами йому ми самі, сини руського народа» [323, С.185]. Актуальність думок Волошина не викликає заперечень.

Августин Волошин високо цінив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А.Волошин говорив, що «всегди, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших» [67, 1934, 31 трав.].

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. В 30-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думки, в яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили актуальності і тепер. «Наш

синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба наминає нас на наслідування ідеалів народних» [67, 1933, 27 лип.]. Августин Волошин закликав: «Підносьте високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапору суть ворогами самого народу» [67, 1933, 27 лип.].

Августин Волошин добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 20-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А.Волошин засновує «Учительську Громаду». А.Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. «Учительське Товарищество» мало свій «С'езд» у залах Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів — «карпаторосів» понад 200 і коло 100 «народовців». По кількох промовах забрав слово й А.Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за малярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. «Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. «общерусским языком?» Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє по-московськи».

Тут настав крик: «Ми не москалі, ми рускі!» Інші кричали: «Ми українці!» Коли втихло, з президії хтось заговорив: «Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!» Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: «Народовці! За мною! До «Просвіти»! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку «Просвіти», у великій залі Волошин сказав: «Продовжую свою промову. Видно, що з нашими «карпаторосами» співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без «язикових вопросів» в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх». Відповідь — 78. — «Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут» [112].

C.51-52]. Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А.Волошин (1930-1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. — 1631 [1121, С.52]. Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А.Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, — тому закликаємо всіх до праці над собою» [1121, С.52].

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянні). Вже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. В 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи [362].

Августин Волошин — один з організаторів і керівників Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. У своєму виступі на II з'їзді товариства в 1926 р. А.Волошин переконував, що «наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпорядкувати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинути наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську.

В нашій товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і навчання, котра указує на помилки існуючих шкіл і на потреби дальших...

Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини» [323, С.120-121].

Про завдання Педагогічного товариства А.Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше

П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знане виховання і знане рідного краю, зв'язовало родину із школою, підпорovalo школу, витворювало учебники і книги лектури, указовало на потребу оснований нових школ. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скриваєся лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя» [323, С.122]. Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесєся до ліпшого матеріального життя і так обезпечить собі кращу будучність» [323, С.136].

Наприкінці 30-х років, в часи існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль.

Із наведеного вище фактичного матеріалу чітко видно, що Августин Волошин був визначним педагогом, вченим, видавцем. Проблеми навчання і виховання посідали центральне місце в його багатогранній діяльності. Разом з тим, необхідно констатувати, що А.Волошин також відносився до впливових політиків краю того часу, який протягом всього міжвоєнного періоду притримувався прочехословацької орієнтації. Варто погодитись з висловлюванням сучасних вчених, що А.Волошин чистою політикою займався мало [709, С.11]. Однак, якби там не було, але він був причетний до всіх головних політичних віх в історії Закарпаття з 1918 до березня 1939 рр.

Августин Волошин у ряді своїх робіт досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. У «Споминах» А.Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 р. була незрозумілою, і все «зависіло от міжнародної обстановки» [323, С.74]. Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив М.Карої. «І начались переговори з мадярським правительством, — писав А.Волошин, — котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зібранія русинів подержаного під предсідальством о. Євм. Сабова дня 19 децембра 1918 р. видан закон X дня 24 дец. 1918 р.

Однако сей закон викликав в «Раді» остру критику, бо «Руську Країну» опреділив лиш на 4 жупи — Ужгородську, Бережанську, Угочанську і Марамороську, а Земплинських, Шариських і Спішських русинів приобіцяв міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна мадярська печать виступила остро проти сього закону і хотй вже малисьме на папері автономію, еднако ще і в Ужгороді школи осталися чисто мадярськими і требованіє науки руського языка визвало неприятельський отпор мадярської публіки, із всього того руські патріоти виділи, що если на місто демокра-

тичної Мадярщини вернеся назад Мадярщина графів і нямешів, автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей осталися лиш на папері» [323, С.75]. 1 січня 1919 р. закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької республіки в Будапешті М.Годжу «і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси осадило чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року» [323, С.75].

Після того, як 8 травня ЦРНР прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, «100 членова депутація дня 20 мая 1919 року понесла рішення общего собрания всіх руських рад до Праги і передала президенту Масарику» [323, С.76]. Серед членів делегації був і Августин Волошин. Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? В інтерв'ю американській газеті «День» в 1923 р. А.Волошин дав вичерпну відповідь на питання: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зділати лучший вибір, як соединитися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою?». «Мій коротенький отвіт такий: Не могла!» — однозначно заявив А.Волошин [323, С.77]. Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти вирішення «закарпатської проблеми», А.Волошин, зокрема, сказав: «Пристили на се (*входження Закарпаття до складу ЧСР — М.В.*) всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясным, що сосдиненіє наших земель з западними русинами — невозможно. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословакії, де наділисьмеся найти братської підпори для свободного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас единственно добрим» [323, С.77-78]. Августин Волошин на цій позиції залишався постійно. У розмові з Вікентієм Шандором, яка відбулася в Празі у 1939 р., він відзначив: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну ролю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час це був єдиний правильний вихід із положення — зв'язати нашу долю із слов'янським народом» [1093, С.31].

Переважна більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословащини було правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура. Не випадково, що А.Волошин вислав подяку уряду Чехословащини вже тоді, коли ця держава припинила своє державне існування. «Міністр Капрас, — пригадував В.Шандор, — подякував за милу увагу: згадав, що празький уряд дістав телеграму — подяку від о. д-ра Волошина. Він був зворушений телеграмою та мою увагою і сказав: — Я ніколи не сподівався, що за

стільки кривд, які ми вам заподіяли, ви поставитесь до нас так шляхетно. Ваш уряд телеграмою і ви особисто зробили нам у цих скрутних годинах велику радість. Від словаків ми нічого не дістали. Прийміть від мене і чеського народу прояв найкращих побажань для Карпатської України і всього українського народу» [1093, С.31].

Про свою політичну діяльність А.Волошин дещо сказав слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. «Початок політичної діяльності, — розповідав А.Волошин, — відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині — «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.» [4, Н-17681, л.12].

У 1918-1921 рр. А.Волошин взяв участь у об'єднанні Народних рад, про що вже йшлося, і був членом Директорії — тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем (з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р.), у 1925-1929 рр. був послом до Празького парламенту від Християнської Народної партії [709, С.11]. Як посол до Празького парламенту А.Волошин відстоював інтереси Закарпаття, провів кілька помітних акцій. У 1926 р. він домігся введення в Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у будапештських банках. А.Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антизакарпатським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримали і закарпатські русофіли. У 1928 р. А.Волошин як посол домігся поширення на Закарпаття закону про конгруу — державну допомогу священникам» [709, С.11].

У 1919-1938 рр. А.Волошин входив до складу Першої Центральної Руської Народної Ради Підкарпатської Русі. У 1936 р. її зусиллями підготовлено й випущено (українською і російською мовами) «Проект закону Центральної Руської народної ради про конституцію Автономної Підкарпатської Русі» (1937), якому так і не судилось стати законом. Необхідно погодитись з сучасними дослідниками, що «авторитет А.Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже

неоднорідною, вона не відіграла тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась» [709, С.11-12].

З іменем А.Волошина пов'язано прийняття УЦНР цілого ряду маніфестів. Слідчого МДБ СРСР Вайндорфа зацікавив один з таких маніфестів від 1 жовтня 1937 р. А.Волошин підтвердив, що він дійсно його підписував. На запитання, у зв'язку з чим був виданий цей маніфест, Волошин поінформував: «В 1937 р. міністерство освіти Чехословаччини своїм розпорядженням намагалося ввести на Підкарпатській Русі для викладання в деяких школах російську мову і книги на цій мові. Дізнавшись про це, ряд організацій почали вживати заходи, щоб не допустити викладання предметів російською мовою в школах Підкарпатської Русі. Такою мірою і був маніфест від 1 жовтня 1937 р., в якому було викладено вимогу про скликання 17 жовтня 1937 р. з'їзду в м.Ужгороді. Я підписав цей маніфест від імені Ради, головою якої був, і від імені Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, головою якого також був я» [4, Н-17681, л.25]. А.Волошин не міг не підписати цей маніфест, бо саме він був ініціатором його створення. А.Волошин чітко заявив, що «всі спроби заведення у нас російської літературної мови скінчилися повною невдачею. Така доля чекає і сучасне москвофільство» [387, С.150]. Звичайно, такі висловлювання Августина Волошина були не до вподоби слідчим МДБ СРСР.

Неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного народу залежить від економічно-господарської самостійності. Сприяв створенню численних кооперативів, відокремлював існуючі від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз», був його головою. Велика заслуга А.Волошина полягає також і в тому, що він заснував Підкарпатський банк, першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і між ними асекураційне (*кредитне* — *Ред.*) товариство «Бескид» в Ужгороді [160, С.28].

Отже, Августин Волошин зарекомендував себе як визначний педагог, організатор шкільництва Підкарпатської Русі, просвітнянського і кооперативного руху. Він ввійшов в історію краю як визначний видавець і журналіст. Августин Волошин був причетний до цілого ряду політичних подій в Закарпатті, особливо міжвоєнного періоду. Однак триумф Волошина-політика припадає на 1938-1939 рр., коли він був призначений прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної Карпатської України.

Незважаючи на демократизм, притаманний чехословацькій політичній системі, празький уряд постійно зволікав з виконанням своїх обіцянок, взятих на себе на Паризькій мирній конференції 1919 р., мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Перший етап

автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, зокрема і особисто Августина Волошина.

А.Волошин завжди стояв за єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Разом з тим, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш нарід має бути паном своєї землі, а не рабом та погноєм чужих. Будемо вимагати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору й по законам належиться» [323, С.87]. У статті «Хто винен?» А.Волошин знову нагадує празькому урядові: «...Народ наш мав нагоди в р.1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важнішим питанням здійснення нашої політичної свободи досягнутої плебісцитом в р.1918-19. А здійснення може статися лиш одним способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу» [323, С.88-89].

11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій — представник русофільського напрямку в краї. Августин Волошин посів крісло державного секретаря. Однак, досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час проводив проугорську політику з метою відірвати Закарпаття від Чехословаччини і приєднати до святостефанської корони. В цей час А.Волошин продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка знаходилася в опозиції до прем'єра. «Будучи головою ради, — розповідав Волошин під час доповіді 14 червня 1945 р., — я здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званий головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Брацайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревай. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду... Цей маніфест вимагав від уряду Бродія виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проект маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована — я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю.Ревая в маніфесті немає і це цілком природно, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю.Ревасем і одобрений ним» [4, Н-17681, л.24-25].

17 жовтня 1938 р. Василь Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «З радником Перевузником та д-ром В.Одинським уложили ми «Маніфест»; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує принаймі двадцять тисяч примірників» [16, С.30]. Маніфест звинувачував А.Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і, фактично, вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. «Нова свобода» опублікувала «Отвертий лист» до Андрія Бродія, в якому повідомляла, що «у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликується, щоб вибивало «українських бандитів»... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на цю провокацію» [60, 1938, 18 жов.].

26 жовтня 1938 р. Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина — лідера українського напрямку в краї. Т.Беднаржова в своїй монографії опублікувала текст протоколу, складеного 12 грудня 1938 р., відшуканого в архіві канцелярії президента ЧСР. В ньому зафіксовано: «Монсеньйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: « Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин» [160, С.169].

Як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі? Василь Гренджа-Донський пригадував: «Десять біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залу: — Директор Волошин іменованій прем'єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о.Волошина і gratулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. — Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, — сказав Федір Ревай. — Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: — Масмо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному gratулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всім

наших. Люди з великої радості на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групками як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину» [16, С.38-39].

27 жовтня 1938 р. Августин Волошин опублікував звернення, яке свідчило про чітку українську спрямованість його уряду: «Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги наклали на нас пута, знов садили нас в тюрми» [60, 1938, 27 жов.]. Це звернення було розцінено українцями як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив хіба Е.Бачинський. Сам Волошин так пізніше говорив про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначили мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая» [4, Н-17681, л.13]. Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як в краї, так і за його межами. Вважаємо, що А.Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконала у зраді керівників русофільства і більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі. Остання постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали.

Відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні завдав Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від краю до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них округами.

3 листопада А.Волошин звернувся до населення з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України — це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі спонити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія» [323, С.375]. Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьгодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим,

що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприйемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опертя населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!» [323, С.375-376].

Уряду доводилося діяти в екстремальних умовах. І не дивлячись на це, Августин Волошин готує «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду» [160, С.170-172]. В «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного» [160, С.170]. Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції й Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства [160, С.170-171]. 24 лютого 1939 р. А.Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», прийняття якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак розгортання політичних подій в Карпатській Україні не в позитивну сторону не дало можливості провести його в життя.

Августин Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко притримувався ідеї співжиття закарпатських українців з чехами і словаками в одній державі. «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, — говорив він, — і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини» [323, С.381].

Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних результатів. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО.

Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народ!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси...

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації» [160, С.180-181]. У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованій 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас» [60, 1939, 3 берез.].

Августин Волошин планував відкриття Сойму провести в м.Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. Він дозволив, врешті-решт, скликати Сойм 15 березня. Того дня перший в історії краю український парламент розпочав свою роботу. Ще напередодні його відкриття, 14 березня, А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство закордонних справ Німеччини.

Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи — про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став Августин Волошин, за якого проголосували всі послы. Августин Штефан пригадував: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А.Ш.): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва сказали: «Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе». — «Як мушу, то буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3» [1121, С.90-91].

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава, так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування.

16 березня 1939 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі» [16, С.264]. Галицький журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті» [38, 1939, ч.4.]. Завдяки «Особовій справі А.Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з оку-

нацією угорськими військами Закарпатської України, — розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., — я втік (*стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам — М.В.*) в м.Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) — Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію — в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м.Загреб, де пробув 7 днів. З м.Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м.Загреб і звідти через м.Відень переїхав в м.Берлін, де пробув півтора місяця. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.» [4, Н-17681, л.11-12].

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії в Клужі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А.Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити, що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим» [10, Fond Prefectura, act.33/5148, 1939]. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (*УНО — М.В.*), очолюваної М.Туликом (*УНО очолював Ф.Ревай — М.В.*). Однак, вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена» [10, Fond Prefectura, act.33/5148, 1939]. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М.Тулика?» [10, Fond Prefectura, act.33/5148, 1939]. Відомо, що А.Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А.Волошин святкував Великдень в Югославії» [38, 1939, ч.5.].

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі» своє «Великоднє звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, — писав А.Волошин, — подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу.

Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні.

Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації.

До тої світлої хвилини приготуємося, плакаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдності. Творім національний моноліт, щоб у рішаючий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а осягнувши його, були в силі й боронити його» [323, С.385].

Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!».167 Газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А.Волошина в Берліні [59, 1939, 27 квіт.].

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю.Ревасем, С.Ключураком і А.Штефаном А.Волошин підготував меморандум, в якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства «Провіта», заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні.

...Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...» [752, С.14-17].

Невдовзі А.Волошин зрозумів, що Гітлер дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну. І тому, коли він давав інтерв'ю кореспонденту Рейтера, то прямо заявив: «Німці ганебно нас обманули...» [243, С.311-312]. На цьому політична кар'єра Волошина закінчилася. Він також перестав займатися активною політикою, віддавши себе повністю викладацькій роботі. «По приїзді в м.Прагу, — говорив він на слідстві, — коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки» [4, Н-17681, л.11-12]. Під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом певного періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою [4, Н-17681, л.10].

Прагський період життя і діяльності А.Волошина найбільш ґрунтовно висвітлила Т.Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В.Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одногослосно ухвалила монсенйорові о. Августину Волошині титул доктора прав УВУ в Празі» [160, С.184]. Ще раніше, з нагоди призначення А.Волошина державним секретарем в уряді А.Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці [160, С.184-185].

Архівні документи Центрального Державного архіву Вищих органів влади та Управління України, відшукані й опубліковані Т.Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А.Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому півроці 1940/41 шкільного року на філософському факультеті, значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету» [160, С.184]. На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А.Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету» [160, С.185]. В 1944-1945 навчальному році А.Волошин повинен був прочитати курси лекцій з «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривки з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання» [160, С.185-186].

Викладаючи в УВУ, А.Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що А.Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Пе-

дагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав складати понад 80 друкованих аркушів [160, С.189]. А.Штефан писав, що в Празі А.Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила їхню публікацію [1121, С.34]. Така ж доля спіткала інші твори А.Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць з педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» та двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробоем», яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрито. Яка подальша доля рукописів А.Волошина — невідомо.

Перебуваючи в еміграції, А.Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей в школи, гімназії. А.Штефан пригадував: «В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати. По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії» [1121, С.131]. Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А.Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку, та були поміщені в гуртожитках» [1121, С.132]. Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, в 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів в Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо віднісся до появи українських академістів в Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживає в Карлових Варах, пригадував: «Віюндацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено» [316, Т.3, С.185]. І в цьому велика заслуга А.Волошина і А.Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий шлях від рядового професора до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на своєму засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А.Волошина [160, С.195].

У Празі Августин Волошин себе віддав педагогічній і науковій роботі, однак повністю політику не полишив. Хоча активно її назвати важко. На допиті 22 травня 1945 р. А.Волошин заявив, що в еміграції не займався політичною діяльністю. Однак, на іншому допиті, 5 червня, він заявив про-

тишежне: «Ні, це не відповідає дійсності, так як я і інші члени уряду займаєш політичною діяльністю... ми направили меморандум міністру закордонних справ Ріббентропу» [4, Н-17681, л.14].

«Запитання: Коли, якого змісту і в зв'язку з чим направили фашистській Німеччині меморандум від імені уряду «Самостійної Карпатської України»?

Відповідь: Наприкінці вересня 1939 р., я, Ревай, Долинай, Перевузник, Ключурак і Штефан направили підписаний меморандум на німецькій мові міністру закордонних справ Німеччини Ріббентропу. В силу того, що я, Ревай Юліан, Ключурак, Перевузник, Долинай і Штефан, тобто президент і члени уряду були настроєні антирадянськи (*явне формулювання слідчого — М.В.*), ми в цьому меморандумі організовано виступили проти Радянського Союзу, вимагаючи від фашистської Німеччини не допустити дальнішої експансії з боку СРСР, так як на той час радянські війська вступили в Західну Україну і підходили до кордонів Карпатської України. Ми в силу своїх антирадянських переконань вважали себе противниками Радянського Союзу і не хотіли, щоб він вступив на територію Карпатської України, а згідно обстановки, яка склалася, це було цілком можливо.

Запитання: За яких обставин виникло питання про направлення меморандуму антирадянського змісту?

Відповідь: У вересні 1939 р. в Прагу із Словаччини до мене приїхав прем'єр-міністр Юліан Ревай і повідомив, що він вів переговори із Словацьким урядом на предмет приєднання самостійної Карпатської України до Словаччини, проти чого не було заперечень. Я сказав Юліану Реваю, що для обговорення цього питання необхідно зібрати всіх членів мого уряду. Через кілька днів у мене на квартирі зібралися члени уряду, де Ю.Ревай зачитав проект меморандуму українською мовою. У цьому проекті меморандуму говорилося про те, що президент, тобто я і уряд самостійної Карпатської України просимо Німеччину як арбітражну державу дозволити останній приєднатися до Словаччини. В результаті обговорення проекту було вирішено створити редакційну комісію в складі Штефана, Перевузника, Ю.Реває і Ключурака. Ця комісія підготувала меморандум, до якого включила і текст антирадянського змісту. Меморандум в кінцевій редакції був перекладений з української на німецьку мову, підписаний від імені уряду самостійної Карпатської України мною, Ю.Реваєм, Перевузником, Ключураком, Штефаном і Долинаєм. Потім меморандум був відповідно оформлений і відправлений поштою в Німеччину...

Запитання: Які події відбувалися в міжнародному житті у вересні 1939 р.?

Відповідь: У вересні 1939 р. Радянський Союз визволив і захистив українців Західної України.

Запитання: Значить, антирадянського змісту меморандум був направлений Німеччині саме в зв'язку з вказаними подіями?

Відповідь: Так, це так.

Запитання: Який уряд був на той час в Словаччині?

Відповідь: Тоді президентом Словаччини був Тісо, а прем'єр-міністром доктор Тука, причому цей уряд був германофільським і Словаччина природно знаходилася під протекторатом фашистської Німеччини.

Запитання: Значить, висуваючи в меморандумі вимогу про приєднання Карпатської України до Словаччини, члени вашого уряду добивалися того, щоб бути під протекторатом фашистської Німеччини, а відповідно і самі були германофілами?

Відповідь: Виходить, що так, але ми мали надію, що об'єднаємося з Словаччиною».

По завершенні цього допиту Августин Волошин залишив автограф у своїй «справі»: «Записано з моїх слів вірно, мною прочитано, в чому і підписуюсь» [4, Н-17681, л.14-15].

Немаловажний інтерес становлять відповіді А.Волошина на запитання слідчого майора Вайндорфа з приводу стосунків його уряду з представниками гетьмана Павла Скоропадського та лідера українських націоналістів Андрія Мельника. До речі, ці питання найслабше висвітлені в історичній літературі. «Справа Волошина», сподіваємось, допоможе краще зрозуміти, яким було ставлення до цих лідерів української еміграції Августа Волошина та членів його уряду.

«Допит 3 червня 1945 р.»

Запитання: За яких обставин ви зустрілися, перебуваючи в Берліні, з гетьманом Скоропадським?

Відповідь: Коли я прибув в квітні 1939 р. в Берлін, багато емігрантів про це дізналися. Через декілька днів до мене в готель «Мольтке» прийшов секретар гетьмана Скоропадського на прізвище Мурашко, який передав, що Скоропадський бажає зі мною зустрітись. Я відповів згодою на це і незабаром його відвідав в одному готелі, назви якого не пам'ятаю. Будучи на прийомі у Скоропадського, я з ним мав розмову на політичні теми протягом однієї години.

Скоропадський в присутності Мурашко питав мене, за яких обставин відбулися події на Карпатській Україні, про що я йому розповів. Після цього Мурашко в присутності Скоропадського почав говорити мені, що події, які відбулися на Карпатській Україні, свідчать про необхідність притримання іншої позиції, а саме приєднати Карпатську Україну до всіх решти українських земель для створення єдиної держави на чолі з Скоро-

надським. Наскільки мені було відомо, Скоропадський прагнув, і в цьому напрямі вів свою роботу, до того, щоб об'єднати всі українські землі, тобто Карпатську Україну і Радянську Україну шляхом відторгнення її збройним шляхом від СРСР і на чолі такої української держави повинен був стояти гетьман Скоропадський.

Я на таку пропозицію нічого не відповів, але Мурашко знову повторив, що якщо не йти таким шляхом, то Карпатська Україна одна завжди буде переживати такі події, які відбулися з нею в той момент. Потім Мурашко почав вихвалити «Громаду» і я зрозумів, що він намагається запропонувати мені вступити в їх організацію «Громада».

Вислухавши все це, я відповів, що в подальшому буду вести роботу в напрямі того, щоб випровадити угорців з території Карпатської України і залишити останню в рамках автономії. Далі я заявив, що ні з ким не думаю об'єднуватися і ні в які організації не вступаю.

Не пам'ятаю точно, про що ми ще говорили, але добре пам'ятаю, що через деякий час я пішов і більше з Скоропадським і Мурашко не зустрічався» [4, Н-17681, л.16-17].

Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А.Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору: «Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеніка Грибівського і Ярослава Барановського-Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліяна Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіми з того випливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законодавно урядоман-

ного її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі — Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що випливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучникові.

Андрій Мельник

Др. Августин Волошин

Омелян Сенік Грибівський

Юліян Ревай

Ярослав Барановський-Лімницький

Августин Штефан»

[921, С.110-111].

Як проходили переговори і чи підписував Августин Волошин цей документ?

«Допит 19 червня 1945 р.

Запитання: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

Відповідь: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з «вождем» українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А.Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А.Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

Запитання: За яких обставин ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

Відповідь: ...У Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю.Ревай і Комаринський — керівник пропаганди при моєму уряді і повідомили, що «вождь» українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене — президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальшої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А.Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А.Мельником і з цією метою поїхати до нього в Італію.

Запитання: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

Відповідь: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації — Ю.Ревая, А.Штефана — забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німець-

ких властей в Празі одержав на всіх нас перепустки, так звані «Durchlassehein» на право проїзду кордону і перебування в Італії.

Запитання: Перед від'їздом із Праги ви, Ю.Ревай, А.Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А.Мельником?

Відповідь: Ні, я цього не пам'ятаю.

Запитання: Коли прибули для переговорів з А.Мельником в Італію?

Відповідь: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

Запитання: Де саме відбулись переговори з А.Мельником?

Відповідь: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А.Мельник, його секретар і професор Римського університету.

Запитання: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

Відповідь: На переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор Римського університету Онацький (або Онацький) — ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я — президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський — керівник пропаганди при моєму уряді.

Запитання: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

Відповідь: Після обміну привітаннями відбувалися політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення «Самостійної України».

Далі Мельник заявив, що ця мета — створення «Самостійної України» буде здійснена за допомогою українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть вигнати угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя мета полягає в тому, щоб випровадити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

Запитання: Яку участь взяли в переговорах Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

Відповідь: Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

Запитання: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

Відповідь: Якісь плани на переговорах обговорювались, але не в детальной формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

Запитання: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

Відповідь: Кінцевих рішень прийнято не було.

Запитання: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

Відповідь: Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

Запитання: На чому тоді закінчилися переговори?

Відповідь: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю.Ревай і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю.Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

Запитання: Про що домовились названі особи в Римі?

Відповідь: Не знаю.

Запитання: Вас Ю.Ревай, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

Відповідь: Після повернення Ю.Ревай і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А.Мельником та його соратниками в Римі» [4, Н-17681, л.27-29].

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції Павлом Скоропадським і Андрієм Мельником. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб «випровадити угорців з Карпатської України».

...Закінчувався 1944 рік. Друга світова війна вступала в свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям вже був спрямований на Європу. Попереду ще багато боїв, тисячі людей назавжди залишаться лежати в чужій землі, але, що війні скоро кінець — знали, мабуть, всі. Разом з фронтом, немов його супроводжуючи, однак, будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент Смершу. Серед ряду завдань, які були поставлені перед смершівцями, було «виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів».

Перше знайомство А. Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. Невсипуще око Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Пройшла мить — і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекоаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент, ймовірно, зрозумів, що він вже додому не повернеться. В будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вивіски, яка б про це говорила, на ньому не було [262, С.6].

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул.Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью «Президия правительства Подкарпатской Руси» [4, Н-17681, л.1-3]. До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління «Смерш» майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортовської тюрми [4, Н-17681, л.6].

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н.Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо деякі уривки з цієї унікальної книги: «Приїхало авто капітана Шибайлова.

— Здоров, Микола! — Шибайлов усміхався. Його товсте і рожеве лице вловлювало вдовolenня, що успішно виконав завдання.

— Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

— Волошин!

— Так. Це він. Ваш бувший президент.

Старик Волошин якимось непритомно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

— Кудя смотришь поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

— Ну, валяй, валяй вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...» [136, Т.3, С.200].

Через деякий час А.Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одиночок Лефортовської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак, після двадцятирічного «відпочинку», Й.Сталін у 1937 р. помістив у ній вищій командний склад армії на чолі з маршалом М.Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. В середині — великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами» [136, Т.3, С.200-201].

Колишній військовий прокурор М.М.Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Цілодобово горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріплені невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріплені металічний унітаз, а поряд — водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді квартирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6-7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...» [136, Т.3, С.201-202].

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один з в'язнів пригадував: «О третій годині ночі я був доставлений в Лефортовську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортовська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортовській тюрмі, від однієї тільки згадки про неї починали трястися» [136, Т.3, С.202].

Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Треппер, людина не мала ні хвилини спочинку. На протязі години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтесь тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

Під час арешту Волошину було вже 70 років. Можливо, в читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась в кращих умовах, мала якісь привілеї. На жаль, вік для ув'язненого не був спасінням.

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М.М.Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були, як правило, владолюбними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість» [262, С.7-9].

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні — 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю» [4, Н-17681, л.31]. Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бідах», до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августина Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (О ПРЕДЪЯВЛЕНИИ ОБВИНЕНИЯ)

г.Москва, 1945, июня 20 дня.

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

ПОСТАНОВИЛ:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58-4 и 58-11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен» Начальник Отделения Следственного отдела
подполковник Кулешов.

«Утверждено» Зам. начальника Следственного отдела
Главного управления «Смерш»
подполковник Флягин.

20 июня 1945 [4, Н-17681, л.30].

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В.І.Марчука із Житомирщини: «Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Волошина — Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносили слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене «Отче наш». Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: «Ну, как, «Отче наш» выучил уже?». Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Рима, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: «Премьер-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина».

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятаю цю добру і розумну людину» [27, С.558-559].

Свідчення В.І.Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

ВРАЧЕБНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

10 июля 1945 г.

Заключенный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце — границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекали ноги, совершенно исчез аппетит. Заключенный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР
майор медицинской службы Яншин [4, Н-17681, л.106].

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. Помилкового твердження на початку 90-х років притримувались і ми. На основі «Справи Волошина» ми маємо можливість встановити точну дату смерті.

АКТ

Заключенный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы НКВД СССР (подпись)

Капитан Свитский [4, Н-17681, л.107].

**АКТ
СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУПА
ВОЛОШИНА А.И.**

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

(Детализированный лист)
АНАТОМИЧЕСКИЙ ДИАГНОЗ:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно
Семеновский [4, Н-17681, л.109].

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. У «Заповіті», написаному 19 серпня 1944 р. в Празі, Волошин вважав, що «лиш загальнохристиянська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». До цього ми повинні прагнути.

5.2. Будівничі Карпато-Української держави

БАНДУСЯК ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (1919-1945)

Селянська родина ясінянського лісоруба і бокораша Михайла Бандусяка та його дружини Марії Климпуш, сестри відомих діячів Карпатської України, була багатодітною. Вона виростила чотирьох синів і трьох доньок, які гідно поповнили ряди закарпатської інтелігенції, а чоловіки стали справжніми борцями за незалежність України.

Д.М.Бандусяк народився у 1919 р. в с.Ясіня. Тут навчався в народній школі і, як його старший брат Микола, прагнув здобути середню освіту. Невипадково опинився в Мукачівській торговельній академії, яка славилася вихованням переконаних українських патріотів. У період навчання в академії був активістом молодіжної спортивної організації «Пласт» і всієї громадської роботи навчального закладу. Та так тривало недовго. У бе-

резні 1939 р. Карпатську Україну окупували угорські війська, всі українські гуртки і громадські організації були закриті та заборонені.

З самого початку окупації Д.М.Бандусяк вирішив організувати в краї антифашистську національно-визвольну боротьбу шляхом створення ОУН (Організації Українських Націоналістів). Уже з літа 1939 р. він став зустрічатися із знайомими випускниками торговельної академії, студентами Хустської, Мукачівської та Ужгородської гімназій з метою створення підпільних організацій ОУН. Після налагодження зв'язків з центральним проводом ОУН у Братиславі, а згодом у Кракові, одержавши звідти українську націоналістичну літературу, він активно розгорнув цю діяльність [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.53-54] *(про цю діяльність див. стор. 360-362 даного видання — Ред.)*.

Після створення крайового проводу його члени та відповідальні за окремі ділянки роботи організували на місцях немало заходів по відзначенню річниць Карпатської України і Карпатської Січі, вивченню історії України, поширенню української літератури і преси, виконанню іншої практичної роботи.

Однією з найбільших акцій стало зняття в березні 1941 р. угорського прапора на Хустському замку та встановлення на Красному Полі неподалік від с.Велика Копаня Виноградівського району, де січовики дали бій угорським військам у березні 1939 р., хреста з написом «Борцям за волю України» *(детально про ці акції — на стор. 350, 360-361 даного видання — Ред.)*. Д.М.Бандусяк був засуджений на 12 років ув'язнення. Строк відбував у тюрмі м.Вац за Будапештом. У 1944 р. його мобілізували і відправили на фронт, звідки дезертирував і перейшов на нелегальне становище [148, С.76].

Після визволення Закарпаття Д.М.Бандусяк в грудні 1944 р. почав відновлювати організацію ОУН, яка діяла в роки поневолення краю Угорщиною. Так, в січні 1945 р. в Хусті на квартирі по вул.Бескида на його запрошення прибули з Буштина М.А.Орос та І.М.Немеш, де зустріли брата Бандусяка Юрія (у кримінальній справі — Георгій) та М.Д.Габовду.

У серпні 1945 р. служба НКВС області натрапила на слід провідників крайової організації ОУН у селі Старе Давидково Мукачівського району, яке вона назвала штаб-квартирою крайового проводу. А це була квартира Дмитра Качуровського, донька якого Ганна була зв'язковою проводу. Кадебісти намагалися затримати провідника та його групу, але вони вступили в перестрілку. А.А.Цуга, військовий референт та заступник провідника, був важко поранений. Д.М.Бандусяк та представник «Косар» зуміли вийти з оточення, перейти у Велику Копаню, а звідти у Волівський (тепер Міжгірський) район, де у запеклому бою їх було вбито. У «Лопати» було знайдено карту «Підкарпатська Русь» з позначеними на ній явочними пунктами оунівців. «Крайовий провід» перестав існувати [199, С.57].

А ось, що писав про останні сліди свого брата Дмитра М.М.Бандусяк: «На переломі 1945-1946 рр. разом з побратимом Бандусяк заночував на горищі невеликої стайні на околиці села Присліп, що на Міжгірщині. Невідомий зрадник доніс про це органам НКВС. Вночі їх ночівлю оточили чекісти і почалася перестрілка. Полягло кілька чекістів. Коли скінчилися патрони, патріоти, щоб не потрапити в руки живими, підірвали себе гранатою. Моя спроба встановити, чи зісталось щось і де їх захоронено, була безуспішна. Є також версія, що вони загинули в оборозі (а не стайні)» [148, С.76].

Обов'язково варто сказати, що всі троє братів Д.М.Бандусяка у післявоєнний період були репресовані. М.М.Бандусяк у 1947 р. військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу був засуджений на 25 років таборів за участь у створенні так званої антирадянської організації «Визвольний комітет Підкарпатської Русі» та створення Християнсько-землеробської народної партії, Ю.М.Бандусяк — у 1946 р. Закарпатським обласним судом — на 10 років таборів за антирадянську та націоналістичну діяльність, В.М.Бандусяк у 1952 р. військовим трибуналом прикордонних військ МДБ Закарпатського округу — на 25 років таборів за зв'язок з повстанською групою Карпатського. Тепер всі троє реабілітовані.

БАЧИНСЬКИЙ ЕДМУНД СТЕПАНОВИЧ (1880-1945)

Не оминув репресій у перші післявоєнні роки і Едмунд Бачинський, що походить із славнозвісного роду Бачинських, що веде початок від відомого закарпатського єпископа і культурного діяча Андрія Бачинського, який був двоюрідним братом прапрадіда Едмунда. А взагалі його предки до шостого покоління були греко-католицькими священиками.

Народився Едмунд Бачинський у 1880 р. в с.Калини Тячівського району в багатодітній родині греко-католицького священика Степана Бачинського. Два його брати — Степан і Юлій пішли по шляху батька, а він, як і його брат Андрій, стали високоосвіченими фахівцями юриспруденції і лісового господарства.

В австро-угорський період Едмунд Бачинський вчився у народній школі, потім в гімназії, а згодом на початку ХХ ст. закінчив юридичний факультет Будапештського університету. Перед першою світовою війною працював урядовцем на території Угорщини, зокрема в Дебрецені та інших містах держави. У 1918 р. його батько в с.Ясіня, де він працював, входив до Української Народної Ради, яку очолював Степан Ключурак. Після приєднання Закарпаття до новоутвореної Чехословаччини Едмунд Бачинський у 1922 р. повернувся в рідний край.

Маючи юридичну освіту й досвід роботи урядовця, незабаром був призначений мером м.Ужгорода та членом земського уряду. Тут він став також членом потужної в краї Аграрної партії, від якої з 1929 р. до 1936 р. обирався сенатором чехословацького парламенту, а з 1927 р. до 1936 р. — членом крайового товариства ім.Олександра Духновича.

З другої половини 20-х років багато праці вклав у розвиток національного спортивного руху, був обраний заступником голови національного спортивного клубу «Русь», в 30-х роках очолював відому закарпатську футбольну команду «СК-Русь», до якої залучалися в вершу чергу вчителі-спортсмени.

Репресований у післявоєнні роки Васидь Федак, спортсмен і журналіст, писав про роботу Едмунда Бачинського «як довічного голови «СК-Русь», що він «протягом довгих років тисячу й тисячу корон жертвував на піднесення закарпатського народного спортивного руху і ще на дальші тисячі корон підписував векселі для будівництва стадіону, утримання футбольної команди» [984, С.32].

В чехословацький період сенатор проводив велику роботу і для розвитку кооперативного руху в Підкарпатській Русі. Він очолював кооперативну спілку селян, писав статті і брошури з цієї проблеми. Його матеріали про кооперативний рух були вміщені у двох відомих підсумкових збірниках.

Російський збірник редагував комітет під головуванням Едмунда Бачинського. Він відкривався його статтею про 17-річчя перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини, у якій він звернув увагу на три оглядові книги про досягнення краю в господарському будівництві за попередні роки. Це книга А.В.Попова «Карпаторуські досягнення» (1929), «Технічна робота в Подкарпатській землі (1919-1933)», яку видало товариство чехословацьких інженерів, і два збірники статей «Підкарпатська Русь» російською і чеською мовами, виданих у 1936 р.

У російському збірнику стаття Едмунда Бачинського «Кооперація на Підкарпатській Русі» вказувала, як почав зароджуватися цей рух з 1926 р. на законній основі. Він писав, що до прийняття закону про кооперацію в краї існували три спілки, які конкурували між собою, їх вдалося об'єднати в одну кооперативну спілку в Ужгороді. В її роботі за час існування досягнуто чимало. Автор дав тут і статистичні дані про розвиток кооперації селян з 1925 р. до 1936 р.

Авторами статей в обох збірниках були такі відомі культурно-освітні діячі краю, як Володимир Бірчак, Йосип Бокшай, Августин Волошин, Василь Гаджега, Микола Долинай, Федір Манайло, Олександр Маркуш, Степан Микуланинець, Петро Милославський, Іван Панькевич, Петро Сова та ін.

Як сенатор чехословацького парламенту Едмунд Бачинський домагався перетворення в життя Сен-Жерменського договору про надання краю автономії. В цьому плані особливо розгорнулася його діяльність у кінці 1938 р. Тоді він входив до «Руського блоку», який складався з Аграрної партії та Автономного Землеробського Союзу. Разом з губернатором Підкарпатської Русі Костянтином Грабарем та Юліаном Реваєм у липні 1938 р. він зустрічався з прем'єр-міністром Чехословаччини Міланом Годжею у справі автономії краю. У вересні цього року теж разом з губернатором та сенатором Юлієм Фелдешієм поставили вимоги перед президентом Чехословаччини Едуардом Бенешом про надання Підкарпатській Русі автономії.

Після відставки Бенеша та Мюнхенської угоди в жовтні 1938 р. делегація у складі Едмунда Бачинського, Андрія Бродія та Юліана Ревая мала розмову з цього приводу з новим прем'єр-міністром Чехословаччини Яном Сирови. В результаті цих переговорів чехословацький уряд призначив Івана Парканія, який до того часу працював секретарем президента, міністром у справах Підкарпатської Русі. У цьому ж місяці Едмунд Бачинський був на нараді лідерів політичних партій Словаччини в м.Жіліна, де обговорювалися питання автономії і перетворення Чехословаччини у федеративну державу. Тут були й інші керівники політичних партій Підкарпатської Русі [634].

У жовтні 1938 р. чехословацький уряд нарешті утворив раду міністрів Підкарпатської Русі на чолі з Андрієм Бродієм. Міністром внутрішніх справ став Едмунд Бачинський. Він брав участь у переговорах по врегулюванню територіальних проблем в м.Комарно. Потім на третьому засіданні ради міністрів Підкарпатської Русі 22 жовтня 1938 року доповідав про переговори між чехословацькою і угорською делегаціями і претензії останньої на міста Ужгород і Мукачево. Але 13 жовтня 1938 р. Угорщина зірвала переговори.

Автономний уряд на чолі з Андрієм Бродієм виступив за проведення в краї плебісциту стосовно міст Ужгорода і Мукачева, що було прямим порушенням конституції ЧСР і не входило в його компетенцію. Андрія Бродія викликали на засідання уряду в Празі, де 25 жовтня 1938 р. обговорювалося це питання. Празький уряд виступив проти плебісциту і за вирішення цього питання на німецько-італійському арбітражі.

В цій ситуації прем'єр-міністр Підкарпатської Русі був позбавлений парламентської недоторканості і 26 жовтня 1938 р. арештований за згодою чехословацького уряду «за державну зраду» і відправлений у празьку тюрму. Тут він був до 11 лютого 1939 р. А тим часом новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі був затверджений Августин Волошин. Едмунд Бачинський залишився на своїй посаді міністра внутрішніх справ і разом з

автономним урядом після Віденського арбітражу евакуювався до Хуста, де продовжував працювати. В середині березня 1939 р. тут його застала окупація угорськими військами всієї Карпатської України.

Після визволення Закарпаття і Чехословаччини колишній президент Карпатської України Августин Волошин і більшість міністрів уряду, крім тих, які у 1945 р. виїхали на Захід, були арештовані радянською контррозвідкою «Смерш»: одні в Закарпатті, інші — в Празі. Серед них у грудні 1944 р. був затриманий і Едмунд Бачинський, якого після допитів і без суду відправили в табір Єнакієво Донецької області. Там після важкої хвороби у 1945 р. він помер, але й досі не реабілітований.

Репресований був і молодший брат Едмунда — греко-католицький священник Юлій Бачинський, який служив у с.Ясіня Рахівського району у парафії, де раніше тривалий час працював священником його батько. 2 червня 1949 р. був арештований, а 24 липня того ж року обласний суд засудив його на 10 років таборів з поразкою в правах на 5 років та конфіскацією майна. Пройшов через Львівську, Лук'янівську тюрму в Києві і опинився в таборі Новочунка Іркутської області Російської Федерації. Звільнений з табору 13 травня 1956 р. Повернувшись додому, жив у Берегові, де й помер 21 травня 1973 р. Реабілітований 30 липня 1992 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.1890, арк.1-10].

БІРЧАК ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ (1881-1952)

Серед репресованих діячів Карпатської України в повоснні роки був і відомий педагог, літературознавець і письменник В.І.Бірчак. Народився він 12 березня 1881 р. в с.Любинці нині Стрийського району Львівської області, у родині священника. Хлопець змалку потягнувся до знань. Уже навчаючись у Львівській гімназії, почав писати невеличкі оповідання. Вищу освіту здобув у Львівському університеті на філософському факультеті і став доктором з історії української філології та історії Східної Європи.

Після закінчення вузу працював на вчительській роботі у Самборі, Дрогобичі, Львові. Як прозаїк-початківець очолив літературний гурток «Молода муза», який був заснований в 1906 р., пізніше став дійсним членом наукового товариства ім.Т.Шевченка. У 1919 р., як доцент, викладав у Кам'янець-Подільському університеті, а наступного року змушений був емігрувати з України.

Так В.І.Бірчак опинився на Закарпатті і з 1920 р. до 1939 р. все його життя було зв'язано з педагогічною діяльністю і літературним процесом нашого краю. Зокрема, до осені 1924 р. жив в Ужгороді і працював чиновником шкільного відділу земського уряду в Ужгороді, займався організацією підготовки і видання підручників для шкіл. Потім 14 років вчив

учнів різних гімназій: один рік працював професором Мукачівської, а з грудня 1925 р. — Ужгородської гімназії, де викладав українську мову і філософію, читав латинь. І так до 1938 р. Був також членом «Просвіти», керував «Пластом» Підкарпатської Русі, відомої молодіжної організації, у яких формувалася у молоді українська національна ідея.

Саме з цього приводу хочеться навести його власні слова: «Я добре знав українську молодь Закарпаття як професор, ще більше пізнав її у пласті, у пластовому таборі чи в часи прогулянок, коли вона до мене відносилася вже не як до професора і коли я утримував порядок не своїм урядовим, а особистим авторитетом» [176, С.16].

Високу оцінку, як педагогу, давав В.І.Бірчак А.І.Волошину, про що переконливо свідчать його слова: «А.Волошин був тим чоловіком, що обслуговував ту останню, ще одну твердиню руськості на Підкарпатській русі — народну школу і подавав їй поживу — свої книжки, чоловіком, що в ті тяжкі часи обслуговував і одну одну новинку на Підкарпатській Русі». Чимало зробив В.І.Бірчак у галузі літературознавства і красивого письменства. Уже в 1921 р. у видавництві «Просвіта» він вперше видав свою монографічну працю: «Літературні стремління Підкарпатської Русі», на яку тоді відгукнулися в літературно-науковому віснику Володимир Гнатюк, а в народному календарі товариства ім.О.Духновича — Ю.Русак (псевдонім Юлія Гаджеги). Тоді, крім хрестоматії Євмена Сабова, в Закарпатті не було жодної літературознавчої праці. Вона стала донаторичним навчальним посібником для гімназій та горожанських шкіл, учительських семінарій та торговельної академії.

У монографії автор заявив, що письменство Підкарпатської Русі «є галуззю українського письменства», оскільки у 20-30-х роках вийшли на арену нові письменники, були опубліковані деякі оглядові і літературознавчі статті, тому довелося пізніше ґрунтовно допрацювати монографію і у 1937 р. під грифом Педагогічного товариства Підкарпатської Русі опублікувати її доповнене видання. В ньому подано поділ історії літератури краю на певні періоди з відповідною характеристикою полемічної літератури, літописів, характеристикою літературної творчості письменників. Окремо зроблено огляд літературного процесу в чехословацький період.

Монографія розглядає історію літератури Закарпаття від найдавніших часів до середини 30-х років ХХ ст. У вступі автор вказує, що першим письменником, який вводить українську мову до літератури, був прозаїк Лука Дем'ян, другим — поет Василь Гренджа-Донський. Він будує свою монографію на тодішніх досягненнях літературознавства, статтях і розвідках вчених, які торкалися тих чи інших аспектів літературного процесу в краї в різні періоди [177, С.5-7].

Говорячи про згадану монографію, яка відіграла свою позитивну роль, не можна не згадати і про те, що вона не позбавлена окремих помилок як

фактичного, так й ідеологічного плану. Крім того, треба також підкреслити, що ця книга після окупації Закарпаття угорськими військами була заброньована, як і в радянський період. Так що з 1939 р. до 1993 р. вона була в забутті.

Згадаємо і такі праці В.І.Бірчака, як «Августин Волошин, його життя і діяльність» (Ужгород, 1924). «Український філософ Василь Довгович. Ювілейний збірник на пошану М.С.Грушевського» (Київ, 1928), «Літературна творчість Закарпаття 1919-1929 рр.» (Львів, 1929), «Сучасний стан підкарпатської літератури» (Братислава, 1936, чеською мовою), «Огляд літератури Підкарпатської Русі по перевороті» (1936), наукова розвідка про ритми «Слова о полку Ігоревім» та інші.

На закарпатські роки В.І.Бірчака припадають і основні художні твори. Це, зокрема, історична повість з XI ст. «Василько Ростиславич» (1923), «Володар Ростиславич» (1930), оповідання «Притча» (1931), повість «Проти закону» (1936), оповідання «Золота скрипка» та «Чорна ідилія «Молодої музи» (1937), повість «На нових землях» (1938). Варто вказати, що з 1902 р. до 1913 р. автор опублікував у Львові такі книги оповідань: «Матура», «Урвана пісня», «Під небом півдня і інші оповідання», «Міліон», «Латачки».

У 1938 р., після Віденського арбітражу, В.І.Бірчак, як і багато представників інтелігенції, змушений був виїхати з Ужгорода до Хуста. Тут його призначили інспектором гімназій і семінарій у міністерстві освіти Карпатської України. Крім цього він став членом комітету судової термінології, а після окупації Хуста очолив «Український евакуаційний комітет», який допомагав колишнім працівникам урядових установ виїхати із Хуста до Праги.

В кінці і сам письменник виїхав до Брна, а потім до Праги, де також займався літературною творчістю. Там видав книгу «Карпатська Україна: спомини і переживання» (1939), яка стала яскравим свідченням очевидця трагічних днів Карпатської України. В ній автор критично оцінює окремих тогочасних закарпатських діячів, подає гірку правду про їх діяльність.

У Празі письменник написав і видав у Кракові історичний роман «Велика перемога» (1941), повість «Кар'єра» (1943). Залишилися неопублікованими його історичні твори «Безжурні дні» та «Останнє квітня», збірка оповідань «З дідової бороди». Низку розрізнених есе, які зберіг зять письменника Богдан Аліскевич, опублікував у журналі «Тиса» журналіст Василь Іваньо.

9 вересня 1945 року В.І.Бірчак без ордера на арешт був схоплений і ув'язнений у Празі. *(Детальніше про подальшу долю В.І.Бірчака — див. стор. 356 — Ред.)*

Розшуком останніх слідів письменника займався журналіст В.М.Іваньо. 13 листопада 1991 року він одержав з Іркутської області таке підтвердження: «21 вересня 1952 року він помер від серцевої недостатності при наявності гіпертонічної хвороби. Похований на кладовищі табірному пункту

040 Озертабу, розташованого в 100 метрах східніше табірному пункту, с.Новочунка Чунського району Іркутської області. Могила №В-49».

Його реабілітація відбулася в 1990 році.

БРАЩАЙКО МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (1883-1969)

Августин Штефан, Степан Клочурак, Микола Долинай, Степан Росоха, Михайло і Юлій Бращайки... Вони оточували Августина Волошина. Серед них було чимало талановитих і здібних організаторів, готових повністю віддати себе служінню своїй державі. У зв'язку з кожною черговою річницею Карпатської України істориками приділяється особлива увага її президентові і, на жаль, так трапляється, що ті, без кого А.Волошин не міг би повноцінно діяти, залишаються поза увагою.

Михайло Бращайко народився 14 жовтня 1863 р. в с.Блажієво Березького комітату в сім'ї греко-католицького церковного учителя. Після закінчення загальної школи в Нанкові та Хусті, гімназій в Ужгороді та Мараморощ-Сигеті продовжив навчання на правничому факультеті Клузьського і Віденського університетів. Диплом доктора права одержав 12 березня 1910 р. Після успішного складання адвокатського іспиту в Марош-вашаргелі (Румунія) відкрив адвокатську контору в Рахові (1913 р.). В 1913-1918 рр. проходив військову службу, а в 1920 р. переїхав до Ужгорода, де в 1923 р. відкрив адвокатську контору [227, С.175].

У 1918-1919 рр. М.Бращайко — один із найвпливовіших закарпатських політиків. Був головою народних рад у Сиготі (грудень 1918 р.) і Хусті (січень 1919 р.), очолював закарпатську делегацію під час переговорів з урядом ЗУНР в Станіславові. Також був учасником Конгресу угорських русинів в Станіславові (1918 р.). 21 січня 1919 р. в Хусті відбувся Всекарпатський конгрес, який обрав М.Бращайка своїм головою. Це був представницький форум, на якому були присутні 420 делегатів. Після того, як делегати одноголосно проголосували за возз'єднання краю з Україною, М.Бращайко урочисто підсумував: «Одноголосна воля всенародних зборів: З'єднати Угорську Русь з Соборною Україною. Слава!». Отже, в 1918-1919 рр. М.Бращайко показав себе як політик, який доклав чимало зусиль для возз'єднання нашого краю з Україною, проте ця спроба тоді завершилася невдало... Але зерно надії в людській душі було посіяно, зросло в часі...

Після поразки національно-визвольних змагань українців у 1918-1919 рр. М.Бращайко притримувався чіткої української орієнтації. З 8 травня 1919 р. його обрали пожиттєвим членом Центральної Руської Народної Ради. В 1921 р. він виконував обов'язки члена чехословацько-румунської демілітаризаційної комісії, яка вирішувала питання кордонів між двома державами. Протягом міжвоєнного періоду М.Бращайко стояв на

позиціях збереження державної і територіальної цілості Чехо-Словаччини, підстоюючи автономні права закарпатських українців. Брав участь у заснуванні Руської Хліборобської партії (1920 р.), редагував партійну газету «Руська нива» (1920-1924 рр.), виступив співорганізатором Християнської Народної партії, виконуючи обов'язки заступника голови (1923-1938 рр.). У 20-30-х роках М.Брацайко певний час був директором Руського театру, головою «Шкільної мати русинів», членом товариства «Просвіта», головним редактором газети «Українське слово» (1932-1938 рр.).

Будучи юристом за фахом, М.Брацайко не обмежувався виключно юриспруденцією. Він багато зробив як публіцист, борець за пропаганду української культури. Вважасмо, що це тема окремого дослідження. Дозволимо собі навести тільки деякі факти. В 1931 р. М.Брацайко написав змістовну статтю «Тарас Шевченко», в якій доводив, що «Україну без Шевченка, Шевченка без України не увіяти собі... Слово «Україна» найдемо майже на кожній сторінці «Кобзаря». Але він є однозначно поетом песслав'янським. Не лише для українського народу давав він гасла і запевіди, але і для слов'ян, а також для цілого чоловічого роду».

М.Брацайко високо оцінив діяльність першого на Закарпатті театру. В статті «Руський театр» він писав, що «під впливом театру і при його помочі повстали театральні кружки од Попрада аж до Тиси і в них молодіж, а також старша свідома інтелігенція піддержує і поширює національну культуру та національну свідомість і любов до свого народу та до свого мистецтва». До вищеназваного додамо, що у міжвоєнний період М.Брацайко також опублікував праці «Чесько-руські взаємини» (1923 р.) та у співавторстві «Мадярсько-руський словарь» (1928 р.). У 30-х роках М.Брацайко вважався одним із провідних юристів краю. Він був дійсним членом Українського Правничого Товариства в ЧСР (1932 р.), іспитовим комісаром для судових екзаменів до вишого суду в Кошицях (1937 р.). В липні 1938 р. він відмовився від адвокатської практики і був іменований публічним нотарем в Ужгороді.

В добу існування автономної, а згодом самостійної Карпатської України М.Брацайко був призначений членом виконавчого комітету Українського Національного Об'єднання (січень 1939 р.), а 12 лютого 1939 р. обраний послом Союму Карпатської України. Напередодні виборів до першого українського парламенту в краї бурхливо обговорювалося питання, чи можуть, наприклад, два брати висуватись кандидатами до українського парламенту. Виняток було зроблено для Михайла і Юлія Брацайків. Таку винятковість пояснив у своїй книзі «Союм Карпатської України» С.Росоха: «Опісля йшло про те, чи можуть кандидувати евентуальне два брати, чи тільки один, щоб уможливити заступництво в Союмі іншим заслуженим людям. Конкретно йшло про братів Брацайків. Проти них не мав ніхто, бо і не міг мати. Оба вони високо заслужені ветерани україн-

ського національного відродження на Закарпатті, які від самого початку стояли на українському національному ґрунті і на ґрунті соборності українського народу. Ціле своє життя зводили важкий бій за українське обличчя Закарпаття, не будучи при тім кон'юнктуристами і не міняючи своїх політичних поглядів і переконань» [855].

Як досвідченому юристу, М.Бращайку було довірено написати проект закону (частина 1), який делегати Союму прийняли 15 березня 1939 р. Це був законопроект про назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Згідно з ним Карпатська Україна проголошувалася незалежною державою. На другому засіданні М.Бращайко виступив з невеликим, але надзвичайно емоційним словом. Зокрема, він сказав: «По тисячолітній неволі наша Земля стала вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути Українською. І коли б навіть нашої молодій Державі не суджено було довго жити, то наш край залишиться вже назавжди Українським, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого народу» [855].

Після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини М.Бращайко був заарештований (березень-квітень 1939 р.). Звільнившись, працює в судовій канцелярії в Мукачеві (листопад 1939 р.), а згодом в опікунському уряді (з 9 січня 1940 р.). 10 лютого 1941 р. його перевели до Хуста, де працював головою сирітської комісії аж до 25 жовтня 1944 р.

Із встановленням в краї радянської влади, М.Бращайко 26 лютого 1945 р. був призначений ведучим групи у відділі уповноваженого Народною Радою Закарпатської України в справах юстиції. Працював адвокатом у міському суді, захищав інтереси ужгородської артілі «Мебельпром» в арбітражному суді (1945-1948 рр.). В часи НРЗУ навіть написав доповідь про стан судочинства в Закарпатській Україні. Після відрахування з колегії адвокатів (1948 р.) перебував на пенсії. Через деякий час М.Бращайка спіткала тяжка хвороба — повний параліч. Вісім років лежав прикутий до ліжка. Помер на початку січня 1969 р. Поховали Михайла Бращайка в Ужгороді на кладовищі «Кальварія».

БРАЩАЙКО ЮЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1879-1955)

Провідне місце у справі національно-культурного відродження закарпатських українців займає Ю.М.Бращайко. Він народився у родині церковного учителя в с.Глибоке на Ужгородщині. Батька часто переводили на роботу в інші села. У с.Блажієво на Берегівщині народився другий син Михайло. Звідси старого Бращайка направили у с.Нанково Хустського району. В нього був ще син Антон та донька Марія.

У 1900 р. помер їх батько, а у 1927 — мати. Але при житті вони прояви-

ли велику турботу, щоб діти здобули не лише середню, а й вищу освіту. Згодом всі троє братів стали висококваліфікованими фахівцями — Юлій і Михайло — юристами, Антон — лікарем.

Ю.М.Брацайко у 1898 р. здобув середню освіту в Ужгородській гімназії і тоді ж поступив на юридичний факультет Будапештського університету, який закінчив у 1902 р. Через 4 роки отримав право адвоката і відкрив у Хусті свою канцелярію, де працював до 1919 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.14].

Після завершення Першої світової війни і розвалу Австро-Угорської монархії він включився у політичне життя. Серед населення краю і особливо серед прогресивної інтелігенції йшов процес національного пробудження, яка шукала в цій окладній ситуації свій шлях і свою долю, вирішувала, як і з ким, у якій державі жити.

Так, влітку повернулися з полону з Росії додому до Хуста його мешканці Василь Величко, Ілля Сірко, Михайло Тимчик, які служили в австро-угорській армії. Як і багато інших військовополонених закарпатців, вони стали поширювати ідеї про возз'єднання Закарпаття з іншими українськими територіями і створення єдиної української держави. З цими ідеями повністю погоджувався і Ю.М.Брацайко [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.22].

17 листопада 1918 р. була створена Хустська Народна Рада, яка обрала головою Ю.М.Брацайка. У своєму рішенні вона записала, що як Хустський округ, так і жупи Мараморошська і Угоча вирішили приєднатися до «великої України». Восени 1918 р. народні ради були засновані і в селах Хустщини — Нанково, Нижнє Селище, Копашново, Драгово, Золотарьово, Бороняво, Іза, Кошельова та інших.

Але Угорщина все робила для того, щоб залишити закарпатських русинів у своєму складі. Для закріплення цієї ідеї на 10 грудня 1918 р. в Будапешті було заплановано провести збори представників із Закарпаття, на яких вирішити майбутню належність краю. До столиці їхав окремий поїзд із делегатами.

Хустську делегацію селян очолив Ю.М.Брацайко, який на допиті 10 січня 1945 р. після свого арешту так говорив про ці події: «Я разом з Михайлом Тимчиком і трьома чоловіками, прізвища яких забув, поїхали в Будапешт. Під час руху поїзда ми переходили з одного вагона в інший, агітуючи народ висловлюватися проти приєднання Закарпатської України до Угорщини і це відразу дало позитивні результати. З нами не погоджувалася лише інтелігенція» [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.23].

А коли головуючий на зборах Орест Сабов пояснив урядовий законопроект про автономію Закарпаття, яке тоді збиралися назвати «Руська Крайна», і прочитав підготовлений маніфест про співжиття русинів-українців в угорській державі як автономній частині, то Ю.М.Брацайко відкинув «тисячолітню традицію» маніфесту і сказав, що «долю свого народу

можна вирішувати тільки на своїй рідній землі і що більшість делегатів ніколи не погодяться зі змістом пропонованого маніфесту, бо наш народ має бажання жити зі своїми кровними братами в Україні» [1012, С.217]. Але ця пропозиція була відхилена, а головуючий заклав збори, оскільки побачив, що жодного рішення тут не можна прийняти.

Після цього 18 грудня 1918 р. в Мараморош-Сигеті відбулися збори делегатів Мараморошської жупи, які обрали тут Руську Народну Раду на чолі з Михайлом Брацайком і прийняли рішення про возз'єднання з Україною. Оскільки це була лише частина Закарпаття, то за ініціативою М.М.Брацайка рада вирішила провести «загальний собор русинів» всіх громад (один делегат від одної тисячі душ). Вона звернулася до населення краю із таким закликом: «Треба нам зійтися на великі збори до Хуста у вівторок 21 січня 1919 р. Там ми скажемо, з ким маємо жити. Запрошуємо на ті збори весь руський (український) народ... Як маємо жити, подумаємо, аби наші нападки на нас не нарікали» [905, С.61-62]. Але угорський уряд через 10 днів заборонив проводити такі збори у Хусті. Та вони відбулися.

21 січня 1919 р. у гімнастичній залі горожанської школи Ю.М.Брацайко відкрив їх і наголосив на історичному значенні цього моменту. Він звернув особливу увагу на минулу історію краю і закінчив так: «Тепер, коли маємо рішати о своїй будучій долі, повинні ми брати під розвагу на лише теперішні часи, але й нашу минувшість».

Головою зборів був обраний адвокат із Рахова М.М.Брацайко. Він сказав, що на порядок дня виноситься питання про майбутню належність «угорських русинів-українців». «З огляду на свободу слова, — сказав він, — найкожний делегат виповість свої погляди, думки і сумніви зовсім отверто, неустрашимо, з мужеською відвагою, щоб спокійною душою міг отначити за себе Богу, людям, совісти своїй». Коли селянин Іван Волошук і Нанкова, Василь Тимчик і Михайло Філак з Хуста запропонували «возз'єднатися з соборною Україною», Ю.М.Брацайко відзначив, щоб «нова держава узгляднила наше окремішне (особливе) положення».

Голова зборів М.М.Брацайко проголосив таке рішення: «Всенародні збори русинів-українців висловлюються за «з'єднання з соборною Україною, не визнають закон №X про Руську Крайну, прийнятий у 1918 р. в Будапешті, і не вишлють «своїх послів до угорського парламенту».

Але рішення Хустського з'їзду не були здійснені з багатьох міжнародних і внутрішніх причин. Трагічні події в Україні і в Галичині перешкодили цьому. 8 травня 1919 р. три центральні народні ради: Ужгородська, Хустська і Пряшівська зібралися в Ужгороді у залі жупанатського уряду під головуванням А.І.Волошина і утворили Центральну Руську Народну Раду та одногolosно прийняли рішення про приєднання до новоствореної Чехословацької держави.

Уже в грудні 1919 р. виникла думка про створення товариства «Про-

світа». Серед його ініціаторів були Ю.М.Брацайко, А.І.Волошин та інші.

Установчі збори відбулися 9 травня 1920 р. у складі 119 делегатів. *(Детально про це — на стор. 124-126 — Ред.)*

Головою товариства «Просвіта» делегати обрали Ю.М.Брацайка, який незмінно очолював її до 1939 р.

Ю.М.Брацайко проявляв велику турботу про вивчення і захист рідної мови. В одному з інтерв'ю він, зокрема, сказав: «Ми, між іншим, вимагаємо, щоб для українських дітей була українська школа, щоб родич мав право вписувати дитину до школи, якої хоче. Ми вимагали, щоб більше наших дітей не мучили чужими мовами» [60, 1938, 17 черв.].

У 1937 році в Ужгороді зібралися загальні збори товариства «Просвіта», які відкрив Ю.М.Брацайко. На них був присутній і губернатор Підкарпатської Русі Костянтин Грабар. Після зборів 17 жовтня 1937 р. відбувся великий Всепросвітянський з'їзд з участю делегатів з усіх куточків краю.

Після передачі Ужгорода Угорщині автономний уряд Підкарпатської Русі евакуювався до Хуста. А чехословацьке міністерство закордонних справ направило Ю.М.Брацайка в Будапешт в чехословацько-угорську комісію, яка займалася питаннями уточнення кордонів між Чехословаччиною і Угорщиною, і захищати інтереси Підкарпатської Русі (з січня 1939 р. вживалася і назва Карпатська Україна) [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.14-15]. 12 лютого 1939 р. Ю.М.Брацайка обрали депутатом Союму. У середині березня цього року Ю.М.Брацайка призначили міністром фінансів і комунікацій Карпатської України, де працював всього декілька днів.

У період угорської окупації Ю.М.Брацайко прийняв угорське громадянство і в Хусті відкрив адвокатську контору, у якій працював аж до визволення Закарпаття. У 1942 р. був репресований, з жовтня до грудня провів в тюрмі в м.Мукачево, де його звинуватили у створенні військової організації, але це не підтвердилося і його звільнили [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.6].

Як склалася доля Ю.М.Брацайка після визволення Закарпаття у жовтні 1944 р.? Та недовго він пожив вільно. Про це свідчить коротка довідка працівника «Смершу», що Брацайка Юлія Михайловича арештовано народним комітетом, як міністра Підкарпатської України [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.6-7].

На питання, чому у 1918 р. і на початку 1919 р. він боровся за возз'єднання українських земель, а згодом змінив свою політику, він відповів: «Я завжди дотримувався політики, спрямованої на возз'єднання українських територій, але у 1919 році Закарпатська Україна залишалася відірваною із-за відходу Галичини до Польщі. У зв'язку з цим виникла необхідність приєднання її до Угорщини або Чехословаччини» [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.24].

А особисто він переслідував мету: «Я хотів, щоб були об'єднані всі українські території. З цією метою я спрямував свою діяльність на виховання у

населення Закарпатської України націоналістичного духа... При чому я вважав, що українські території повинні об'єднатися нескоро, через 40-50 років, коли виникне світова війна, або ж відбудуться які-небудь серйозні зміни в міжнародному становищі. Як практично це повинно було здійснитися і якою була б державна форма в Україні, ясно собі цього не уявляю» [2, ф.2558, оп.1, спр.1678, арк.27-28].

12 січня 1945 р. з'явилася постанова на арешт Ю.М.Брашайка, а потім на відправлення у виправно-трудоий табір, після повернення з якого через певний час у 1955 р. він помер. Реабілітований 24 червня 1992 року.

ГАБОВДА МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ (1918-1945)

У числі учасників українського національно-визвольного руху і керівників організації ОУН на Закарпатті як в роки угорської окупації, так і невоєнного часу був М.Д.Габовда. Народився він 2 жовтня 1918 р. в м.Блек Лийк в Америці, куди в пошуках щастя і роботи емігрувала сім'я його батька, коли Закарпаття входило уже до складу Чехословаччини. У 1921 р. сім'я Габовдів повернулася в рідне село Великі Лучки Мукачівського району [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.71а].

В 1925 р. М.Д.Габовда поступив до першого класу народної школи, а після п'яти років навчання був прийнятий в горожанську, яка тоді працювала у Великих Лучках. Чотири роки промайнули швидко, і у 1934 р. здібний хлопець 7 місяців навчався на театральних курсах в Ужгороді. У 1935 р. став студентом Мукачівської торговельної академії, яку закінчив у 1939 р. уже на території Словаччини в м.Братиславі, куди вона була перебазована із Закарпаття перед його окупацією угорськими військами.

Навчаючись в Мукачівській торговельній академії, з 1936 р. до 1939 р. він перебував в молодіжній організації «Пласт», до якої приймали учнів з 14 років. Вона складалася тоді з чотирьох куренів, а кожний курінь — з 3-4 гуртків. У кожному курені був свій громадський суд із керівників куренів і гуртків, який судив порушників дисципліни, за образу, невідвідування зборів і нарад, чвари і т.ін. Саме в таких умовах в українському дусі виховувався в організації «Пласт» М.Д.Габовда, як й інші учні торговельної академії. Його псевдонім — «Іскра» [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.82]. Брав активну участь в драмгуртку товариства «Просвіта», захоплювався кінним спортом.

Будучи в Сваляві, куди академія переїхала після вступу угорських військ в Мукачево згідно Віденського арбітражу, її учні вступили і в організацію «Просвіта» (у 17 років), а на початку 1939 р. і до організації Карпатська Січ. Після закінчення академії частина її випускників, зокрема дівчата, повернулися із Братислави додому на Закарпаття через Будапешт [2, ф.2558, оп.1, спр.2380, арк.14а].

У грудні 1939 р. М.Д.Габовда повернувся додому до батьків у Великій Лучці. Вихований в українському дусі, в січні 1940 р. він вступив в організацію українських націоналістів, яка в роки угорської окупації перебувала на нелегальному становищі. Залучив його в цю роботу побратим по торговельній академії Д.М.Бандусяк. В цьому ж році через певний час на квартирі М.Д.Габовди було створено крайовий провід ОУН з місцем перебування в Хусті.

Про мету і завдання, що поставили перед собою учасники українського національно-визвольного руху в роки угорської окупації яскраво свідчать слова з вироку: «Підсудні проголошували, що ж Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться. У зв'язку з цим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України». Угорський трибунал констатував, що хоч «рух був спрямований і проти радянського панування, тобто проти цієї системи, однак точка зору військового трибуналу така, що ця організаційна діяльність стосується теж існування і безпеки Угорщини» [344].

В період окупації Закарпатський крайовий провід був зв'язаний з центральним проводом ОУН в Львові (Україна), Братиславі (Словаччина), Кракові (Польща). Зв'язок здійснювався через ланцюжок зв'язкових через такі населені пункти: с.Мирча тепер Великоберезнянського району — м.Гуменне в Східній Словаччині — м.Краків.

Весною 1941 р. Михайло Габовда та Іван Романець побували в Кракові, де пробули 5 днів і брали участь в обговоренні програми ОУН (бандерівська течія). Прибувши додому, вони організували нараду крайового проводу в селі Білки тепер Іршавського району на квартирі колишнього депутата Союму Карпатської України І.О.Ігнатка [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.55].

Цим шляхом (Краків — Гуменне — Мирча — Хуст) передавали з центрального проводу і українську націоналістичну літературу, листівки та інші матеріали. Як бачимо, М.Д.Габовда був значною фігурою в організації українського національно-визвольного руху в Закарпатті в роки Другої світової війни. Незважаючи на те, що з кінця 1941 р. до січня 1942 р. йому довелося працювати на території центральної Угорщини (м.Одоль) продавцем кооперативу і потім перебувати на кооперативних курсах у м.Тардош, він не поривав зв'язків із Закарпаттям, з учасниками своєї організації. Більше того, він відігравав керівну роль в ній.

Над учасниками руху відбулися три судові процеси: 16-17 липня 1942 р. — головний, 22 липня — «малий», 24 липня — третій додатковий. До найвищої міри покарання, тобто 10-12 років ув'язнення, угорським військовим судом генерального штабу були засуджені керівники крайового проводу — Д.М.Бандусяк, А.А.Цуга, М.Д.Габовда та інші. Збереглася довідка про те, що М.Д.Габовда з січня 1943 до березня 1944 р. відбував покарання у кра-

йовій тюрмі м.Вац (Угорщина). 22 березня 1944 р. М.Габовда звільнений і направлений у с.Великі Лучки. В травні 1944 р. влаштувався на роботу на лісопильному заводі в Ясіня, яким володіли брати Климпуші, і пробув тут до жовтня 1944 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.2380, арк.233].

Після визволення Закарпаття він, як освічена людина, був призначений секретарем народного комітету у с.Великі Лучки. Та працював він тут недовго. В січні 1945 р. в Хусті з ініціативи Бандусяка була проведена нелегальна нарада з участю М.Д.Габовди, М.А.Ороса, І.М.Немеша, на якій розглядалися два питання: активізація українського руху та розподіл функцій серед керівного складу крайового проводу.

М.Д.Габовда, як референт зв'язку, брав участь у всіх заходах крайового проводу, зокрема по створенню окружних проводів, які планувалися спочатку в Хусті, Ужгороді, Мукачеві, Берегові, а потім і в інших районах. Та їх не встигли створити через відсутність кадрів та швидкого арешту учасників організації. Але серію нарад було все-таки проведено.

На допитах було встановлено, що М.Д.Габовда залучив до організації М.М.Заяця з с.Дубриничі, який працював в Ужгороді, М.П.Петричку з Чинадійова, Г.Д.Качуровську з Старого Давидкова, з якою дружив, та інших, хоч не всі бажали відновлювати свою роботу в організації ОУН в нових радянських умовах.

Так, М.Д.Габовда був на квартирі в Ужгороді у М.М.Заяця, який працював тоді в Народній Раді Закарпатської України, і дав йому псевдонім «Лопух», але останній не погоджувався працювати. При цьому, як свідчать окремі зізнання засуджених, керівники крайового проводу вдавалися навіть до погроз за відмову знову взаємодіяти з ними. М.Габовда давав завдання підопічним збирати інформацію про керівний радянський актив, цікавитися політичними настроями інтелігенції тощо.

Третя нарада крайового проводу була проведена на початку травня 1945 р. в Буштині Тячівського району. М.М.Заяць засвідчив, що це було 2 травня. На цю нараду його запросив М.Д.Габовда. Тут, на конспіративній квартирі господаря — Юрія Ливрінца на околиці села зібралося 7 учасників організації.

18 липня 1945 р. М.Д.Габовда був арештований. Три з половиною місяці тривало слідство. Було чимало допитів про роботу крайового проводу та низових організацій ОУН. Його зізнання часто стенографували, тому його протоколи допитів досить насичені. 29-30 жовтня 1945 р. спецсуд Закарпатської України під головуванням В.П.Русина розглянув справу М.Д.Габовди та його спілльників (12 чоловік), які були засуджені на різні строки покарання, в тому числі і до найвищої міри. (Див. про це — стор. 362 — Ред.).

31 липня 1992 р. рішенням Закарпатського обласного суду М.Д.Габовду реабілітовано. У ньому написано, що вирок спецсуду на всіх 12 засуджених був незаконним і його було «скасовано із-за відсутності в їх діях дока-

тів і складу злочину» [2, ф.2558, оп.1, спр.2380, арк.396]. Участь багатьох засуджених в організації ОУН, говориться у рішенні, була формальною, її члени не брали участі в агітації проти Червоної армії, в саботажі Народної Ради Закарпатської України. Єдиним гріхом М.Д.Габовди, зазначалося тут, стала участь в нелегальних нарадах, залучення ним до організації 5 колишніх членів ОУН і 5 нових, поширення ним антирадянських листівок тощо. Інших злочинних дій не виявлено.

Трагічна доля М.Д.Габовди викликає багато роздумів, особливо тепер, в умовах незалежної України. Постає зокрема питання: за що боролися молоді учасники організації ОУН в ті далекі роки? За що їх притягли до кримінальної відповідальності? За що так суворо судили, хоч вони, крім пропагандистської роботи, нічого злочинного не здійснили?

Офіційні каральні органи, як угорські, так і радянські, судили їх, між іншим, за те, що, в першу чергу, вони боролися і прагнули мати свою незалежну, самостійну Україну; що вивчали її історію із праць видатних українських істориків Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича та інших, що захищали українську мову, українські козацькі та стрілецькі народні пісні, національні символи (синьо-жовтий прапор, тризуб, гімн «Ще не вмерла Україна»), що було тоді під повною державною заборонаю.

Питається, хіба вони не мали права захищати своє рідне слово, свої звичаї і символи, боротися за національну державність? Мали. Але в першому випадку це суперечило офіційній угорській ідеології про те, що русини-українці — це «окремішня нація», яка не має нічого спільного з братами по той бік Карпат, а у другому — відкидалося право України стати самостійною державою, бо це відривало «єдність і дружбу радянських народів», відривало Україну від Радянського Союзу, суперечило теоретичним положенням про «єдиний радянський народ» тощо. Ось чому йшла така жорстока боротьба проти української ідеї та її носіїв.

ГОЛОТА ЯКІВ **(1880-1964)**

Одне із почесних місць в пантеоні героїв Карпатської України належить відомому культурно-освітньому діячеві Якову Голоті. Він народився 30 жовтня 1880 р. в містечку Бранешти, що на Буковині (тепер Чернівецька область). Отримавши початкову освіту, Я.Голота навчався в Коломийській гімназії, яку закінчив у 1901 р. Потяг до знань привів його в Чернівецький університет, в якому Я.Голота навчався на філософському факультеті до 1906 р. Одержавши диплом професора середніх шкіл з правом викладання української мови і літератури, історії та географії, він розпочав свою педагогічну діяльність. Працював професором учительської семінарії в Чернівцях та Дрогобичі. Коли розпочалася Перша світова війна, Яків Голота був змушений вдягнути вій-

ськову форму. Воював у складі Української Галицької Армії проти більшовиків до серпня 1920 р. У цей час Я.Голота з великими сподіваннями чекав на становлення Української Соборної держави.

Проте події, які призвели до поразки національно-визвольних змагань і падіння УНР, змусили Якова Голоту емігрувати до Чехословаччини. Проживаючи тут, він одержав чеське громадянство. Його фахово-педагогічні здібності стали в нагоді, коли за призначенням відділу шкільництва Підкарпатської Русі упродовж 1920-1922 рр. працював директором Берегівської гімназії. З 1922 р. до 1938 р. Я.Голота займав посаду професора Мукачівської торговельної академії. На особисте запрошення Августина Волошина він знову повернувся до Ужгорода, де почав працювати професором учительської семінарії. Після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. цей навчальний заклад було евакуйовано до Севлюша (м.Виноградово), де Яків Голота продовжував викладати [167, С.63].

У 1939 р. Я.Голота, разом із своїми учнями, став на захист Карпатської України зі зброєю в руках. Він став одним із перших, хто організував збройний опір угорським загарбникам. Спочатку очолювані ним гімназисти обороняли підступи до Виноградова, а коли місто впало, дали бій гортистам на Красному полі, що поблизу Хуста. Цим самим вони надали можливість послам Сойму Карпатської України провести свої засідання і прийняти історичної ваги рішення. Із своїми спогадами про події 15-16 березня 1939 р. Я.Голота поділився з читачами у статті «Від Королева до Хусту», яка була опублікована у збірнику «Карпатська Україна в боротьбі», що побачив світ 1939 р. у Відні.

Як активного захисника Карпатської України, 16 березня 1939 р. Якова Голоту було заарештовано і згодом ув'язнено в Тячівській тюрмі. Його звільнили лише тоді, коли стало відомо, що свого часу він служив офіцером австро-угорської армії. Після цього Яків Голота з дружиною виїхав до Відня. Через деякий час він знову повернувся до Чехословаччини, де й проживав до останніх днів свого життя. Помер Яків Голота 17 вересня 1964 р. в м. Брно і похований на центральному кладовищі міста [167, С.63].

ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ (1897-1974)

23 квітня 1897 р. у подружжя Степана і Олени Гренджив у с. Воловому (тепер Міжгір'я) народився син, якому щасливі батьки дали ім'я Василь. Пройде якихось тридцять років, і про письменника Василя Гренджу-Донського знатимуть дорослі і малі, закарпатці і галичани. Його твори видаватимуться не тільки в закарпатській періодиці, але і у Львові та Харкові. Він ввійде в літературу та історію краю як поет, що видав першу збірку поезій літературною українською мовою, як людина, яка завжди на пер-

ний план ставила не власні інтереси, а загальнонародні, поезія якого закликала до боротьби. Все своє життя «верховинський соловейко» буде залишатися з своїм народом:

«Несу в хустині грудочку землі,
орошену і кров'ю, і сльозами,
нехай потішить душу в чужині,
пригноблену тривожними думками».

Про батьків у Василя Степановича залишились найкращі спогади. «Спробую батька змалювати, — писав пізніше письменник в короткій автобіографії, — гарний, стрункий, трохи вищого, за середній, росту. Волосся чорне, а очі дивно-сині, як синє небо. Вуси біляві, тобто «жовті». Якась дивна примішка. Цю прегарну красу задержав він до тридцять п'ять років свого життя, бо пізніше праця і недуга знищили його разом з красою». Якщо батько «все був у гуморі», то мати «була завше сумною, ніколи в житті не чув я, щоб співала, а тільки ридала». Василь Гренджа-Донський народився у звичайній працелюбній верховинській сім'ї, яких на зламі століття були тисячі. У своїй статті «А что хотят они?», опублікованій в газеті «Свобода» у 1922 р., письменник писав, що «мой отець бідний чоловік, хлібороб, мати боса ходить, невби знали за м'ясо ай молока не видять, только сухій хліб й того недоста. Я сам голий, як палець. Больше раз борюся з голодом як сытий був».

Прийшов час йти до школи. «Коли батько мене увів до школи, — пригадував поет у своїх «Спогадах», — Бокотей (так звали вчителя — М.В.) покрутив головою і сказав: «Зпізнилися, Степане, адже самі бачите, що школа вже переповнена». Та, все-таки, упрощування допомогли і Василя зарахували учнем першого класу. «В першій класі я був чи не найгіршим учнем. Букви прочитати я вмів, але сполучувати їх у склади та слова я ніяк не міг». Причина цього полягала не в низьких здібностях Василя, а в бездарності тодішньої шкільної методики. Чого не навчили в школі, навчився сам, а тому, коли перейшов до другого класу, то читав «зовсім плавно».

Закінчивши шість класів, Василь мав велике бажання продовжити навчання, однак такої можливості у нього не було. До того ж, важко захворів на туберкульоз батько. Доводилося підзаробляти на кусень хліба читанням Псалтиря над померлими, співати на похоронах, носити пошту, виконувати обов'язки писаря у місцевого адвоката. На останній роботі довго не пробув, бо почалася Перша світова війна. З 12-м гонведським полком Василь Гренджа-Донський потрапив на російський фронт, а під час наступу Брусилова, у серпні 1916 р., його було важко поранено: куля пройшла через груди, провертіла легені у двох місцях. Після вилікування направили спочатку на румунський, а згодом на італійський фронти. Проте справжніх боїв вже не було, Австро-Угорська монархія розвалювалася.

Наприкінці квітня 1919 р., перебуваючи в Будапешті, Василь Гренджа-Донський познайомився з Манцікою Вільгельм і через деякий час одружився. Незабаром у молодого подружжя народилися дві доньки — Ольга і Аліска. Проте шлюб виявився недовготривалим, бо батьки дружини «виховали з неї малярку, і поетові не вдалося її перевиховати». Наслідком такого виховання був той факт, що вона «Ольгу вповні змадяризувала протягом років». У 1930 р. шлюб розпався. Другий шлюб виявився набагато міцнішим. Маруся Гренджа-Донська стала надійним помічником і соратником Василя Степановича.

Займатися літературною діяльністю Василь Гренджа почав рано. У своїх спогадах поет писав: «Десять мав тоді 14 років, як вислав один вірш небіжчиківі Михайлові Врабелеві до Будапешту, що й побачив світ в «Неділі»... Але переробили його, і я більше не пробував писати». Справжнє захоплення літературою припадає на 20-ті роки. Цікавими є думки Василя Степановича про деяке розширення свого прізвища. «Тоді я придумав щось іншого, — писав поет, — адже Україна тягнеться до Дону — чому не назватися Донським? Це звучало гарно. І так перша збірка вийшла вже під новим іменем». На початку 1923 р. В. Гренджа-Донський видав книгу «Квіти з терням», передмову до якої написав відомий галицький письменник Василь Пачовський. Необхідно погодитись з сучасним українським літературознавцем О. Мишаничем, що «Квіти з терням» «були свіжим струменем у тогочасному літературному житті Закарпаття». У першому збірнику поетичних творів поета переважала соціальна лірика. Вона була притаманною і для подальших творів В.Гренджі-Донського. Це визнав і сам письменник: «Мої вірші були досить гострі. Боровся я проти безробіття, проти злиднів, проти денационалізації і чехізації».

На протязі 20-х років одна за одною виходять його поетичні збірки «Золоті ключі» (1923), «Шляхом терновим» (1924), «Китиця квіток» (1925), «Тернові квіти полонин» (1928). Останню відомий літературний критик 20-30-х рр. В.Бірчак вважав найкращою збіркою лірики В.Гренджі-Донського, в якій переважає суспільно-політична та патріотична лірика. Поет сумує над долею свого народу, тужить разом з ним. У таких віршах, як «Оце мій рідний край», «Русин» та інших викривається сучасна поетові дійсність, чехізація. В.Гренджа-Донський часто вживає такі образи, як «тюрма», «кайдани», «сум», «неволя», «темниця», «страждання», «сльози», «журба», «голод». Однак, це не є доказом того, що поезія Гренджі-Донського песимістична. Він, як ніхто інший, був переконаним оптимістом. У 1936 р. вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В однойменному вірші цієї збірки поет вірить, що настане той час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати». В.Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша — 1928) вірша «Марш молоді Карпатської Укра-

ши». Куплет, яким завершується цей твір поета, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

«Повстав наш край із крові, із руїни,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе вільно наш народ!»

Уже на початку 20-х рр. Гренджу-Донського заповонила історична тематика. У 1922 р. на сторінках журналу «Пчілка» він опублікував історичну поему «Червона скала», а в 1925 р. драму «Сотня Мочаренка». Революційним подіям 1918-1919 рр. на закарпатській Гуцульщині він присвятив збірку оповідань «На зустріч волі» (1930). Найкращими зразками історичної прози В. Гренджі-Донського є його дві повісті «Ілько Липей — карпатський розбійник» (1937) і «Петро Петрович» (1937). Останню високо оцінили сучасні Гренджі-Донському критики. «Оцю повість, — писав В. Бірчак, — можна оцінювати з різних точок, можна закинути деякі анахронізми, можна навести приклади, де автор неповні випрацював поодинокі мотиви — та мимо всего треба зазначити, що цю повість читаємо гладко й живо і що в розвою творчості Гренджі-Донського вона становить великий крок».

Василь Гренджа-Донський був чудовим і висококваліфікованим журналістом, редактором і співробітником таких популярних видань, як «Наша земля», «Пчілка», «Русин», «Неділя», «Свобода», «Українське слово», «Нова свобода». Його постійно можна було побачити серед просвітян, учнів шкіл і студентів учительських семінарій, де він читав лекції, або просто вів бесіди. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської, яка по праву вважається найкращим біографом батька, «літературний доробок Гренджі-Донського вже при кінці 30-х років був немалий. Його поезії належали до кращих надбань закарпатських письменників і ними вклав своє ім'я в історію української літератури. Це був вік його поетичної творчості. Він видав близько 20 книжок. Пробував свої сили у всіх жанрах — поезії, епосі, драматургії, публіцистиці, виступав і з літературно-критичними статтями, записував і видавав фольклорно-етнографічні матеріали. Був завжди там, куди кликало життя...».

1938-1939 рр. — щасливі й трагічні в історії краю. Невелика гілка українського народу здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, внаслідок чого була зроблена спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. Цей історичний акт слід розцінювати як другий, після визвольних змагань 1917-20-х рр., етап у створенні Української держави. Закарпатські українці довели, що бажають возз'єднатися з великим українським наро-

дом. За пропозицією Августина Волошина В.Гренджа-Донський очолив редакцію урядової газети «Нова свобода». «Всю увагу газети, — пригадував Василь Степанович, — я звернув на відбиття зазіхань мадярів і на внутрішні потреби». 4 березня 1939 р. письменника було включено до відділу преси і пропаганди, який очолював Володимир Комаринський. *(Тогочасну журналістську діяльність В.Гренджі-Донського досить повно описано у попередніх розділах — Ред.).*

Починалися трагічні дні Карпатської України та її мужніх захисників. Розстріли, в'язниці тепер стали звичайним явищем. В. Гренджу-Донського заарештували і помістили в Тячівську тюрму, а потім перевели до концтабору Вар'юлопош. До речі, вже тоді ходили чутки про смерть В. Гренджі-Донського. Львівська газета «Нова Зоря» (1939. — 8 червня) повідомляла, що поета помістили до угорського концтабору в Ніредьгазі. Професор М.Омельчикова написала некролог «В.Гренджа-Донський» (Жіночі доля. — 1939. — Ч.4). Видатний словацький письменник Франьо Крапчак написав вірш-некролог, в якому високо оцінив заслуги Гренджі-Донського, назвав його «забутим співцем полонин», а його земляків — «народом героїв». Але поет в угорських таборах не загинув, а 5 липня 1939 р. одержав повістку, згідно з якою вважався вільним, хоч зобов'язувався постійно зголошуватися до поліції. Добре знаючи, яким буде ставлення угорських властей до українського письменника-патріота, Василь Гренджа-Донський вирішив покинути Закарпаття і емігрував до Словаччини.

Післявоєнна Чехословаччина мало чим відрізнялася від Радянського Союзу, а тому закономірно, що Василь Степанович не мав можливості писати в дусі кінця 30-х років. Однак необхідно погодитися з твердженням Зірки Гренджі-Донської, що творчість письменника в еміграції була різноманітною і багатю. В цей час вийшли з друку нові поетичні твори, зокрема «Криваві тумани» (1965), «В тилу ворога» (1965), «Наше півстоліття» (1967), «В сторіччя Т.Шевченка» (1961) та ряд ін. В. Гренджа-Донський взявся за переробку ранніх своїх творів — «Князь Лаборець», «Василина — князівна гуцулії», «Олена Верховинка» та ін. Що стосується преси, то в цей час письменник підготував до друку «Спогади» і «Мадярські звірства», однак вони побачили світ тільки завдяки дочці поета Зірці уже після смерті батька. Щоденник «Щастя і горе Карпатської України» був опублікований у восьмому томі «Творів Василя Гренджі-Донського» накладом «Карпатського Союзу» у Вашингтоні.

Останні роки письменник напружено працював над романом «Сини Верховини», який запланував видати у двох томах. В численних листах до дочки в США він постійно знайомив її з просуванням роботи над романом. Навіть в останньому листі, датованому 20 червня 1974 р., В.Гренджа-Донський писав: «Роман «Сини Верховини» переписую, вже маю більш як половину на часописі. Цього року хочу бути з ним готовий».

В емігрантський період Гренджа-Донський продовжував працювати як драматург, публіцист, літературний критик, автор художніх творів для дітей. За літературну діяльність Василь Степанович неодноразово нагороджувався різноманітними урядовими нагородами, подяками тощо. Так, в 1965 р. він з рук президента одержав орден «За відбудову», а в грудні 1968 р. йому присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв.

Та його тягнуло додому, на рідну Верховину. Така нагода трапилася в 1970 р. Зірка Гренджа-Донська так описала його відвідини рідного краю: «Поет був безмежно зворушений цими відвідинами. Відвідав він тоді своє родинне село й околицю і врешті міг поклонитись рідним полонинам особисто... Вдивлявся в кожне перетворення рідного краю, ходив по старовинному Ужгороду, Мукачеву і не міг впізнати тих вулиць, на яких залишив частину своєї молодості...». Відвідав знову знає йому вже «Морське око» в Карпатах — Синевирське озеро, де часто бував під час своїх мандрівок у молодих роках». Вдруге Василь Гренджа-Донський побував у Закарпатті в 1973 р.

Василь Гренджа-Донський помер 25 листопада 1974 р. на 77 році життя. Дочка поета пригадувала: «Кілька місяців не приходили листи від батька... Та враз, серед ночі, 25-го листопада, 11 місяців після нашої візити, збудив мене телефон і я почула голос брата: «...Татко помер...».

Похорон поета відбувся 29 листопада 1974 р. в Братиславі на кладовищі «Славіче удоліє». На могилі Василя Гренджі-Донського виступили найближчі його друзі та соратники: біограф Михайло Молнар, д-р М.Роман, засновник українського театру у Закарпатті Юрій Августин Шерегій.

Василь Гренджа-Донський вніс великий вклад революційного характеру у розвиток культури в Закарпатті. Все своє життя він плідно працював у галузі освіти і літератури рідного йому народу. Доказом цих слів є творча спадщина письменника, яка включає в себе понад 1000 поезій, 13 поем та віршованих оповідань, 6 повістей, понад 50 оповідань, спогади та документальні матеріали з історичних подій кінця 30-х років, близько 30 драматичних п'єс, п'єсок і радіосценок, 36 казок для дітей, 12 п'єс та сценок, 38 радіосценок, близько 26 оповідань, понад 200 статей, рецензій, нарисів, репортажів, доповідей тощо. Власних збірок та книжок протягом життя було видано 42, а в співавторстві з іншими авторами — сім. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської перелік творів письменника та літератури про його творчість нараховує 1293 позиції. До цього додамо, що це далеко не всі твори, статті, репортажі письменника, які вдалося розшукати. Але навіть те, що нам сьогодні відомо про Василя Гренджу-Донського, дає підставу стверджувати, що «карпатський соловейко» був одним з найбільших письменників Закарпаття ХХ ст. [16, 390, 244, 246, 251, 263].

ГРИГА ІВАН ІВАНОВИЧ
(1879-1939)

Відомий громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття Іван Іванович Грига народився 19 серпня 1879 р. в с.Верхні Верецьки (нині Верхні Ворота Воловецького району Закарпатської області) в селянській родині. Початкову освіту отримав у рідному селі. Пізніше був призваний до лав австро-угорської армії, звідки у чині капрала в 1912 р. повернувся додому. Одружившись, він вирішив заробити кошти для ведення господарства і утримування сім'ї [167, С.69].

У пошуках кращої долі І.Грига відразу ж виїхав на заробітки до Сполучених Штатів Америки. У 1918 р. він повернувся на батьківщину. У цей час в Закарпатті вирували доленосні політичні події, осторонь яких він не міг залишитися. Іван Грига активно включився в національно-визвольні змагання закарпатських українців. Він став учасником Всезакарпатського конгресу 21 січня 1919 р., який прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. У рідній місцевості І.Грига став ініціатором створення цілої низки культурно-освітніх і спортивних організацій. Зокрема, у 1920 р. його обрали секретарем, а в 1924 р. — головою осередку «Просвіти» у Верхніх Верецьках. За активність у поширенні просвітянських ідей, у 1937 р. Іван Грига став заступником голови крайової «Просвіти». Крім того, з його ініціативи були створені «Потребительское общество» («Споживче товариство») (1920 р.), «Братство тверезості» (1922 р.), «Комітет опіки над сиротами» (1924 р.), спортивно-виховне товариство «Орел» (1925 р.).

Іван Грига знаходився у тісних дружніх стосунках з відомим громадсько-культурним діячем міжвоєнного Закарпаття, письменником Лукою Дем'яном. Разом з ним І.Грига відвідав Рим, після чого в 1924 р. споруджує з просвіт'янами села дзвіницю. Вони ж очолили згодом комісію по будівництву Народного Дому [167, С.69].

Як здібний організатор, Іван Грига залучив велику кількість місцевих просвіт'ян до участі у величому Всепросвіт'янському з'їзді, який проходив в Ужгороді 17 жовтня 1937 р.

У період 1938-1939 рр. Іван Грига брав активну участь в утвердженні української автономної влади. Був головою села. Одночасно, як один із регіональних лідерів, став членом Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. До того ж, з 1937 р. І.Грига виконував обов'язки члена Надзірної ради «Крайового кооперативного союзу». Велику пропагандистську роботу він провів у часи підготовки та проведення виборів до Союму Карпатської України, а 12 лютого 1939 р. був обраний послом цього найвищого законодавчого органу держави [651, С.116-120].

Іван Грига зробив внесок і в розбудову Організації Народної Оборони Карпатська Січ. Зокрема, він безпосередньо сприяв формуванню загону

карпатських січовиків у рідному окрузі. І.Грига був учасником засідань Союму Карпатської України 15 березня 1939 р.

Після окупації Карпато-Української держави військами гортистської Угорщини Іван Грига був заарештований. Його було піддано жорстоким тортурам, після чого в урочищі Широке поле, яке знаходилося між Волівцем і Яблуневим, розстріляно 18 березня 1939 р. Похований Іван Грига на сільському кладовищі [167, С.69].

ДОЛИНАЙ МИКОЛА ПЕТРОВИЧ (1894-1970)

Серед репресованих міністрів Карпатської України у перші повоєнні роки був і лікар Микола Петрович Долинай. Народився він у 1894 р. у с.Довге Поле Мараморощського округу (тепер Румунія) у родині сільського священика греко-католицької церкви Петра Олександровича Долиная. Його мати теж була дочкою священика. Миколі виповнилося лише два роки, коли помер його батько. І так вийшло, що потім з 10 років він виховувався в родині свого відомого діда по матері, теж священика Августина Єнковського (1833-1923), який в останні роки свого життя жив у с.Стеблівка нині Хустського району [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.194].

В «Історії міст і сіл: Закарпатська область» у довідці про село Стеблівка було сказано дуже коротко: «На початку ХХ ст. у Стеблівці жив А.Єнківський, винахідник жниварки, член Паризької академії наук». Це прізвище наштовхнуло на пошуки його життєдіяльності як священика і винахідника. Вийшло, що Августин Єнковський — це одна й та ж особа. Сумніву не було, бо в радянські роки у таких випадках сан священика не вказували, а записали в довідці, що це просто винахідник.

Але, крім жниварки, яка, до речі, була винайдена ще у 1873 р., а побудована у 1875 р. на суднобудівній фабриці в Костромі (Росія), Августин Єнковський у 1895 р. одержав з Петербурга патент №1469 за «механізм руху кораблів за допомогою систем лопаток із зворотно-горизонтальним рухом» (або просто корабельний двигун).

Це підтверджено і конкретним фактом. 1 грудня 1894 р. Г.Купченко писав Августину Єнковському з Відня (Австрія): «Одержавши Вашого поважного листа, я із задоволенням готовий виконати Ваше бажання і поїхати в Петербург, щоб продати там Ваш винахід — пароплавні весла». У свою чергу із листа Августина Єнковського до керуючого морським міністерством Росії адмірала М.Чиханова довідуємося, що матеріали винахідника 9 січня 1895 року були уже у Петербурзі. Як вони туди передавалися, поки ще невідомо.

В свою чергу Августин Єнковський у листі писав: «Я готовий передати свій винахід у користь Імперії Російської. Наперед не бажаю я жодної ви-

нагороди, але якщо виявиться мій винахід корисним і практичним згідно зробленої проби, тоді за Вашим розумом і довольністю подану мені ласкаву винагороду прийму».

Доля цього винаходу невідома. Є лише дані про те, що наш земляк у 1897 р. запатентував у США і Бельгії гвинтовий механізм для кораблів. Але нема відомостей, чи мав він від цього грошову винагороду. Відомо лише те, що за свої винаходи він був удостоєний золотої медалі Паризької академії технічних винаходів і звання почесного члена-кореспондента. Крім того, він став винахідником ткацького верстата, випробуваного в с.Арданово на Іршавщині, а також художником, у доробку якого є пейзажі і портрети. Ця його діяльність ще мало відома.

Останнім часом у пресі з'явилися деякі подробиці біографії Августина Єнковського. Зокрема, він навчався в Ужгородській гімназії і закінчив Ужгородську духовну семінарію. Працював священиком у селах Бобовище і Ракошино на Мукачівщині, Стеблівка на Хустщині, де й помер 22 січня 1923 р. на дев'яностому році життя.

Внуком такого знатного діда був Микола Долинай, але він не пішов, як його батько й дід, по духовній лінії. Відомо, що у 1904 р. закінчив початкову школу і його записали в Ужгородську гімназію та влаштували в Ужгородський притулок-інтернат.

В архівно-слідчій кримінальній справі, у протоколах допитів повсякчасного часу, на жаль, не зафіксовано подробиць про роки навчання Миколи Долинай в гімназії, яку закінчив у 1912 р. Але з того, що після її закінчення він відразу вступив на медичний факультет Будапештського університету, можна судити, що в гімназії навчався успішно, як і потім у вищій школі. Подолавши всі науки в університеті, у 1918 р. він здобув ступінь доктора медицини [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.198].

Є свідчення і про те, що в час переломного періоду для нашого краю після розпаду Австро-Угорської імперії студенти Будапештського університету Микола Долинай, Антон Брацайко, Микола Різдорфер та інші, як справжні інтелігенти, підтримали ідею виходу Закарпаття із складу Угорщини і воз'єднання його з Україною. Про це на зборах селянських делегатів в Будапешті 10 грудня 1918 р. говорили українські патріоти брати Юлій та Михайло Брацайки, Степан Ключурак та інші. На похоронах Антона Брацайка в Ужгороді в червні 1938 року Степан Ключурак сказав: «Він був одним з тих, хто нашим делегатам 4 грудня 1918 р. на дворці в Будапешті на груди начіплював синьо-жовті ленточки» [60, 1938, 23 черв.].

Вони звертали увагу присутніх на зборах делегатів на те, що доля їх рідної землі повинна вирішуватися не в Будапешті, а в Хусті, що й відбулося потім 21 січня 1919 р. на всенародних зборах. Тут було прийнято відоме рішення про воз'єднання краю з Україною. Але ця мрія тоді не здій-

снилася в силу різних внутрішніх і зовнішніх причин. Незабаром Закарпаття ввійшло на автономних засадах до новоствореної на руїнах Австро-Угорської імперії Чехословацької Республіки.

Повернувшись після навчання в рідний край, Микола Долинай почав працювати лікарем в Ужгороді, став активним працівником крайової «Прогресу», а останні роки до окупації Закарпаття угорськими військами був керівником лікарні. У підсумковій книзі за 1919-1936 роки надрукована цікава стаття Миколи Долинай про історію Ужгородської міської лікарні. У 20-30-х роках перебував у Соціал-Демократичній Партії, а з 1926 р. — у Християнській Народній, яку очолював Августин Волошин [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.209].

Як відомо, на Віденському арбітражі міністрів закордонних справ Німеччини та Італії від автономної Підкарпатської Русі був прем'єр Августин Волошин та його співробітники Степан Клочурак та Іван Рогач, а також Юлій Брацайко і Микола Долинай. Звичайно, від них мало що залежало, щоб захистити цілісність Закарпаття. Арбітри Ріббентроп та Чіано віддали міста Ужгород, Мукачево та Берегово і угорські села до складу Угорщини. Усі державні установи після цього у листопаді 1938 р. переїхали до Хуста, який став столицею Карпатської України. Тут також працював лікарем до 15 березня 1939 р. і Микола Долинай [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.199].

У Хусті він активно займався громадсько-політичною роботою, став покровителем спорту. Відома футбольна команда «СК-Русь» в умовах Карпатської України стала називатися «УСК-Хуст» (Український спортивний клуб «Хуст»). Головою цього клубу спортивний актив обрав лікаря Миколу Долинай, а почесними головами — відомих діячів Карпатської України — Августина Волошина, Юліана Ревая та Августина Штефана.

Вдячною і показовою у цьому відношенні була стаття спортивного журналіста Василя Федака, який вів відділ спортивного життя в газеті «Нова свобода». 9 березня 1939 р. він писав про Миколу Долинай: «Його золоте серце знає кожний наш спортсмен. Весь вільний (а багато разів і урядовий) час присвятив «СК-Русі», десяткам гравців обставив працю, його старанням дісталися наші молоді гравці до вчительської семінарії, так що Карпатська Україна мала ще не так давно славу дружину «літаючих вчителів», то в першій мірі йому маємо дякувати» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.79].

Крім цього 24 січня 1939 р. Микола Долинай був обраний членом Українського Національного Об'єднання (УНО), а 12 лютого 1939 р. — депутатом Союму Карпатської України. 9 березня він став спочатку заступником міністра, а 15 березня 1939 р. міністром охорони здоров'я та соціального забезпечення в уряді Юліана Ревая. Та ця робота була перервана угорськими військами, які 15-18 березня 1939 р. окупували Карпатську Україну.

Після окупації краю Микола Долинай перебрався до Праги і з вересня 1939 р. до січня 1940 р., не маючи ще притулку, проживав з родиною на квартирі колишнього президента Карпатської України Августина Волошина. Працював лікарем, політичною діяльністю не займався [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.180].

У червні 1945 р. Микола Долинай був арештований управлінням контррозвідки «Смерш» Радянського Союзу і вивезений у Москву. У постанові на арешт Миколи Долинай було сказано, що, «будучи українським націоналістом, проводив антирадянську пропаганду» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.70].

Особлива нарада при НКВС СРСР 28 грудня 1945 р. «за участь в антирадянській націоналістичній організації» засудила Миколу Долинай на 5 років виправно-трудоих таборів [2, ф.2558, оп.1, спр.2369, арк.250]. Його сестра Марія 18 грудня 1945 р. зверталася до керівника Української РСР М.С.Хрушова, щоб звільнили з-під арешту її брата Миколу, як невинного. Та її прохання 3 травня 1946 р. було відкинуто.

Відсидівши в неволі свій строк, Микола Долинай 1 березня 1950 р. був звільнений з табору і повернувся до Праги. У постанові про реабілітацію колишнього міністра Карпатської України сказано: «У кримінальній справі відсутні будь-які конкретні доводи, які свідчили б про проведення Долинаєм М.П. ворожої діяльності проти СРСР, а інкриміновані йому дії по ст.58-4 карного кодексу РРФСР, не знайшли свого підтвердження» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.307].

Така післявоєнна доля одного з міністрів Карпатської України, відомого лікаря Миколи Долинай. Помер він у Празі у 1970 р.

КЛИМПУШ ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1897-1959)

Д.І.Климпущ уродженець Закарпатської Гуцульщини, її прекрасного і своєрідного села Ясіня. Народився 7 листопада 1897 р. в багатодітній заможній селянській сім'ї. В рідному селі він ледь закінчив три класи народної школи. Працював у сільському господарстві, а також лісорубом і бокорашем. Під час Першої світової війни, в 1915 р., як і багато інших закарпатців, був мобілізований в австро-угорську армію і відправлений на східний фронт [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.14].

На початку 1918 р. — переведений на італійський фронт. Там був поранений і відправлений на лікування. Він виклопотав собі коротку відпустку додому, де й залишився. Тут вступив у сільську поліцію, яка охороняла село. Тоді був мобілізований в угорську армію в Мараморош-Сигет. Звідси його повернули на службу в Ясіня, де знаходився невеликий угорський військовий гарнізон і де почали розгортатися події, що

годом привели до утворення Гуцульської республіки [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.15].

У 1920 р. його призвали на дійсну службу в чехословацьку армію, де він закінчив курси і став старшиною, проходячи службу в Ужгороді та Сєвиноші (Виноградіві). Після армії працював на лісозаготівлях, а згодом касиром у відкритому філіалі Підкарпатського банку в Ясіня. З 1928 р. — на власному лісопильному заводі, який працював аж до 1944 р.

Рано прилучився Дмитро до громадської роботи. З 1923 р. він вступив у члени Соціал-Демократичної Партії, до якої ще раніше вступили його брати. З 1923 р. став членом спортивного товариства «Січ». Президія негосподарської дирекції в Ужгороді 18 січня 1929 р. в інформації «Організація «Січ» на Підкарпатській Русі» доповідала земському уряду, що згадана організація була створена тут в 1920 р. українськими емігрантами за взірцем «Січових стрільців», її розпад датується початком 1922 р. Але «Січ» дозволили створити як спортивну організацію в 1923 р. в с.Ясіня. Таким чином виникло спортивне товариство «Січ» на чолі з Степаном Клочураком [2, ф.2558, оп.1, спр.39, арк.1].

З 1925 р. по 1938 р. товариством «Січ» керував Д.І.Климпуш [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.16-17]. У 1927 р. Д.І.Климпуш був обраний секретарем сільської організації Соціал-Демократичної Партії Чехословаччини. Але роботу в «Січі» не кидав [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.44].

7 листопада 1938 р. Д.І.Климпуша викликали по телефону до Хуста із статутом спортивного товариства «Січ». Секретар прем'єра йому повідомив, що Августин Волошин прагне створити в Карпатській Україні широку організацію «Січ» [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.59]. Згідно нового статуту колишня спортивна організація стала називатися Карпатська Січ і створювалася з центром в Хусті. 10 листопада 1938 р. статут Організації Народної Оборони Карпатська січ /ОНОКС/ затвердив міністр Юлій Ревлій. Гімном січовиків стала пісня «Гей, там на горі січ іде» [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.18-19, 60].

Головним командантом Карпатської Січі обрано Дмитра Климпуша, його заступником Івана Романа. При Головній команді були створені такі референтури (секції): організаційна, яку очолив Євген Кульчицький, військово-фізкультурна — Петро Чорний, культурно-освітня — Степан Росоха, адміністративна або секретаріат — Іван Рогач, господарсько-фінансова — Іван Роман [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.68-69].

В усіх округах були окружні команданти і відповідні референтури, в селах — сільські команданти. Д.І.Климпуш підписав також інструкцію, як організувати «Січ» на селі. Щоб подати їм допомогу, в грудні 1938 р. в Хусті відбувся організаційний з'їзд окружних референтів (понад 60 чел.). Ного відкрив головний командант, він надав слово Е.Кульчицькому, який розповів про зміст інструкції по організації Карпатської Січі. В люто-

му 1939 р. в Хусті був проведений і другий з'їзд січовиків, в якому взяли участь прем'єр А.І.Волошин, міністр Ю.І.Ревай та інші.

Головний командант турбувався про те, щоб Карпатська Січ була озброєна. В січні 1939 р. він просить у президії ради міністрів дозвіл на купівлю зброї: «Вишколення та виконання служби січовиками, — писав Д.І.Климуш, — є можливе лише тоді, коли січовики будуть озброєні. Головне — це потрібно в більших селах та на пограничних містах, де час від часу занепокоюють наше населення зовнішні і внутрішні вороги Карпатської України» [629].

Ось що сказав на конференції, присвяченій 56-й річниці Карпатської Січі, М.Бандусяк: «Не знаючи про план змовників і не відчуваючи небезпеку для Карпатської України, маючи кілька заступників, він 13 березня після обіду виїхав поїздом до Ясіня на похорон чоловіка сестри Ганни — Івана Кувіка, що відбувся 14 березня».

Але до Хуста відразу не повернувся. Не знав командант, які події розгорнулися в Хусті буквально на другий день і після, а це була збройна сутичка між січовиками і чехословацькими солдатами. 14 березня Словаччина проголосила самостійність. Того ж вечора це зробив і прем'єр А.І.Волошин. 15 березня 1939 р. Сойм проголосив самостійність Карпатської України, обрав президентом А.І.Волошина, сформував новий уряд, і того ж дня угорські війська почали окупацію Карпатської України. Була оголошена мобілізація січовиків. На Красному полі між Великою Копанею і Хустом січовики зустрілись з угорським військом. Сили були нерівні, тому перші були розбиті.

Після визволення Закарпаття в жовтні 1944 р. основна маса українського населення висловлювалася за возз'єднання з Україною. Але ця подія ще не була юридично і фактично вирішена, як тут почали, як господарі, діяти органи «Смершу» 4-го Українського фронту, які, по суті, на чужій території розпочали шукати «ворогів», поширювати на них юрисдикцію радянських законів і арештовувати їх.

Д.І.Климуш уже 8 грудня 1944 р. був затриманий і відведений у радянську військову частину. А постанова на його арешт, до речі, була прийнята лише 12 грудня, ордер на арешт — аж 15 грудня. Перший протокол допиту датований 9 грудня 1944 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.3742, арк.8-9]. Серед сотень кримінальних справ, які довелось опрацювати, лише в справі Д.І.Климуша записано, що зізнання підсудний хоче давати українською мовою, хоч фіксувати будуть російською. Тому він просив перекладати йому все на українську мову.

Всі обвинувачення проти себе Д.І.Климуш повністю відкидав. 21 січня 1945 р. була прийнята постанова про припинення справи. Подумалося, нарешті, розібралися і відпускають людину. Та не так-то було! Старший слідчий «Смершу» 18 армії старший лейтенант Турик, давши всі відомос-

ті про Климпуша і перерахувавши його конкретну діяльність, записав: «Прийнявши до уваги, що Климпуш Дмитро Іванович у відповідності з наказом НКВС СРСР (*яким? — Авт.*) підлягає направленню в табір, постановив: слідчу справу по обвинуваченню Климпуша Дмитра Івановича з інкримінованого йому злочину по ст.58-3 КК РРФСР далі припинити. Климпуша Д.І. направити в табір, справу здати в архів» [2, ф.2558, оп.1, спр.3742, арк.94].

Справу здали, а людину направили в табір. Але марно шукати в ній конкретного документа, куди його направили. Лише потім, після другого арешту, в протоколі допиту від 26 травня 1947 р. Д.І.Климпуш сказав: «З 1944 року я понад рік перебував в робітничому таборі на шахтах в Єнакієві Сталінської (*тепер Донецької — Авт.*) області; потім захворів і два місяці перебував у госпіталі в м.Сталіно. Після вилікування мене направили в м.Київ, де чотири місяці пробув в тюрмі» [2, ф.2558, оп.1, спр.3742, арк.44]. Годі шукати документа і про те, коли був звільнений. Та звільнення таки відбулося в січні 1947 р., і він дома в Ясінях працював деякий час бухгалтером ліспромгоспу. Та нетривалою була й ця воля.

Напевно, радянські слідчі схаменулися, що вони відправили без суду Д.І.Климпуша та його братів в табір, а вони ж були відомими діячами Карпатської України і їх слід судити. І незабаром 21 березня 1947 р. з'являється постанова про арешт Д.І.Климпуша, а 11 квітня він здійснюється і слідує допит за допитом, які веде слідчий Зудов. Так утворюються чотири томи кримінальної справи

За що обвинувачували Д.І.Климпуша? Гадаємо, що варто перерахувати те, що міститься в обвинувальному висновку: за те, що в 1919 р. брав участь в Гуцульському повстанні на Рахівщині, що служив солдатом у військах Петлюри, що був членом Української військової організації (УВО), що з 1923 до 1938 рр. був членом Соціал-Демократичної Партії Чехословаччини, що був членом товариства «Просвіта», організатором і керівником Організації Народної Оборони Карпатська Січ та Головним її командантом, членом проводу УНО, що переправляв за кордон вибухові речовини і поширював націоналістичну літературу, що був замічений в шпигунстві [2, ф.2558, оп.1, спр.3742, арк.125-127].

Але з приводу висунутих вище обвинувачень він потім сам сказав: «У поданому мені обвинуваченні по ст.54-4 і 54-11 кримінального кодексу УРСР винним себе не визнаю... В 1919 р. я брав участь у гуцульському повстанні, але ми боролися не проти Радянського Союзу, а проти мадяр. У військах атамана Петлюри я ніколи не служив. В організації УВО я не був. Націоналістичну літературу і вибухових речовин за кордон не переправляв» [2, ф.2558, оп.1, спр.3739, арк.108].

Крім цього, у рішенні військового прокурора Прикарпатського військового округу від 2 лютого 1993 р. про реабілітацію сказано, що

Д.І.Климпуш повністю відкидав антикомуністичну діяльність, а подані йому епізоди «вини» були ним здійснені за межами Радянського Союзу, коли він був громадянином Чехословаччини і Угорщини, тому й не підпадав під радянську юрисдикцію. У кримінальній справі відсутні докази про його будь-яку конкретну практичну діяльність проти СРСР.

Його справу було подано не громадянському суду, а позасудовій інстанції, так званій особливій нараді при Міністерстві безпеки СРСР. Ось виписка з її протоколу: «Климпуша Дмитра Івановича за шпигунство і участь в антирадянській націоналістичній організації ув'язнити у виправно-трудоий табір строком на 8 років, рахуючи строк з 11 квітня 1947 року» [2, ф.2558, оп.1, спр.3740, арк.344]. Звільнений з нього 26 липня 1955 р.

2 лютого 1993 р. Климпуші були реабілітовані. Помер Д.І.Климпуш у 1959 р.

Так історії краю повернуто більше як через півстоліття імена відомих громадських діячів Карпатської України Василя та Івана Климпушів, Головного команданта Карпатської січі Д.І.Климпуша, їх рідну сестру Г.І.Кувик (*про її долю — див. на стор. 355 — Ред.*).

КЛОЧУРАК СТЕПАН СТЕПАНОВИЧ (1895-1980)

Одне з помітних місць серед громадських діячів Закарпаття 20-30-х років займав С.С.Клочурак. Сьогодні пам'ять воскрешає перед нами обдаровану натуру, талановитого журналіста і редактора багатьох демократичних газет, відомого політичного діяча Карпатської України. Народився він у с.Чорна Тиса тепер Рахівського району 27 лютого 1895 р. в багатодітній родині. З 18 дітей лише дев'ятеро дожили до старості.

В 1901 р. в умовах Австро-Угорської монархії юнак поступив у початкову школу, про яку потім у зрілому віці згадував з гіркотою: «Так почалася моя наука в школі, завданням якої було калічення наших дитячих душ і виховання з нас ренегатів-мадяронів. Не дивно, що нас, дітей гуцулів, ця чужа школа нічим не приваблювала, бо там не було нічого свого, рідного» [557, С.28]. Та, незважаючи на це, у таких умовах треба було вчитися і жити.

У 1905 р. батько записав його у четвертий клас угорської католицької початкової школи в Ужгороді для опанування угорською мовою. Через рік С.С.Клочурак поступив до Ужгородської угорської гімназії, а у 1910 р. перевівся в п'ятий клас класичної гімназії у м.Мараморош-Сигет, яку закінчив у 1914 р.

Та продовжити навчання у вищій школі він не зміг, бо в 1915 р. його призвали до австро-угорської армії і незабаром відправили на російський

фронт. Тут проявилися його військові здібності, і йому присвоїли звання підпоручика. Після поранення тривалий час лікувався, а після у 1917 р. потрапив на румунський фронт, звідки у 1918 р. його перевели в Прагу.

Це був час, коли Австро-Угорська монархія розпалася і на її уламках існувала невизначеність населення та боротьба за утворення на її теренах нових держав. З листопада 1918 року в Ясіня його зустріли на залізничній станції озброєні міліціонери, старший з яких просив С.С.Ключурака очолити їх загін з 80 чоловік, який ясінянці створили за власною ініціативою для утримання порядку в селі. З того часу й розгорнулася його активна діяльність за обрання місцевої влади [557, С.42].

Так, в Ясіня чи не вперше на Закарпатті 8 листопада 1918 р. відбулися збори селян під головуванням С.С.Ключурака (*див. детально про це на стор. 107-113 — Ред.*).

Після окупації східної частини Закарпаття румунськими військами С.С.Ключурак та всі члени Ясінянської ради були арештовані і відвезені в Мараморш-Сигетську в'язницю. Потім всіх, крім нього, було звільнено, а останнього віддано у військовий суд за збройний похід на Сигет, під час якого загинуло 8 румунських солдат. С.С.Ключурак успішно захищався, тому військовий суд покарав його лише на 6 місяців тюремного ув'язнення в тюрмі м.Брашов. Українська дипломатична місія визволила його та земляків-гуцулів і відправила в Україну. С.С.Ключурака було призначено командиром військової сотні. В листопаді 1919 року закарпатцям через Польщу вдалося дійти до Чехословаччини. Їх командир повернувся в Ясіня, але там не залишився, а приїхав в Ужгород [724, С.34-35, 40, 42].

С.Ключурак разом з такими громадськими діячами, як А.Волошин, Ю.Бращайко, І.Панькевич, став засновником товариства «Просвіта». З січня 1920 р. життя, громадська діяльність С.С.Ключурака зв'язані з політичними партіями, спочатку з Соціал-Демократичною, членом президії якої став з початку її заснування 3 січня 1920 р. Він був призначений і відповідальним редактором друкованого органу партії — тижневої газети «Народ», перейменованої в 1921 р. на «Вперед». У 1926 р. С.С.Ключурак вийшов із Соціал-Демократичної Партії і займався підприємницькою діяльністю — створив фірму по сплаву лісу Тисою до Великого Бичкова. Та в роки економічної кризи фірма збанкрутувала.

У 1934 р. С.С.Ключурак організував українське крило Аграрної партії і став головою її української секції. Друкованим органом цієї секції була газета «Земля і воля», яку вважали однією із найбільш прогресивних газет краю. Її головним редактором працював С.С.Ключурак [2, ф.2558, оп.1, сир.5369, арк.88].

В житті й діяльності С.С.Ключурака важливими були 1938-1939 рр. — часи існування автономної Підкарпатської Русі і Карпатської України. Тоді він працював в редакції газети «Нова свобода», брав участь у просвітян-

ських з'їздах в Перечині і Рахові, в спільному засіданні двох рад (української і русофільської) про надання краю автономії і про утворення його уряду.

Коли 26 жовтня 1938 р. уряд очолив А.І.Волошин, С.С.Клочурак став його особистим секретарем, а 2 листопада цього ж року разом з прем'єром побував у Відні, де на арбітражі вирішувалася доля окремих закарпатських міст [724, С.79, 83, 89]. В січні 1939 р. А.Волошин рекомендував С.С.Клочурака на посаду третього міністра уряду Карпатської України, але Прага відкинула цю пропозицію і затвердила третім міністром чеського генерала Л.Прхалу.

При утворенні 18 січня 1939 р. УНО (Українського Національного Об'єднання) С.С.Клочурак став його членом, а 12 лютого цього ж року був обраний депутатом Союму Карпатської України. А коли чехословацький президент Е.Гаха виключив з уряду Карпатської України Юлія Ревая без консультацій з А.Волошином, новим міністром господарства, промисловості і торгівлі був таки призначений С.С.Клочурак.

Після окупації Карпатської України С.С.Клочурак очолив ліквідаційну канцелярію уряду і проживав у Празі аж до взяття її Червоною армією в 1945 р. 20 травня 1945 р. радянською службою «Смерш» був затриманий. Постанова на арешт датована 3 червня, а ордер на арешт — 5 червня 1945 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.11].

В постанові на арешт, написаній в Москві, було сказано, що «Клочурак, проживаючи на території Чехословаччини, будучи українським націоналістом, проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». При обшуку його квартири було вилучено документи ліквідаційної канцелярії уряду Карпатської України, печатки і штампи канцелярії, 2320 корон [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.1, 5].

Всі допити Клочурака, які вів слідчий Вайндорф, стосувалися переважно існування й діяльності уряду Карпатської України, його провідних діячів (УНО і Карпатської Січі) та двох меморандумів до керівників фашистської Німеччини в 1939 р.

На допитах С.С.Клочурак розповів, як зародилася ідея написання меморандуму до міністра закордонних справ Німеччини. Коли в кінці жовтня 1939 р. до Праги прибули із Закарпаття Ю.Ю.Перевузник та М.П.Долинай, а з Братислави приїхав Ю.М.Ревай, в листопаді всі зустрілися на квартирі А.І.Волошина. Ю.М.Ревай і Ю.Ю.Перевузник повідомили, що в пресі піднято питання про те, щоб в сучасних умовах вивати Карпатську Україну з-під влади Угорщини і приєднати її до Словацької держави. Крім цього, поштовою послужила також подія приєднання до Радянського Союзу у вересні 1939 р. Західної України. Цю думку підхопили всі присутні і вирішили офіційно звернутися до Німеччини з меморандумом.

Ініціатором підготовки й написання меморандуму став

Ю.Ю.Перевузік, який через декілька днів приніс його текст на квартиру А.І.Волошина для обговорення. Крім відсутнього Ю.М.Рева, проєкт меморандуму обговорювали четверо присутніх. Були зроблені деякі доповнення до проєкту, тут же перекладеного німецькою мовою. Після передруку документ підписали А.І.Волошин, С.С.Клочурак, Ю.Ю.Перевузік і М.П.Долина. З ним Ю.Ю.Перевузік поїхав до Братислави, де його підписали Ю.М.Рева та А.І.Штефан, які там проживали. Із Братислави один примірник надіслали в Берлін міністру закордонних справ Німеччини Ріббентропу, другий — Словацькому Уряду, а третій передано на зберігання в архів ліквідаційної канцелярії [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.87].

С.С.Клочурак давав свої оцінки й іншим фактам і подіям 1938-1939 рр. Відносно Віденського арбітражу висловився, що ні Волошин, ні він не змогли відіграти жодної ролі у відстоюванні цілісності території Карпатської України. Бо між Ріббентропом і Чіано все раніше було погоджено, вони тут просто продиктували свої умови [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.111].

26 грудня 1945 р. особлива нарада при міністерстві держбезпеки СРСР за участь в антирадянській націоналістичній організації засудила С.С.Клочурака на 8 років виправно-трудо­вих таборів і відправила його у табір Сухо-Безводне, а згодом у Воркуту.

Відбувши строк покарання, в 1953 р. додому його не відпустили, проте зачитали нову постанову про довічне перебування у Воркуті (довічне заслання), яке приголомшило С.С.Клочурака. У зв'язку з цим він звернувся до Голови Президії Верховної Ради СРСР К.Е.Ворошилова з листом [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.266].

У жовтні 1957 р. С.С.Клочураку дозволили виїхати до родини в Прагу. Але «ходіння по муках» і тут продовжилось. У 1969 р. таки одержав мізерну пенсію і зайнявся підготовкою і написанням спогадів, які вийшли під назвою «До волі» у 1978 р. в Нью-Йорку. Далі працював над їх другою частиною, яка охоплювала події його життя з 1920 р. до 1945 р. і готував матеріали до третьої частини, про перебування в таборах ГУЛАГу.

У 1979 р. на празькій квартирі С.С.Клочурака зробили обшук і конфі­кували всі письмові матеріали: рукописи спогадів, підготовчі матеріали, виписки з преси, книжки, журнали тощо. Переживаючи цю подію, він захворів і 8 лютого 1980 р. помер. Смерть С.С.Клочурака була непомітною: ні в Україні, ні в Пряшівщині не було надруковано жодного некролога. Реабілітували його лише 26 березня 1990 р. У висновку про реабілітацію було записано: «В кримінальній справі відсутні будь-які конкретні докази про те, що Клочурак проводив ворожу діяльність проти СРСР, а інкриміновані йому дії по с.58-4 КК РРФСР не знайшли свого підтвердження» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.304].

КОЛОДЗІНСЬКИЙ МИХАЙЛО ФРАНЬОВИЧ (1902-1939)

1938-1939 рр. — період утворення і розвитку Карпатської України, спочатку автономної, а згодом самостійної держави. У зв'язку з загостренням міжнародної ситуації уряд А.Волошина починає приділяти значну увагу формуванню власних збройних сил — Карпатської Січі. Молода українська армія на Закарпатті вимагала досвідчених військових кадрів, яких карпатський уряд не мав. Саме тому робиться спроба залучити до своїх лав кадрових військових з Галичини, Буковини і Волині. Коротким часом це було зроблено. Різні функції тоді виконували генерали Й.Капустянський, В.Петрів, В.Курманович, члени Проводу Українських Націоналістів З.Коссак, Р.Шухевич, Я.Барановський, О.Сеник та ін. Однак серед усієї цієї плеяди військових фахівців особливо виділявся полковник Михайло Колодзінський, більш відомий на Закарпатті як полковник Гузар.

Михайло Франьович Колодзінський народився 26 липня 1902 р. в с.Поточище Городенківського повіту (сьогодні Городенківський район Івано-Франківської області) в селянській сім'ї. Закінчив Коломийську гімназію (1924), правничий факультет Львівського університету і старшинську школу польського війська (1928). Член Української Військової Організації (1922), військовий референт першої Крайової Екзекутиви на західноукраїнських землях (лютий 1929). У січні 1932 р. Михайло Колодзінський був заарештований у Львові польською поліцією за виступ перед молоддю з лекцією «Націоналісти і військове виховання» і більше року перебував в ув'язненні [574, С.1083].

У 30-х роках ім'я М.Колодзінського було добре відоме військовим фахівцям Європи. Завдяки опублікованим працям «Українська воєнна доктрина», «Воєнне положення і стратегічне значення Закарпаття», «Іван Богун», «Польське повстання 1863 р.», «Залізнична комунікація в СРСР», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна» зарекомендував себе як один з визначних теоретиків військового мистецтва в Європі (див. *аналіз праць детально на стор. 60-61 — Ред.*)

Михайло Колодзінський одним із перших з'явився на Закарпатті і був включений до військового штабу Карпатської Січі. Як і всі його товариші, він діяв під псевдонімом. В.Гренджа-Донський називав полковника Гузара «мозком Січі». Так воно і було в дійсності. Про Гузара збереглися найкращі спогади. Ось як його описав уже згадуваний нами В.Гренджа-Донський: «Його постать була завжди мені імпонуючою, — тепер просто його обожнюю. Хоч він і ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк... Палає ненавистю проти ворогів, його спокійне, зрівноважене обличчя є виразом хороброї душі, ті тверді риси віддзеркалюють безмежну, незастраниму відвагу...» [16].

13-14 березня 1939 р. тривали бої між січовиками і чеським військом. Оборону січового готелю очолював М.Колодзінський. Сили воюючих сторін були нерівні, але, незважаючи на це, полковник Гузар тільки тоді склав зброю, коли одержав особистий наказ А.Волошина. «У словнику українського націоналіста нема слова «капітулювати». Сильний ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна ніколи!» — така була відповідь М.Колодзінського на ультиматум чехів.

15 березня 1939 р. міністр Карпатської України С.Клочурак підписав наказ про створення нового штабу Карпатської Січі. Хоча його очолював полковник Сергій Єфремов, але весь тягар керівництва Січчю ніс на своїх плечах М.Колодзінський. Необхідно погодитись з І.Сарвадієм, що «штаб Січі... властиво в час боїв проти мадярів не існував». Як винятком названий автор називає Колодзінського, який продовжував залишатися дійовим. «Молодий поручник, — писав він, — в розпуці шукає свого порятунку на полі бою. З лицарською посвятою він засновує сотні добровільців й разом виходить на поле битви — Красне поле». М.Колодзінському вдалося сформувати всього один полк, який зайняв позицію «при битій дорозі на Краснім Полі й далі вздовж залізничного насипу» [878]. Його спроби встановити зв'язки між окремими відділами нічого не дали. Залишалося одне — дорого віддати ворогу своє життя, про що пророчив М.Колодзінський в одній із своїх довоєнних праць.

Події 15-16 березня 1939 р. показали, що Карпатська Січ не була підготовлена до серйозного опору ворогові. Необхідно погодитись з В.Гренджою-Донським, який писав, що причиною такої невідповідності були «амбіції наших молодиків». До Головної Команди нерідко проникали люди, які навіть не мали військового стажу, в той час як В.Курманович, В.Петрів, М.Капустянський та інші досвідчені військові виконували другорядні функції. Звичайно, що не така армія була ідеалом М.Колодзінського. Актуальними для тих трагічних днів березня 1939 р. залишалися його слова з «Української воєнної доктрини»: «Нам не можуть імпонувати малі армії, малі концепції й малі люди». На жаль, чимало таких «малих людей», далеких від військової справи, потрапили до Головної Команди Карпатської Січі.

Михайло Колодзінський-Гузар останнім покидав поле бою на Красному полі. Будучи важко пораненим, він разом із своїм товаришем З.Коссаком-Тарнавським відступав у напрямку до Солотвина. В.Гренджа-Донський писав, що їх заарештували терористи в селі Апша і через деякий час розстріляли. Відомий український письменник вважав, що Колодзінський загинув близько 20 березня. І.Сарвадій дотримувався думки, що «під час відступу його мадяри догнали і вбили». Михайло Колодзінський-Гузар віддав усі свої сили для оборони молодої української держави на Закарпатті й не його вина у тому, що таким трагічним був її кінець.

НЕВИЦЬКА ІРИНА ПАВЛІВНА
(1886-1965)

Однією із найвідоміших представниць серед жінок міжвоєнного Закарпаття, громадсько-політичним і культурним діячем була Ірина Павлівна Невицька (дівооче прізвище Бурик). Вона народилася 10 грудня 1886 р. в с. Збудська Біла, що на території сучасної Східної Словаччини. Початкову та горожанську освіту І.Невицька отримала в Сабинівській школі. У 1903 р., навчаючись у Пряшівській учительській семінарії, вона вийшла заміж за відомого греко-католицького священника, культурно-громадського діяча Омеляна Невицького, який через урядові переслідування був змушений у 1922 р. емігрувати до Сполучених Штатів Америки. Ще раніше, у 1918 р., це подружжя стало одним із організаторів Руської Народної Ради у Старій Любовні [939, С.139].

Залишившись із дітьми на батьківщині, Ірина Невицька активно прилучилася до громадсько-політичного життя регіону. Більше того, вона зуміла зорганізувати місцеве жіноцтво, залучаючи його до різнопланових громадських, а згодом і політичних акцій. Саме вона очолила патріотично настроєний жіночий рух в Закарпатті у 20-30-х рр. ХХ ст. У 1922 р. І.Невицька, разом з іншими жінками-активістками, створила Союз руських жінок Пряшівщини й регулярно проводила виставки українського народного мистецтва, була щирим меценатом багатьох подібних акцій. Крім того, упродовж 20-30-х рр. вона вела широку пропагандистську діяльність, організовувала театральні гуртки, недільні школи, курси лекцій тощо [661, С.184].

Ірина Невицька плідно співпрацювала з «Просвітою», як активна просвітянська діячка брала участь майже у всіх важливих культурно-просвітницьких заходах, що проводилися цією громадською організацією. У 1930 р. вона заснувала «Просвіту» у Пряшеві. Згодом стала ініціатором створення при осередках «Просвіти» жіночих секцій, що неабияк сприяло залученню жінок до громадсько-політичного життя в краї. Зокрема, у 1932 р. в Ужгороді вона заснувала секцію «руського жіноцтва». Велику організаційно-пропагандистську роботу І.Невицька провела під час підготовки та проведення у 1934 р. Жіночого Конгресу [167, С.115].

Окремою сторінкою її життєвого шляху є політична діяльність. Особливий внесок до історії політичного розвитку Закарпаття І.Невицька зробила безпосередньою участю в організації та діяльності Української Селянської Партії (УСП), яка існувала упродовж 1935-1938 рр. Той факт, що вона перебувала серед керівників політичної організації, вивів її в ранг першої в історії Закарпаття жінки-політика, партійного лідера. Саме у цей час УСП поповнила закарпатський політикум своєю гострою українсько-радикальною позицією [39, С.140].

Ірина Невицька була співредактором партійного друкованого органу

«Народня сила», неодноразово виступала з цікавими політичними та публіцистичними статтями, які подекуди носили критичний характер, містили глибокий аналіз політичного розвитку регіону. Як здібний журналіст І.Невицька співпрацювала з багатьма періодичними виданнями. Упродовж 1931-1932 рр. вона була редактором газети «Слово народа», друкувалася в Календарях «Просвіти», журналах «Пчілка», «Наш рідний край», газетах «Свобода», «Нова свобода» тощо. Ірина Невицька була автором окремих видань: «Правда побідила» (1925 р.), «Дарунок» (1929 р.), «Князь Федір Корятович» (п'єса) та ін. Її літературна діяльність сприяла популяризації української культури і мови [1019, С.494-495].

Свою політичну кар'єру Ірина Невицька продовжила в часи національно-визвольних змагань за незалежність Карпатської України.. Як член Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради брала активну участь у процесі української національної консолідації в 1938-1939 рр. У дні становлення Карпатської України І.Невицька стала членом партії УНО. Брала безпосередню участь у підготовці та веденні виборів до Союму Карпатської України. Зокрема, вона звернулася із закликом до жінок краю голосувати на виборах за список кандидатів від партії УНО [939, С.140].

Після окупації Карпатської України угорськими військами І.Невицька повернулася у Пряшів. У Словаччині вона проживала до своєї смерті — 21 листопада 1965 р. Таким чином, Ірину Невицьку можна назвати найвідомішою представницею жіночого національно-культурного та громадсько-політичного руху Закарпаття 20-30-х рр. ХХ ст.

НЕВИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (1878-1939)

У 1918-1919 рр. серед політичних діячів краю чітко визначилися кілька політичних орієнтацій, одною з яких була народовецька, українська, що свідчило про бажання наших краян возз'єднатися з великим українським народом. Активними борцями за приєднання до України виступали брати Юлій та Михайло Брацдайки, Степан Ключурак та багато інших. Однак при розмовах про цей час чомусь постійно відсувається на задній план о.Омелян Невицький, а саме він був чи не найенергійнішим культурним і громадським діячем у краї. Це ні для кого у той час не було таємницею. Кореспондент галицького журналу «Літопис Червоної Калини» писав: «...першим, що зачав цю організаційну працю, був о. Еміліан Невицький, парох із Уяка Спішської землі, тобто з тої країни наших земель, що висулулась найдалі на захід, бо під самі майже Татри...».

Ким же був Омелян Невицький? Народився 1878 р. в селі Єдльова, у Шаришській землі, в сім'ї священика. За сімейною традицією Омелян теж обрав батьківську професію. Після закінчення Пряшівської та Будапешт-

ської богословських семінарій здобув також диплом Будапештського університету. Отже, був він високоосвіченою людиною свого часу. У 1903 р., вже будучи викладачем Пряшівської учительської семінарії, О.Невицький одружився. Ірина — відома закарпатська письменниця, авторка збірок «Правда побідила», «Дарунок», «Пригоди Матія Куколки» — стала його надійним супутником у житті. Після висвячення на греко-католицького священника О.Невицький отримав парафію в селі Уяк Спішської землі.

На час розпаду Австро-Угорщини О.Невицький — сформована і зріла особистість. Невідомий автор, що виступав під псевдонімом «Ортоскоп», писав у 1924 р., що Невицький «пішов за гаслом злуки з Україною, яке лунало серед широких мас на Підкарпатті, в коротшім часі об'їхав сам багато сіл та приготував їх до окружного з'їзду, знехтувавши накази свого єпископа Новака, мадярського патріота». З ініціативи О.Невицького 8 листопада 1918 р. в Любовні (Спішська земля) була утворена Руська Народна Рада. Головою обрано о.Михайла Михалича, Невицький став провідником. На яких позиціях стояла Рада, а також коротку її історію Невицький описав 8 вересня 1921 р. в листі до Ф.Заплетала: «Наша Рада стояла непохитно на основі самоопределенія народів, жадала на всю етнографічну територію Подкарпатської Русі полну національно-политичну свободу. З мадярами не мали ни найменшого контакту... Прото видано протест».

19 листопада 1918 р. Руську Народну Раду перенесено до Пряшева. Першим головою обрано Антона Бескида, другим о.Михайла Михалича, а О.Невицький залишився провідником. Важко погодитися з сучасним зарубіжним дослідником П.Р.Магочієм, що у Пряшеві «лідером був уже не Невицький, а Бескид зі своїми прихильниками». В уже названому листі О.Невицький констатував, що в той час було «подержано несколько організуючих віч: в Бардієвах, в Свиднику, в Межилаборцах и в Гуменном. Серед народу збуджувалося заінтересовання до народного діла. Одушевлення селянов було незвичайно велике не только в Спишу, в Шаришу и в Земплині, але и в найдальших закутках Марамороша... Большинство народу стояло тогди за Україну». Отже, з обранням головою А.Бескида орієнтація Руської Народної Ради зовсім не змінилася. Тільки наприкінці січня 1919 р. Пряшівська Рада прийняла рішення про приєднання до ЧСР на правах автономії. У травні 1919 р. таке рішення прийняла ЦРНР. Правда історія Пряшівської Ради, на думку О.Невицького, є «для нас, русино», дуже важною й корисною». О.Невицький був також одним з ініціаторів заснування Закарпатського крайового товариства «Просвіта».

Така яскраво виражена українська орієнтація О.Невицького в 1918-1919 рр. була не до вподоби чехословацьким властям. На нього почали зводити наклепи. «Наклеветано, — писав сучасник, — что Невицький мадярську політику робить, что гроші достає і т.д. Но войско, котре найстрогіше перевело ревизию, не нашло й найменшого мадяронизма и

казало: Ви мусите мати великих ворогов...». Безперечно, важко було працювати в такій обстановці. Крім цього, Невицький швидко переконався, що Прага не збирається у найближчому часі виконувати свої зобов'язання щодо надання краю автономії. Тому він, як і Григорій Жаткович, у 1922 р. назовсім емігрував до США. Але й там мужній патріот не припинив боротьби. Відомий словацький історик Іван Ванат писав, що в американській пресі Омелян Невицький критикував чехословацький уряд за невиконання взятих на себе зобов'язань. Він проводив активну діяльність серед емігрантів.

У США О.Невицький став священником Пітсбурського руського екзархату, а коли у Карпатській Україні відбувалися державотворчі події 1938-1939 рр., взяв у них активну участь, як організатор заходів підтримки. Відомий зарубіжний дослідник Петро Стерчо відзначав, що за допомогою ОДВУ представники української еміграції в США організували Комітет Оборони Карпатської України, який очолив Омелян Невицький. Цей Комітет видавав відозви, влаштовував віче. На одному з них О.Невицький закликав: «Виконаймо обов'язок супроти свого народу і своєї Вітчизни. Не розбиваймося на різні партії і групи, але вступаймо всі до одного єдинонаціонального табору, під один провід». Таким залишився о.Омелян Невицький до останніх днів свого життя (*номер 1939 р. — М.В.*) — патріотом, поборником Соборної, незалежної України.

ОЛЬЖИЧ ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1907-1944)

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців, які проживали в Східній Галичині, різних країнах світу. Уже з часу надання краю автономних прав (*жовтень 1938 р. — М.В.*) у Карпатській Україні з'явилася велика кількість членів Проводу Українських Націоналістів, який очолював Андрій Мельник. На Закарпаття прибули і активно включилися в роботу на різних ділянках суспільного життя М.Колодзінський, З.Косак, Р.Шухевич, В.Курманович, Є.Врецьона, Ю.Лопатинський, В.Петрів та ін. Одним із перших з'явився в Карпатській Україні Олег Кандиба, більш відомий під псевдонімом Ольжич, який тут виконував функції керівника культурної референтури Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Ті нечисленні документи, які вдалося розшукати у фондах Державного архіву Закарпатської області, свідчать про велику активність О.Ольжича в культурному житті краю. Він був одним з ініціаторів створення «Летючої Естради» — організації, яка відповідала за пропаганду національно-визвольних ідей серед місцевого населення. З ініціативи О.Ольжича, У.Самчука, Ю.Горліса-Горського, В.Гренджі-Донського, І.Рошка-Ірляв-

ського, А.Патруса-Карпатського та деяких інших в Хусті — новій столиці Карпатської України, було створено літературно-мистецьке товариство «Говерля». Товариство видавало однойменний місячник, редактором якого було обрано О.Ольжича. Завдяки йому Закарпаття відвідали О.Олесь, С.Черкасенко, М.Аркас, Є.Маланюк, М.Чирський, М.Михалевич та ін. Хустський театр «Нова Сцена» поставив драматичну поему Олександра Олеся «Над Дніпром» [284, С.101-104].

О.Ольжич не обмежувався проведенням культурно-освітницької роботи. Він вніс великий вклад у налагодження відносин між Закарпаттям і українською еміграцією в Празі, був членом військового штабу Карпатської Січі (*детально про це див. на стор. 47-48 — Ред.*). Відомий український письменник У.Самчук пригадував: «З Ольжичем ми знов зустрілися аж 16 березня, але вже в переповненій до краю Тячівській в'язниці, куди він потрапив з цілою групою «культурників». ...Його вигляд і настрої віддзеркалював яскраво наслідок пережитого минулих днів. Витягнуте, запале лице, до краю втомлений погляд, зім'ятий заляпаний болотом одяг. Але мораль його і всіх нас лишалась незламною. Три дні нам не давали харчів, але дарма. Ми могли, сидячи стиснуті на брудному помості, не лишень завзято ділитися враженнями пережитого, але і навіть співати «гей, чи пан, чи пропав» і жартувати, пригадуючи запорожського січовика, який, сидячи на палі, мав казати до свого ката, — поверни мене до тебе задом, бо я не хочу бачити твоєї бридкої пики...» [284].

Завдяки деяким впливовим закарпатським друзям, О.Ольжичу пощастило уникнути плачевної участі і його звільнили. Покинувши окуповану угорцями територію Карпатської України, він емігрував за кордон. Перебуваючи у Відні, Ольжич виступив з ініціативою опублікувати по свіжих слідах спогади активних учасників оборони Карпатської України. Так з'явився в 1939 р. збірник «Карпатська Україна в боротьбі», редактований О.Ольжичем, який сьогодні являє собою бібліографічну рідкість.

Олег Ольжич, як і багато інших членів ОУН, під час подій 1938-1939 рр. в Карпатській Україні був саме тою конструктивною силою, про яку писав у своїй статті «Дух руїни. По сторінках історії». Він робив все для того, щоб Карпатська Україна вистояла, а після її падіння доклав чимало зусиль, щоб про героїчну боротьбу її захисників дізнався весь світ.

ОРОС МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ (1920-1994)

Одним з відомих борців за українську ідею був М.А.Орос, який народився 24 вересня 1920 р. в селі Буштино Тячівського округу. Батько прагнув дати дітям відповідну освіту. У 1926 р. записав сина в перший клас

народної школи. Показавши успіхи в навчанні, М.А.Орос у 1932 р. поступив в Ужгородську реальну гімназію. Тут закінчив 6 класів і у 1938 р. перевівся до Хустської гімназії, де продовжував навчання уже в умовах угорського окупаційного режиму. В чехословацький період в гімназії був активістом спортивної організації «Пласт» [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.52-53].

З початку встановлення угорської влади на Закарпатті, будучи учнем 7 класу гімназії, М.А.Орос зустрівся з добре знайомим по «Пласту» Д.М.Бандусяком, який запропонував йому уже восени 1939 р. створити з гімназистів підпільну молодіжну організацію для боротьби проти угорської окупаційної влади, що переслідувала роботу різних українських гуртків і взагалі все, що було зв'язано з українством. Після декількох зустрічей і бесід з Бандусяком він дав згоду взяти участь у створенні такої організації і очолити її роботу серед гімназистів [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.53].

Восени 1940 р. М.А.Орос був призначений підреферентом ОУН серед учнів Хустської гімназії. Він одержав завдання збирати в кожній групі молодіжної підпільної організації членські внески і передавати їх Д.М.Бандусяку. В свою чергу організація була оголошена юнацькою секцією ОУН, а її керівник М.А.Орос одержав псевдонім «Хміль». З цього часу організація почала проводити підпільні збори, поширювати націоналістичну літературу [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.54].

В грудні 1940 р. М.А.Орос став підреферентом серед шкільної молоді. В групах молодіжної організації проводилися збори, на яких їх члени виступали з доповідями, присвяченими діяльності Карпатської Січі і в цілому Карпатської України. В березні 1941 р. члени організації ОУН в Хусті провели акцію, в якій на Хустському замку, знявши угорський національний прапор, встановили український синьо-жовтий [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.56].

За зняття угорського прапора Михайло Орос та його друзі були арештовані і відправлені в угорські табори, де утримувалися 13 місяців. Після встановлення хреста біля Великої Копані угорська жандармерія провела масові арешти членів ОУН на всій території краю та юнацької організації в Хусті, після чого в липні 1942 р. в Мукачеві відбувся військовий суд над учасниками крайової організації ОУН.

Після звільнення з тюрми М.А.Орос працював на асфальтуванні дороги Тячево-Хуст, з серпня 1943 року влаштувався на будівництво вузькоколійної залізниці Рахів-Богдан. Після визволення Рахова в жовтні 1944 року він брав участь в організації народного комітету, а коли з його рідного села Буштина були вигнані угорські війська, повернувся додому. В листопаді став делегатом I з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України, на якому одноголосно був прийнятий Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.304].

Коли військова служба «Смершу» почала полювати і арештовувати колишніх «українських буржуазних націоналістів», М.А.Орос, не бажаючи йти на службу в Червону армію, звільнився з роботи й перейшов на напівлегальне, а після встановлення зв'язків з одним з керівників ОУН в липні 1945 р. — повністю на нелегальне становище, і перебував аж до його арешту 18 жовтня 1945 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.53].

Після утворення крайового проводу ОУН М.А.Орос став референтом по пропаганді. В Хусті по вул.Різницькій відшукав конспіративну квартиру, взяв у Д.М.Бандусяка друкарську машинку й став друкувати листівки, зокрема «Що таке УПА?», «Хто ми і чого ми хочемо». Надрукував до 15 примірників кожної листівки й роздав їх станичним у Буштині Юрію Костюку і в Хусті Куцину Костянтину та частину віддав Бандусяку [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.59]. Крім цього, зробив програму і конспекти з історії України, яку пізніше мав викладати куреню, який почали організовувати.

Згодом Д.М.Бандусяк познайомив М.А.Ороса з А.А.Цугою (Дуб), якого той представив як командира куреня. На конспіративній квартирі в Хусті вони розробили план навчання військовій справі згаданого куреня.

10 липня 1945 р. «вишкіл» було закінчено. Всі, хто пройшов навчання, були призначені уповноваженими в адміністративні округи для виявлення настроїв населення та відшукування баз для формування організацій ОУН і УПА на боротьбу з радянською владою. Згодом кожний уповноважений округу мав стати провідником ОУН. М.А.Орос одержав призначення в Іршавський і Берегівський округи. Через місяць він повинен був зв'язатися із зв'язковою Г.Д.Качуровською (Верба) у с.Старе Давидково Мукачівського округу і передати їй інформацію про виконану роботу і своє місцеперебування. Строк завдання — два місяці.

Виконуючи його, М.А.Орос до 15 серпня 1945 р. перебував спочатку в селах Іршавського округу — Білки, Великий Раковець, Ільниця, Дунковиця, де зустрічався з І.Ігнатком, Ю.Білинцем, працівником кооперативу з Іршави. Вони не виявили бажання вступати в ОУН. Брат відомого оунівця І.Романця Михайло теж відмовився від участі в такій організації. Бачачи негативне ставлення до ОУН, М.А.Орос добрався до Старого Давидкова для зустрічі з Г.Д.Качуровською, та дізнався, що вона арештована органами НКВС, а ті, що тут переховувалися, зробили збройний опір і втекли [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.63].

Щоб уникнути арешту, М.А.Орос направився в бік Берегова і між селами Дунковицею і Кам'янським зустрів Д.М.Бандусяка і «Косаря», які йому повідомили, що за доносом «Говерли», який пішов із Старого Давидкова на день раніше, вони були виявлені і при спробі арештувати їх влаштували перестрілку. Вони вийшли неушкодженими, а А.А.Цуга був поранений в ногу і його влаштували на лікування. Звідси всі пішли у Велику

Копанню до колишнього голови народного комітету Гулянича, де він доповів Бандусяку про свої невтішні результати.

М.Орос одержав від Бандусяка три завдання: переписати дві листівки для відправки в друкарню і встановити місцеперебування І.Немеша, Ю.Костюка і М.Копинця і вислати їх на залізничну станцію у Велику Копаню з явкою, і знову в селах двох округів виявляти настрої людей щодо ОУН. Відразу приступив до їх виконання в селах Буштині і Вонігові Тячівського округу, знайшов вищезгаданих осіб, які відмовилися їхати до Бандусяка, бо не бачили перспективи на організацію ОУН і прагнули виїхати за кордон. Зв'язковою в нього була Ю.М.Паш (Ластівка).

Тим часом Орос побував в селах Заріччя, Сільце, Вільхівка, Хмільник, Кам'янське, Іршава (Іршавський округ), Нижні і Верхні Ремети (Берегівський округ). Після зустрічі з населенням він прийшов до таких висновків: «Я переконався, що місцеве населення дивиться на ОУН і УПА негативно, а УПА називають просто бандою. Як ОУН, так і УПА з боку широких мас підтримки як ідеологічно, так і матеріально не одержать. Бачачи безперспективність у створенні ОУН і УПА, я також вирішив розірвати зв'язок з останніми і, щоб уникнути репресій за минулу оунівську діяльність, мав намір виїхати за кордон» [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.65]. Прагнучи перетворити свої наміри в життя, Михайло Орос повернувся в Берегово, де й був арештований 18 жовтня 1945 р., Там були вилучені націоналістичні книги, друкарська машинка і 2 пістолети.

Відносно УПА М.А.Орос давав такі відповіді: по організації куреня УПА був складений план «вишколу» і він перетворився в життя. Що стосується формування куреня, то до цього не вистачало навіть намагання, бо не було відповідної бази. Про інші формування УПА в Закарпатській області сказав, що їх просто не існує [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.67].

14 січня 1946 р. під головуванням Шолома відбулося засідання спеціального суду Закарпатської України, який притягнув до суворой відповідальності М.А.Ороса, І.М.Немеша, П.В.Візичканича, В.С.Форкоша, Ю.М.Паш, М.Ф.Криванича, І.І.Габорця, І.С.Ороса.

М.А.Орос був засуджений до вищої міри покарання — розстрілу з конфіскацією майна, яке належало йому особисто. Інші його спільники були засуджені на різні строки ув'язнення в таборах. Президія Верховної Ради УРСР відхилила клопотання засудженого про перегляд справи, а Президія Верховної Ради СРСР у квітні 1946 р. замінила М.А.Оросу розстріл на 20 років каторги, яку він відбував у Норильську Красноярського краю аж до 20 лютого 1960 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.304-306].

У 1992 р. М.А.Орос був реабілітований. Про це в постанові обласного суду зокрема сказано, що «засуджені Орос, Немеш, Візичканич і Криванич були залучені в організацію українських націоналістів в період, коли були громадянами угорської буржуазної держави, особистої участі у вбив-

ствах, розбоях, грабунках та інших насильницьких акціях проти радянської влади не брали, а тому їх дії не містять складу злочину, передбаченого 36 п. «в», «и» декрету НРЗУ №22 від 18 грудня 1944 року». Вирок на всіх засуджених був відмінений, а справу припинено» [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.350]. Помер М.А.Орос 29 вересня 1994 р.

ПАТРУС-КАРПАТСЬКИЙ АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1917-1980)

У поета А.М.Патруса-Карпатського трагічна доля. Його життєвий і творчий шлях не можна оцінювати однозначно. Він був складним і суперечливим, це впливало з тих часто змінюваних політичних умов, які були характерними для Закарпаття в кінці 30-х і в 40-х роках. Його прихильно зустріли з початком поетичної творчості і одночасно потім нещадно критикували за «ідейні збочення» як «українського буржуазного націоналіста».

Період Другої світової війни та післявоєнні роки знову привели поета до літературної діяльності і керівництва Спілкою письменників України по Закарпатській області, а далі до арешту, засудження і відбування покарання в гулагівських таборах. Після звільнення, незважаючи на несприятливі для його літературної діяльності умови, — і до дальшого розквіту поетичного таланту.

Виключно на архівних документах кримінальної справи в двох томах розглядається не стільки літературна творчість А.М.Патруса-Карпатського, скільки його життєвий шлях, саме трагічні сторінки його біографії. Народився він 29 березня 1917 р. в с.Теребля на Тячівщині в селянській родині. Спочатку вчився в народній школі, а у 1928 р. здібний юнак поступив до Хустської гімназії. Згодом перевівся до Мукачівської гімназії, яку закінчив у 1937 р.

Роки навчання не пропали марно для молодого літератора. Ще в 1934 р. він почав друкуватися в періодичній пресі, а у 1937 р. видав свою першу збірку поезій російською мовою під назвою «Шпатель по совести», яка вийшла в Ужгороді. У цьому ж році в Мукачеві була поставлена його п'єса «Сватання» силами місцевого самодіяльного театру. В цьому ж році він став працювати літературним редактором журналу «Голос молоді» [2, ф.2558, оп.1, спр.971, арк.38].

Після окупації Ужгорода угорськими військами в листопаді 1938 р. А.М.Патрус-Карпатський повернувся додому в Тереблю. На початку 1939 р., як здібного журналіста, його запросили на роботу в редакцію газети «Русский народный голос» в Хусті. Тут працював до лютого 1939 р. Звідси перейшов на роботу літературного редактора в газету «Нова свобода», де залишився до 16 березня 1939 р., тобто до окупації Карпатської України угорськими військами.

Працюючи в газеті «Нова свобода», А.Патрус написав десяток поезій, рецензію на книгу Івана Ірлявського «Голос Срібної Землі» (Прага, 1938) та різні статті. До речі, ще їх ніхто ніде не аналізував, хоч потреба в цьому є і не мала [2, ф.2558, оп.1, спр.971, арк.87]. Після окупації в селі Теремля уже з середини березня А.М.Патрус-Карпатський був взятий угорськими жандармами під нагляд, під яким знаходився до травня 1939 р.

29 вересня 1939 р. поет вирішив разом з односельчанами Ю.Бурдуном та В.Філіпом нелегально перейти в Радянський Союз. Цей нелегальний перехід був одним з перших серед закарпатців, бо масові розпочалися лише в жовтні та в наступні місяці 1939-го, після встановлення радянсько-угорського кордону.

Біля трьох місяців втікачі сиділи в Кам'янець-Подільській тюрмі. Та за сприяння закарпатських політичних емігрантів О.Борканюка та чехословацької секції Комінтерну А.М.Патрус-Карпатський був звільнений з-під арешту і випущений на волю [2, ф.2558, оп.1, спр.971, арк.260]. Його односельчани Бурдун і Філіп потрапили в табір, де перший помер. З початком війни А.М.Патрус-Карпатський був призначений в ряди Червоної армії і служив в ній з червня до другої половини листопада 1941 р.

В кінці грудня 1941 р., коли стало відомо, що в СРСР буде формуватися чехословацька військова частина, його відправили в Куйбишев (тепер Самара). В кінці березня 1942 р. командир батальйону Л.Свобода направив його знову в Куйбишев в чехословацьку військову місію на посаду перекладача, де працював з березня 1942 до жовтня 1943 р.

Саме у той період А.М.Патрус-Карпатський брав участь в радіопередачах з Куйбишева, листувався з членами Державної ради в Лондоні П.Цібере та І.Петрушаком, писав статті для карпаторуської преси в Америці. В 1943 р. видав збірку поезій «Батьківщина кличе до бою», а також побував в Індії й написав великий цикл поезій «В країні Ганді і Тагора», який був надрукований лише після Другої світової війни в 1958 р. [794, С.131-160].

Після закінчення війни А.М.Патрус-Карпатський повернувся додому, щоб повністю зайнятися літературною творчістю. В 1945 р. його прийняли на посаду літпрацівника в обласну газету «Закарпатська правда» в Ужгороді. 4 травня 1946 р. президія Спілки письменників України прийняла А.М.Патруса-Карпатського, Федора Потушняка та Петра Лінтура в члени Спілки, а першого ще й призначила уповноваженим Спілки письменників України по Закарпатській області.

Та недовго довелось йому очолювати письменницьку організацію, поповнювати її новими членами і готувати до видання нові книги. 15 жовтня 1947 р. заступник Генерального прокурора СРСР генерал-лейтенант Вавілов видав ордер на арешт поета. Арештований він був у Києві і етапований до Москви. Фактично, як свідчить дата в обвинувальному висновку,

він був арештований 12 жовтня. Перший допит відбувся 17 жовтня 1947 р. І вперше тут було сказано, що обвинувачується за здійснення проти СРСР злочинів. А основні з них полягали в тому, що ще в 1938-1939 рр. А.М.Патрус-Карпатський систематично «співробітничав у фашистсько-націоналістичній пресі» та, «працюючи в 1942-1943 рр. в чехословацькій військовій місії в СРСР, займався шпигунською діяльністю».

Допити А.М.Патруса-Карпатського в Москві тривали. Та раптом приймається постанова направити його на судово-психіатричну експертизу. Таким чином слідство на певний час було припинено. Після з'являється такий акт: «Комісія приходить до висновку, що Патрус-Карпатський А.М. душевним захворюванням не страждає, а є психопатичною особою, з схильністю до істеричних реакцій і нарочитої поведінки... В дальшому утриманні в психіатричному відділенні лікарні — не потребує» [2, ф.2558, оп.1, спр.971, арк.72].

10 січня 1948 р. слідство відновилося. Воно тривало цілий рік. Допити буди особливими, слідчий Соболев із 15 допитів проводив вночі — 8, слідчий Ожерельєв із 33 допитів вночі — 12 [2, ф.2558, оп.1, спр.972, арк.153,163].

3 грудня 1948 р. був затверджений обвинувальний висновок по слідчій справі №604 по обвинуваченню А.М.Патруса-Карпатського в злочинах, передбачених ст.ст.58, п.4 і 59 п.6 ч.1 кримінального кодексу Російської Федерації. В ньому говорилося, що він обвинувачується в тому, що «а) в 1938-1939 рр. співробітничав в Закарпатті у фашистсько-націоналістичній пресі, систематично друкував в газеті «Нова свобода» свої вірші і статті, у яких закликав підтримувати маріонетковий уряд Волошина-Ревая і виховувати молодь за взірцем гітлерівських молодіжних організацій; б) працюючи в 1942-1943 рр. в чехословацькій військовій місії в СРСР, займався шпигунською діяльністю проти Радянського Союзу, тобто в злочинах, передбачених ст.ст.58, п.4, і 58 п.6 ч.1 КК РРФСР. У поданих обвинуваченнях винним себе визнав. Викривається зізнаннями обвинуваченого П.П.Цібере і речовими доказами, які додані до слідчої справи» [2, ф.2558, оп.1, спр.972, арк.115-120].

Слідство вважало справу закінченою, а здобуті дані «достатніми для віддання Патруса-Карпатського А.М. до суду», тому направило її на розгляд особливої наради при МДБ СРСР з пропозицією застосувати до А.М.Патруса-Карпатського міру кримінального покарання 20 років в'язниці в трудових таборів.

Неволя спіткала поета спершу у Воркуті Комі АРСР, а згодом попав у Тайшет Іркутської області. Та після відомого XX з'їзду КПРС 1956 р. після доповіді М.С.Хрущова «Про культ особи і його наслідки», з приводу чого була прийнята відповідна постанова, в СРСР стали переглядатися кримінальні справи політичних в'язнів і невинні жертви реабілітовувалися.

Була переглянута і справа поета А.М.Патруса-Карпатського. Військова колегія Верховного суду СРСР 20 жовтня 1956 р. у протесті Генераль-

ного прокурора СРСР на постанову особливої наради при МДБ СРСР відзначила: «На слідстві і у своїх скаргах, поданих після ув'язнення у ВТТ, Патрус-Карпатський своє співробітництво в 1938-1939 рр. в буржуазно-націоналістичній газеті «Нова свобода» пояснив тим, що це він робив за завданням Закарпатського крайкому Компартії Чехословаччини, членом якої він був... Парти́йна організа́ція співробітництво Патруса-Карпатського в газеті «Нова свобода» не вважала зрадництвом з боку останнього і не притягувала його до партійної відповідальності за його буржуазно-націоналістичні коливання. До справи додані як речові докази статті, написані Патрусом-Карпатським і вміщені в газеті «Нова свобода». В цих статтях виступів проти Радянського Союзу не міститься».

Обвинувачення Патруса-Карпатського в шпигунстві ґрунтується на його зізнаннях і показаннях П.П.Цібере. Патрус-Карпатський на допитах визнав, що він посилав члену Державної ради Чехословаччини в Лондоні в 1942-1943 рр. донесення про те, що багато чехословацьких громадян, які емігрували в СРСР, утримуються в місцях ув'язнення і просив вжити заходи до їх звільнення. Ця обставина підтверджена і зізнаннями Цібере.

В своїх скаргах Патрус-Карпатський стверджував, що він шпигунством не займався, а як чехословацький військовослужбовець за наказами свого начальника генерала Піки підписувався під телеграмами, які направлялися в Лондон, у яких повідомлялося про становище чехословацьких громадян в СРСР. «МВС СРСР відомостей про зв'язки Патруса-Карпатського з іноземними розвідниками не має. Прилучені до справи матеріали КДБ при Раді Міністрів СРСР на Патруса-Карпатського неконкретні, а частина з них викликають сумнів у їх достовірності. В зв'язку з цим зробити про них висновок про наявність шпигунських зв'язків Патруса-Карпатського з іноземними розвідниками неможливо» [2, ф.2558, оп.1, спр.286-287].

Тому військова колегія Верховного суду СРСР відмінила постанову особливої наради при МДБ СРСР стосовно А.М.Патруса-Карпатського і справу про нього припинила за недоведеністю обвинувачення. Поет був реабілітований і 24 листопада 1956 р. його звільнено з табору. Він повернувся в Тереблю до матері і розпочав підготовку до друку своїх творів. Правда, спочатку повинен був засудити себе за український буржуазний націоналізм в період існування Карпатської України, що і було зроблено в обласній пресі [732, С.19-35].

Після повернення додому в Києві (1958) була видана збірка поезій різних років «Що в серці найсвятіше», потім «Іду життям» в Ужгороді (1960), «Бескиде, відродо моя» (Київ, 1961), «Колиска орлина» (Київ, 1963), «Малиново квітнуть ялини» (Київ, 1966), гуморески та сатиричні оповідання «Чорт на мотоциклі» (Київ, 1966), «Терези часу» (Ужгород, 1967), «Верховина» (Київ, 1978) і посмертне найповніше видання «Співучі смереки» (Київ, 1987). Одиноким помер поет в Києві 19 квітня 1980 р., там і похований.

Як відомо з листів А.М.Патруса-Карпатського, адресованих Г.М.Маленкову (5 травня 1954), М.С.Хрущову (2 квітня 1955), секретаріату ЦК КПРС (8 червня 1955), Головній військовій прокуратурі СРСР (8 червня 1955), а також матері поета на ім'я К.Е.Ворошилова (19 листопада 1954 року), дізнаємося про долю окремих літературних творів, які він написав у неволі.

Зокрема до Г.М.Маленкова А.М.Патрус-Карпатський писав: «Уже в ув'язненні, перебуваючи в одиночній камері спецоб'єкту 140, створив на пам'ять, без паперу і олівця історико-художній роман «Карпатська соната» російською мовою. Два розділи з нього були переписані і передані слідчому Ожерельєву. Цей роман — наслідок 12-річної праці, в ньому 4 156 поетичних рядків. Він охоплює період історії Закарпаття від Першої світової війни до 1946 р. В 1950 р. рукопис роману був пересланий в політвідділ ГУЛАГу. Минуло 4 роки, а відповіді до цього часу не одержав» [2, ф.2558, оп.1, спр.972, арк.133].

Як бачимо, поет змалював широку панораму життя краю. В листі до М.С.Хрущова він засвідчив, що написав ще поему «Олекса Борканюк», яку додав до листа. Просив і поему, і роман передати в будь-який літературно-художній журнал для публікації. Наївно було думати, щоб тоді це тхось надрукував.

В листі до секретаріату ЦК КПРС поет просив дострокового звільнення з табору і цікавився долею свого роману у віршах. Автор писав, що другого примірника рукопису в нього нема, бо передрукований лише в одному. Підкреслював також, що роман зберігається лише в пам'яті. Але й досі поки не відомо, чи існує він десь серед архівних документів. Невідомо й те, чи шукав сам Андрій Михайлович свій роман після повернення додому.

Нелегкий шлях і трагічна доля поета-земляка А.М.Патруса-Карпатського та його окремих літературних творів. Літературознавці могли б зайнятися вивченням і пошуком спадщини поета і, зокрема, згадуваних вище творів, глибокої і справедливої їх оцінки, а також всього літературного доробку письменника.

ПЕРЕВУЗНИК ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ (1900-1978)

Як колишній заступник міністра внутрішніх справ Карпатської України, Ю.Ю.Перевузник мав пряме відношення до Карпатської Січі, якій його міністерство у 1938 р. затвердило статут. Він народився у 1900 р. у с.Середнє Ужгородського округу. Його батько, Юрій Васильович, родом із с.Зняцьово на Мукачівщині, в 1912 р. у пошуках заробітку виїхав у Сполучені Штати Америки, де працював робітником у м.Пітсбурзі. Мати Юрія ще у 1909 р. померла і він опинився у дитячому інтернаті. У 1920 р. його

брата й сестру батько забрав в Америку до себе, а Юрій залишився в Закарпатті. До 1938 р. вони листувалися, а в роки Другої світової війни і драматичних подій у його рідному краї зв'язки припинилися і невідомо, чи колись відновлювались [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.168].

До 1925 р. Ю.Ю.Перевузник жив в інтернаті і вчився. Маючи виключні здібності, здобув середню освіту, а потім закінчив юридичний факультет Празького університету і став адвокатом. У 1925-1926 рр. служив у чехословацькій армії. Після демобілізації до 1932 р. перебував на практиці в різних судових установах Закарпаття. У 1936-1938 рр. був суддею Ужгородського округу, а потім в Хусті та в уряді Карпатської України [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.57].

До осені 1938 р. Ю.Ю.Перевузник був членом Республіканської Землеробської Партії (українського крила Аграрної партії), у якій перебував і С.С.Клочурак. В кінці жовтня 1938 р. всі політичні партії в Чехословаччині були розпущені. Коли в Хусті утворилося Українське Національне Об'єднання (УНО) на базі Християнсько-Народної, Соціал-Демократичної та українського крила Аграрної партій, Ю.Перевузник став рядовим членом УНО. 12 лютого 1939 р. був обраний депутатом Союму Карпатської України, а 9 березня 1939 р. його призначили заступником міністра внутрішніх справ Карпатської України в другому уряді А.І.Волошина. Як одного з досвідчених правників, його рекомендував на цю посаду С.С.Клочурак. А за рекомендацією чехословацького прем'єр-міністра Берана та письмовою вказівкою А.І.Волошина 11 березня 1939 р. він був обраний головою УНО замість Ф.І.Рева [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.50].

15 березня 1939 р. Ю.Ю.Перевузник був обраний міністром внутрішніх справ Карпатської України [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.153, 158-159].

В той же день угорські війська перейшли кордон і почали окупацію Карпатської України. Частина уряду на чолі з президентом через Румунію і Югославію емігрувала до Праги. Після окупації Ю.Ю.Перевузник певний час був під арештом, а після його звільнення разом з сім'єю в жовтні 1939 р. перебрався до Праги. І з цього часу до 1945 р. працював тут округим суддею.

Коли була визволена Чехословаччина і взята Прага, радянські органи «Смершу» почали вилловлювати на її території колишніх діячів Карпатської України. Так, у Празі був затриманий і арештований президент А.І.Волошин, колишні міністри М.П.Долинай, С.С.Клочурак, Ю.Ю.Перевузник.

У постанові на арешт Ю.Ю.Перевузника слідчий «Смершу» майор Вайндорф, який допитував самого А.І.Волошина, та начальник слідчого відділу головного управління «Смерш» генерал-майор Леонов 3 червня 1945 р. записали, що арештований, «будучи українським націоналістом, проводив ворожу діяльність проти СРСР». Тут же були перераховані всі

посади, які він обіймав в уряді Карпатської України. Фактично його затримали 15 травня, а заарештували 20 травня без будь-якого ордеру [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.12]. Цей документ за №748 був підписаний лише 5 червня 1945 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.15].

Із Праги Ю.Ю.Перевузника перевели у в'язницю м.Пардубіце (Чехія), потім на аеродром в Польщі, а звідти літаком 20 травня 1945 р. відправили у Москву в Луб'янку, 22 травня — уже в Лефортовську тюрму. І лише 6 червня 1945 р. був виданий ордер на арешт [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.259].

Архівно-слідчі кримінальні справи на трьох колишніх міністрів Карпатської України С.С.Ключурака, М.П.Долина та Ю.Ю.Перевузника були об'єднані в одну. 26 грудня 1945 р. особливою нарадою при НКВС СРСР Ю.Ю.Перевузнник був засуджений на 8 років виправно-трудових таборів по ст.58-4 карного кодексу РРФСР «за участь в антирадянській націоналістичній організації» і відправлений у Воркуту Комі АРСР. З лютого 1946 р. до кінця 1949 р. перебував у В'ятському таборі Кіровської області.

З кримінальної справи видно, що найбільше питань підсудному задавав слідчий про меморандум уряду Карпатської України в екзилі до міністра закордонних справ фашистської Німеччини Ріббентропа, надісланого йому 30 листопада 1939 р., і хто був ініціатором його написання. Як визнав сам Ю.Ю.Перевузнник, ініціативу по складанню меморандуму він взяв на себе і пояснив, у зв'язку з чим виникла така потреба.

Слідчі «Смершу» вбачали в меморандумі організований виступ президента та уряду Карпатської України в Празі проти Радянського Союзу. І це було чи не найголовніше обвинувачення Ю.Ю.Перевузнника, який твердив, що меморандум був спрямований не проти СРСР, а проти Угорщини з метою визволення Карпатської України від угорської окупації [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.176].

Під тиском слідчих він змушений був визнати: «По суті поданого обвинувачення визнаю себе винним в тому, що був автором меморандуму, направленого міністру закордонних справ фашистської Німеччини Ріббентропу, який, як я тепер усвідомив, за своїм змістом був ворожим актом проти Радянського Союзу, але такого наміру я тоді не мав. Будучи головою націоналістичної організації УНО (Українське Національне Об'єднання), я там фактично ніякої практичної діяльності не проводив, тому що через декілька днів після того, як я був призначений на вказану посаду, територія Карпатської України була окупована угорцями» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.162].

В кримінальній справі відсутні конкретні матеріали, які свідчили б про проведення Ю.Ю.Перевузнником ворожої діяльності проти СРСР, а дії по ст.58-4 КК РРФСР, які йому інкримінували, в ході слідства підтвердження не знайшли. Копії документів (а саме про меморандум), вилучені непроце-

суальним шляхом, закликів до повалення радянської влади не містили. Матеріали справи показували також, що в момент арешту Ю.Ю.Перевузнник був громадянином суверенної держави — Чехословацької Республіки, де й проживав у м.Празі [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.300].

Питання про його арешт і притягнення до кримінальної відповідальності входило в компетенцію чехословацької влади, а не органів НКВС СРСР. Уряд Карпатської України, до складу якого входив Ю.Ю.Перевузнник, був сформований з відома чехословацької влади, оскільки територія Закарпаття тоді входила до складу Чехословаччини. І цей уряд діяв на підставі законів Чехословацької Республіки. До всього цього слід додати, що це була внутрішня справа незалежної держави.

Стосовно діяльності УНО, то на той час це була легальна організація і, до речі, фінансувалася чехословацьким урядом. Основне завдання УНО полягало в тому, щоб не допустити окупації Карпатської України гортіївською Угорщиною. Метою боротьбу проти СРСР УНО не ставило і такої, як видно з документів, не проводило» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.299]. Виходячи з усього вказаного, Ю.Ю.Перевузнник 26 березня 1990 року був реабілітований.

У справі відсутні документи про звільнення з табору Ю.Перевузнника. Однак зберігся його цікавий лист від 25 червня 1954 р. до Президії Верховної Ради СРСР. Цитуємо уривок з нього: «Я свій строк чесно відбув, але при звільненні 5 червня 1953 року мені було спецкомендатурою в м.Воркута оголошено рішення про те, що я повинен в м.Воркута перебувати на вічному поселенні без права виїзду звідси... Доля Закарпатської України в 1945 році була щасливо вирішена на вічні часи. Народу Закарпаття було дано щастя, про яке він за свою тисячорічну історію і мрії не міг. Подаруйте і ви мені сімейне щастя. Зніміть з мене спецпоселення і дозвольте мені виїзд до своєї сім'ї в Чехословаччину» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.266].

Як з'єднався Ю.Ю.Перевузнник з своєю сім'єю у справі, на жаль, жодного документа нема. За деякими даними він помер у 1978 р.

РЕВАЙ ФЕДІР ІВАНОВИЧ (1890-1945)

Серед діячів Карпатської України і Карпатської Січі, про яких дуже мало написано досі, є Ф.І.Ревай. Він народився у 1890 р. у с.Мирча на Великобєрезнянщині у родині вчителів. Тут вчився в народній школі, але здобути фахову чи навіть вищу освіту йому не довелося. Проте рано прилучився до політичного життя і соціал-демократичного руху Австро-Угорщини. Так, з 1907 р. до 1911 р. перебував в угорській Соціал-Демократичній Робітничій партії, після чого був призваний на службу в австро-угорську армію і таким чином опинився поза партією. Подобиць про його діяльність цього періоду майже не збереглося [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.48].

Після розпаду Австро-Угорщини у 1919 р. Закарпаття було приєднано до новоствореної Чехословацької Республіки на засадах автономії. Ф.І.Ревай вступив у Чехословацьку Соціал-Демократичну партію. З 1929 до 1930 р. він перебував навіть членом президії крайової організації цієї партії і одночасно обирався депутатом земського представництва від неї. У партії він перебував до 1936 р., до його виключення з її рядів. Причиною цього послужило те, що в цьому році виконавчий комітет Чехословацької Соціал-Демократичної партії в Празі висунув дві кандидатури для участі в наступних виборах до крайового земського представництва: чеха Антонія Кекуса та Ф.І.Ревая, а обрати треба було одного. За Кекуса проголосувала більшість членів виконавчого комітету, і таким чином кандидатура Ф.І.Ревая відпала.

Останній з таким рішенням не погодився, чим за нормами і статутом партії порушив партійну дисципліну. Всупереч більшості членів виконкому він вимагав, щоб у земське представництво Підкарпатської Русі був рекомендований і обраний не чех, а українець. Цю дію Ф.І.Ревая кваліфікували як національний ухил і виключили його із своїх рядів. До речі, у крайовому заступництві він був чи не єдиним представником від національно-культурних сил українства [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.49].

З 14 вересня 1938 р. Ф.І.Ревай став редактором газети «Нова свобода» і працював тут до 25 січня 1939 р. В цей період у газеті було надруковано чимало його статей про політичне життя в краї. Коли після арешту А.І.Бродія новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі призначили А.І.Волошина, Ф.І.Ревай привітав його з призначенням такими словами: «Наше громадянство доказало, що воно дисципліноване, стоїть і стоятиме завжди при Вас, пане прем'єр. Ми присягаємо на вірність своїй українській владі. Ми маємо довіря до своїх провідників, бо знаємо, що вони підуть завжди з народом» [60, 1938, 27 жов.]. Це був його виступ з балкону Народного Дому товариства «Просвіта» перед великою маніфестацією молоді на підтримку А.І.Волошина.

13 січня 1939 р. в Хусті створено політичну партію Українське Національне Об'єднання (УНО), а 24 січня сформовано центральний провід УНО на чолі з Ф.Реваєм. [982, С.46-47].

Після арешту в грудні 1944 р. Ф.І.Ревай на допиті 9 січня 1945 р. розповів про мету, завдання і програмні настанови партії. Він вказував, що в той час ще не було вироблених статутних положень, в результаті чого були відсутні будь-які певні умови для вступу в УНО. До неї зарахували себе ті особи, які за своїми політичними переконаннями були українськими націоналістами. Документів про належність до партії не видавали.

На запитання про виклад програми УНО Ф.І.Ревай вказував на мету і завдання, які стояли перед партією, але слово програма жодного разу не вживав, бо вона за такий короткий строк, звичайно, ще не була створена.

М.М.Бандусяк чітко відповів на це питання, що партія УНО своєї програми не мала, в усякому випадку, як член цієї партії він її «не бачив і не читав» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.50, 44]. Головне завдання партії полягало у створенні на території Підкарпатської Русі (Карпатської України) автономії в рамках Чехословацької федеративної держави. Далі планувалося провести вибори до Союму і обрати постійний уряд.

Але слідчий «Смершу» капітан Марченко, не знаючи історії краю, більше того, грубо фальсифікуючи її, вносив до протоколу те, що йому було потрібно для звинувачення підсудного: «На перших порах основним завданням УНО ставило згуртувати українську частину населення Закарпатської України, виховати в націоналістичному, антирадянському дусі, тобто об'єднати націоналістичні сили для послідуячого повстання проти радянської влади, в результаті якого добитися остаточної мети УНО — створити українську самостійну буржуазну демократичну державу шляхом відриву Радянської України від СРСР» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.50].

Як голова Українського Національного Об'єднання, Ф.І.Ревай часто виступав на зборах селян, мітингах і маніфестаціях, які проводилися тоді на підтримку Карпатської України, Карпатської Січі та інших державних установ. 17 січня 1939 р. він виступив у Хусті перед учасниками демонстрації протесту проти призначення чеського генерала Л.Прхала третім міністром Карпатської України, які зібралися перед січовим готелем. Мітинг ухвалив резолюцію і з цього приводу надіслав телеграму протесту на ім'я президента Чехословаччини та федерального прем'єр-міністра.

В період виборів до Союму Карпатської України Ф.І.Ревай активно займався їх підготовкою та проведенням. Виступаючи на передвиборних зборах, він говорив про діяльність та зміцнення влади в Хусті та на місцях. І сам був висунутий в депутати Союму. З приводу цього варто зазначити, що в газеті «Нова свобода» була спеціальна рубрика «Наші кандидати», де друкувалися цікаві біографічні довідки про найбільш відомих політичних діячів Карпатської України, які писав сам редактор В.С.Гренджа-Донський.

Така публікація була присвячена й діяльності Ф.І.Ревая. У ній знаходимо такі високі оцінки цієї особи, як «народний трибун», «найталановитіший політик», «палкий націоналіст», «добродій українських установ». В.С.Гренджа-Донський зазначав: «Мало політичних зборів, де б він не виступав. Знаменитий промовець, його слова молотом ударяють, сиплються громами і з ним не можна і не виплатиться конкурувати — всіх перелічить і хоч би скільки промовців виступало, найбільші успіхи завжди він несе» [294, С.10].

Ф.І.Ревай був обраний депутатом Союму, а на першому його засіданні — заступником голови Союму. Але діяльність голови УНО неоднозначно оцінюється в найновішій літературі про Карпатську Україну. Відомий

політик та історик, колишній представник уряду Карпатської України в Празі при федеральному чехословацькому уряді В.Шандор вказував, що «призначення Федора Ревая головою УНО... було помилковим. Федір був активний громадський діяч, але на таку провідну роль ні своїм темпераментом, ні знанням не годився... Поведінка Федора Ревая як голови УНО А.Волошину спричиняла чимало турбот і клопотів як удома, так і в Празі» [1093, С.270]. Він також навів слова А.Волошина про те, що обрання Ф.І.Ревая головою УНО є «заслугою» його брата Ю.І.Ревая.

До речі, про своє обрання головою УНО Ф.І.Ревай на допиті сказав: «Я вважаю, що в цьому відношенні мені була складена протекція моїм братом Ревасм Юлієм Івановичем, який перебував у дуже близьких взаємовідносинах з Волошином і потім став міністром пошти, телеграфу і шляхів сполучення в його уряді. Таким чином я і ввійшов до складу УНО» [2, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.50]. Як бачимо, здогадки В.Шандора цілком слушні і їх підтвердив сам Ф.І.Ревай.

Із протоколу допиту Ревая варто використати його відповіді на питання, що собою представляли «загони січовиків і для якої мети вони були створені». Хоч відповідь, записана слідчим, багато в чому неточна і викривлена, але думка затриманого і фактичний матеріал у спотвореному вигляді слід взяти до уваги. Мова йде про те, що у 1930 р. Іван Рогач та Іван Роман почали створювати спортивне товариство «Січ», до якого могла належати лише молодь української національності. Можливо, ця думка через якісь канали потрапила і в літературу, бо й тепер можна знайти статті і матеріали, які саме з цього періоду започатковують створення Карпатської Січі. При цьому за незнанням не враховуються чехословацькі архівні документи, які спортивну організацію «Січ» справедливо і документально показують не з 1930 р., а з 1920 р., організаторами якої були майбутні діячі Карпатської України С.С.Клочурак, І.І.Климпуш, Д.І.Климпуш в с.Ясіня теперішнього Рахівського району.

Тут говориться про те, що створенням загонів січовиків керували Рогач, Росоха і Роман, а головним командантом був Д.І.Климпуш, але «які практичні заходи він проводив», Ф.І.Ревай сказати не міг. Хоч далі він говорить, що чув про існування спеціальних курсів, де січовики навчалися військовій справі, що вони несли поліцейську службу, а також на демаркаційній лінії після окупації Угорщиною частини території з містами Ужгород, Мукачево, Берегово.

Після окупації Карпатської України угорськими військами Ф.І.Ревай, як і багато активістів, діячів Карпатської України і Карпатської Січі, був арештований. Перебування в ув'язненні розпочалося з Тячівської тюрми, де також сиділи редактор В.С.Гренджа-Донський, поет М.І.Рішко, письменники О.І.Маркуш, У.Самчук та ін. Звідси їх перевели в табір с.Крива Хустського району, а потім у Вар'юлопош біля Ніредьгази в Угорщину, де зазнали нечу-

ваних знущань. Тут Ф.І.Ревай зустрів Євгена Шерегія, Степана Папа, Андрія Ворона, лікаря Петра Ключка та ін. Повернувшись до Хуста, Ф.І.Ревай тут жив і працював, але політичною діяльністю не займався.

Після визволення Закарпаття в грудні 1944 р. Ф.І.Ревай арештувала радянська контррозвідка «Смерш» і без суду відправила в табір м.Снакієво Донецької області, де він у 1945 р. помер. Так закінчилося життя одного з провідних борців за незалежність України, громадського діяча і патріота. Шкода, що державні органи (служба безпеки, прокуратура і суд) не змогли досі реабілітувати Ф.І.Ревай.

РЕВАЙ ЮЛІАН ІВАНОВИЧ (1899-1979)

Юліан Ревай був одним з найпопулярніших політичних діячів Карпатської України. Педагогічні здібності перепліталися з активною політичною діяльністю протягом усього міжвоєнного періоду. Юліана Ревай справедливо вважають одним з творців Карпато-Української держави.

Майбутній міністр Карпатської України народився 1899 р. в селі Мирча на Березнящині. Початкову освіту здобув в школах Мирчі та Костьової Пастілі, після чого закінчив Ужгородську гімназію. В двадцятих роках Ю.Ревай організував у Мукачеві Соціал-Демократичну Партію. Через деякий час він став членом президії цієї партії, обирався депутатом чехословацького парламенту від соціал-демократів краю (1935-1938 рр.). Відомий зарубіжний дослідник П.Р.Магочій відзначав, що Ю.Ревай «був членом парламентської групи, що вела з чехословацьким урядом переговори про автономію (1938), редактором політичної газети «До перемоги» (1935-1936) і заступником голови урядової секції «Русско-української Центральної народної ради» (1938)». До цього додамо, що Ю.Ревай був не тільки заступником, але й головою УЦНР. Протягом 20-30 років Ю.Ревай виконував обов'язки секретаря Педагогічного товариства, редагував газету «Учитель», працював шкільним інспектором. Навіть пізніше, коли політична робота забиратиме в нього багато часу, Ю.Ревай буде активним діячем освітнього руху в краї. Його перу належать праці «Русько-мадярська термінологія» (1923, у співавторстві), «Мадярьсько-руський словарь» (1928, у співавторстві), «Довкола автономії Підкарпатської Русі» (1936) та ін.

5 липня 1938 р. Ю.Ревай виступив з промовою «Нема тої сили, яка б могла відібрати від наших дітей українські підручники». «Українці не бояться жодного плебісциту відносно мови, — говорив він, — але хай він буде переведений на підставі регулярних приписів, що мають моральну основу, допускають публічну контролю й знеможливають і чотириразову корекцію». Ю.Ревай відкинув твердження, що плебісцит у мовному

питанні є демократичним: «в демократії, що правдиве, правильне, не рішає більшість, але наука й моральність». Про русофільські підручники він однозначно заявив, що «велика перемога Сабової граматики означає не лише повну моральну поразку, але прямо розгром руского табору й нечуване розз'єднання, бо є він розбитий на якихось шість піднапрямків» [60, 1938, 8 лип.].

9 липня 1938 р. Ю.Ревай одержав від прем'єр-міністра Чехословаччини М.Годжі запрошення на обговорення справи відносно автономії. Зустріч відбулася 14 липня. М.Годжа висловив бажання, щоб у справі автономії представники політичних партій порозумілися і діяли спільно. На думку чехословацького прем'єра, «опозиційні партії мають прилучитися до їхньої акції». 27 липня М.Годжа заявив Ю.Реваю і Л.Бачинському, що вибори до Сойму можуть відбутися вже цього року (1938 р. — авт.). Переговори між представниками українського напрямку в краї і урядом Чехословаччини тривали аж до жовтня 1938 р. Відомо, що чергова зустріч між М.Годжею і Ю.Реваєм відбулася в Празі 5 жовтня 1938 р. Юліан Ревай знаходився в курсі всіх політичних подій того часу. 20 жовтня 1938 р. він дав інтерв'ю німецьким журналістам, в якому відзначив: «Уповноваження влади Підкарпаття є однакове з уповноваженням влади Словаччини. Найголовнішим нашим завданням є впорядкування границі з Мадярщиною, яке тепер проводиться. Вірю, що знайдемо розв'язку, яка буде відповідати інтересам Підкарпаття й Мадярщини. Мадярщина стоїть на принципі самовизнання й влада Підкарпаття в границях можливості хоче це задоволити. Але мадярська влада мусить взяти під увагу географічні відносини її комунікаційну сітку» [60, 1938, 20 жов.]. Однак, пізніші події довели, що долю кордонів вирішував не уряд Карпатської України, а «сильні світу цього». Оптимістично Ю.Ревай був настроєний під час зустрічі з редактором Німецького Інформаційного Бюро Карлом Арію і кореспондентом «Націонал Цайтунг» Г.Меркеном (23 жовтня 1938 р.).

Уряд гортистської Угорщини вів антиукраїнську та античеську пропаганду, агітацію з приводу проведення плебісциту, засилав банди терористів. 26 жовтня 1938 р. Ю.Ревай був присутній на засіданні УЦНР, де підтримав прагнення її членів виступити проти плебісциту, відстоював принципи федерації народів у Чехословацькій державі. Засудив він також необгрунтовану угорську пропаганду. Даючи інтерв'ю представникові Німецького Інформаційного Бюро, Ю.Ревай відзначив: «Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки — видумані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичної переконаності чи релігійної приналежності — є рівні перед законом» [60, 1938, 28 жов.].

1 грудня 1938 р. М.Годжа і генерал Я.Сирови повідомляли Реваю: «Панс

после Ревай, прийнявши демісію цілої чехословацької влади, звільняю Вас з уряду міністра Підкарпатської Русі... Іменую Вас членом влади Підкарпатської Русі». В часи автономії Ревай став міністром торгівлі і громадських робіт в кабінетах А.Бродія і А.Волошина, був автором законопроекту про автономію краю, представляв автономний край на переговорах про економічне співробітництво з Німеччиною, був обраний послом Союму, призначений прем'єр-міністром і міністром закордонних справ останнього уряду.

Ю.Ревай користувався величезним авторитетом в народі. «Розглянеться по присутніх, — повідомляла «Нова свобода» про виступ Ю.Ревая на з'їзді «Учительської Громади», — зору його не видно, але блищать скла окулярів. Буря оплесків. Говорить залізною логікою. Здається, немає людини, яка б його виводів змогла заперечити. Притім ясний й одвертий, та щирий, імпус. Навіть єпископ Олександр очевидно задоволений його логічними виборами». Його всюди радо зустрічали, уважно слухали. 24 жовтня 1938 р. Ю.Ревай повертався з Солотвина, де відвідав копальні, й зупинився у Вонігові, «де на вістку, що їде перший український міністр зібралось буквально ціле село, старі й молоді, діти і дорослі, які уладили міністрові бурхливі овації» [60, 1938, 24 жов.].

Українська преса Східної Галичини теж високо оцінила Ю.Ревая. Львівський часопис «Новий час» 10 жовтня 1938 р. констатував: «Приявність у складі цього уряду загальновідомих постатей — активних українських діячів-політиків: о.Августина Волошина й посла до празького союму Юлія Ревая — для нас найкраща запорука, що керма подій і життя буде в надійних і досвідчених руках». «Міністри о.Волошин та Ю.Ревай, — повідомляла львівська газета «Діло» (1938. — 11 жовтня), — державні й випробувані українські діячі, які не потребують національної легітимації».

Після поразки визвольних змагань Ю.Ревай, разом з деякими членами уряду Карпатської України, емігрував за кордон. Деякий час проживав у Словаччині. В липні 1939 р. брав участь у переговорах з Проводом Українських Націоналістів (Венеція), на яких було прийнято документ про співпрацю. В 1945 р. емігрував до Німеччини, а в 1948 р. до США, де став директором кредитного товариства, начальником канцелярії Українського конгресового комітету, директором Українського інституту і Карпатського дослідного центру, який сьогодні носить його ім'я. Юліан Ревай помер в 1979 р.

Із вищесказаного видно, що Юліан Ревай вніс вагомий вклад у розбудову Карпато-Української незалежної держави, очолюючи найвідповідальніші напрямки діяльності в його уряді. Прийшов час написати фундаментальну біографію цього видатного політика, педагога і громадського діяча краю.

РОГАЧ ІВАН АНДРІЙОВИЧ
(1913-1942)

Про Карпатську Україну з початку 90-х років написано немало. Неодноразово писали і про її захисників, «лицарів абсурду», як назвав їх Зореслав, що пішли в бій з агресором і не повернулися. Несправедливим, на нашу думку, є те, що майже обходиться мовчанням внесок Івана Рогача — одного з будівничих Карпатської України, життя якого трагічно обірвалося 1942 р. в Бабиному Яру.

Іван Рогач народився 29 травня 1913 р. у Великому Березному. Закінчив Торговельну академію у Мукачеві і теологічний факультет університету в Оломоуці.

Для багатьох очевидців і учасників подій 60-річної давності ім'я Івана Рогача було добре відоме, перш за все тому, що він був особистим секретарем Августина Волошина. Уже тільки цей факт свідчить про те, що президент Карпатської України йому цілком довіряв виконання цієї важливої місії. Івана Рогача можна було часто зустріти на мітингах і маніфестаціях, у яких брав участь Августин Волошин. До цього додамо, що Іван Рогач, будучи чудовим оратором, захоплював присутніх своєю ерудицією, вченістю, щирим патріотизмом. Житель села Синевир Василь Субота розповідав про мітинг у Воловому, на якому виступили майбутній міністр внутрішніх справ Карпатської України Юліан Ревай та Іван Рогач. «Про їхній приїзд ми дізналися заздалегідь і прийшли цілою групою до Волово-го. Площа була розвішена синьо-жовтими прапорами. Багатотисячний люд дружно скандував «Слава Україні», «Вже воскресла Україна», «Слава батьку Волошину». Виступив Ревай, а потім слово взяв Іван Рогач. Ми знали, що він виконував обов'язки секретаря Волошина. Будучи чудовим оратором, він завершив свій виступ словами клятви: «Клянемося, що все віддамо для захисту Карпатської України». Щось подібне мало місце у сусідній Колочаві, де виступив Іван Рогач. Ветеран Карпатської Січі, голова її місцевої команди Микола Шімоня пригадував: «Я в житті не чув такої рішучої, вмененої і патріотичної промови. Після мітинга у всіх присутніх був піднесений настрій. Ще довго після нього не вщухала мелодія нашого гімну «Ще не вмерла Україна...» [246, 247].

Івана Рогача слід відносити до закарпатських націоналістів-радикалів, які вболівали не тільки за свій край, а бажали незалежності всій Україні. У вересні 1939 р. вся прогресивна громадськість світу була прикута до масових актів переслідування українців у Галичині, де польські шовіністи, «середньовічною психозою затроєні, хворі на великоманію люди задумують стерти з лиця землі одного з найкращих і найсвідоміших народів світу». Під час зустрічі з лордом Рансіменом, який відвідав Прагу як офіційний представник Великобританії, українські політичні діячі вимагали прий-

няття радикальних мір стосовно Польщі. Іван Рогач тоді заявив: «Ми, як рівноправні городяни, хочемо мати вплив і на заграничну політику, тому домагаємося негайної інтервенції влади в Варшаві в інтересі наших поневолених і переслідованих братів за Карпатами! Увесь український загал закликаємо до будови єдиного українського залізного політичного тіла для здобуття політичної керми на Підкарпатті!» Підпис Івана Рогача знаходимо під багатьма зверненнями Української Центральної Народної Ради у справі оборони Української Галичини.

Вихований у душі християнської моралі, колишній студент-богослов Іван Рогач був одним з ініціаторів утворення «Товариства боротьби з комунізмом», яке було засноване 10 лютого 1939 р. Хоча він і не ввійшов до керівництва цієї організації, однак брав активну участь у розробці її програмних документів. «Ціллю товариства, — говорилося в статуті, — є боротьба з комунізмом і марксизмом на всіх ділянках національного життя і у всіх його формах та ліквідація наслідків большевицько-марксистського виховання». На думку Рогача та його соратників, «не може бути прийнята в члени особа, яка належала до товариства, оснований на марксистській ідеології в останніх трьох роках».

Іван Рогач багато зробив як секретар Українського Національного Об'єднання і як активний учасник «Летючої Естради», що пропагувала ідею незалежності Карпатської України серед населення, готувала ґрунт для успішного проведення перших демократичних виборів у краї. Немала заслуга Рогача у тому, що за УНО віддали свої голоси 92,4 відсотка закарпатських українців, а це свідчило про перемогу української ідеї у Карпатах.

І все-таки, Іван Рогач найбільше зробив для утворення збройних сил краю. Василь Вереш пригадував, що «дня 4-го вересня 1938 року в Ужгороді відбулися оснoвуючі збори, на яких рішено заснувати ОНО (*Організація Народної Оборони — Авт.*) з осідком централі в Ужгороді, а відділами по цілому краю... Заступником голови було обрано Івана Рогача». 17 вересня відбулося «пересунення постів», але І.Рогач продовжував залишатись на попередній посаді. Коли в Хусті проходила чергова реорганізація, головою обрали Дмитра Климпуша, а Іван Рогач разом з Іваном Романом та Степаном Росохою ввійшли до Головної Команди Карпатської Січі. Одна з головних нарад, на якій було кінцево сформовано штаб організації, проходила в жовтні 1938 р. у Берліні. Лідер закарпатських націоналістів Юліан Химинець пригадував: «Під час мого перебування в Берліні в зустрічі з провідниками ПУНу ми обговорювали створення й справу проводу Організації Народної Оборони — Карпатська Січ. Ми пропонували такий склад команди: командир — Дмитро Климпуш, його заступник — Іван Роман, секретар — Іван Рогач, пропагандивний референт — д-р. Степан Росоха. Нашу пропозицію Карпатська Січ вповні прийняла. До вищесказаного слід додати, що крім цього штабу, який був суто полі-

тичним, був створений окремий військовий штаб, до якого входили досвідчені військові Михайло Колодзінський, Зенон Коссак, Роман Шухевич, Віктор Курманович та ряд ін.

Сьогодні багато пишеться про Карпатську Січ, про сутички між січовиками та чехами, про спробу державної змови проти уряду Волошина. Іван Сарвадій писав: «Юлій Брацайко був того переконання, що після 20-літнього співжиття з чехами заіснували реальні можливості створити свою державу. Підкарпаття могло стати державою де-юре і де-факто хоча б на деякий час. І це вже не перший раз сталося, що «ми самі» своїм безглузким повстанням знівечили можливість закріпити існуючу готову державу. При чому часто згадували імена людей, які приготували змову, пригадую деякі: Стефан Росоха, Іван Рогач, Іван Роман...» [878, 880]. На нашу думку, мова може йти про суперечності, що існували в українському таборі між молодими радикалами-націоналістами, які вимагали кардинальних змін по відношенню до чехів, з метою прискорити проголошення самостійності, і старшим поколінням більш поміркованими і досвідченими А.Волошином, Ю.Реваєм, братами Брацайками, які намагалися за будь-яку ціну зберегти автономні права. Молоді радикали вбачали надію у сильних збройних силах, а зброї не було. Цей факт і змусив їх взяти її силою, що призвело до кровопролиття.

Степан Росоха, вже проживаючи в еміграції, пригадував: «Не раз дуже критично висловлювався на їх адресу та інших провідників... бо ж в наших «революційних» поняттях вони були «опортуністами», а тільки ми «правдивими» націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді». До них слід віднести і Івана Рогача, який вступив до лав ОУН ще навчаючись у Львові. Не нам, нащадкам карпатських січовиків, судити Івана Рогача та його соратників за допущені ними прорахунки. Вони свято вірили, що тільки обраний ними шлях боротьби приведе до перемоги. Іван Рогач вірив в ідею незалежності навіть тоді, коли 20 лютого 1942 р. стояв перед дулами фашистських кулеметів поблизу Києва. Розстріл українських підпільників у Бабиному Яру був розстрілом останніх надій українських патріотів-націоналістів на допомогу Німеччині... Юліан Химинець справедливо писав, що ім'я Івана Рогача є «символом великої відваги, самопосвяти і героїства».

...Проходило засідання Союму Карпатської України. І раптом «...пройшла звістка, що мадяри вже зайняли Севлюш, віддалений ледве 25 кілометрів від Хусту. В той час вечером в Хусті в приватній квартирі Президента Волошина відбувається нарада. В часі наради січовики з фронту приводять мадярського парламентаря... Мадярський офіцер передає на руки президента Волошина ще раз згаданий вже мадярський ультиматум, щоб до 8-ої години передати владу мадярам... Відбувається знову коротенька нарада й западає рішення: не віддаватися добровільно мадярам, але про-

надити боротьбу далі, хоч і безвиглядну...». Ці слова належать Івану Рогачу, які він виклав у своїй статті «Під прапором незалежності», опублікованій у книзі «Карпатська Україна в боротьбі» (Відень, 1939). Ця праця була його внеском у правдиве висвітлення історії Карпатської України, яке почалося відразу після її трагедії.

Карпатська Україна стогнала під чоботом окупанта. Карпатські січовики, яким вдалося уникнути репресій угорських гортистів, емігрували за кордон, де не припиняли своєї діяльності. «У Відні, — писав Юліан Химінець, — оформив я делегацію Карпатської України, якої став головою». Делегація багато зробила, щоб створити сприятливі умови для втікачів з Карпатської України, наводила стосунки з українськими організаціями діаспори. Одним з найактивніших членів делегації був Іван Рогач.

РОСОХА СТЕПАН ІВАНОВИЧ (1908-1986)

Провідне місце серед діячів Карпатської України належить ще одному її творцеві — Степану Івановичу Рососі. Він народився у с. Драгово Марамороського комітату (сучасний Хустський район Закарпатської області) 27 травня 1908 р. в селянській родині. Початкову освіту здобув у рідному селі, після чого упродовж 1922-1930 рр. він навчався в Берегівській гімназії. Успіхи в навчанні дали змогу розраховувати на подальше студювання. У 1930-1934 рр. С. Росоха був студентом юридичного факультету Карлового університету в Празі, а в 1934-1936 рр. навчався в Українському вільному університеті. Згодом отримав звання доктора права [661, С.187].

Ще будучи студентом, Степан Росоха відзначався громадською й політичною активністю, власною оцінкою подій, що відбувалися в світі, гостро національною позицією. Тому й не дивно, що його характер виводив С. Росоху на провідні ролі серед однолітків. Він став ініціатором створення об'єднань української молоді. У 1931-1938 рр. С. Росоха очолював редакцію студентського громадсько-політичного журналу «Пробоем». Пізніше, у 1939-1940 рр., це видання виходило як орган ОУН, а Степан Росоха з 1932 р. став головою легальної Екзекутиви ОУН в Закарпатті. До того ж, як здібний організатор молоді, він очолював «Союз підкарпатських студентів» (1933-1937 рр.) та «Союз греко-католицької молоді в Празі» (1931-1934 рр.). Упродовж 1928-1939 рр. Степан Росоха був членом крайового товариства «Просвіта», а в 1931-1943 рр. за його підтримки діяла філія «Просвіти» в Празі [661, С.187].

Степан Росоха був умілим організатором молодіжного руху закарпатських українців. Особливу активність він проявляв під час підготовки та проведення з'їздів молоді, маніфестацій тощо. У 1934 р. С. Росоха був головою Другого з'їзду української молоді Закарпаття в Мукачеві, а в

1936 р. головував на Першому з'їзді українських студентів в Ужгороді. На просвітянському з'їзді в Рахові, який відбувся 13 серпня 1938 р., з його ініціативи вперше за часи чехословацького режиму делегати співали пісню «Ще не вмерла Україна» як національний гімн.

У часи становлення автономії краю Степан Росоха повністю віддав політичній діяльності, яку спрямовував на утвердження українських національних ідей. У 1938 р. він став членом Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. Упродовж 1938-1944 рр. працював головним редактором часопису «Наступ». З метою створення дієздатних органів автономної влади та захисту державотворчих здобутків С.Росоха став одним із ініціаторів заснування 4 вересня 1938 р. напіввійськової організації «Українська Національна Оборона», виконував обов'язки секретаря. Згодом, коли дійшло до створення Організації Народної Оборони Карпатська Січ, він був призначений референтом пропаганди при Головній Команді. Цю посаду С.Росоха займав з листопада 1938 р. до березня 1939 р.

Під час проведення підготовчої роботи щодо створення партії Українське Національне Об'єднання (УНО) С.Росоха активно залучав молодь, виступав за жорсткішу позицію в національному питанні тощо. Став членом виконавчого комітету партії УНО, а в лютому 1939 р. був обраний послом Союму Карпатської України. Крім того, Степан Росоха виконував обов'язки зв'язкового Карпатської Січі з урядом Карпато-Української держави. Його дещо жорстка позиція по відношенню до політики чеської влади й угорського уряду по різному сприймалася місцевими політичними діячами.

У день проведення Союму Карпатської України — 15 березня 1939 р. Степан Росоха був обраний членом Президії і заступником голови вищого законодавчого органу держави [167, С.150].

Після окупації Карпатської України військами гортистеської Угорщини Степан Росоха, як і інші члени уряду, був змушений емігрувати. Спроба перейти кордон Румунії 16 березня 1939 р. була невдалою. Його затримали і передали угорській владі. Проте того ж дня С.Росоха зумів утекти, а з часом перебратися до Праги, де він проживав до 1944 р. У столиці колишньої Чехословацької Республіки С.Росоха займався видавничою справою. Саме завдяки його старанням побачив світ збірник спогадів учасників оборони молоді української держави «Карпатська Україна в боротьбі» (Відень, 1939). Пізніше у Празі він був заарештований фашистським гестапо і ув'язнений в Терезинському концентраційному таборі, де перебував у 1944-1945 рр. Після звільнення С.Росоха емігрував до Регенсбурга, а в 1949 р. виїхав до Канади [881, С.187].

В еміграції Степан Росоха розгорнув широку кампанію збереження славних традицій Карпатської України і Карпатської Січі. Він стояв біля колиски різних українсько-національних організацій, які були покликані згуртувати карпато-українську еміграцію. С.Росоха був членом еміграцій-

ного відділу Українського Національного Об'єднання, головою Провінційної Екзекутиви УНО на Східну Європу, одним із засновників і керівників Братства Карпатських Січовиків, директором видавництва «Новий шлях». Упродовж 1960-1986 рр. видавав газету «Вільне слово».

Як очевидець подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні, Степан Росоха став автором цілої низки публікацій. Серед найвідоміших слід назвати «Народження держави» (1939 р.), «Августин Волошин і Карпатська Україна» (1940 р.), «Августин Волошин як педагог і вчитель» (1948 р.), «Сойм Карпатської України» (1949 р.), «Карпатська Січ» (1953 р.) та ін. До останнього дня свого життя Степан Іванович Росоха залишився вірним ідеалам національної державності, які він виборював у часи Карпатської України. Помер Степан Росоха 20 квітня 1986 р.

САРВАДІЙ ІВАН ЙОСИПОВИЧ (р.н. 1917)

Ім'я І.Й.Сарвадія вписане яскравою сторінкою в історію розбудови і навчання військовій справі бійців Карпатської Січі. Народився він в м.Хусті 15 травня 1917 р. в багатодітній селянській родині, у якій було четверо хлопців і двоє дівчат. Навчався в церковній школі, але мав велике прагнення вчитися й далі, тому і здобув середню освіту в Мукачівській торговельній академії. Два семестри студював на лісничому факультеті вищої школи в Чехії, потім був призваний на службу в чехословацьку армію, де закінчив школу молодших командирів, після чого був відправлений в полк Інджіхув Градець на чесько-австрійський кордон [880, С.22].

Через рік, а саме в червні 1938 р., його перевели на службу в 45 румунський полк, розташований у його рідному Хусті. Деякий час працював в канцелярії полку, а згодом у штабі СТОС. Восени цього ж року за наказом уряду Карпатської України його призначили займатися навчанням молодих бійців Карпатської Січі і він з великим натхненням виконував цю роботу. І так з листопада 1938 р. до половини лютого 1939 р., коли змушений був залишити Карпатську Січ.

Знаючи структуру і порядки Карпатської Січі із середини, він подав багато фактичного матеріалу про її діяльність за зазначений період, в тому числі про події, маловідомі в історичній літературі. Він вказував і на недоліки, які зустрічалися йому, зокрема критикував «політичну зарозумілість деяких людей у провіді «Січі».

Як один з учасників Карпатської Січі він чи не найповніше і найдокладніше розповів про криваву сутичку з 13 на 14 березня 1939 р. між січовиками і чехословацьким військом у своїх листах і спогадах «Змова проти уряду Карпатської України». Він пише: «Дотепер у нас поширювано товкмачення, що чехи напали на січовиків з ціллю роззброїти їх. Назагал існує

неписаний закон, що про «Січ» можна говорити тільки з похвалами, всупереч такому переконанню, ми запевняємо, що чеське не напало на «Січ» — навпаки, озброєна сотня січовиків напала на чеську жандармерію. І впевнено наголошує, що «мабуть, ані одна історична подія у нас не була так викривлена, як з справи, пов'язані з «Січчю» [881, С 41]. Без його бачення цієї трагічної події тепер не можуть обійтися ні історики, ні дослідники Карпатської Січі. У його матеріалах відображені чи не найточніші подробиці тієї березневої ночі з понеділка на вівторок 1939 р. Вони цінні в першу чергу як хронікально-фактологічний бік справи.

Після окупації Карпатської України угорськими військами жандармерія в першу чергу виловлювала січовиків, знущала над ними, а то й розстрілювала на місці. Фактів про це є багато. І.Й.Сарвадію вдалося уникнути арешту завдяки сприянню його родича Павла Сарвадія, колишнього міністерського радника у Відні. Але в Хусті колишній січовик був під неослабним поліцейським наглядом. Щодня він мав реєструватися в жандармерії, йому заборонялося виходити з дому в нічний час, користуватися телефоном, з'являтися у громадських місцях.

У липні 1939 р. жандарми його арештували і віддали військовому трибуналу за те, нібито восени 1938 р. він брав участь у вбивстві угорських терористів біля с.Мужійова на Берегівщині. Коли розібралися у його невинності (допоміг випадок), його звільнили й відпустили додому. Тому він не потрапив, як його брат Юрій, у табір Вар'юлопош біля Ниредьгази.

Через якийсь час І.Й.Сарвадій влаштувався на роботу і подав документи до Будапештського університету продовжити навчання. Та не судилося. Весною 1940 р. одержав повістку в угорську армію в м.Вац. Тут він зустрів своїх земляків. Його як колишнього чотара (*доофіцерське звання — Ред.*) визнали у такому званні і в угорській армії і доручили командувати хлопцями з рідного краю, бо вони не розуміли команд угорською мовою, за що над ними раніше молодші командири знущалися.

Коли Угорщина захопила Ердель (Трансильванія), полк, у якому служив І.Й.Сарвадій, відправили туди. Українське населення Мараморощини прихильно зустрічало солдат-українців. А коли розпочалася радянсько-німецька війна, їх полк, в тому числі і молодшого командира І.Й.Сарвадія, відправили в м.Кишинів. Тут «руський полк» розформували по інших угорських військових частинах, а І.Й.Сарвадія перевели на службу в Будапешт [551].

Після визволення Закарпаття у листопаді 1944 р. І.Й.Сарвадія арештувала радянська служба «Смерш» і почала допитувати його, насильно вимагаючи підписувати протоколи допиту та обвинувальний висновок, звинувачуючи його в антирадянській діяльності, зневазі до Червоної армії та ін. А якби ще довідалися, що він був молодшим командиром Карпатської Січі, то, напевно, його судила б особлива нарада, або військовий трибунал. Але про це не дізналися і його не судили, а відправили в табір.

Як все це відбувалося, читаємо у його спогадах. Він писав: «Озброєні чекісти з вовчурами попроводили гурт на залізничний двірць і насильно загнали в «столипінські» вагони без опалення, води і гігієнічних потреб. Ще того дня поїзд вирушив на схід. У дорозі, що тривала більше трьох тижнів, люди вмирили точніше від холоду і голоду, замерзали. Важко повірити, що мертвих цілими днями залишали у вагонах».

Так І.Й.Сарвадій опинився в таборі м.Єнакієво Донецької області на роботі в шахті «Юнком». Невільники носили на рукаві букви СК (спеціальний контингент). А начальник концтабору заявив всім прибулим: «Вас сюди привезли, щоб подохли — розумієте!?» Всі трудилися повних сім днів у надзвичайно важких умовах. Багато невольників вмирили, хворіли, божеволіли, вночі кидалися на колючі дроти, де таких хворих застрілювали охоронці з тюремних вежок. З українців Закарпаття в живих залишилося небагато. Сарвадій згадає Юлія Брацайка, Дмитра Климуша, Миколу Бандусяка, Василя Климуша та ін. Крім Михайла Деяка, всі названі вище після звільнення повернулися додому [880, С.24].

Але І.Й.Сарвадія у 1948 р. перевели в Одесу в фільтраційний пункт, де зустрів чехів, словаків і угорців із Словаччини. Через деякий час його відправили на Пряшівщину, але тут довго не затримався, а перебрався в Чехію в м.Інджіхув Градец, де колись починав служити в чехословацькій армії, бо це було близько до кордону Німеччини. В грудні 1950 р. йому вдалося перейти кордон, так опинився в Баварії. Німецький прикордонник передав його американським військовим, які підтвердили, що він може залишитися в Німеччині.

Тут І.Й.Сарвадій зустрів земляка Василя Бору з Великої Копані, який через міжнародну організацію втікачів допомагав закарпатцям влаштуватися на роботу. Допоміг він і І.Й.Сарвадієві, якого прийняли на роботу в Мюнхені. Тут останній записався на навчання до Українського вільного університету і через це відхилив участь у політичних акціях, коли йому пропонували чехи, що видавали місячник і працювали на радіо «Вільна Європа». Але потім він написав свої спогади про перебування в радянських таборах і його запросили, як свідка, взяти участь в засіданні Міжнародного трибуналу стосовно злочинів радянської влади. На одному із засідань в Брюсселі його свідчення були заслухані і цей матеріал опублікований. Але тут він виступав не під справжнім прізвищем, а під псевдонімом Ян Сад [880, С.26-27].

Тут, у Мюнхені, було створено земляцьке товариство під назвою «Представництво закарпатців з осідком у Мюнхені», головою якого став учитель з Тересви Іван Небола, а секретарем — Іван Сарвадій. Його завдання полягали в допомозі вихідцям із Закарпаття перед урядовими чинниками в політичній, громадській і церковній справах, а також хворим. Після налагодження зв'язків із земляками з «Карпатського союзу» в Сполучених

Штатах Америки, у Мюнхені відбувся з'їзд, у якому взяли участь закарпатці з сусідніх країн Європи і Америки.

У 1953 р. І.Й.Сарвадій переїхав до Америки і опинився в Чикаго, де активно включився в суспільно-громадське життя різних українських організацій, яких можна нарахувати до двадцяти, організував разом з дружиною конкретну допомогу своїм землякам з маленької батьківщини.

Декілька разів побував у рідному Хусті, листувався з Миколою Бандусяком, і всі його найголовніші політичні матеріали і спогади опубліковані в журналі «Карпатський край».

ТАЦИНЕЦЬ ФЕДІР ІВАНОВИЧ (1911-1939)

Ще не так давно про Федора Тацинця на Верховині майже нічого не знали. Пам'ять про нього збереглася хіба серед старожилів Келечина та його родичів. Але раптом... Усе почалося з прийняття Міжгірською організацією Народного Руху України рішення про увіковічнення пам'яті патріотів, що загинули під час угорсько-гортистської окупації. Стало відомо, що біля Соймів (у березні 1939 р.) були розстріляні чотири невідомі герої. Було вирішено на місці страти встановити дерев'яний хрест і провести громадянську панахиду. Так би все, напевно, й закінчилося, якби через деякий час не знайшлася немолода вже людина, яка повідомила, що одним з невідомих розстріляних був Федір Тацинець. До речі, в книзі відомого історика Петра Стерча «Карпато-Українська держава» є список полеглих у 1939 р., де 97-им значиться він.

Федір Тацинець народився в селі Келечин теперішнього Міжгірського району. Успішно закінчив місцеву школу, вирішив продовжити навчання в Ужгородській учительській семінарії, де провчився до третього курсу.

Травень 1930 р. Ужгород. З приміщення театру вийшов архідиякон Євмен Сабов в оточенні своїх соратників Степана Фенцика і Йосипа Камінського. Щойно завершилися загальні збори «Общества имени Духновича». Товариство жваво обмінювалось думками, виходячи на вулицю, що вела від театру. І раптом... молодий хлопець, років 18-19-ти, в цей час спокійно витягнув з кишені щось подібне на револьвер, і, майже не цілячись, вистрілив. Замість, здавалося б, гучного пострілу, всього-навсього щось ляснуло. Євмен Сабов нічого не зрозумів. Недалеко від нього стояв хлопчина з револьвером в руці, з дула якого йшов димок...

Терорист був миттю заарештований і почався судовий процес, що ввійшов в історію під назвою «Справа Тацинця».

В 20-х роках на Закарпатті була зроблена спроба створити організацію, щось подібну на зразок ОУН в Галичині. Як писав Ю.Химинець, ця організація не була самостійною, а повністю залежала від галицького УВО.

Очоловвала її Стефанія Новаківська, яка, фактично, доручила учневі Ужгородської вчительської семінарії Федору Тацинцю здійснити замах на одного з лідерів русофілів Євмена Сабова. До замаху ця молода людина, звичайно, була зовсім невідомою. Особливо популярним Тацинець став наприкінці 30-х років, коли служив поручником Карпатської Січі. Але це буде через вісім років. А тоді, в травні 1930 р., Сабов не зрозумів, що куля, яка вилетіла з револьвера, була направлена в нього. Він продовжував спокійно йти по дорозі від театру і аж через 200 метрів Й.Камінський, який лещо затримався, наздогнав Сабова:

— Чи чули Ви що-небудь?

— Нічого не розумію. Хлопець, револьвер...

— Стріляли у Вас. Це звичайнісінький атентат (*замах — Авт.*).

Пізніше, на судовому процесі, який був організований проти групи С.Новаківської, Євмен Сабов на запитання голови суду: «чи Тацинцеві смотрел в лицо, як той став з револьвером», преподобний архидиякон буде впевнено відповідати: «Да, да, я смотрел на улицу». Для Сабова, як бачимо, не було великої різниці між словами «лицо» і «улица». Правду кажучи, він не вимагав покарання студента Тацинця.

Так звану «Справу Тацинця» преса Закарпаття, відповідно до своєї спрямованості, трактувала по-різному. Як слід було чекати, русофільські газети миттю накинулись на «Просвіту», волошинську «Свободу», звинувачуючи їх в організації замаху. А як зреагувала на ці нападки «Свобода»? В газеті було опубліковано кілька великих статей, метою яких було відмежування від цих наклепів. В номері за 29 травня 1930 р. невідомий автор писав, що «лишень підла і лукава душа може кидати такі глупі підозріння на нашу чесну, тяжку і щирну культурну працю... Навпаки, ми уживання таких способів ніколи не одобряли, а ми такого способу ані потребуємо, бо жива народовецька ідея того не потребує...». Про те, що український напрям не мав нічого спільного з організаторами замаху, говорилося і в номері за 19 червня: «...лише страху ради виконаний вистріл... зденерованого молодого студента, дав причину вічним ворогам нашого народу, щоб заревли і посілали літанії (*маси — Ред.*) клевет, образ і підозрінь проти нашого святого народного діла...».

Таким чином, волошинська «Свобода», фактично, засудила даний замах і цим самим відсторонилась від його організаторів. Це є свідченням того, що вона не мала будь-яких стосунків з шойно утвореною ОУН. Хоча лещо пізніше, коли на її сторінках буде робитись детальний опис проходження судового процесу, симпатії будуть, все-таки, на стороні Тацинця. Можливо, що Волошин не хотів відкрито підтримати Тацинця, боячись закриття українських організацій. Якби там не було, але в 1938-1939 рр. Федір буде знаходитись у керівництві Карпатської Січі під псевдонімом «Крот». І про нього, як про одного з найактивніших січовиків, будуть писати П.Стерчо, В.Гренджа-Донський, Ю.Химинець.

Цей замах можна порівняти з аналогічною ситуацією, яка склалася в 30-х роках в Галичині. Тоді Степан Бандера та його однодумці організували замах на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, під час якого потерпілий помер від смертельних ран. Митрополит Андрей Шептицький теж засудив цей акт, як також засудив терористичну діяльність ОУН. Що стосується нашого ставлення до верховинця Федора Тацинця, який віддав своє життя в трагічному 39-му, то його слід поважати хоча б за те, що вже тоді, коли зрозумілою для всіх була безнадійність становища, він продовжував партизанську боротьбу. А що стосується замаху 1930 р., то він був не те що корисним, а навпаки, шкідливим, оскільки він завдав сильного удару українському рухові, який і так тоді був значно слабшим, ніж русофільський.

«Справа Тацинця» розглядалася судом присяжних в Ужгороді 3 листопада 1930 р. Звинувачені і С.Новаківська, і Ф.Тацинець заявили, що не ставили перед собою мету вбивства Сабова. Сьогодні важко однозначно відповісти на це питання. Додамо, що цього не вдасться, можливо, дослідити нікому. Історик повинен не тільки вивчати документи, але й бути свосередним психологом. Інколи потрібні, навіть, емоції... Надамо слово Федору Тацинцю: «Я не хотів нікого вбивати, а хотів лиш звернути увагу публічної opinio на того, що тутешній руський нарід це не москалі і що так звані дні «русської культури», улажтовані духновичівцями, це пагубна робота скритих фанатичних душ, котрі найшли собі до тої цілі фальшиво амбітні одиниці, що для своєї хворобливої амбіції підпирають нищення рідного народу».

У нас є чимало доказів того, що місцева влада не дуже прихильно ставилася до процесу українізації Закарпаття. Так, Гренджі-Донському заборонили прочитати його вірш про Тараса Шевченка, а комісар поліції А.Шпеник змушений був зізнатися, що власноручно зривав в день «русської культури» національні відзнаки українців, бо вважав їх за провокацію. Йому було незрозуміло, як могли українські студенти вийти на демонстрацію під синьо-жовтими прапорами. Звичайно, можна назвати чимало випадків на захист демократичної Чехословаччини. Достатньо одного факту: 1939 рік, Колочава. Група галичан приїхала «піднімати» свідомість закарпатців. Один з молодих хлопців миттю виліз на горище і скинув вниз чехословацький прапор. До нього спокійно підійшов жандарм місцевої управи і, поплескавши по плечу, знову ж таки спокійно, сказав:

— Пане, то не є файно.

Дуже швидко інцидент було улагоджено. Біля синьо-жовтого з'явився і прапор Чехословаччини. До цього варто додати тільки одне. Тоді, наприкінці 30-х років, докорінно змінилась ситуація, причому на користь українського напрямку.

Однак знову повернемося до судового процесу над Тацинцем. Стефанія Новаківська, головний ініціатор замаху, поступила благородно і всю вину

взяла на себе, що звичайною мірою і зробило свою справу. А тепер познайомимось з представниками Феміди. Головою суду був Фотанек, а членами Ком'ятий і Мориль, тобто два чехи і один угорець. Прокурором теж був чех. До залу вводили свідків, яким давали запитання то прокурор, то адвокати. Тацинець продовжував наполягати на своєму: він не хотів вбивати Сабова, пояснюючи це тим, що з його револьвера вбити просто неможливо, бо він «старе ряндя». Для цього створили спеціальну комісію експертів, яка прийшла до висновку: «З того револьвера майже неможливо вистрілити». Один із них твердив, що «пробував стріляти много разів всякими набоями, однак не годен був добути вистрілу, і що той вистріл це лиш дивний випадок».

Тацинець знову додав, що не хотів убивати Сабова, а здійснив цей замах тільки «задля демонстрації», щоб привернути увагу громадськості. Його заключне слово свідчить про те, що цей молодий хлопець не був авантюристом, а чітко притримувався української ідеї: «Я то зробив для свого народу, а засуд чи сякий, чи такий, не відстрашить мене від праці для рідного народу...». Це не були пусті слова. Майбутня робота в «Просвіті», участь в захисті Карпато-Української держави це підтверджує.

Вирок суду був таким: Стефанія Новаківська, як головний ініціатор замаху, була засуджена на 5 років позбавлення волі, Тацинцеві дали 1 рік «санаторію», як назвав Гренджа-Донський в'язницю. Через деякий час відбувся пересуд і Тацинцеві строк збільшили.

Цей замах не стільки привернув до себе увагу громадськості, як загострив і без того напружену обстановку в краї. Але було б набагато більше користі, якби ці два великі культурно-просвітні товариства — духновичівці і представники української ідеї, віднайшли шляхи до взаєморозуміння і зближення. За такої умови багатостраждальне Закарпаття тільки б виграло. Цього найбільше боялися колонізатори краю.

Збереглися кілька світлин Тацинця. На одній з них Федір стоїть разом з секретарем А.Волошина Іваном Рогачем і Іваном Романом у формі січовика-офіцера. Знали його як людину ввічливу, елегантну.

Йосип Рушак пригадував, що Тацинець, «як вийшов з тюрми, не міг студувати, а мусив робити дома на господарстві. Ми з ним нав'язували стосунки і він з нами грав представлення, як правило, любовника мосї сестри. Ці вистави організовувала «Просвіта» в Міжгір'ї. Про те, що Тацинець брав активну участь у роботі міжгірської «Просвіти», писав і колишній просвітянин із с.Зки Степан Бобинець.

Нам відомо, що Федір Тацинець взяв участь у боях 14 березня як керівник загону по захопленню місцевого готелю в Хусті. Юліан Химинець писав: «Ані Тацинець, ані Довгопільський не можуть дістатись до гостиниці, зате Довгопільський займає хату з одного боку площі, а Тацинець — з другого, тільки чехи групу останнього розпорошили, і він з рештою від-

стрілювався з-поза будинків». Січовикам довелося тоді воювати і проти чехів, і проти гортистів. Так би мовити, воювати на два фронти. 15 березня тривали запеклі бої слабоозброєних січовиків з переважаючими силами угорців. Почалася трагедія Карпатської України.

Коли стало зрозуміло, що далі чинити опір неможливо, захисники молодій державі окремими групами почали переходити кордон. Одні пішли в Румунію, інші до Польщі, частина в Словаччину, а деякі подалися в гори, аби продовжувати партизанську боротьбу. До останніх належав і Федір Тацинець, який із своїм загonom опинився на Воловеччині. 16 березня відбулася остання зустріч В.Гренджі-Донського з Тацинцем: «Зустрічаю Федора Тацинця... Знайомлю його з своїм планом, а також звертаю увагу на саму вузьку, стислу долину з другого боку Гуцульщини — від Брустур до Околи. Коли доступ від Требушан з одного боку, а від Брустур з другого, буде понищений, або бодай на кільканадцятьох місцях добре забарикадований надрубаними деревами, то для мадярів гуцульська улоговина стане недоступною, хоч би на деякий час. Стискаю руку земляка Тацинця і прощаюсь...». Більше не бачились.

Василь Гренджа-Донський був заарештований і опинився в концтаборі, де і дізнався про смерть свого товариша. Загін Тацинця ще тримався в горах. Окремі групи борців, очолювані С.Росохою, М.Крупною та іншими, не змирилися з окупацією. Саме про них так багато говорилось на розширеній раді НРУ в Хусті, присвяченій річниці Карпатської України. Сучасні історики не мали точних відомостей про те, як і де загинув Тацинець. Помилки допустився і львівський історик Богдан Якимович, який у своїй статті «Карпатська Україна» писав, що «довго воювали стрільці на Воловеччині під командою поручника Федора Тацинця, який сам загинув у бою».

Тацинець у бою не загинув. Угорська адміністрація оголосила, що всім січовикам, які припинять боротьбу, буде надана амністія, і Федір вирішив повернутися додому, в рідний Келечин.

Через деякий час він був заарештований і відправлений до Волово-го. Разом з ним були ще три січовики. Два з них — галичани, а один з Торуня. В.Гренджа-Донський писав: «Ув'язнених січовиків по дорозі били рушницями та палицями. В селі Сойми бачили їх селяни ув'язненими, пов'язаних один до одного, збитих так, що їх обливала кров». Тепер на місці страти — густий ліс, а навколо височать прекрасні архітектурні споруди санаторію. А тоді... Наступного дня молоді хлопці прибігли на місце злочину, скоєного окупантами. Серед них і Еміл Медвідь (нині житель с.Лопушне), який згодом розповів про те, що він бачив. А саме — трупи чотирьох страчених. Про це писав і Гренджа-Донський: «Збитих січовиків завели до того лісу і на одній поляні розстріляли всіх чотирьох...». Видатний закарпатський поет глибоко переживав смерть свого побратима. З болем у серці він писав:

«Тацинця в Соймах спіймали,
збиткували цілу днину,
покатованого вбили
й закопали, мов здохлину...».

Про розстріляних у Соймах створювалися легенди. Вони свідчили про популярність у народі січовиків, зокрема Тацинця. «Люди знайшли спільну могилу та з синьо-жовтими прапорами славно їх поховали. Один прапор поставили на їхню високу могилу. Про цей похорон довідалися мадяри і вишукували тих, хто відважився похоронити січовиків. Проте знайшлася потвора і видала, до речі, зовсім невинного селянина. Мадяри відвели його на ту могилу і розстріляли. Вмираючи, селянин так голосно крикнув: «Слава Україні!», що зрадник оглух, а мадяри попадали на землю». Ця легенда нагадує одну з численних казок, якими з давніх-давен славився наш край і народ. Як писав поет:

«Тож пам'ять — теж історія своя,
як подруга надійна аж до скону:
це шлях і час, ім'я і течія,
і стежка, що виводить із затону» [247, 249, 287]

ФЕДЕЛЕСИ КИРИЛО ІВАНОВИЧ (1881-1950)

Відомий громадсько-політичний і релігійно-культурний діяч Закарпаття Кирило Іванович Феделеш народився 20 серпня 1881 р. в с. Тополя Снінського округу (сучасна Словаччина) в родині греко-католицького священника. Початкову освіту юний Кирило отримав у рідному селі. Пізніше він навчався в Ужгороді — спочатку в гімназії, а згодом в духовній семінарії. Бажання навчатися у вищих навчальних закладах привело К.Феделеша в Будапешт, де він студіював протягом двох років на філософському факультеті місцевого університету. Водночас він працював учителем релігії при греко-католицькій парафії. Проте за відкриті українсько-національні погляди керівництво Будапештського вузу виключило К.Феделеша з університету [167, С.186].

Повернувшись на батьківщину, Кирило Феделеш у 1909 р. був висвячений в сан священника. Ніс службу в с. Тур'я Пасіка Перечинського округу (1909 р.), а згодом в с. Розтока Верецького округу (1909-1918 рр.) та в с. Руське Поле Тячівського округу (1918-1922 рр.). Перейшовши на викладацьку роботу, з 1922 р. по 1928 р. К.Феделеш працював помічником, а пізніше професором Ужгородської та Берегівської гімназій. Упродовж 1928-1939 рр. він викладав релігію і німецьку мову [798, С.62-63].

Кирило Феделеш стояв біля витоків культурно-просвітньої організації «Просвіта», був одним із її засновників (1920 р.) та активних діячів. Упро-

довж усього свого життя він пропагував моральні чесноти. 12 лютого 1929 р. при Берегівській гімназії він заснував товариство «Тверезість», опублікував на антиалкогольну тематику праці «Не пий!» (1933 р.), «Алкоголь — клятва» (1933 р.) та ін. Крім того, К.Феделеш написав оповідання «Молитва» (1936 р.), переклав поезії Гете «Лісовий цар» та Гейне «Льорелай» (1936 р.), був активним дописувачем в українській періодиці За карпаття 20-30-х рр. ХХ ст. Кирило Феделеш входив до складу редакцій газети «Українське слово» та літературного додатку до неї «Слово» (1932-1938 рр.).

Свою громадсько-політичну активність Кирило Феделеш проявив і в часи будівництва Карпато-Української держави. Власну політичну позицію він відстоював як член Християнсько-Народної Партії, очолюваної Августином Волошином. До того ж, К.Феделеш був членом Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради, а 12 лютого 1939 р. його обрали послом Союму Карпатської України і членом культурно-освітньої комісії. За свідченням одного із творців незалежної держави, «саме на пропозицію о.Феделеша Союм рішив, щоб до герба Карпатської України додати ще золотий тризуб Св. Володимира» [798, С. 62-63].

Після окупації Карпатської України угорськими військами К.Феделеш був заарештований. Його доля була визначена гортистською владою однозначно: «Ворог Угорщини!». Спочатку його ув'язнили в Іршавській в'язниці, а згодом переправили у концентраційний табір Вар'юлопош, що поблизу Ніредьгази. Проте йому вдалося уникнути трагічної долі інших українських патріотів. Тільки особисті клопотання єпископа о.Стойки сприяли звільненню Кирила Феделеша з табору [798, С.62-63]. Після цього він служив священиком у с. Липча Хустського округу. Проживаючи в умовах угорської окупації, К.Феделеш підтримував зв'язки з керівництвом Всеукраїнської Національної Ради в Братиславі, допомагав її діяльності матеріально. Частково це й стало причиною його чергового арешту в 1945 р.

З того часу К.Феделеш попав у поле зору радянських спецслужб, які проводили «чистку» серед місцевого населення, особливо прихильників Карпато-Української незалежності. Одночасно з цим, робилися спроби примусити його перейти в православну віру, що було пов'язане із загальною комуно-тоталітарною істерією щодо ліквідації греко-католицької церкви. На початку 1946 р. Кирило Феделеш був заарештований радянським каральним управлінням «Смерш» і переданий до «народного суду» в Ужгороді. Його вирок був наступним: сім років ув'язнення і п'ять років без громадянських прав за «антирадянську пропаганду».

Призначений термін К.Феделеш відбував у табірному селі Підкамені Бродівського району Львівської області, а згодом у каторжному лісопильному таборі біля Дніпродзержинська. Тут він і помер 27 березня 1950 р.

[798, С.62-63]. Кирило Феделеш був справжнім патріотом, глибоко релігійною і високо моральною людиною, гідним сином Срібної Землі.

ХИМИНЕЦЬ ЮЛІАН (1911-1994)

Одним із відомих громадсько-політичних діячів Карпатської України був Юліан Химинець. Він народився 18 липня 1911 р. в с.Підгоряни Березького комітату. Початкову освіту отримав у місцевій народній та горожанській школі (1926 р.). Упродовж 1926-1930 рр. Ю.Химинець навчався у Мукачівській торговельній академії. Після її завершення залишився тут працювати. У цей же час він займав посаду секретаря мукачівського осередку «Просвіти» [1012, С.313-314]. У 1938 р. Юліан Химинець очолив конспіративний відділ Екзекутиви ОУН Закарпаття. Як активний організатор українського молодіжного руху, брав участь у всіх з'їздах народовецької молоді краю (1934-1937 рр.), проводив велику організаторську роботу.

У період Карпато-Українського державотворення за наказом Августина Волошина Ю.Химинець очолив у Відні «Закордонну делегацію Карпатської України» (вересень 1938 р.), яка встановила зв'язки з багатьма громадськими організаціями української діаспори, а також Проводом Українських Націоналістів. За його безпосередньої участі видавалися бюлетені про події в Карпатській Україні.

Особливий внесок Ю.Химинця зроблений для організації Карпатської Січі та залучення до її лав кадрових військових фахівців, членів ПУНу М.Колодзінського, З.Коссака, Р.Шухевича, М.Капустянського та ін. До того ж Юліан Химинець виконував функції зв'язкового між ПУНом і Головною Командою Карпатської Січі. Проте реалізація планів була зірвана наступом угорських військ. Юліан Химинець був заарештований окупаційною владою і ув'язнений у Тячеві.

Після звільнення Ю.Химинець був змушений емігрувати до Відня, де очолив «Допомоговий комітет для втікачів з Карпатської України» (1939-1941 рр.) [1012, С.315]. У 1941 р. він був знову заарештований, але цього разу — фашистським гестапо і після допитів відправлений до концентраційного табору в Саксенгаузені. Був звільнений у 1943 р., після чого виїхав до Відня, де знову потрапив під арешт. У 1945-1947 рр. Юліан Химинець проживав у Австрії, де захистив докторську дисертацію. 17 квітня 1948 р. він емігрував до Сполучених Штатів Америки. Спершу працював робітником, закінчив комерційний коледж в м.Бетлегем (штат Пенсільванія) [1012, С.31].

Перебуваючи в еміграції, Ю.Химинець плідно співпрацював з українськими громадськими організаціями, які діяли в США та Канаді. Особливо активно він займався літературною діяльністю, фаховою економікою,

розвитком Карпатського Союзу в США. Працював економістом у різних установах.

Юліан Химинець став автором чисельних публікацій, присвячених історії Карпатської України, серед яких найвідомішими є «Мої спостереження із Закарпаття» (1984 р.), «Закарпаття — земля української держави» (1991 р.), «Тернистий шлях до України» (1998 р.). (*Детальніше див. на стор. 48-50 — Ред.*). Вперше після подій 1939 р. відвідав Закарпаття в 1991 р., де в Ужгороді взяв участь у науковій краснорічній конференції [1012, С.318].

Помер Юліан Химинець 17 червня 1994 р.

ЦУГА АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ (1914-1945)

Завжди молодим залишиться в пам'яті краян один із керівників національно-визвольного руху в роки Другої світової війни А.А.Цуга. Народився він 1914 р. в с.Малий Березний Великоберезнянського округу в селянській родині. Вчився в сільській народній школі, поступив в Мукачівську торговельну академію, яка славилася на весь край роботою молодіжної організації «Пласт», що виховувала справжніх українських патріотів. Одним із сумлінних активістів був і студент Андрій Цуга. Маючи організаторські здібності, він завжди був у центрі уваги молоді. Кожний учасник «Пласту» мав псевдонім, костюм жовто-зеленого кольору, на шії синьожовта хустина. Великий вплив на студентів мали професори Дмитро Бандрівський, Оксана Голубінко, Олександр Приходько та ін.

Після закінчення торговельної академії А.А.Цуга був призваний на дійсну службу в чехословацьку армію. І як людина з середньою освітою, після відповідних курсів став молодшим командиром у званні чотара. Армійське життя зробило його зібраним, точним і відповідальним за свої дії. В роки діяльності автономного уряду Карпатської України він працював у Хусті як один з керівників залізничного руху. А коли місто опинилося під загрозою, він разом з іншими січовиками опинився на Красному полі і потрапив у полон до угорських карателів, з якого вдалося дивом вирватися [1075].

В роки угорського поневолення з 1939 р. А.А.Цуга, як і багато молодих інтелігентів та студентів гімназій та учительських семінарій, включився в національно-визвольний рух українського напрямку, який у післявоєнні роки замовчувався, а якщо й згадувався, то з ярликами «українського буржуазного націоналізму». А тим часом уже в 1940 р. була створена крайова Організація Українських Націоналістів, провідником якої і став А.А.Цуга (під псевдонімом Дуб), його заступником і організаційним референтом — колега по навчанню в Мукачівській торговельній академії

Д.М.Бандусяк. До крайового проводу ввійшли також М.Д.Габовда, М.Ф.Кіштулинець, В.М.Потушняк, І.М.Романець, М.А.Орос [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.42].

Крайова організація ОУН на чолі з А.А.Цугою проводила практичну роботу серед молоді, діючи в нелегальних умовах. Поширювала листівки, видавала підпільну газету «Чин», викривала жорстоке ставлення поневоловачів до українського населення. Хоч після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз Угорщина і оголосила воєнний стан, крайова організація ОУН не припиняла своєї діяльності.

Так, після повернення з Кракова весною 1941 р. М.Д.Габовди та І.М.Романця, де вони брали участь в обговоренні програми ОУН (бандерівська течія), в с.Білки Іршавського району на квартирі колишнього депутата Союму Карпатської України І.О.Ігнатка відбулася нарада крайового проводу з участю А.А.Цуги та представника центрального проводу ОУН «Гомона», на якій була зачитана програма, яку крайовий провід схвалив для її затвердження на другому конгресі ОУН [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.55].

Одним з основних завдань крайового проводу було створення міцної організаційної структури в усіх окружних центрах, в тому числі і жіночій мережі. Велика увага приділялася організації курсів і навчанню учасників ОУН. Найчисленніші осередки діяли в Хустській, Мукачівській та Ужгородській гімназіях, які очолювали провідники Василь Маркусь, Василь Ліба та Василь Шимоняк. Кожний член організації ОУН приймав присягу при такій символіці — тризубі, українському національному прапорі, у якому був завитий ніж.

Але після встановлення хреста на Красному полі біля с.Велика Копаня з написом «Борцям за волю України» по всьому Закарпаттю пройшли масові арешти членів ОУН і в Мукачеві, у палаці «Ковнер» відбулися три судові процеси над учасниками національно-визвольного руху. Багато з них були засуджені на різні строки ув'язнення. Керівника крайового проводу А.А.Цугу засудили на 12 років тюрми і відправили в м.Вац неподалік від Будапешта [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.30].

Один з безпосередніх учасників руху Василь Маркусь висловив з приводу цього цікаву думку: «Впадає в очі те, — писав він, — що провідників підпільників названо українцями. Вони, можливо, в часі зізнань настоювали на такій національності, або слідчі і прокуратура навмисно їх такими визнали, щоб обтяжити протидержавний злочин. Що ж до більшості підсудних, зокрема молодших, то знов, хлопці із зрозумілих причин могли подавати «невинну» руську національність, очікуючи легшого виміру кари, або також органи прокуратури могли визначити за таких (русинів) більшість, уважаючи їх жертвами керівництва, а тим самим, менше винними» [683, С.24].

А як це пояснювали владні структури? Так, в інтерв'ю регентського

комісара краю в січні 1943 р. вказувалося, що «участь так званої «української організації» була незначна, рух був цілком нереальним, нездійсненим і одиниці, які мріяли про це, переслідували мету, яка суперечила інтересам угорського народу. Більшість з них були введені в оману, значна частина була неповнолітньою, яка не вміла розібратися в наслідках» [64, 1943, 6 янв.].

Як бачимо, слідчі органи і трибунал доводили «революційність» українського національно-визвольного руху, а політичні кола Угорщини применшували його значення і намагалися знизити враження від його антиугорської, антидержавної діяльності. І навіть дозволили колишнім репресованим, а потім амністованим продовжити навчання у вищих навчальних закладах і «перевиховати» їх у молодіжному спортивному таборі біля Будапешта влітку 1943 р. В березні 1944 р. А.А.Цуга був амністований і повернувся з тюрми додому, чому дуже зраділа його родина.

Після визволення Закарпаття у жовтні 1944 р. пильно придивлявся до нової влади, як згадує його рідний брат Василь, навіть вагався, чи йти в добровольці. Але згодом влаштувався на роботу в Ужгороді в управлінні залізниць. Зустріч з Д.М.Бандусяком у грудні 1944 р. стала знаменною тим, що колишні підпільники періоду угорського панування на Закарпатті вирішили відновити крайову організацію ОУН і до цього знову залучили М.Д.Габовду, М.А.Ороса, Ю.М.Бандусяка, І.М.Немеша та ін.

У січні 1945 р. в Хусті була проведена нарада, на якій було створено крайовий провід ОУН. Крайовим провідником став Д.М.Бандусяк (Лопата), його заступником і військовим референтом А.А.Цуга (Мур). До проведу ввійшли М.Д.Габовда (Лозан), М.А.Орос (Данило), І.М.Немеш (Бреза), Ю.М.Бандусяк (Лис). Крайовий провід діяв з січня до липня 1945 р.

Ось окремі епізоди з його підпільної діяльності: у квітні 1945 року в околиці Хуста відбулася нарада біля Городилова, яку провів А.А.Цуга, де присутні члени проведу звітувалися про зроблене від часу створення крайового керівництва, тобто за два з половиною місяці [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.43].

Ще одна нарада була проведена в травні в с.Буштино Тячівського району. Крім цього, А.А.Цуга організував «вишкіл» членів ОУН у Вишківському лісі Хустського району і став командантом вишколу. Сюди він прибув з представником центрального проведу ОУН під псевдонімом «Говерла», який викладав ідеологію, М.А.Орос — історію України, Д.М.Бандусяк — правила конспірації, а представник центру «Косар» — історію ОУН та завдання крайової організації [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.23-24].

Це була остання акція військового референта А.А.Цуги. В серпні 1945 р. Д.М.Бандусяк, А.А.Цуга з представником центрального проведу ОУН

«Говерла» перебували у с.Старе Давидково Мукачівського району. Що тут відбулося, засвідчила під час допиту Г.Д.Качуровська. Вона працювала в Мукачеві в канцелярії електростанції. Цілий тиждень не була вдома. А коли повернулася в село, тут застала Д.М.Бандусяка і ще двох людей з ним. 2 серпня 1945 р. до їх будинку під'їхала автомашина і тут же відкрилася стрілянина. Бандусяк зі своїми товаришами відскочили з горища і почали тікати. Тоді ж вона була заарештована разом з братом Іваном, а 9 серпня — і її батьки, сестра Олена і брат Дмитро [2, ф.2558, оп.1, спр.2379, арк.289].

А ось як ця подія описана одним з керівників КДБ: «Однієї ночі працівники відділу держбезпеки оточили штаб-квартиру «крайового проводу» в селі Старе Давидково. Відстрілюючись, зуміли вийти з оточення один з керівників «крайового проводу ОУН» «Лопата» і представник «центру» під кличкою «Козак». Воєнний референт «Мур» дістався до Мукачівського монастиря й тут помер від смертельної рани» [199, С.57].

ШАНДОР ВІКЕНТІЙ ІВАНОВИЧ (р.н. 1907)

Один з перших дипломатів Карпатської України Вікентій Шандор народився 12 жовтня 1907 р. в с.Баранинці поблизу Ужгорода в селянській сім'ї. Після закінченні початкової та горожанської шкіл навчався в Ужгородській торговельній академії (1923-1927 рр.). Згодом працював у Підкарпатському банку в Ужгороді (1927-1928 рр.), відбував військову службу в чехословацькій армії (1928-1931 рр.), вчився на юридичному факультеті Карлового університету в Празі (1930-1935 рр.). Доктор права (1939 р.). У 1935-1945 рр., з п'ятимісячною перервою у 1938-1939 рр., працював у Земському банку в Братиславі [1093].

Вікентію Шандору в період існування Карпато-Української держави була доручена важлива функція — представляти край у Празі. «Як тільки наприкінці листопада я зголосився в Братиславі у банку, — пригадував він, — до мене підійшов директор Алоїз Стібло з телеграмою від уряду Карпатської України, у якій вимагали, аби банк зразу відпустив мене до праці Представника уряду в Празі... Своім новим призначенням я був украй здивований, адже не належав до жодної політичної партії, а партії, як правило, висувають на відповідні посади своїх людей» [1093, С.146]. Відзначимо, що це призначення уряду Карпатської України слід вважати вдалим. В.Шандор успішно впорався з покладеними на нього обов'язками. Він був членом Державної Господарської Ради, яка діяла при Президії уряду ЧСР в Празі (з 23 грудня 1938 р.), вніс значний вклад у встановлення торговельних відносин Карпатської України з Німеччиною, Угорщиною, Румунією. Проживаючи в Празі, виконував велику роботу в «Чесь-

ко-українському товаристві» (січень 1939 р.) та в чеськомовному тижневику «Карпато-Українська Свобода».

Після Другої світової війни студював економічні науки в Німеччині (1945-1947 рр.), а в 1948 р. емігрував до США. Тут вивчав політологію в Колумбійському університеті (1953-1954 рр.). У США В.Шандор проводив надзвичайно активну громадську і політичну роботу. Був секретарем Пан-Американської Конфедерації (1948-1961 рр.), членом публікаційно-інформаційної комісії Українського Конгресового Комітету Америки (1948-1960 рр.), працював у Департаменті фінансів в Нью-Йорку (1953-1957 рр.), у секретаріаті ООН з питань слов'янських країн, був заступником голови уряду УНР в екзилі. Крім того В.Шандор був ініціатором створення земляцького товариства Карпатського Союзу в Нью-Йорку (1949 р.), очолював Допомоговий фонд Карпатського Союзу.

Вікентій Шандор — автор численних праць з історії та культури Закарпаття: «Карпатська Україна між двома світовими війнами» (1979 р.), «Історія Закарпаття. Історично-правний нарис. IX ст. — 1920» (1992 р.), «Спомини. — Т.1. Карпатська Україна. 1938-1939» (1996 р.) та «Спомини. — Т.2. Карпатська Україна. 1939-1945» (2000 р.) та ін. За великий вклад у розвиток історичної та юридичної наук і у справу здобуття Україною незалежності Вчена Рада Ужгородського національного університету присвоїла Вікентію Шандору високе звання Почесного доктора (1999 р.).

ШЕРЕГІЙ ЮРІЙ АВГУСТИН (1907-1990)

Юрій Шерегі́й — відомий громадсько-культурний діяч Закарпаття ХХ ст., видатний режисер і драматург. Він народився 16 січня 1907 р. в с.Дусино Березького комітату (Свалявський район Закарпатської області). Отримавши початкову освіту в рідному селі, Ю.Шерегі́й навчався в Ужгородській гімназії (до 1926 р.). Після цього він вступив на філософський факультет Карлового університету в Празі, який закінчив у 1930 р.

Ще будучи юнаком, Юрій Шерегі́й залучався як актор-аматор до роботи драматичних гуртків «Пласту», «Кирило-Мефодіївського Братства», «Культури» в Ужгороді та ін. [113, С.354]. У 1927 р. він став засновником і першим головою аматорського гуртка «Верховина» в Празі, до 1930 р. займався тут акторською і режисерською діяльністю. У 1931 р. Ю.Шерегі́й створив театральну студію «Веселка», яка діяла в Ужгороді. У тому ж році він став членом Руського Театру в Ужгороді, який діяв під керівництвом відомого українського режисера Миколи Аркаса [94]. З ініціативи Юрія Шерегі́я у 1934 р. було засновано пластунарський хор із драматичною секцією, до якої залучалися талановиті школярі. Тісно співпрацюючи з крайовою «Просвітою», він створював театральні осередки при регіональних

філіях української культурно-просвітницької організації. Саме ці театральні студії були творчим підґрунтям розвитку театрального мистецтва в Закарпатті на професійній основі.

Юрій Августин Шерегій — фундатор відомого професійного театру «Нова сцена». Цей український театр розгорнув свою діяльність спочатку в Ужгороді, а після Віденського арбітражу в листопаді 1938 р. — в Хусті, куди перемістився і центр мистецько-театрального життя. Саме тут, в часи активного державотворення, «Нова сцена» формувалася як театр самостійної держави Карпатська Україна під назвою «Український державний національний театр «Нова сцена». Ю.Шерегій став директором і головним режисером вистав, поставлених «Новою сценою». Найуспішнішими серед них були: «Запорожець за Дунаєм», «Пані і її похресник», «Флірт і кохання», «Голодний», «Артист», «Наталка Полтавка», «Хмара», «Маруся Богуславка», «Сорочинський ярмарок», «Ой не ходи, Грицю», «Місяць і зорі» та багато ін. Проте розвиток театрального мистецтва в Карпатській Україні, який набирав перспективної ходи, був припинений розпочатою в березні 1939 р. окупацією краю угорськими військами.

Опинившись перед загрозою переслідувань з боку окупаційної влади, Юрій Шерегій був змушений емігрувати до Югославії, де в Бачці та Руському Керестурі очолив театр місцевої «Просвіти», поставивши шістнадцять вистав за період 1939-1940 рр. Незабаром родина Ю.Шерегія переїхала до Праги, де його стараннями було відкрито Українську драматичну студію. Тут він виконував обов'язки директора, режисера і актора театру [1113, С.354]. Упродовж 1946-1948 рр. він працював в Українському народному театрі. Крім того, Юрій Шерегій з 1947 р. до 1954 р. виконував обов'язки першого режисера Державного театру в Кошицях, що в Словаччині. Він успішно займався перекладацькою роботою, зокрема переклав українську класику на словацьку мову («Запорожець за Дунаєм», «Ой не ходи, Грицю», «Наталка Полтавка», «Сорочинський ярмарок» та ін.). Юрій Августин Шерегій відомий і як автор перших музичних п'єс в Закарпатті.

Загалом, упродовж свого життя Ю.Шерегій здійснив понад 255 постановок, серед яких майже двісті музичних вистав. Свій творчий доробок він поповнив унікальною в своєму роді працею про становлення і розвиток театрального мистецтва в Закарпатті, фундаментальною монографією «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року», яка побачила світ у 1993 р. [1113].

Помер відомий український режисер і драматург, один із найактивніших сподвижників культурно-національного розвитку Карпатської України — Юрій Августин Шерегій — 25 травня 1990 р.

ШІМОНЯ МИКОЛА ІВАНОВИЧ
(1912-1994)

Серед засуджених у післявоєнні роки учасників Карпатської Січі 1939 р. був і командант сільської організації М.І.Шімоня. Народився в с.Колочава-Лазі на Міжгірщині у 1912 р. в родині селянина-середняка. У 1921 р. поступив у перший клас народної школи, яку закінчив у 1926 р. Маючи хороші здібності, того ж року відправився в Ясіня на Рахівщину в ремісничу школу. Тут він провчився до 1930 р. Юнак здобув середню освіту і звання майстра з столярної справи. На той час рідко хто з сільських хлопців міг досягнути цього.

Того ж року М.І.Шімоня влаштувався на роботу в дирекцію державних лісів у Буштино Тячівського району. В цій організації працював столяром до 1932 р. Потім, у зв'язку з економічною кризою, яка охопила всю Чехословаччину, він був звільнений з роботи. Тому вирішив повернутися в рідне село і там шукати щастя [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.82].

Кваліфікованому робітнику вдалося влаштуватися в приватній столярній майстерні єврея Л.Пінкаса, в якій працював лише один рік. У 1934 р. М.І.Шімоня відкрив свою власну столярну майстерню, у якій працював сам без помічників. Але, не маючи змоги виплачувати високі податки, у 1937 р. змушений був її закрити. Став працювати по найму. Мешканці Колочави запрошували його ремонтувати двері, вікна, замки, виконувати інші столярні роботи. І так до 1939 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.83].

Хоч раніше М.І.Шімоня не був у жодній політичній партії, в умовах Карпатської України він все більше прилучався до громадського життя. Його, як освічену людину, цікавили політичні події, доля рідного краю. І це помітили його односельчани. Коли в селі почали створювати місцеву організацію Карпатська Січ, М.І.Шімоня один з перших добровільно записався до неї, як й інші мешканці Колочави. Його направили на посаду вчителя в сільську школу, а у січні 1939 р. на зборах селян і учасників Січі його обрали командантом. У його підпорядкуванні було 13 чоловік.

Як командант, мав військову форму, провів значну практичну роботу, за що його в радянські роки звинуватили в українському буржуазному націоналізмі, бо навчав молодих січовиків військовій справі, стройовій підготовці, організував охорону громадського порядку в селі, боротьбу з польськими терористами. Проводив збори січовиків та мітинги з приводу святкових подій, які супроводжувалися українськими народними піснями та синьо-жовтими прапорами, невеличкими парадами, в яких брали участь й січовики з навколишніх сіл.

Велику допомогу подали січовики села по підготовці до виборів у Сойм. З 1819 мешканців Колочави 1816 проголосували за Українське Національне

Об'єднання. І лише три виборці — проти. А коли третім міністром призначили чеха Л.Прхалу, населення Карпатської України рішуче протестувало проти нього. Масові акції за відкликання міністра-чеха з посади були проведені і в населених пунктах Волищини (тепер Міжгірський район) і зокрема Колочави [247, С.72].

Сільська організація Карпатська Січ діяла аж до 15 березня 1939 р., тобто до окупації Карпатської України угорськими військами [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.84]. Після 15 березня загін січовиків Колочави був розігнаний, але, на щастя, командант і окремі юнаки уникли переслідування і до ув'язнення, страти чи засудження справа не дійшла. В подальші роки угорського окупаційного режиму М.І.Шімоня працював у власному господарстві, політикою не займався.

В листопаді 1944 р. він став працювати дільничним міліціонером в селі Колочава-Лазі. Влітку 1945 р. в Ужгороді закінчив двохмісячні курси дільничних міліціонерів при управлінні НКВС Закарпатської області і далі працював на вказаній посаді аж до березня 1946 р. У цьому ж році звільнився з органів внутрішніх справ за власним бажанням, оскільки йому та його дружині «учасники бандгрупи з Галичини» погрожували вбивством [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.90-91]. Після цього М.І.Шімоня до самого арешту працював шляховим майстром в селі Драгово і одночасно декілька місяців головою сільської ради.

28 жовтня 1947 р. М.І.Шімоню арештували і при обшуку ніби-то виявили такі листівки націоналістичного характеру, як звернення «Брати червоноармійці-українці» (6 шт.), «До українців Закарпаття» (3 шт.), «До закарпатського народу» (5 шт.) та ін. На першому допиті в Хусті арештованого звинуватили у зв'язках з «оунівськими бандитами» В.І.Сюгаєм та І.П.Сюгаєм [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.11, 21].

З приводу листівок для обвинувачення М.І.Шімоні було «зібрано» багато фактичного матеріалу, про що свідчать протоколи допитів. В них сказано, що при арешті М.І.Шімоні у нього було вилучено дві націоналістичні брошури під назвою «На зміну», які він одержав у вересні від В.І.Сюгая, 22 листівки — у травні 1947 р. — теж від нього, 10 примірників звернення УПА «До українських робітників» — у серпні. Тоді ж ще 6 примірників «Брати-червоноармійці...» і 25 примірників звернення УПА «До українців Закарпаття», звернення «До закарпатського народу» та ін. [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.106-109].

У таких випадках повинен бути експертний аналіз листівок та всієї зібраної і доданої до справи літератури, але експертизи цієї літератури не робилося, як і нема тут жодних інших підтверджень, що цю літературу одержав підсудний М.І.Шімоня, крім його власних зізнань. А В.І.Сюгая допитати не було можливості, бо він, як і його батько, були вбиті на той час.

Незважаючи на це, кримінальну справу М.І.Шімоні передали на вирішення військового трибуналу прикордонних військ МВС Закарпатського округу, який 9 лютого 1948 р. засудив його по ст.ст.54-1а і 54-11 карного кодексу УРСР на 25 років таборів з поразкою в правах на 5 років і конфіскацією майна.

Разом з ним були також засуджені В.В.Штаер, О.І.Сюгай та греко-католицький священник М.І.Бобик. Тому варто сказати хоч декілька слів про інкриміновані їм «злочини». На питання слідчого про членство та існування організації ОУН В.В.Штаер відповів, що про таку йому нічого не відомо. На питання, чи давав комусь читати націоналістичну літературу М.І.Шімоня, той відповів, що про це нічого не може сказати, бо такого факту не знає [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.194, 197].

На питання про націоналістичні листівки та їх поширення М.І.Бобик відповів на допиті 6 листопада 1947 р., що від Шімоні одержав одну листівку, прочитав її і повернув адресату, але про це органи влади не повідомляв, «бо боявся, що його бандити вб'ють». В свою чергу слідчий не з'ясував одну, чотири, чи більше листівок передавав Бобику Шімоня [2, ф.2558, оп.1, спр.3893, арк.225, 229-230]. І про це не було єдиної думки в слідчих документах.

Г.Ю.Шімоня, дружина засудженого, 17 липня 1954 р. написала скаргу у Верховну Раду СРСР з проханням помилувати її чоловіка. Такі скарги, як правило, надсилалися за місцем суду. Але Закарпатська обласна комісія по перегляду кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, які перебувають у місцях ув'язнення, відхилила скаргу, як необґрунтовану, і М.І.Шімоня залишився й далі у Мінеральному таборі с.Інта Кожвинського району Комі АРСР [2, ф.2558, оп.1, спр.3894, арк.329, 345-346].

Та наступного року військовий трибунал Прикарпатського військового округу (30 березня 1955 р.) знизив М.І.Шімоні строк покарання до 8 років виправно-трудових таборів з поразкою в правах на 2 роки, і уже 28 квітня 1955 р. він був звільнений, після чого певний час працював в тому таборі, потім у Львові, в Колочаві. Став інвалідом другої групи. Та настали нові часи. 14 травня 1990 р. була прийнята постанова про нове розслідування справи М.І.Шімоні та його співучасників. З чотирьох засуджених в живих залишилося тільки двоє — М.І.Шімоня та О.І.Сюгай. Вони й були допитані працівниками Служби Безпеки України в Закарпатській області.

8 жовтня 1990 року М.І.Шімоня давав такі зізнання. Щоб уникнути повторень, основна увага зверталася на найголовніше. Він твердив, що в жодній «оунівській банді» не перебував. Дійсно, М.І.Шімоня один раз зустрічався з В.І.Сюгаєм та його батьком, куди його привела О.І.Сюгай. І він одержав згорнутий в трубку папір, який мав передати священнику

М.І.Бобику. Але М.І.Шімоня більше не зустрічався з Сюгаями і не мав з ними жодних справ [2, ф.2558, оп.1, спр.3895, арк.28]. Він також сказав, що обидва Сюгаї тоді, в 1947 р., й загинули.

На питання про існування, збереження і пред'явлення йому листівок М.І.Шімоня відповів: «Цю літературу і листівки я бачу вперше. У себе дома їх ніколи не зберігав у 1947 р. Хочу показати, що обшук у моїй квартирі проводився двічі: перший раз нічого не було виявлено із націоналістичної літератури. Ця література, як я дізнався пізніше, була підкинута мешканкою села» [2, ф.2558, оп.1, спр.3895, арк.29-31].

Протоколи допиту і зізнання на суді, які стосуються наявності в нього націоналістичної літератури, М.І.Шімоня не підтвердив, крім одного паперця, якого передав М.І.Бобику, дома він нічого не зберігав. Пригадав він і такий факт. Після закінчення слідства у 1946 р. начальник слідчого відділу Аксьонов у розмові з ним сказав: «Я знаю, що ти невинний, винна система. Але звільнити тебе не можу!» [2, ф.2558, оп.1, спр.3895, арк.32].

Допитана у 1990 р. О.І.Сюгай також підтвердила, що батько і брат не були в жодній «оунівській банді», що переховувалися в лісі, щоб їх не арештували. Як і М.І.Шімоня, показані їй листівки бачить вперше, їх вона ні від батька, ні від брата не одержувала і нікому не передавала. Взагалі відмовилася від протоколів попереднього слідства, твердила, що у протоколах записано таке, чого вона взагалі і не згадувала і чого не було в дійсності. Більше того, допити в 1947 р. проводилися вночі, її змушували підписати чисті листи паперу. А протоколів їй зовсім не читали [2, ф.2558, оп.1, спр.3895, арк.40, 42]. І засуджена вона, як й інші мешканці Колочава, була незаконно.

В постанові про реабілітацію 2 липня 1991 р. сказано: «В 1948 році були незаконно засуджені (Бобик, Штаер, Сюгай), тому що в жодній організації вони не стояли, а батько і син Сюгаї (Іван І Василь) не були бандитами і націоналістами» [2, ф.2558, оп.1, спр.3895, арк.34].

Помер М.І.Шімоня у 1994 р.

ШТЕФАН АВГУСТИН ЕМІЛІЙОВИЧ (1893-1986)

Один із найвідоміших громадсько-політичних і культурно-освітніх діячів Закарпаття ХХ ст. Августин Емілійович Штефан народився 11 січня 1893 р. у с.Порошково комітату Унг (тепер Перечинський район Закарпатської області) в родині греко-католицького священника. Здобував освіту в Берегівській гімназії, яку закінчив у 1910 р., та в Ужгородській духовній семінарії, де навчався упродовж 1910-1914 рр. Після цього до 1917 р.

А.Штефан студіював на філософському факультеті Будапештського університету. По його закінченню він працював професором учительської семінарії в Ужгороді (1918-1919 рр.) та Ужгородської гімназії (1920-1922 рр.). Протягом 1922-1938 рр. Августин Штефан займав посаду директора Державної торговельної академії в Ужгороді, а згодом у Мукачеві та Сваляві [763, С.189].

До громадсько-політичної діяльності А.Штефан залучився в період розпаду Австро-Угорської імперії. У 1918 р. він очолив делегацію від Закарпаття під час переговорів у Відні з головою Української парламентської репрезентації Є.Петрушевичем. У цей же час він став одним із організаторів і активних учасників Всекарпатського конгресу 21 січня 1919 р., на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною.

Августин Штефан тісно співпрацював з деякими періодичними новинками. Він, зокрема, став одним із основоположників, засновників і редакторів газет «Русин» (1920-1921 рр.), «Учительський голос» (1929-1938 рр.), «Українське слово» (1932-1938 рр.) [661, С.191]. Упродовж міжвоєнного періоду А.Штефан був членом Руської Хліборобської (Земледільської) Партії (1920-1924 рр.) та Аграрної партії (1929-1938 рр.). У 1934 р. він став одним із організаторів української фракції цієї політичної організації [939, С.61-63]. Крім того, у 1920-1938 рр. А.Штефан виконував обов'язки постійного екзаменатора Крайової іспитової комісії для педагогів горожанських шкіл. Будучи активним просвітянином і членом Головної управи Педагогічного товариства (1926-1939 рр.) у співавторстві видав «Граматику української мови» (1931 р.).

Як член Аграрної партії, у 1938 р. Августин Штефан брав участь у обговоренні автономних проєктів, був членом Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. В часи становлення Карпато-Української державності А.Штефан відзначався особливою активністю серед політичної верхівки краю. У січні 1939 р. він став членом виконавчого комітету партії Українське Національне Об'єднання, а незабаром був делегованим від Української Національної Ради до «Чесько-Українського товариства» в Празі (січень-лютий 1939 р.). 12 лютого А.Штефана обрали послом Союзу Карпатської України, а в день його проведення — 15 березня 1939 р. — головою Союзу [661, С.191]. Августин Штефан був призначений міністром культів, шкільництва і народної освіти Карпатської України. Проте до виконання обов'язків приступити було неможливо, оскільки всі сили були кинуті на захист держави від угорських окупантів.

Після загарбання Закарпаття військами Угорщини А.Штефан був змушений емігрувати через Румунію та Югославію до Братислави, а згодом до Праги. Він брав участь у переговорах екзильного уряду Карпатської України з Проводом Українських Націоналістів, очолюваним

А.Мельником, в Італії. Згідно із «Залучником до акту, списаного дня 21 липня 1939 р. в Венеції», Августин Штефан увійшов до складу емігрантського уряду А.Волошина. Упродовж 1939-1940 рр. працював директором Комерційної академії в Братиславі, а з 1940 р. до 1945 р. — в українській гімназії в Празі. З 1945 р., коли гімназію перенесли до Аутсбургу, і аж до 1949 р. А.Штефан продовжував свою професійну діяльність. Емігрувавши до Сполучених Штатів Америки, у 1949-1969 рр. він викладав українську мову в Українському католицькому інституті для дівчат у Стамфордї (штат Коннектикут). Одночасно А.Штефан співпрацював з україномовними часописами «Карпатська зірка» (Нью-Йорк), «Карпатський голос» (Філадельфія), «Вільне слово» (Торонто) та ін. В еміграції колишній голова Союму підтримував контакти з різними громадськими організаціями, які були популярними серед українців. Августин Штефан надавав також консультаційну та матеріальну допомогу землякам.

Августин Штефан — автор численних публікацій з історії Закарпаття міжвоєнного періоду. Найпопулярнішими серед них є «Карпатський Березень» (1950 р.), «Хуст 1919-1939» (1959 р.), «Українське військо в Закарпатті» (1959 р.), «Кольори герба і прапора Закарпаття» (1970 р.), «Президент Монсіньйор Августин Волошин» (1970 р.), «Біографія о.Августина Волошина» (1971 р.), «Василь Гренджа-Донський» (1975 р.), «Хресна дорога бл. п. єпископа Нярадія» (1977 р.), «Августин Волошин — президент Карпатської України» (1977 р.), «За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України» (Кн.1. — 1973 р.; Кн.2. — 1981 р.).

Помер Августин Штефан 4 вересня 1986 р.

ЯНУТА ПЕТРО ПЕТРОВИЧ (1912-1945)

Серед народних вчителів краю, які були репресовані управлінням контррозвідки «Смерш» відразу після визволення Закарпаття, був П.П.Янута. Народився він 23 липня 1912 р. в с.Великі Лучки Мукачівського округу в сім'ї хлібороба, в якій було одинадцятьох дітей. У розпалі Першої світової війни батька-годувальника мобілізували до австро-угорської армії, незабаром він потрапив на східному фронті під Львовом у російський полон і повернувся лише після завершення війни.

А тим часом П.П.Янута з 6 років став навчатися у народній школі і виявив тут неабиякі здібності. Не випадково, що у 1924 р. він поступив у Мукачівську гімназію. Закінчивши 5 класів, перевівся в Ужгородську учительську семінарію, директором якої був Августин Волошин, і закінчив її у 1938 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.6, 13].

Як студент семінарії тут прилучився до читання літератури з історії

України, яка пропагувала її соборність і самостійність, брав активну участь в громадському житті, дописував статті та інформації в газети і журнали, які виходили в краї.

Таким чином, він став фаховим народним вчителем і був призначений на роботу в рідне село. Молодого педагога тепло прийняв управитель школи Степан Шпонтак, і він незабаром став активним членом сільської організації «Просвіта». Його полюбили учні та їх батьки за те, що навчав дітей українською мовою і допомагав селянам у їх повсякденних турботах. Декому в селі це не подобалося, і П.П.Янута через рік перевели на роботу в народну школу села Голубине Свалявського округу.

Якраз того року настав строк відслужити дійсну службу в чехословацькій армії. Тому в 1935-1937 рр. він перебував в армії і, маючи середню освіту, був призначений бібліотекарем військової частини. Повернувшись додому, один рік працював учителем у селі Плоскановиця Мукачівського округу, а у тривожний для Чехословаччини 1938 рік, у вересні, його знову мобілізували до чехословацької армії, де прослужив до грудня 1938 р. [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.13-14].

В умовах угорської окупації кожного представника закарпатської інтелігенції перевіряли на лояльність до нової влади. Нелегко пройшовши таку перевірку у жовтні 1939 р., П.П.Янута був направлений на роботу народного вчителя в с.Пашківці Воловецького округу, але його сім'я залишилася в с.Голубине. У Пашківцях він працював до травня 1942 року, бо був звільнений як неблагонадійний і арештований як учасник українського національно-визвольного руху.

На останньому питанні варто зупинитися трохи ширше. Ще з років навчання в Ужгородській учительській семінарії П.П.Янута вважали симпатиком організації ОУН. Для цього тут буди сприятливі умови. Як свідчать деякі джерела, зокрема угорські архівні документи, у травні 1938 р. він вступив в Організацію Українських Націоналістів, ходив на збори, які проводив у Мукачеві Ю.Химинець. В червні 1938 р. його направили на шестимісячні курси ОУН у м.Відень, де готувалися офіцери для українського війська. Як курсант, він одержав тут псевдонім «Петрович».

Пробувши на курсах три тижні, він почав думати про повернення додому, до сім'ї. До того ж йому тут не все подобалося: ні методи навчання, ні напрями такої діяльності. Тому він подав рапорт про відрахування з цих курсів. На його подив, питання було вирішено досить швидко і, що найголовніше, позитивно. Він повернувся в Голубине і продовжив працювати у Пашківцях [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.15].

22 липня 1942 р. у Мукачеві в колишньому палаці «Ковнер» відбувся суд військового трибуналу, який передав справу П.П.Янута на розгляд цивільного суду, що незабаром звільнив його з-під варті під поліцейський

нагляд. Оскільки міністерство шкіл Угорщини в травні 1943 р. винесло рішення про позбавлення його звання народного вчителя і заборону працювати в цій школі, не залишилося нічого іншого, як перейти на важку фізичну роботу лісоруба [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.41]. Звідси він кожної неділі їздив додому до сім'ї. Збереглося навіть річне залізничне посвідчення з фотокарткою.

В 1943 р. його забрали до угорської армії і відправили на східний німецько-радянський фронт. Але до місця призначення він не прибув, бо дезертирував і переховувався у добрих людей аж до приходу Червоної армії. З перших днів після визволення Закарпаття у жовтні 1944 р. П.П.Янута став клопотати про відкриття навчання в школі, ремонт шкільних приміщень. Він мріяв про те, що школи тепер будуть українськими — для українців, угорськими — для угорців, словацькими — для словаків, румунськими — для румунів. Саме про це й говорив він на Першому з'їзді педагогів Закарпатської України, що проходив у Мукачеві. А повернувшись із з'їзду в Голубине, працював тут недовго.

Однієї ночі, а точніше 10 листопада 1944 р. за ним прийшли військові з управління контррозвідки «Смерш» 18 армії 4-го Українського фронту і затримали його. Відтоді ні дружина, ні мати, ні діти так і не знали, куди зник їх син, чоловік і батько П.П.Янута. Виросли діти, син став інженером, донька — вчителькою, але так нічого і не дізналися про останні його дні життя.

Офіційно його арештували 14 листопада 1944 р. Перший допит відбувся відразу після його затримання о 23 годині 30 хв. вечора, а про його кінець запису нема. Наступні допити проводили після Полієвича ще два слідчі — Шапрацький і Сосновий, що вказує на два моменти: або питання треба було вирішити дуже швидко і виконати план боротьби з «ворогами», або підсудний не здавався і його мусили «привести в порядок» аж три костоломи. Ближча до правди друга версія [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.6, 21, 66].

За матеріалами кримінальної справи звинувачень, висунутих військовими «Смершу» проти П.П.Янута, було багато. По-перше, його звинувачували в «українському буржуазному націоналізмі» та належності до Організації Українських Націоналістів.

Крім цього, його вина була ще й в тому, що був на шестимісячних курсах по підготовці офіцерів для української армії, які проводилися у Відні. Але через три тижні він ці курси покинув і в жодних українських військових формуваннях за кордоном участі не брав.

Антирадянську діяльність йому приписували і під час перебування на посту команданта сільської організації Карпатська Січ в Голубиному у 1939 р., в якій нараховувалося 20 чоловік. Але він протестував проти антирадянської діяльності, показуючи, що як командант організував забезпечення

порядку в селі, охороняв права громадян в період діяльності уряду Карпатської України від угорських терористичних банд «Собод чопот». Він вказував, що до сільської організації були зараховані й комуністи. З цих звинувачень проти вчителя не було жодного свідка, в обвинувальний висновок лягло лише те, що визнав сам підсудний [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.43].

По-друге, йому приписували, що був угорським агентом і займався перекиданням у 1939-1941 рр. в Радянський Союз угорських розвідників із шпигунськими завданнями [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.34].

Сам П.П.Янута насправді визнав, що він допомагав у переході угорсько-радянського кордону, але не угорським агентам, а своїм друзям і землякам, працюючи в Пашківцях поблизу кордону. Так, 18 жовтня 1939 р. він допоміг перейти на радянський бік професору Мукачівської гімназії М.І.Фегеру та його побратиму, прізвище якого забув, яких угорська жандармерія мала арештувати за проведення підпільної антифашистської діяльності. Пізніше вказав дорогу в СРСР студентам Мукачівської гімназії Легерді та Смужениці (обоє з Голубиною) [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.21].

І, нарешті, визнав факти допомоги у переході угорсько-радянського кордону своїм односельцям Петру Поповичу, Юрію Цифрі і Дмитру Ладані з Великих Лучок 4 червня 1941 р.

Сам П.П.Янута на допиті 14 січня 1945 р. заявив: «Роботи проти СРСР я не вів і перекиданням агентури не займався» [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.51]. А щодо допомоги землякам у переході кордону, то це правда і вона підтверджується конкретними фактами з інших кримінальних справ. Отже, він повністю відкидав звинувачення з цього питання. Крім цього, було констатовано, що «речових доказів у справі нема» [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.66]. Є лише те, що він сам говорив на себе, не без впливу фізичної сили. До цього слід додати, що справа вчителя П.П.Янута розглядалася «на закритому судовому засіданні, без виклику свідків» [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.68].

Суд відбувся 19 січня 1945 р. у складі майорів юстиції Миляєва і Кривицького, капітана Калачова і старшого лейтенанта Трофимова, і згідно ст.ст.58-6 ч.1, 58-2 та 58-11 кримінального кодексу РРФСР засудив П.П.Янута до вищої міри покарання — розстрілу.

Тут же було записано: «Вирок остаточний і оскарженню не підлягає». Правда, ще було додано, що вирок не треба виконувати до особливого розпорядження. Гадалося, що військова рада 4-го Українського фронту глибше розбереться в долі Янута, народного вчителя і відмінить вирок трибуналу, але, на жаль, цього не сталося. Честь мундира була вищою. Згідно з довідкою вирок було виконано 21 січня 1945 р. Але де його могила, мабуть, ніхто й ніколи не знайде. «Смерш» пильно замітав за собою сліди.

Остаточний час реабілітації репресованих настав у 90-х роках. До розгляду була підготовлена і кримінальна справа П.П.Янута. У підсумково-

му документі записано: «Обвинувачення жодними фактичними доказами не підтверджено» [2, ф.2558, оп.1, спр.2121, арк.77, 80].

Так пішов з життя прогресивний представник закарпатської інтелігенції, патріот рідного краю П.П.Янута. А всі подробиці про безжально репресованого стали відомими його сім'ї лише тоді, коли у вересні 1992 р. відбулася його реабілітація.

5.3. Відомі дослідники Карпатської України

БОЛДИЖАР МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ

Чільне місце серед дослідників історії Карпатської України належить закарпатському вченому, доктору історичних наук, професору Ужгородського університету Михайлу Миколайовичу Болдижару.

Він народився 11 листопада 1938 р. у селі Бобовище, що на Мукачівщині. Отримавши початкову освіту, навчався в Мукачівському педагогічному училищі, яке закінчив у 1957 р. Згодом Михайло Болдижар вступив на історичний факультет Ужгородського державного університету, в якому здобував вищу освіту до 1962 р. У цьому ж навчальному закладі в 1967 р. закінчив аспірантуру. Після захисту кандидатської дисертації працював доцентом на історичному факультеті УЖДУ, а у 1982 р. захистив докторську дисертацію. З 1993 р. професор М.Болдижар очолив кафедру історії і теорії держави і права юридичного факультету Ужгородського університету.

Михайло Болдижар досліджує проблеми розвитку Закарпаття міжвоєнного періоду як складової частини Чехословацької Республіки. Прискіпливий критичний погляд професора не зміг оминати й події 1938-1939 рр., яким він присвятив чимало досліджень та опублікованих матеріалів. Його чисельні праці відрізняються своїм аналітично-критичним підходом і неопосередкованим поглядом.

Зокрема, події становлення та занепаду Карпато-Української державності ним не ідеалізуються, а співставляються з реальними можливостями тогочасної політичної еліти утримувати владу, враховуючи важку міжнародну ситуацію. У багатьох публікаціях в наукових збірниках та періодичній пресі Михайло Болдижар неодноразово порушував питання об'єктивного висвітлення державотворчого процесу закарпатських українців у 1938-1939 рр. Він був одним із перших дослідників, які почали переоцінку місця і ролі Карпатської України в історії краю вже на початку 90-х рр. ХХ ст. М.Болдижар ввів у науковий обіг цілу низку документів з праських архівів, які стосувалися листопадових подій 1938 р., що дістали назву «першого етапу окупації краю гортистською Угорщиною». Своїми дослі-

дженнями Михайло Миколайович торкнувся цілого спектру проблем з історії Карпатської України і є прихильником комплексного висвітлення історії краю згаданого періоду.

Він одним із перших звернув увагу на ситуацію в галузях народного господарства, вказуючи, що проявити свій потенціал щодо економічного будівництва повною мірою не видавалося можливим, внаслідок гострої кризи міжнародних відносин.

У середині 90-х рр. минулого століття запам'яталися публікації в крайовій періодичній пресі та в другому томі колективної наукової праці «Нариси історії Закарпаття», де професор М.Болдижар виступав з гострими аналітичними поглядами про діяльність автономних урядів та розвиток окремих політичних партій [204,208,214,217,219-223,226]. Його дослідження відзначалися більш широким спектром проблематики періоду Карпатської України — розвиток соціально-економічних відносин, духовно-релігійного життя, громадських організацій та політичних партій, державно-правових основ, судової системи тощо. Поряд з цим, учений змінював свій погляд на оцінку подій в 1938-1939 рр., який він подавав у радянські часи [212].

Михайло Болдижар окремо досліджував і діяльність Карпатської Січі, українсько-німецькі відносини, шляхи партійної консолідації, зв'язки з американо-руською еміграцією та її ставлення до політики прем'єра Августина Волошина. Детальному аналізу вчений піддав виборчий процес до Союму Карпатської України в 1939 р., зазначаючи, що вибори пройшли «на задовільному рівні». З іншого боку він вказував, що деякі факти свідчать про юридичні порушення.

У центрі уваги досліджень Михайла Миколайовича неодноразово поставала постать лідера проукраїнського політичного напрямку Закарпаття 20-30-х рр. А.Волошина, якого називав незмінним прихильником самоуправління. Щодо юридично-правової діяльності Ради Міністрів Карпатської України, то професор М.Болдижар цілком справедливо відзначав, що на її реальне існування безпосередній вплив мали зовнішньополітичні чинники. Позиція вченого щодо подій 1938-1939 рр. відзначається також своєрідним баченням протистоянь представників русофільської та проукраїнської орієнтації, діяльності полярних за своїм державницьким напрямом політичних партій регіону тощо.

Таким чином, дослідження Михайла Миколайовича Болдижара з історії Карпатської України зробили неабиякий внесок у висвітлення «білих плям» у різних сферах тогочасного суспільно-політичного життя (*див. детально матеріали першого розділу — Ред.*).

ВЕГЕШ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

Провідне місце серед відомих дослідників історії Карпатської України належить доктору історичних наук, професору Ужгородського університету Миколі Миколайовичу Вегешу. За період своєї наукової діяльності М.Вегеш присвятив подіям 1938-1939 рр. сотні публікацій. Недарма його символічно називають «Літописцем Карпатської України». Він народився 28 листопада 1962 р. в с. Міжгір'я Закарпатської області. Середню освіту отримав у 1979 р. в місцевій школі. Потяг до знань та любов до історії привела згодом М.Вегеша на історико-педагогічний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту (зараз Прикарпатський університет ім. В.Стефаника). Вищу освіту він здобув у 1984 р.

Після цього Микола Вегеш розпочав свою педагогічну діяльність — працював учителем історії в Синевирській середній школі, що на Міжгірщині. Згодом, підмітивши організаторські здібності, йому довірили завідування Міжгірським районним методичним об'єднанням вчителів історії. Проте потяг до наукових досліджень вимагав вищого рівня, і М.Вегеш вирішив присвятити себе вивченню тоді ще маловідомих історичних подій 1938-1939 рр. Закінчивши в Ужгородському університеті аспірантуру, історик у 1994 р. успішно захистив кандидатську дисертацію з проблем Карпатської України [316, Т.1, С.3-5].

Упродовж своєї педагогічно-викладацької діяльності в Ужгородському університеті Микола Вегеш працював на кафедрі історії України, а з 1997 р. — доцентом кафедри політології. У 2001 р. отримав звання професора цієї ж кафедри. Викладацьку роботу М.Вегеш успішно поєднує із керівництвом Науково-дослідним інститутом карпатознавства Ужгородського національного університету (з січня 2000 р.), який проводить плідну наукову, пошукову і видавничу діяльність.

Подальша інтенсивна науково-дослідна робота з вивчення проблем історії Карпатської України 1938-1939 рр. дала наступний успішний результат — у 1998 р. Микола Миколайович захистив дисертацію і здобув науковий ступінь доктора історичних наук. За цей час дослідником вивчено цілий спектр тогочасної життєдіяльності закарпатських українців: внутрішньополітичне становище та міжнародна ситуація в 1938-1939 рр., розвиток культури і освіти, промисловості, торгівлі, сільського господарства, передумови і становлення автономних урядів Підкарпатської Русі та державно-правові засади, стосунки українців з русофілами та угорською іредентою та ін. Особливої уваги у своїх дослідженнях М.Вегеш приділив періоду державотворення Карпатської України. Зокрема, окремими публікаціями побачили світ матеріали про виникнення і діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ, роль українців Галичини, Букови-

ни й Наддніпрянщини в процесі розбудови Карпатської держави, боротьбу карпатських січовиків проти угорських та польських терористів, а згодом регулярних військ гортистської Угорщини.

Не оминув учений і процесу підготовки та проведення виборів до Союму Карпатської України, давши аналіз їх наслідків. Окремо досліджувалася й діяльність державотворчої політичної партії УНО. Змалювавши об'єктивну картину розвитку подій в 1338-1939 рр., Микола Вегеш проаналізував вплив на їх перебіг багатьох тогочасних політиків і громадсько-культурних діячів, таких як А.Волошин, В.Гренджа-Донський, С.Клочурак, Ф.Ревай, М.Бращайко, Ю.Бращайко, М.Колодзінський та багато інших.

Серед найвідоміших праць дослідника, які побачили світ окремими виданнями, слід назвати: «Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток» (1993 р.), «Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис» (1993 р., співавт. В.Задорожний), «Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті» (1997 р.) та багато ін.

Окремо треба згадати комплексне багатотомне видання професора Миколи Вегеша «Історичні дослідження», яке вийшло з друку в Ужгороді у 2000 р. Перші два томи присвячені автором історії Карпатської України 1938-1939 рр. І тут немає нічого дивного, адже ця тема стала для Миколи Вегеша найголовнішою в його науково-дослідницькій роботі. Саме завдяки відданості вченого науковим принципам, широкому загалу читачів стали відомі героїчні та водночас трагічні події одного із найбільш замовчуваних і сфальсифікованих радянською історіографією періодів у історії Закарпаття.

На основі скрупульозного опрацювання цілої низки оригінальних джерел, більшість із яких вперше введені до наукового обігу, М.Вегеш зробив свій внесок у фундаментальне вивчення і наукове обґрунтування історії Карпатської України. Цінність такого дослідження полягає у його комплексному висвітленні. Читачам надано можливість ознайомитися із загальним спектром тогочасних проблем суспільства. Це і міжнародне становище Карпатської України у кінці 1938 — на початку 1939 рр., громадсько-політичні взаємостосунки закарпатців з Галичиною та українською еміграцією, соціально-економічний, суспільно-політичний і культурно-національний розвиток регіону взагалі. Тобто авторові вдалося відобразити цілісну картину життя закарпатців напередодні Другої світової війни. Дослідження має без перебільшення загальноукраїнське значення, адже воно змушує переглянути і переосмислити багато історичних явищ, які довгий час залишалися «білими плямами» минулого.

Аналізуючи внутрішньополітичне життя краю наприкінці 30-х рр., історик доводить, що на його розвиток безпосередній вплив мала міжнарод-

на обстановка в Європі, а також зацікавленість сусідніх держав у територіальних придбаннях за рахунок Закарпаття.

Акцентуючи увагу на основних напрямках діяльності двох автономних урядів, автор безапеляційно, але обґрунтовано довів полярність їх політичних орієнтацій. Комплексно змалювавши перебіг подій у Закарпатті, на основі документального обґрунтування він вперше у вітчизняній історіографії детально проаналізував роботу другого автономного уряду, який з кінця жовтня 1938 р. очолював Августин Волошин. Прослідкувавши діяльність уряду аж до часу офіційного проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р., автор дійшов висновку, що А.Волошин добре розумів тогочасну міжнародну ситуацію і цілком логічно займався пошуком союзників заради єдиної мети — «зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини». Таким чином, на думку автора, прем'єр-міністр, а згодом — президент Карпатської України був «політиком-реалістом». Визнаючи, що його владна політика носила авторитарний характер (ліквідація багатопартійності, введення цензури, закриття періодичних видань, проведення безальтернативних виборів до Сойму), вона була цілком виправданою з точки зору необхідності стабілізації політичної ситуації в краї та уникнення анархії.

Заслугою М.Вегеша є і той факт, що дослідник, висвітлюючи ті чи інші суспільні проблеми в житті Карпатської держави, сміливо критикує односторонність поглядів на перебіг тогочасних подій як істориків радянського періоду, так і сучасних науковців. Зокрема, у полеміці з останніми проявилася ще одна характерна риса автора історії Карпатської України — вірність науковим принципам, які полягають у об'єктивному і неупередженому підході до дослідження та його всебічному висвітленні. У цьому відношенні, крім використаних архівних документів, опублікованих матеріалів та іншої історичної літератури, автор взяв до уваги й чисельні спогади безпосередніх очевидців і активних учасників тих подій, що допомогло більш реально підійти до висвітлення проблеми.

У своїй праці «Історія Карпатської України (1938-1939)», яка вмістилася у першому і другому томах «Історичних досліджень» (біля 570 сторінок), Микола Вегеш звернув увагу і на такі важливі та впливові моменти, як регулярні провокації та напади угорських і польських терористів, посилена антиукраїнська й античеська пропаганда. Не оминув дослідник і маловідомі факти про політичну опозицію в урядових колах автономії, відносини між владою та партією УНО тощо.

У цілому утворення незалежної Карпато-Української держави М.Вегеш цілком справедливо розцінює як другу «після визвольних змагань 1918-20-х років» спробу «заявити перед цілим світом, що українська нація живе і готова до державного життя». Адже загальновідомо, що внаслідок

бурхливого розвитку політичних подій «до Карпатської України була прикута увага всієї світової громадськості». Отже, можемо сміливо констатувати, що дослідження М.Вегеша історії Карпатської України в комплексі стало першим за більш ніж шістьдесят років.

Головній особистості національно-визвольних змагань кінця 30-х рр. у Закарпатті присвячений третій том «Історичних досліджень», який називається «Августин Волошин: педагог, політик, людина» [316, Т.3]. Дослідження про видатного нашого земляка, яке розміщене на 357 сторінках, заслуговує особливої уваги. Адже вперше у вітчизняній історіографії життя й діяльність найвідомішої політичної постаті краю ХХ ст. досліджується у багатогранному комплексі, охоплюючи його життєпис, педагогічну, національно-культурну і громадсько-політичну спадщину. На основі архівних документів (як вітчизняних, так і зарубіжних), більшість яких довгий час знаходилася під грифом «Цілком таємно», автор змалював цілісний портрет А.Волошина на тлі тогочасної епохи. Саме завдяки копіткій роботі сучасних дослідників, у тому числі й професора М.Вегеша, з імені Августина Волошина було знято тавро «вічного ворога». У праці знаходимо й підтвердження того, що з іменем Августина Волошина пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у першій половині ХХ ст.

У своїй узагальнюючій праці про А.Волошина М.Вегеш простежив основні етапи становлення і розвитку вітчизняної та зарубіжної історіографії у питанні дослідження різнобічної спадщини героя Карпатської України. У цьому відношенні автор використав і зробив об'єктивний аналіз мемуарної літератури. Особливо відзначено внесок А.Волошина у процес захисту рідної мови. Автор «Історичних досліджень» вміло показав завзяту боротьбу проти мадяризації та чехізації, проти згубного впливу москвофільства, засмічення мови.

На особливу увагу заслуговує розділ, де висвітлюється політична діяльність А.Волошина, його погляди на розвиток внутрішньополітичного життя краю, аналіз міжнародної обстановки тощо. Микола Вегеш аргументовано доводить, що політика уряду, враховуючи зовнішньополітичні чинники, з одного боку, та кризові явища внутрішньої політики — з іншого, була виваженою і політично виправданою. Історик використав і матеріали допитів Августина Волошина після його арешту співробітниками радянських спецслужб, які свідчать про розмаїту політичну діяльність президента Карпатської України. Таким чином, Миколі Вегешу вдалося на науковому рівні простежити всі аспекти життя А.Волошина, цим самим віддати належне його активній діяльності на благо Батьківщини.

Багато уваги дослідник приділив взаємовідносинам Карпатської України з Угорщиною, Румунією, Німеччиною. Зокрема, вчений, на основі но-

вих архівних джерел, довів згубну для політичного розвитку краю діяльність угорських політичних кіл, які горіли бажанням «повернути Закарпаття у лоно Святостефанської коронної держави». Підкріплюючи свої доводи документальними матеріалами, дослідник уміло показав істинні причини «політичного ажіотажу» навколо Закарпаття, роль угорської ірєденти в антидержавних акціях тощо. Цим самим він черговий раз довів безпідставність закидів деяких угорських дослідників про «споконвічну» приналежність краю до Угорщини. Микола Вегеш системно змалював етапи діяльності проугорських сил у краї, підтвердивши, що їх активність постійно «стимулювалася» Будапештом (матеріально-фінансова і кадрова допомога). До такої «співпраці» залучалися й русофільські діячі А.Бродій, С.Фенцик, Й.Камінський та інші, чим самим знехтували реальними бажаннями місцевого населення.

Багаточисленні дослідження і особливо згадане багатотомне видання професора Миколи Вегеша «Історичні дослідження» є цінним надбанням для наукового загалу читачів, які цікавляться історичним минулим. Саме завдяки таким працям заповнюються прогалини в недосліджених проблемах, а то й виправляються помилки, викликані замовчуванням та перекручуванням реальних історичних подій у радянські часи (див. також матеріали першого розділу — Ред.).

Проблема ж історії Карпатської України й понині турбує професора М.М.Вегеша, що означає бажання її дослідника продовжувати висвітлення багатогранного тогочасного життя закарпатських українців.

ГРАНЧАК ІВАН МИХАЙЛОВИЧ

Неабиякий внесок у вивчення багатогранного життя Карпатської України зробив відомий учений Закарпаття, доктор історичних наук, професор Іван Михайлович Гранчак.

Він народився 7 жовтня 1927 р. в селі Нове Давидкове, що на Мукачівщині, у багатодітній селянській родині. Початкову освіту отримав у місцевій школі. Згодом навчався в Мукачівській горожанській школі, яку закінчив у 1943 р. з відзнакою. Ще у сільській школі Іван Гранчак довідався про Карпатську Україну, про яку згадував місцевий учитель Микола Хома — ширий український патріот.

Своє навчання Іван Михайлович продовжив у Мукачівській учительській семінарії, а згодом на історичному факультеті Ужгородського державного університету. Деякий час Іван Гранчак поєднував навчання із педагогічною діяльністю в Ужгородській середній школі №10 та Закарпатському обласному державному архіві. Після успішного завершення навчання на історичному факультеті УЖДУ він вступив до аспірантури

при Інституті історії в Києві, а в 1955 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Боротьба трудящих Чехословаччини проти капіталістичного гніту в період світової економічної кризи 1929-1933 років». Незабаром його запросили викладати історію слов'ян, пізніше — історію середніх віків в Ужгородський університет. Викладацьку діяльність І.Гранчак поєднував із редакторською. Під його керівництвом видавалися історичні випуски «Наукових записок УжДУ», «Гез і повідомлень УжДУ», «Наукового вісника УжДУ. — Серія історія». Крім того з 1 грудня 1960 р. до кінця 1963 р. Іван Михайлович був редактором університетської газети «Радянський студент».

Упродовж 1960-1993 рр. Іван Гранчак очолював кафедру загальної історії. У 1967 р. він успішно захистив докторську дисертацію на тему «Робітничий клас Угорщини і його боротьба проти білого терору і фашистського режиму в 1919-1925 рр.». У 1969 р. він дістав звання професора. У 1980-1981 рр. він виконував обов'язки декана історичного факультету, а в 1981-1985 рр. — проректора УжДУ по навчально-виховній роботі. За його ініціативи в Ужгороді було створено академічний відділ історії країн Центральної і Південно-Східної Європи.

Науково-організаторські здібності професора проявилися і в наступні роки. У 1995 р. І.Гранчак очолив Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України. Одночасно працював у новозаснованому Ужгородському природничо-гуманітарному коледжі (нині Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права), де з 1996 р. очолював кафедру історії і суспільних дисциплін. (Див.: *Професор Іван Гранчак: (До 70-річчя від дня народження)*. — *Ужгород, 1997*. — С.3-37).

Особливий внесок в історичну науку зробив Іван Гранчак дослідженнями Карпатської України. Особливої уваги заслуговують матеріали, опубліковані в другому томі «Нарисів історії Закарпаття». Професор І.Гранчак дав об'єктивну оцінку результатам Мюнхенської конференції, яка завдала відчутного удару по державній міці Чехословаччини. У свою чергу ускладнилося міжнародне становище Карпатської України. Іван Гранчак вказував, що Закарпаттям цікавилися не лише сусідні країни, але і великі європейські держави Німеччина, Італія, Англія, Франція та ін. Аналіз піддавалися політична орієнтація уряду А.Волошина. Навіщо безліч фактів дипломатичної та військової підготовки нападу Угорщини на Карпатську Україну, довів, що гортисти виступили «не тільки ініціаторами захоплення Підкарпатської Русі, але й ліквідації Чехословаччини як держави».

Іван Михайлович одним із перших намагався висвітлити місце і роль Карпатської України в політиці країн Центральної Європи наприкінці

30-х років. Внаслідок вивчення історичних проблем Карпато-Української держави вчений дійшов висновку, що «проголошення суверенітету Карпатської України, хоч і йшло в руслі політики гітлерівського блоку поділяти Чехословаччину, але було вимушеним кроком, історично виправданим. Проголошуючи незалежність Карпатської України, А.Волошин відображав потяг українського населення краю до свободи». І.Гранчак був одним із перших об'єктивних дослідників історичних подій 1938-1939 рр., фактичним творцем переломного моменту у вивченні та висвітленні історії Карпатської України, який припав на початок 90-х рр. ХХ ст. Вчені, серед яких почесне місце займає професор Іван Гранчак, значною мірою переглянули попередні оцінки історії Карпатської України. І те, що історія карпато-української державності вперше була широко висвітлена на сторінках колективної праці «Нариси історії Закарпаття», у першу чергу заслуга головного редактора цього видання, яким був професор, доктор історичних наук Іван Михайлович Гранчак.

Наукова спадщина І.Гранчака складає майже півтисячі публікацій, у тому числі вісімнадцять монографій. (Див.: *Професор Іван Гранчак: (До 70-річчя від дня народження)*. — Ужгород, 1997. — С.109-161). До того ж Іван Михайлович був енциклопедистом, історіографом, співавтором ґрунтовних академічних видань (див. *матеріали першого розділу — Ред.*).

Помер професор Іван Гранчак 13 січня 2000 р. в Ужгороді, де й похований.

ДОВГАНІЧ ОМЕЛЯН ДМИТРОВИЧ

До числа одних із перших і ґрунтовних дослідників історії Карпатської України належить Омелян Дмитрович Довганич.

Він народився 8 травня 1930 р. в селі Нижнє Селище, що на Хустщині, в селянській родині. Початкову освіту отримав у рідному селі. Згодом навчався в Хустській гімназії та Хустській середній школі №2 з російською мовою навчання. У важких умовах відбувалося подальше становлення вченого. У перші післявоєнні роки Омелян Дмитрович мріяв вступити до Ужгородського державного університету, проте через важке матеріальне становище у 1949 р. йому це не вдалося зробити.

Незважаючи на це, трудову діяльність розпочав у Хустській районній газеті, на посаді коректора. Одночасно О.Довганич у 1950 р. вступив на заочне відділення факультету журналістики Львівського державного університету ім. І.Франка, а закінчив навчання в Києві на відділенні журналістики Вищої партійної школи. Упродовж 1956-1961 рр. Омелян Довганич працював редактором Великоберезнянської районної газети «Радянське село». Згодом, з 1961 р. по 1968 р., перебував на партійній роботі в Ужго-

роді. Після цього О.Довганича як здібного організатора й журналіста залучили до керівництва найбільшого в Закарпатті республіканського видавництва «Карпати», де протягом 1968-1972 рр. він виконував обов'язки головного редактора. У цей же час (1965-1969 рр.) Омелян Дмитрович навчався в аспірантурі УжДУ на заочному відділенні, по завершенні якої захистив у Києві дисертацію. Упродовж 1972-1995 рр. О.Довганич працював викладачем Ужгородського університету, де пройшов шлях від лаборанта до доцента. (Див.: Хланта І. Омелян Довганич: Бібліографічний коментар. — Ужгород: «Патент», 1995. — С.3-7). У 1997 р. вчений успішно захистив докторську дисертацію.

Омелян Довганич є одним із видатних дослідників історії Закарпаття ХХ ст. Його науково-критичному аналізу піддається один із найважчих періодів у історії краю минулого століття — період напередодні, під час та після завершення Другої світової війни. Його перу належать понад шістьсот наукових праць про різні проблемні явища в крайовій історії. Він є одним із найпоследовніших дослідників історії Закарпаття в роки Другої світової війни, Возз'єднання Закарпаття з Україною, сталінських репресій, яких зазнали тисячі закарпатців, співавтором колективної праці «Книга пам'яті України» тощо.

Не оминув увагою О.Довганич і дослідження історії Карпатської України. У монографії «Закарпаття в роки війни» подіям 1938-1939 рр. було присвячено два розділи, в яких детально проаналізовано міжнародну ситуацію, постійні зазіхання сусідніх держав на державно-територіальну цілісність Чехословаччини, діяльність автономних урядів та ін. Омелян Довганич був одним із перших істориків, хто з більш об'єктивних позицій підійшов до вивчення історії Карпатської України. Саме його заслугою є те, що в Україні почався перегляд хронологічних меж антифашистського руху опору в Закарпатті (з 1941 р. на 1938 р.). Серйозної уваги було приділено і угорським та польським терористичним нападам, які почалися в осені 1938 р. Таким чином, був зроблений широкий огляд карпато-українських подій через призму тогочасної міжнародної ситуації.

Окремою сторінкою досліджень вченого О.Довганича стоїть проблема Карпатської України. В його чисельних статтях описувався процес становлення цієї організації, особливо в регіонах, роль лідерів, січовиків тощо. Проведений дослідником аналіз ситуації, в якій опинилися захисники Карпатської України, свідчить, що місцеве населення симпатизувало січовикам, за що під час становлення окупаційного угорського режиму піддавалося масовим репресіям. Сам факт окупації Карпатської України О.Довганич назвав «ганебним актом», який порушив засади міжнародного права.

Особливо активно виступав учений із своїми науковими розвідками

про Карпатську Україну в другій половині 90-х рр. та на рубежі століть. Вводячи до наукового обігу нові архівні документи, йому вдалося висвітлити не одну «білу пляму». Покажемо у цьому відношенні є науковий збірник «Дмитро Климбуш — головний командант Карпатської Січі», де Омелян Довганич виступив одним із упорядників [476]. Тут під його авторством було поміщено ґрунтовний нарис про лідера карпатських січовиків Д.Климбуша.

Де кілька розділів про події 1938-1939 рр. написав О.Довганич і до «Книги пам'яті України. Закарпатська область» (2 т.). Його безперечною заслугою є те, що він повернув із забуття сотні імен репресованих січовиків та інших жертв угорських і радянських репресій. Разом із іншими членами редколегії було опубліковано «Список воїнів Карпатської Січі й активістів Карпатської України», що загинули в боях проти угорських агресорів у 1938-1939 рр., або були страчені окупаційним режимом. Цей список на той час був першим найповнішим з часів 1939 р.

Досліджуючи трагічні події березня 1939 р. та наступні моменти із життя українців після окупації Карпатської України, вчений подавав жакливі дії угорських військ, які вчинили жорстоку розправу над січовиками в різних тюрмах і таборах. Як вказувалося у згаданій вище колективній праці, «неможливо перелічити всіх фактів нелюдських розправ над січовиками: угорський окупаційний режим повною мірою застосував проти січових стрільців та активістів уряду Карпатської України нечувані за своєю жорстокістю фашистські тортури» [565, С.65].

Отже, в чисельних наукових працях про Карпатську Україну О.Довганич висловив власне бачення проблеми в її історії і саме об'єктивний аналітично-критичний аналіз, який влучно він застосовує у своїх дослідженнях, виводить його на чільне місце серед літописців історії Карпатської України (див. також матеріали першого розділу — Ред.).

МАГОЧІЙ ПАВЛО РОБЕРТ

Одним із відомих зарубіжних дослідників карпато-української історії, в тому числі й подій 1938-1939 рр., є Павло Роберт Магочій. Він народився 26 січня 1945 р. в Інглвуді штату Нью-Джерсі Сполучених Штатів Америки. Його батьки були вихідцями із Закарпаття. Проїшовши хороший вишкіл в американській освітньо-виховній системі, П.Р.Магочій отримав фахову освіту, навчаючись в університетах Ротгерсі та Гарварду. Після цього, упродовж 1976-1980 рр. він працював у Гарвардському Українському Дослідному Інституті, а починаючи з 1980 р., перебував на викладацькій та керівній роботі в Торонтському університеті. У 1990 р. П.Р.Магочій очолив Інститут полікультурної історії в Онтаріо.

Крім широкого спектру досліджень вченого, у центрі уваги наукового погляду професора перебували й історія Галичини та Закарпаття, східно-слов'янської еміграції на американський континент. Щодо проблем, пов'язаних із розвитком Карпатської України, то П.Р.Магочій став автором фундаментальної монографії «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)», яка вийшла українською мовою в Ужгороді у 1994 р. [661]. Зокрема, автор зумів об'єктивно проаналізувати внутрішньо- та зовнішньополітичну ситуацію краю напередодні Другої світової війни. П.Р.Магочій визначив декілька етапів кризи чехословацької державності, перший з яких почався Мюнхенською угодою. Саме ця подія автоматично вплинула на перебіг подальшого історичного розвитку [661, С.142]. Незважаючи на незворотній процес в тогочасних міжнародних відносинах, дослідник вважає великим досягненням встановлення крайової автономії. Неопосередковано досліджуючи проблемні аспекти історичної ходи 1938-1939 рр., американський вчений констатував, що в жовтневі дні 1938 р. авторитет української автономної влади Августина Волошина невинно знаходив все більше прихильників серед місцевого населення. Причиною такої ситуації П.Р.Магочій вважав відкрите схилання діячів русофільської політичної орієнтації у бік союзу з Угорщиною [661, С.148].

Безпосередній державотворчий процес в Карпатській Україні, який на повну силу розгорнувся під час підготовки та проведення виборів до Соїму Карпатської України 12 лютого 1939 р., вчений назвав вельми успішним для української влади [661, С.147]. Проте сам факт проголошення незалежності він називає символічним, оскільки тогочасна міжнародна обстановка не сприяла цьому.

Досліджуючи процес закарпатської еміграції згадуваного періоду, П.Р.Магочій прийшов до висновку, що швидкоплинне розгортання подій в Закарпатті напередодні Другої світової війни впливало на неоднозначну оцінку земляків із-за океану. Власне тому, не встигаючи осмислювати перебіг політичних перипетій, «американські закарпатці» з недовірою ставилися до уряду Августина Волошина, а то навіть не протестували проти загарбання краю угорцями у 1939 р. [661, С.151].

Загалом, аналіз суспільно-політичного розвитку Карпатської України в 1938-1939 рр., зроблений Павлом Робертом Магочієм, є своєрідним та поміркованим. Події не подаються як національно-визвольні змагання закарпатських українців, хоча бажання самостійного державотворення не підлягає сумніву (*див. також стор. 94-96 — Ред.*).

Добрий внесок у вивчення історії Карпатської України П.Р.Магочій зробив і у бібліографічному плані, зібравши і опрацювавши чималу кількість тогочасної літератури. Про Карпато-Українську державу він писав і в англійських виданнях [1165-1166]. Дослідження Павла Роберта Маго-

чія, як зарубіжного вченого, ставлять його в ряд одних із найвідоміших сучасних дослідників минулого Закарпаття.

СТЕРЧО ПЕТРО ЮРІЙОВИЧ

Одне із найпочесніших місць серед літописців історії Карпатської України належить безпосередньому учаснику подій 1938-1939 рр. професору Петру Юрійовичу Стерчу.

Він народився 14 квітня 1919 р. в селі Кузьмино на Мукачівщині у багатодітній селянській родині. Початкову освіту одержав у рідному селі, після чого до 1934 р. навчався в горожанській школі м. Мукачево. Успіхи у навчанні та бажання юнака пізнавати науку й надалі сприяли його вступу у 1936 р. до Мукачівської торговельної академії. У цей час навчальний заклад, крім високого фахового вишколу, славився й як один із центрів українського культурно-національного виховання. Саме тут молодий Петро Стерчо проходив курс національно-патріотичного гарту, який сповідували такі відомі працівники академії, як директор Августин Штефан, професори Олекса Приходько, Іван Трухлий, Василь Чапля та ін. Перебуваючи в такому середовищі, П. Стерчо залучився до українського молодіжного руху, брав активну участь у роботі культурно-національних громадських організацій «Пласт», «Просвіта», а згодом у Етнографічному товаристві Підкарпатської Русі [529, С.109-106].

Національно-визвольні змагання українців Закарпаття 1938-1939 рр. не могли залишити Петра Стерча осторонь подій. Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли українське політичне керівництво краю було змушене переїхати до нової столиці — м. Хуста, П.Стерчо працював у відділі преси та інформації при Президії влади, де здебільше займався стенографуванням. Із патріотичним почуттям він зустрів заклик влади до організації крайової самооборони і вступив до Карпатської Січі. Особливу активність Петро Стерчо проявив під час підготовки та проведення виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939р. Вбачаючи в ньому неабиякі організаторські здібності, П.Стерча обрали уповноваженим виборчої комісії у с. Вишня Визниця Чинадієвської округи (нині Мукачівський район Закарпатської області).

Проголошення незалежності Карпатської України Петра Юрійовича застало вже в лавах захисних загонів січовиків, які зі зброєю в руках зустрічали угорських загарбників. Незабаром разом із своїми соратниками П.Стерчо потрапив у Словаччину, де стараннями свого учителя А.Штефана та дипломата В. Шандора йому вдалося уникнути репресій. Своє академічне навчання, перерване подіями 1938-1939 рр., Петро Стерчо завершив уже в Братиславській торговельній академії в 1940 р., після чого, виїхавши до Австрії,

він деякий час працював на різних роботах у Відні та Лінці. Проте української справи не залишив, зблизився із членами Організації Українських Націоналістів. Згодом за дорученням Проводу ОУН Петро Стерчо повернувся на українські землі, де упродовж 1942-1944 рр. викладав у Торговельній школі в м.Бережани, що на Тернопільщині. Це перебування в Україні було перерване через важку фронтową ситуацію, і П.Стерчо повернувся в Австрію, а згодом переїхав до німецького Мюнхена. Працював у Торговельній школі м. Аугсбург та Злученому Українському Американському Допомоговому Комітеті. У цей же час він навчався на економічному відділенні Української Вищої економічної школи в Мюнхені і у 1949 р., захистивши докторську дисертацію на тему «Суть грошей у світлі їх функцій», здобув ступінь доктора економічних наук.

Будучи активним організатором в середовищі національно свідомих українців, Петро Стерчо став співзасновником Українського Студентської Товариства «Січ» в Мюнхені, об'єднання Українських Студентських Товариств Національного Солідаризму «Зарево», очолював Українську Студентську Громаду.

Свою професійну діяльність Петро Стерчо успішно поєднував із науково-дослідницькою роботою по вивченню періоду історії Карпатської України.

У 1950 р. П. Стерчо переїхав до Сполучених Штатів Америки, де працював у Пітсбурзі та Чикаго. Одночасно навчався в університеті Нотр-Дейм, після чого здобув учений ступінь доктора філософії. Викладацьку діяльність продовжив у коледжі Св.Вінцента в м. Латбор на посаді професора політичної економії. З 1963р. на таку ж посаду його запросили в Технологічний Інститут Дрекселя у Філадельфії.

Петро Стерчо брав активну громадсько-політичну участь у багатьох організаціях української діаспори в США, більшість із яких успішно очолював (Карпатський дослідний центр ім. Ю.Ревая, Українсько-Американська Асоціація Університетських професорів, Крайовий Громадський Комітет по відзначенню Тисячоліття Християнства в Україні, Крайовий Громадський Комітет по вшануванню пам'яті жертв голодомору в Україні 1932-1933 рр. та ін.). Крім того він був головою контрольної комісії Братства Карпатських Січовиків, членом проводу ОУН, Президії Всеукраїнської Національної Ради, Президії Світової Координаційної Ради ІСНО, Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, екзекутиви Українського Конгресового Комітету Америки, дирекції Злученого Українського Американського Допомогового Комітету [529, С.107].

Безумовно, Карпатська Україна, свідком величчя і трагедії якої він став, займала у дослідженнях вченого особливе місце. Подіям 1938-1939 рр. Петро Стерчо присвятив такі праці як «Національне відродження

Карпатської України» (1955 р.), «Карпато-Українська держава» (1965 р. та 1994 р. (перевидано у Львові)), «Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр.» (1971 р.) та ін. [927, 920, 921, 928]. Крім того англійською мовою побачили світ його праці «Карпатська Україна у міжнародних відносинах, 1938-1939» (1959 р.), «Дипломатія подвійної моралі» (1971 р.) та ін.

Своєрідною вершиною науково-дослідної роботи Петра Стерча стала книжка «Карпатсько-Українська держава», в якій на основі великого фактажу та опублікованих ним офіційних документів подана історія боротьби закарпатських українців за незалежність. Ґрунтовна праця поетапно знайомить читачів із процесом становлення карпато-української державності та обороною її інтересів простими захисниками. Особливої уваги заслуговує подання внутрішньополітичного життя Карпатської України на фоні закулісної міжнародної політики. Вихід цієї книжки у світ наніс непоправного удару по спробах зарубіжних та деяких вітчизняних дослідників сфальсифікувати реальні події 1938-1939 рр. А той факт, що ця праця пережила ще одне перевидання, свідчить про її джерельну цінність, а ім'я її автора вписано золотими буквами до скарбниці літописання Карпатської України (*див. стор. 96-98 — Ред.*).

Помер професор Петро Стерчо 18 травня 1987 р. в м. Нарберз штату Пенсільванія США.

ХУДАНИЧ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ

Одним із провідних дослідників історії Карпатської України є Василь Іванович Худанич. Він народився 26 березня 1922 р. в селі Сільце, що на Іршавщині, в багатодітній селянській родині. Початкову освіту отримав у рідному селі. Згодом, з 1934 р., навчався в Берегівській гімназії, а у 1942 р. закінчив Хустську гімназію. У березні 1935 р., коли в краї вирували пристрасті довкола Карпатської України, В.Худаничу виповнилось 17 років. На цей час він уже був національно свідомим юнаком і на початку 40-х рр. брав участь у діяльності юнацької ОУН, за що підлягав арешту. Вищу освіту Василь Худанич одержував на історико-філологічному факультеті Будапештського університету. У 1944 р. Закарпаття було звільнено з-під угорської окупації. Це дало змогу продовжити навчання на історичному факультеті Львівського університету.

Свою педагогічну діяльність В.Худанич розпочав у 1944 р. на посаді вчителя Берегівської гімназії, а з вересня 1945 р. — Берегівської середньої школи №1, в якій пропрацював на керівних посадах. У 1950 р. Василь Іванович екстерном з відзнакою закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка. У цьому ж навчальному за-

кладі упродовж 1951-1955 рр. навчався на заочному відділенні аспірантури. Після цього В.Худанича призначили директором Берегівської середньої школи №4 з угорською мовою навчання. Фахові педагогічні та організаторські здібності посприяли тому, що упродовж 1958-1961 років він працював на посаді завідуючого Берегівським районним відділом народної освіти.

У 1962 р. Василь Худанич захистив кандидатську дисертацію у Львівському державному університеті ім. І. Франка на тему «Революційна боротьба в Словаччині у 1918-1919 рр.» і одержав ступінь кандидата історичних наук. Майже через десять років (1973 р.) в інституті історії Академії Наук УРСР він захистив докторську дисертацію на тему «Радянсько-Угорські відносини в 1945-1965 рр.» і отримав ступінь доктора історичних наук. У 1961 р. Василя Івановича запросили викладати в УЖДУ (з 1963 р. — доцент, з 1975 р. — професор), де успішно він працює і понині. За свою багаторічну науково-педагогічну діяльність професор В.Худанич нагороджувався орденом Трудового Червоного Прапора, Почесною Грамотою Президії Верховної Ради України, удостоєний звання «Відмінник народної освіти України» (1951 р., 1995 р.).

За час своєї багаторічної наукової роботи В.Худанич виступав з науковими доповідями не тільки в Україні, але і в Москві, Ленінграді, Ташкенті, Баку, Мінську, а також в Угорщині, Чехословаччині, США, Канаді. Багатою і різноманітною є наукова спадщина Василя Худанича. Вона вражає широким спектром актуальних проблем історії, політології, педагогіки, соціально-економічних і правових відносин. В.Худанич організатор та учасник багатьох наукових конференцій, семінарів, круглих столів, редактор збірників тощо. Загалом, з-під його пера в журналах Чикаго, Нью-Йорка, Торонто, Будапешта, Москви, Мінська, а також в угорській та словацькій періодиці вийшли понад 250 наукових праць і статей. В.Худанич плідно співпрацює з редакціями газет і журналів України.

Окремою заслугою професора є поширення ним опублікованих матеріалів з історії краю, які написані закарпатцями в еміграції, особливо очевидцями подій у 1938-1939 рр. в Карпатській Україні. Це стосується, наприклад, спогадів В.Шандора, В.Маркуся, Ю.Химинця, А.Пекара, О.Данка та ін.

Особливе місце в його наукових дослідженнях відведено історії Карпатської України, зокрема її політичному розвитку в 1938-1939 рр., міжнародній ситуації напередодні Другої світової війни та сторінкам історії Організації Народної Оборони Карпатська Січ. В.Худанич сприяв виданню документів, що з'явилися напередодні 60-річчя Карпатської України для вчителів навчальних закладів області. Крім того його перу належать виважені й аналітично-критичні статті, присвячені Карпатській Україні,

особливо такі, як «Карпатська Україна — пролог відродження української держави», «Карпатська Україна в системі міжнародних відносин: Схід-Захід» та ін. [1061, 1069, 1049]. Дослідник уважно проаналізував вплив на внутрішню розбудову Карпатської України окремих сусідніх держав і визначив зовнішньополітичні пріоритети і чинники. В.Худанич звернув увагу на те, що сам факт утворення Карпато-Української держави викликав широкомасштабний резонанс у світі. Українською справою займалися тоді уряди великих держав та їхні генеральні штаби.

Не облишив стороною учений і внутрішньополітичної ситуації в Карпатській Україні. Його аналіз торкнувся цілого спектру питань, починаючи з автономного устрою та діяльності урядів А.Бродія і А.Волошина до проблем загибелі Карпатської України. Зокрема, проголошення державної незалежності В. Худанич назвав прогресивним явищем в умовах, що склалися. Заслугують уваги і критичні дослідження щодо всіх основ діяльності крайового уряду.

Дослідника В.Худанича цікавило й питання тактики досягнення незалежності, шляхи консолідації прогресивних національно-визвольних сил, взаємовідносини між Хустом і Прагою. Внаслідок проведених наукових аналізів історичних подій 1938-1939 рр. Василь Худанич констатував, що виникнення Карпатської України як держави черговий раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом із своїми братами з Великої України і те, що виникнення Карпато-Української держави на маленькому клаптикові української землі в майбутньому дало можливість Закарпаттю возз'єднатися з матір'ю Україною в єдиній державі.

У центрі наукових досліджень В. Худанича перебували й Збройні Сили Карпатської України — Організація Народної Оборони Карпатська Січ. Однією із найгрунтовніших статей, присвячених цій організації є «Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі» [1053, 1055]. Автор чітко вказав на фактори, які сприяли виникненню ОНОКСу, серед головніших визначивши велике національне піднесення, вимога уряду оборонятися від нападів польських і угорських терористів, допомога української діаспори тощо. В.Худанич детально описав установчі збори ОНОКСу, склад керівництва, внесок у розбудову організації галичан. Дослідник став чи не єдиним ученим, який детально охарактеризував структуру Карпатської Січі та діяльність усіх її відділів.

У багатьох статтях дослідник піддавав аналізу події 14-15 березня 1939 р. Це стосувалося і кризи влади, її непорозуміння з чехами і Карпатською Січчю, перших боїв з угорськими окупантами, поразки та переслідувань січовиків.

Описуючи окупацію Карпатської України, професор В.Худанич від-

значав, що підготовку до загарбання Закарпаття Угорщина проводила задалегідь. Так само діяла і Польща. Учений доводить, що незважаючи на нерівні сили, карпатські січовики обороняли свої рубежі на різних «фронтах» більше п'яти днів [1057, С.13-19].

Крім того, Василь Худанич відомий не тільки як скрупульозний дослідник історії Карпатської України, але й як історіограф [1054]. Він зробив аналіз перших книг про Карпатську Україну («Карпатська Україна: географія — історія — культура», праці А.Шмідта, В.Бірчака, П.Стерча, В.Гренджі-Донського, А.Штефана та ін.). Разом із професором В.Маркусем виступив редактором-упорядником унікального видання «За Українське Закарпаття» (про судові процеси над українською молоддю Закарпаття в часи угорської окупації).

Професор Василь Худанич і нині займається висвітленням «білих плям» в історії Карпатської України. А його попередні дослідження зробили неабиякий внесок у доведення справедливого наукового рішення щодо подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні (див. також матеріали першого розділу — *Ред.*).

Розділ VI

Карпатська Україна Карпатська Січ і ОУН в документах

Розвідка
на 30- (тридцять) осіб, які отримано від Коши-
цету Івано-Франківська області, які роздали пошук по замож-
них інтерв'юванню в Січівці інтерв'ювання
з Варшави. Було на 21- (двадцять і одну) осіб, на одну жін-
ку і на 30 осіб. Їх отримано, що
на підставі цього. Триває
операція. Дочекайтеся з Києвом.

- 1. Іванко Іван
- 2. Іванко Іван
- 3. Іванко Іван
- 4. Іванко Іван
- 5. Іванко Іван
- 6. Іванко Іван
- 7. Іванко Іван
- 8. Іванко Іван
- 9. Іванко Іван
- 10. Іванко Іван
- 11. Іванко Іван
- 12. Іванко Іван
- 13. Іванко Іван
- 14. Іванко Іван
- 15. Іванко Іван
- 16. Іванко Іван
- 17. Іванко Іван
- 18. Іванко Іван
- 19. Іванко Іван
- 20. Іванко Іван
- 21. Іванко Іван
- 22. Іванко Іван

Handwritten signature

**Протокол установчих зборів по створенню
Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС)
та обранню її команданта**

ПРОТОКОЛ

списаний на установчих зборах Організації Народної Оборони
Карпатська Січ, що відбулися в Хусті дня 9. листопада 1938.

Програма: а) утворення зборів та вибрання председателя
та протоколянта зборів,
б) прочитання статуту та його прийняття,
в) впис членів,
г) вибір команданта,
д) закриття зборів.

Присутні: як на листі присутних під А/.

- Ад 1) Збори відкрив Дмитро Климпуш. Председателем вибрано
д-ра Миколу Бандусяка, а протоколянтом д-ра Юрія Шпільку.
Ад 2) Статут прочитав д-р Осип Січ. Прочитаний статут одно-
госно прийнято.
Ад 3) Всі присутні вписалися в члени товариства.
Ад 4) На внесення Степана Папа вибрано одногосно
командантом Дмитра Климпуша, підприємця з Ясіня.
Ад 5) Збори закрав Дмитро Климпуш.

Підпис Бандусяка
председатель

Підпис Шпільки
протоколянт

ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.19, арк.15

В розділі вперше друкуються мовою оригіналу архівні документи та публікації преси,
виявлені у Державному архіві Закарпатської області.

1938, листопада 9

**Звернення Дмитра Климпуша, Юрія Шпільки та Степана Папа
до міністерства внутрішніх справ в Хусті
про затвердження прикладеного до листа
статуту Організації Народної Оборони Карпатська Січ**

МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ В ХУСТІ

Організація Народної Оборони Карпатська Січ в Хусті

Предмет: пропозиції статутів
 до затвердження.
Прилоги: 5.

Просимо о ласкаве затвердження приложеного статуту організації Народної Оборони Карпатська Січ, яка була заложена дня 9. листопада 1938. в Хусті, дня 9. листопада 1938.

Підписи

Дмитро Климпуш
Юрій Шпілька
Степан Пап

СТАТУТ

Організації Народної Оборони Карпатська Січ

§ 1. Загальні постанови

- а) Назва: Організація Народної Оборони Карпатська Січ.
- б) Місце осідку: Хуст.
- в) Округ ділання: Підкарпатська Русь.
- г) Урядова мова: українська.
- д) Організація не є партійною.

§ 2. Ціль

Ціллю товариства є оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Руси та плекання оборонного духа в українським громадян-

стві того краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підк. Руси зокрема для удержування ладу та безпеки.

§ 3. Засоби

Засобами організації є: закладання та керування відділами організації у життя всіх пропагандивних середників, інструкторська та вишкільна праця, різні підприємства, зв'язані з ціллю організації. Військові вправи, також із зброєю, удержування своїх касарень, майданів та стрільниць, як також публичні виступи.

§ 4. Членство

Членом організації може бути кожна фізична особа української нації, що довершила 18 літ життя та є горожанином Підк. Руси.

Члени діляться на:

- а) дійсні, котрих як таких приняла Команда організації,
- б) добродії, які дали організації визначнішу моральну або матеріальну піддержку,
- в) почесні, що заслужилися для української нації.

Членів дійсних приймає Команда після свого довільного погляду, членів добродіїв і почесних іменує рада.

§ 5. Кандидати

Команда організації може приймати фізичних осіб лише яко кандидатів на членів товариства.

§ 6. Права і обов'язки членів

Правами членів є: Брати участь та користатися всіми підприємствами організації, право голосування та активного і пасивного вибору. Дійсні члени мають, крім того, право носити однострій, відзнаки та зброю, згідно з постановами, наведеними в окремому правильнику, котрий видасть Команда і який буде затверджений Правительством Підк. Руси.

Обов'язками членів є: дбати постанов статуту організації, беззастережно сповняти накази Команди та вдержувати карність.

§ 7. Втрата членства

Членом перестає бути: а) хто добровільно виступив з організації, б) кого Команда з членства вичеркне за несповнювання обов'язків, в) кого Команда виключить за шкідливу діяльність проти держави, ладу чи товариства.

§ 8. Відділи

Для успішного досягнення своєї цілі, творить організація із своїх членів відділи, а більше відділів творять кіш. Відділи й кіші ведуть провідники, назначені Командою. Відділи й кіші є лише внутрішніми органами організаційного уладу товариства та підлягають безпосередньо Команді, котра видає відносно них всякі рішення після свого довільного вибору.

§ 9. Власти

- а) Команда
- б) Рада

Команда складається з Команданта і двох членів Команди. Першого Команданта організації вибирають Уст. збори товариства, а двох дальших членів Команди назначує сам Командант. Кожного дальшого Команданта вибирають спеціально для того скликані Командою збори. Ці збори складаються з делегатів, котрих висилають від себе поодинокі відділи а то з членством до 50 осіб одного делегата, до 100 осіб — двох делегатів. Вибраний є той, хто одержав абсолютну більшість голосів присутних.

Команданта вибирається на три роки, а затверджує його правительство. На випадок, коли Командант помер, відказався або зрадив товариство, скличе його заступник надзвичайні збори в цілі вибрання нового Команданта.

Команда є найвищим органом товариства. Вона керує працею цілої організації, заряджує її майном та видає правильники. Командант має право кооптації. Рада складається з команди і назначених Командантом рефератів, то є: а) організації та зв'язку, б) пропаганди та преси і виховання, г) інструкторського та оборонного вишколу, г) господарсько-фінансового та референта місця осідку Команди. Завданням ради є допомогти Команді у веденні організації згідно з правильником, котрий видасть Команда. В тім правильнику будуть устійнені подрібно завдання поодиноких референтур.

§ 10. Репрезентація

Організацією заступає назовні Командант або його заступник, якого він навчить.

§ 11. Майно

Майно організації творять [...] субвенції, правильні та надзвичайні членські внески, дари спадщини, фундації, збірки та прибутки з підпринять організації. Майном завідує Команда.

§ 12. Спори

Спори внутрі організації рішає безвідклично Команда.

§ 13. Ліквідація

Організація може бути зліквідована рішенням Ради, а то 3/4 більшістю всіх її членів. Ця Рада рівночасно рішить, як наложити з майном організації.

§ 14. Кінцева постанова

У випадку, коли би організація не додержувала в статутах назначеного поступу й цілі, згл. переступила межі своєї діяльності, правительство може оскільки би дальшею діяльністю був огрожений інтерес держави, або інтерес матеріальний, членів організації безвідкладно суспендувати її чинність, а після висліду слідства, що буде наряджене і розпустити, або під наслідками розпущення зобов'язати організацію до найточнішого додержування статутів.

Кожна зміна статутів рішення о ліквідації організації та о судьбі її маєтку підлягає правительственному затвердженню. Цей статут був прийятий на Уст. зборах Організації Народної Оборони Карпатська Січ, що відбулися в Хусті дня 3.XI.1938.

Міністерство внутрішніх справ по згоді з предсідником правительства Підк. Руси рішенням з дня 10. листопада 1938. чис. 372/1938 вище наведені статуту Народної Оборони Карпатська Січ затвердило.

Міністр: Ревай в.р.

ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.19, арк.19-25.

1938, листопада 10

**Звернення міністерства внутрішніх справ
Підкарпатської Русі в Хусті до всіх окружних урядів
про створення Організації Народної Оборони Карпатська Січ
та сприяння в її роботі**

**МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПОДКАРПАТСКОЙ
РУСИ В ХУСТЕ**

Число: 372 / 1938.

в Хусте, дня 10.XI.1938.

**Предмет: Організація Народної Оборони на Підк. Русі
«Карпатська Січ» — повідомлення о заложенні**

**Команда Карол в Перечині, Крайовий уряд в Хусті,
Краєва жандармська команда, Дирекція поліції в Хусті,
Всім окружним урядам на Підкарп. Русі**

Рішенням тут[ешнього] міністерства з дня 10.XI.1938 чис. 372/38 були затверджені по згоді з паном председником правительства Підкарпатської Русі статuti організації Народної Оборони «Карпатська Січ» з осідком в Хусті а з кругом ділання на цілу Підкарпатську Русь.

Згідно §2 того статutu ціллю товариства є оборона державних та національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українськiм-руськiм громадянстві того краю, поборювання протидержавної пропаганди і всестороння підтримка правительства Підкарп. Русі, зокрема удержування ладу та безпечности.

З огляду на це, що товариство має за завдання переводити консолідаційну працю для привернення та удержання ладу та спокою і скріплення державної думки, взиваю всі уряди, щоби вийшли на зустрічу діяльности того товариства, в законних рамках підтримували его чинність та з тим товариством та складовими его організаціями т.зв. «відділами» співпрацювали.

Командантом тої організації затверджений був п. Дмитро Климуш, промисловець з Ясіня.

Ухвалені статuti будуть додаточно прислані.

Кругла печатка

Міністр: підпис

№4

1938, листопада 10.

**Лист міністра внутрішніх справ Підкарпатської Русі
про затвердження статуту ОНОКС, його команданта та
дозвіл на початок діяльності**

**ПАНУ ДМИТРУ КЛИМПУШОВИ, ПРОПОНЕНТУ
ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ ДЛЯ ПІДКАРП. РУСИ
«КАРПАТСЬКА СІЧ» В ХУСТІ**

На Вашу просьбу з дня 10. листопада 1938. затверджую по згоді з пред-
сідником правительства Підкарпатської Русі предложені Вами статуту
Організації Народної Оборони для Підкарп. Русі «Карпатська Січ», а тим
самим дозволяю, щоби товариство зачало нинішнім днем свою діяльність.

Одночасно потверджую вибір команданта в особі п. Дмитра Климу-
ша, промисловця з Ясіня.

Про оснoвання поодиноких відділів масте все сейчас подати зголошен-
ня приналежному окружному урядови.

Проти того рішення не має апеляційного средства інстанційним
шляхом.

Один примірник статуту з клявзулою «Міністерство внутрішніх справ»
по згоді з предсідником правительства Підкарп. Русі рішенням з дня 10.
листопада 1938 чис. 372/1938 вищанаведені статуту Народної Оборони
«Карпатська Січ» — затвердило. Міністер: Ревай в.р. вертаю.

Міністер: підпис Ревай

ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.19, арк.2

1938, листопада 12

**Лист команданта Організації Народної Оборони Карпатська Січ
міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі в Хусті
про затвердження уніформи та відзнак рядового і командного складу
Карпатської Січі**

**ХВАЛЬНОМУ МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ В ХУСТІ
ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ «КАРПАТСЬКА СІЧ»
В ХУСТІ**

Число: 24/38.

Хуст, 12.XI.1938.

Прилоги: 3.

Команда Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» в Хусті в змислі статуту, затвердженого Міністерством внутрішніх справ по згоді з Предсідником Правительства Підкарпатської Русі під числом 372/1938 на основі § — у 6. статуту, предкладає до затвердження приложені в прилогах під А), Б) і В) — то є однострій, відзнаки становищ і відзнаки старшинських степенів Організації Народної Оборони «Карпатська Січ».

Основною барвою однострою є барва сіро-зелена.

В прилозі А) однострій є слідуєчі взірці: під а) шапка, б) шапка з гори, в) блюза старшини, г) штани й чоботи старшини, г) блюза рядовика, д) штани й обвивачі рядовика, е) плащ старшини і е) плащ рядовика.

В прилозі Б) відзнаки становищ є взірці під а) шапок: гурткового, провідника, кошового, члена ради, члена команди, команданта; під б) взірці рукавів: гурткового, провідника, кошового, члена ради, члена команди та команданта.

В прилозі В) під а) є взірці відзнак старшинських степенів, а то: старшого січовика, десятника, четаря, сотника й отамана, на шапках і на рукавах.

Кругла печатка

Підпис

Климуш
командант

1938, листопада 14

**Лист команданта Карпатської Січі
міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі
про дозвіл на проведення акції
під назвою «Збірка на оборону держави»**

**ХВАЛЬНОМУ МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ В ХУСТІ**

Число 25/38

Хуст, 14 листопад 1938

Команда Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» в Хусті просить отримати Хвальне Міністерство о позволенні провести по цілому краю свого ділання збірку на цілі згаданого товариства під назвою «Збірка на оборону держави».

Збірку мали би провести всі організації, а то як на уповноваження, так і з власної ініціативи, крім того, також особи фізичні.

Всі збираючі повинні вижадати собі від Команди товариства збіркові листи, що будуть числовані, та подати вчас зі своєї акції звіт.

Кругла печатка

Підпис:

Іван Роман
за команданта

ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.21, арк.1

№7

1938, листопада 18

**Лист команданта Карпатської Січі
про затвердження статуту ОНОКС
та направлення його відповідним урядам і командантам**

ПРЕЗИДІЇ ВЛАДИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ В ХУСТІ

Чис: 36/38
до чис. 372/38.

в Хусті, дня 18.XI.1938

Предмет: переслання статутів

Рішенням тут[ешньої] влади з дня 10. листопада 1938 чис. 372/38 було розіслане урядам повідомлення про затвердження статутів організації народної оборони «Карпатська Січ» в Хусті.

В тому повідомленні було наведено, що статuti будуть додатчно заслані.

В прилозі пересиласмо подрібні примірники статутів в цілі переслання їх компетентним урядам та командам.

Кругла
печатка

Підпис Климпуш
командант

Підпис Степан Пап
головний писар

ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.19, арк.17

1938, грудня 14

Лист Окружної Української Народної Ради в Білках Іршавського району
міністерству внутрішніх справ Карпатської України про негативне
ставлення до Карпатської Січі місцевого команданта жандармерії

ДО МІНІСТЕРСТВА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ

Окружна Українська Народна Рада в Білках Білки 14.12.1938.

Окружня Нар. Рада в Білках на засіданню дня 13-го ц.м. рішила, щоб влада Карпатської України негайно забрала з Білок команданта жандармерії Богача, по національності чеха, а на його місце іменувати українця.

Причини: Пан командант Богач є запеклим чеським шовиністом, який все ворожо ставився, ще і нині ставиться до української справи. Жінка висхенаведеного є запеклою мадяркою. Ставиться ворожо до організації Карпатської Січі. Дня 13-го ц.м. в 21 годину прийшов до команданта Січі в Білках Миколи Ретія і заявив йому, щоб негайно скликав січовиків, бо мовляв, на Білки має напасти 180 мадярських терористів. Однак перед цим мав наради із фенциківцем Корпошом, учителем в Білках в його помешканню. Що радилися — невідомо. Однак, коли січовики наступили поготовість, сталася несподіванка, бо хтось болотом обкидав чеський надпис на бувшій чеській захоронці, де тепер находиться управа укр. нар. школи. Болотом були обкидані і вікна канцелярії управи. Пан командант скоро по обкиданню болотом надпису появився в касарні Січі і заявив, що цей вчинок зробили січовики, бо тоді нікого не було на улиці, тільки січовики. Можна повірити, щоб наші січовики кидали болотом у вікна своєї управи укр. школи...

Було сказано, ще мають напасти терористи. Чому тоді пан командант не хотів учителеві Ст. Бокотесві, який мав іти перевірити ліси — не хотів дати зброю, леворвер, заявляючи, що не має? Однак учит. Бокотей звернувся до другого жандарма, від якого одержав 2 леворвери. Підозріваємо, що це було навмисно приготоване, щоб нас випровоковати і очернити, що ми виступаємо проти чехів. Зачуваємо, що пан командант це заявив до Хуста.

Окружна Нар. Рада якнайрішучіше домагається, щоби вище згаданий пан ради безпечности був негайно усунений із нашого села.

Голова: підпис нерозбірливий Секретар: підпис нерозбірливий

ДАЗО: ф.17, оп.2, спр.21, арк.3

1938, грудень

Лист команданта організації січовиків
с.Веряця Виноградівського району
Головному команданту Карпатської Січі в Хусті

**КОМАНДІ ОРГ[анізації] НАР[одної] ОБОРОНИ
«КАРПАТСЬКА СІЧ» У ХУСТІ**

Підписаний командант відділу Орг[анізації] Нар[одної] Оборони «Карпатська Січ» у Веряці, допорукає всіх веряцьких січовиків до служби прийняти.

Можу сказати, що вони всі свідомі січовики, вислужені вояки і в рядах січі положили велику працю.

Може добре виінформовані, що наше село Веряця має населення свідоме, котре все працювало для української ідеї.

Надіюся, що вони в тих службах принесуть в майбутньому своїй державі славу а цілому народу похвали.

Прошу їх прохання переглянути і по можливості всіх до служби прийняти.

З брацьким привітом

Слава Україні!

Підпис нерозбірливий

Ф.18, оп.3, спр. 105, арк.2

1939, січня 4

**Повідомлення начальника Мукачівського окружного уряду
в Чинадієві міністерству внутрішніх справ в Хусті
про напади угорських терористів на окремі села Мукачівщини**

ПРЕЗИДІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ ДІЛ В ХУСТІ

Окружний уряд Мукачівській в Чинадієві

Число: 2770 през. ай 1938 в Чинадієві, дня 4. січня 1939

Предмет: Терористи з Мадярщини
занепокоюваня імі границь.

Голошу, що в послідних днях знова починають знепокоючу роботу на границях мадярські терористи, не є то родовиті терористи мадяре, але се є з одної сторони утікачі-дезертирі з нашої армії, а з другої сторони приклонники др. Фенцика, Бродія і Демка, які втікли з нашої території до Мукачева. Після вичисленя таких людей в Мукачові около 300. Вони є уміщені в будові бувшої робітничої асекурації і промисловій школі.

В послідних днях такі напади були зроблені на Макарієво дня 30 а 31.ХІІ.1938 а Барбово дня 2.І.1939.

Ефект нападів є малий, але по цілі ночі є сторожі оборони держави занепокоювані, усі члени єї займають предписане боеве становиско і більше годин триває потому престрілка. Сам особисто переглянув я граничні села, усі сторожі є треба конечно скріпити а то:

1). На відтинку меже Залужом і Мукачевом о 30 людей а меже селом Старим Давидковом а Чомонином о 20 людей.

Прошу отже усе потрібне зарядити, щоби се скріпленя було переведено.

Окружний начальник: підпис нерозбірливий

№11

1939, січня 13

**Прохання головної команди Карпатської Січі до Президії уряду
Карпатської України про передачу січовикам зброї,
зібраної окружними урядами і окружними судами від осіб,
які не мали права її тримати**

ДО ПРЕЗИДІЇ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ

**КОМАНДА ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ
КАРПАТСЬКА СІЧ**

Адреса: Хуст, вул.Румунська, 1
Адр. телегр.: Карпатська Січ Хуст
Телефон ч.147.

Хуст, дня 13 січня 1939

Ч.п. 23/39

Справа: приділення зброї.

Головна Команда Карпатської Січі в Хусті просить отсим Хвальну Президію Влади Карпатської України — приділити зброю Карпатським Січам з засобів, які знаходяться при окружних урядах та окружних судах.

При цих урядах знаходиться багато зброї, забраної від осіб, які не мали права її уживати, а ця зброя якраз потрібна до вишколу та виконання служби січовиками.

Надіємось, що Президія Влади Карпатської України видасть відповідні доручення на передання цієї зброї.

Слава Україні!

Командант: підпис Роман

Гол. секретар: підпис Рогач

1939, січня 13

**Прохання Головної Команди Карпатської Січі
до Президії уряду Карпатської України
про дозвіл на купівлю зброї для січовиків**

ПРЕЗИДІЇ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ

Адреса: Хуст, вул.Румунська, 1
Адр. телегр.: Карпатська Січ Хуст
Телефон ч.147.

Хуст, дня 13. січня 1939

Ч.п. 23/39

Справа: Позволення на
закуплення зброї для Кар[патської] Січі

Головна Команда Карпатської Січі в Хусті звертаєсь отсим з проханням до Хвальної Президії Влади Карпатської України о уділення позволення на закуплення зброї для Карпатської Січі.

Вишколення та виконування служби Січовиками є можливе лиш тоді, коли січовики будуть узброєні. Головно це потрібно в більших селах та на пограничних містах, де час від часу занепокоюють наше населення зовнішні та внутрішні вороги Карпатської України.

Забезпечення порядку Карпатської України може заручити лише Озброєна Карпатська Січ.

Надіємось на скоре вирішення нашого прохання.

Слава Україні!

Командант: підпис Роман

Гол. секретар: підпис Рогач

Кругла печатка

1939, січня 23

Декрет уряду Карпатської України про затвердження провідника та членів проводу Українського Національного Об'єднання

Др. Августин Волошин
прем'єр-міністр
Число: 101/ през. 1939.

Пан Федір Ревай,
провідник «Українського
Народного Об'єднання»
в Хусті.

На основі організаційного правилника У[країнського] Н[аціонального] О[б'єднання] (7. точка V. частини), узгодивши пропозиції президії Української Центральної Народної Ради в Хусті, і по згоді з моїм заступником та новоіменованим провідником УНО назначаю центральний провід «Українського Народного Об'єднання з осідком в Хусті», а його членами й функціонерами іменуую:

1. провідником: п. Федора Ревая, директора Української Центральної Народної Ради в Хусті,
2. його заступником: п. Михайла Тулика, редактора в Хусті,
3. генеральним секретарем: д-ра. Михайла Гупаловського,* професора в Хусті,
4. секретарем: п. Івана Рогача, секретаря в Хусті,
5. за редакцію преси УНО: п. Василя Гренджу-Донського, редактора в пропагандному відділі президії влади К[арпатської] У[країни] в Хусті,
6. референтом пропаганди: д-ра. Володимира Комаринського, начальника пропагандного відділу президії влади в Хусті,
- 7-8. контрольорами: п. Миколу Баботу, господарського секретаря й д-ра. Миколу Бандусяка;

членами центрального проводу УНО:

1. Августина Штефана, начальника міністерства шкільництва, культури й освіти,
2. д-ра. Михайла Брацайка, публичного нотаря, т.ч. предсідника правничої ради при президії влади К[арпатської] У[країни] в Хусті,

* Фактично генеральним секретарем УНО був затверджений Андрій Ворон, учитель — М.В.

3. п-і Ірину Невицьку, в.т. в Ставнім,
4. д-ра Степана Росоху, освітнього референта в міністерстві шкіл, культу й освіти,
5. Юру Пазуханича, шкільного інспектора в Хусті,
6. д-ра Миколу Долина, начальника здоровельного ресорту в міністерстві для господарських справ в Хусті,
7. Степана Клочурака, секретаря прем'єра правительства Карпатської України в Хусті,
8. о. Василя Ларя, директора державної учительської семінарії в Севлюші,
9. Дмитра Німчука, директора краєвого уряду соціального забезпечення в Хусті,
10. Михайла Марущака, господаря в Великому Бичкові,
11. о. Дмитра Поповича, професора гімназії в Хусті,
12. Івана Климпуша, господаря в Ясіно.

Визивая Вас, як провідника УНО повідомити всіх іменованих про їх призначення з тим, що предписаний обіт по думці 7. точка V. части мають зложити до моїх рук дня 24. січня 1939, попол. о 16 години.

Один ухвалений організаційний правильник та ухвальну програму УНО долучую.

Рівночасно наказую Вам негайно іменувати окружних провідників та зробити належні кроки, як приписує організаційний правильник, щоби цілий апарат УНО зачав працювати і підготовляв успішне переведення виборів.

О всіх зарядженнях інформуйте мене.

Всі уряди й органи даватимуть Вам належну підтримку.

Про це повідомляю:

1. президію правительства й п. міністра Ю.Ревая,
2. міністерство внутрішніх справ для повідомлення окружних та нотарських урядів,
3. краєву жандармську команду в Хусті для інформації жандармських команд,
4. поліційну дирекцію в Хусті,
5. секретаріят УНО.

Цей декрет виготовиться в шістьох примірниках.

В Хусті 23. січня 1939.

Прем'єр правительства Карпатської України

підпис Волошин

Голова Української Центральної Народної Ради

1939, січня 26

**Інформація про створення
Проводу Українського Національного Об'єднання (УНО)**

ІСТОРИЧНИЙ ДЕНЬ ІМЕНУВАННЯ ПРОВОДУ УНО

День 18. січня стане історичним. Того дня оснувалась єдина партія нашого народу по цей бік Карпат: Українське національне об'єднання (в скорочені УНО). Наш народ, що був поневолений віками, не мав до тепер змоги створити всенародню єдність. Його чужинці роздирали на шматки, розбивали на партії, щоб обезсилювати його, та щоб над ним панувати.

Та ось прийшло велике наше воскресіння і народ, позбавившись зрадників і запродавців, заложив свою Державу, а тепер, під проводом вже історичної Центральної Ради, заложив і свою партію, з'єднавши в ній творчі сили нашого народу.

Не менше важний для партії і вчорашній день, 24. січня, коли, великий провідник народу, голова нашого найвищого всенародного органу Укр[аїнської] Національної Ради, прем'єр др. Августин Волошин іменував генеральний штаб цієї партії. Цей штаб, цей провід партії енергичною, залізною рукою візьметься за керму і, згуртувавши в ній увесь український народ, поведе нас до світлої будучини...

Точно о 16-ій годині зійшовся провід У[країнського] Н[аціонального] Об'єднання до Голови Націон[альної] Ради Батька Прем'єра на своє перше історичне засідання. До них сказав між іншими й такі слова:

— Велика різниця між системою авторитетативних і системою тзв. демократичн[их] партій. Демократичні партії, побудовані на «більшості», дуже часто ідуть проти тої самої більшості, бо викликають розклад і суперечності та є занадто матеріялістичні. Демагогія і нашу країну була довела до того, що тут було 32 партії. Супроти того авторитетативна партія чи краще: тоталістична — це висока ідея, консолідація, солідність і всенародня єдність. Так на власних очах бачимо, що італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм і партія ген[єрала] Франка в Іспанії об'єднала весь народ і робить дива по цілому світі. Авторитет — це не доктрина, не статут — але сама хрустально-чиста ідея і політичне об'єднання. Виходить на верх думка цілої Нації, що керує цілим народом... Я вітаю еліту нашого народу і прошу взятися до праці. Провід вимагає абсолютної дисципліни, бо лиш карністю, ед-

ністю можемо витворити всенародню силу. Я лиш вас прошу, не бути максималістами, бо якраз той максималізм знищив перед двома десятками років Українську Республіку і тепер знищив ЧСР.

Своїм підпорядкуванням, своєю карністю витворимо могутній фронт цілого народу.

Після того, урядуючий Голова Національної Ради пан міністр Ревай, святочно перечитав декрет іменування Проводу Українського Національного Об'єднання:

Президія: провідник партії Федір Ревай, заступник провідника Михайло Тулик, генеральний секретар Андрій Ворон, секретар Іван Рогач, редактор Василь Гренджа-Донський, референт пропаганди д-р. Володимир Комаринський, контрольори: Микола Бабота і др. Микола Бандусяк; члени проводу: начальник Августин Штефан, д-р. Михайло Брашайко, Ірина Невицька, д-р. Степан Росоха, інсп. Юрій Пазуханич, д-р. Микола Долинай, Степан Клочурак, о. Василь Ларь, Дмитро Німчук, Михайло Марущак, о. Дмитро Попович, Іван Климпуш, д-р. Михайло Гупаловський.

Провід відтак зложив на руки Голови Української Національної Ради присягу.

Провідник партії п. Федір Ревай щиро подякував за довір'я і висловив, що цей крок є великою історичною подією в житті української Нації Карпатської України. Почуває себе щасливим, що в цьому історичному часі дістав таке велике повірення та заявив, що всі його сили і знання присвятить тій ідеї і тій меті, для якої була створена партія Українського Національного Об'єднання. Просить всіх іменованих, що зложили присягу до рук найвищих представників нашої Держави, щоб були дуже добрими, карними старшинами — бо котра армія має добрих і карних старшин, то має добру дисципліновану армію, яка завжди мусить перемогти. Заявив далі, що в своїй праці буде руководитись справедливістю, але строго, бо керувати Державою не можна сентиментами, тільки певною рукою.

Після того президія зійшлась на нараду і рішила щоденник «Нову свободу» перетворити на орган УНО. Провідник партії пан Федір Ревай доручив редакторові Гренджі-Донському обняти редагування партійного щоденника.

Наші сили отже з'єднані, створена всенародна цілість, що поведе нашу молоду Державу і цілий наш народ до світлої Будуччини.

(Г.-Д.)

1939, січня 26

Наказ
першої Української Центральної Національної Ради
до окружних і місцевих довірників філій
Національної Ради

НАКАЗ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ДО ВСІХ ОКРУЖНИХ І МІСЦЕВИХ
ДОВІРНИКІВ ФІЛІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ!

Всі представники філій повинні негайно зорганізувати місцеві організації Українського Національного Об'єднання, після програми УНО, яку зокрема пересилаємо окружним проводам філій Національних Рад.

Підготовча праця до виборів має розпочатися негайно. Не сміє бути села, де не було б місцевої організації УНО. За інформаціями звертатися до секретаріату УНО, Хуст, Коменського, чис.9

Президія Першої Української
Центральної Національної Ради
в Хусті

Нова свобода. — 1939. — 26 січня

1939, січня 26

**Прощальне слово
відповідального редактора газети «Нова свобода» Федора Ревая,
обраного головою УНО**

НА ПРОЩАННЯ

На вищий наказ зайняв я функцію, в якій треба буде зосередити все моє знання й зусилля, щоб її виконати так, як те вимагає інтерес нашої держави, нашого громадянства та українського народу взагалі.

«Нова Свобода», дотеперішній незалежний український щоденник, який всім нам так приросла до серця й душі, від сьогодні стається офіційним щоденним органом Українського Національного Об'єднання, її ж відповідальним редактором назначаться наш відомий поет і письменник Василь Гренджа-Донський, який рівночасно являється пресовим референтом Президії Українського Національного Об'єднання. Його не треба Вам представляти, бо він уже здобув собі ім'я не тільки в нас, але в широких колах українського народу взагалі. Я переконаний, що своє завдання виконає на 100%-ів, тому і був повірений так важною функцією.

Виходячи з складу редакції «Нової Свободи», як відповідальний редактор, вважаю своїм моральним обов'язком зложити найщирішу подяку членам редакції, з якими я досі співпрацював у найтяжчих часах нашої новітньої історії. Рівночасно складаю подяку всім тим дописувачам, які склали дописи до «Нової Свободи» і цим спричинилися до її поширення та популярності.

Всім тим, що досі працювали й працюють у «Новій Свободі», бажаю витривалості до дальшої праці, але й вимагаю, щоб свою функцію виконували так, як то вимагає інтерес українського громадянства й інтерес нашої милої держави, Карпатської України.

Відходжу зі складу редакції лишень, яко відповідальний редактор, але буду змагатися далі в ній співпрацювати після моїх скромних сил.

Федір Ревай

1939, січня 30

**Лист команданта Карпатської Січі до міністра внутрішніх справ
Карпатської України про спільну працю обох відомств у справі
призначення кандидатів до жандармерії і фінансової сторожі**

**ДО МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ**

Команда Організації Народної Оборони «Карпатська Січ»

Адреса: Хуст, вул.Румунська, 1
Адр. телегр.: Карпатська Січ Хуст
Телефон ч.147.
Ч.п. 74/39

Хуст, дня 30. січня 1939

Команда ОНО «Карпатська Січ» в Хусті пропонує Хвальному Міністерству свою співпрацю в справі стягнення опінії на прохання о прийяття до жандармерії і фінансової сторожі.

Співпраця має виглядати так: Міністерство Внутрішніх Справ повідомляє Команду ОНО «Карпатська Січ» про прохання, які вплинули з поданням генералій петентів. Команда просліджує моральну сторінку петента своїм апаратом і про вислід доходження повідомляє Міністерство. На основі поданих опіній Міністерство буде могли рішити позитивно чи негативно прохання петента.

Наведений спосіб поступовання є нині одинокий, який дозволяє засягнути про петента правдиві і несфальшовані інформації. При припинянню кандидатів до жандармерії і фінансової сторожі йде в першу чергу про їх відношення до уряду. На об'єктивність зі сторони існуючих органів безпеки саме у тому відношенню не приходиться рахувати.

Сподіваємось, що наша пропозиція буде прихильно полагоджена.

Слава Україні!

Командант: підпис Климпуш **Гол. секретар:** Іван Роґач підпис

1944, грудня 13

Протокол допиту Головного команданта
організації Карпатська Січ Дмитра Климпуша,
затриманого в с.Підгоряни (тепер Мукачево) 8 грудня 1944 р.
офіцером відділу контррозвідки «Смерш»

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Действ. армия

13 декабря 1944 года

Я, ст. следователь окр. «Смерш» 18 армии капитан Передереев, допросил в качестве задержанного Климпуша Дмитрия Ивановича, 1897 года рождения, уроженца и жителя села Ясиня Раховского округа (Закарпатская Украина), из крестьян-середняков, торговец-промышленник, бывший член партии «социал-демократов», существовавшей в Чехословакии, по национальности украинец, гр-н Чехословакии, со слов не судим, женат.

Вопрос: Какими языками вы владеете и на каком из них желаете давать показания?

Ответ: Я хорошо владею украинским языком. Понимаю разговорную русскую речь и слабо владею чехословацким и мадьярским языками. Показания желаю давать на украинском языке.

Вопрос: Ваши показания будут фиксироваться на русском языке, не имеете ли вы возражений к этому?

Ответ: Возражений у меня не имеется, однако я прошу, чтобы протокол был переведен на украинский язык.

Вопрос: При каких обстоятельствах вы были назначены на должность главного коменданта «сичевиков»?

Ответ: Примерно в октябре 1938 года, чехословацким правительством Закарпатской Украины была предоставлена так называемая автономия. На должность премьер-министра Закарпатской Украины был назначен некий Бродий Андрей, который до этого являлся руководителем так называемого «русского автономного земледельческого союза». Этот союз и его идеолог Бродий внешне якобы добивался автономии Закарпатской Украины, но как выяснилось в последствии Бродий проводил провенгерскую политику и добивался присоединения Закарпатской Украины к Венгрии.

Когда чехи об этом узнали, то Бродий был снят с должности премьер-министра и на его место был поставлен руководитель «христианской народной партии» или как ее еще называли «клерикаль» Волошин Александр.

В ноябре 1938 года венгерской армией была оккупирована часть Закарпатской Украины, в том числа города Ужгород и Мукачево. В связи с этим чехословацкие правительственные учреждения, а также и учреждения Волошина переехали в город Хуст.

В том же ноябре 1938 года ко мне в село Ясиня по телефону позвонил Волошин и предложил явиться к нему в Хуст. Должен заявить, что с Волошиным я был знаком на протяжении около 20 лет.

По прибытию к Волошину, он кратко изложил мне сложившуюся обстановку, в частности, что в связи с оккупацией венграми части Закарпатской Украины, венгры еще не на оккупированную ее часть засылают шпионов, диверсантов и вообще лиц старающихся подрвать мощь автономного закарпатского государства и что чехословацкая жандармерия не в состоянии справиться в борьбе с ними и требуется оказать помощь украинскими силами. В данном случае мне было предложено стать главнокомандующим «Карпатской сичи», в которой к тому времени насчитывалось около 1000 человек. Я, попытался отказаться, но после убедительной просьбы Волошина согласился.

В мою задачу на первых порах входило расширить «Сич» за счет создания таких организаций в населенных пунктах и силами «сичевиков» оказывать содействие чехословацкому правительству и его карательным органам в борьбе с мадьярскими шпионами, а также вообще поддержание порядка в населенных пунктах всей Закарпатской Украины.

Кроме меня, в таком же чине как и я было 4 человека, т.е. три

1. Роман Иван — командант «Сичи» по организационной и хозяйственной линии, он же являлся моим заместителем.
2. Росоха Степан — руководил рефератом культуры «Сичи».
3. Рогач Иван — начальник секретариата «Сичи» и личный секретарь Волошина.

Где находятся эти лица в настоящее время, для меня не известно. Насколько мне известно, в 1939 году все они выехали в Румынию.

Таким образом в должности главного команданта «Сичи» я проработал до оккупации мадьярами всей территории Закарпатской Украины. Затем в связи с проводимыми мадьярами репрессиями в отношении «сичевиков» я пытался бежать в Румынию, но мне не удалось, поэтому я скрывался по месту жительства в селе Ясиня.

Вопрос: Расскажите все, что вам известно о построении государственного «волошинского» аппарата?

Ответ: В государственном аппарате Волошина было три министерства, а именно:

1. Министерство внутренних дел, возглавлял его некий Бачинский Иден* Степанович, в возрасте около 60 лет, житель города Ужгород, где находится в настоящее время, для меня не известно. Последний раз виделся с ним в 1939 году.

2. Министерство юстиции и земледелия, возглавлял его Ревай Юлий, отчество не знаю, около 50 лет, житель Ужгорода, где находится в настоящее время, не знаю. С 1939 года с ним не виделся.

3. Министерство связи, руководство им осуществлял Цуперяк Николай Васильевич**, 36 лет, уроженец села Ясиня, в данное время депутат Народной Рады Закарпатской Украины. Место его жительства — местечко Рахов, или село Бычков.

4. Министерство финансов, руководил им Пырхала, имени и отчества не знаю, по национальности чех, якобы ушел в СССР.

5. Министерство просвещения, министром его являлся директор Мукачевской торговой академии, фамилию не помню. Вспомнил, Штефан.

Вопрос: Расскажите о вашей деятельности после провозглашения самостоятельной Украины в Закарпатье?

Ответ: «Самостоятельная Украина» была провозглашена в то время, как мадьяры начали оккупацию всей Закарпатской Украины. Это было 14 марта 1939 года. Провозглашение произошло на заседании так называемого волошинского парламента в городе Хусте. Мадьяры этот город оккупировали 15 марта***. Правительство Волошина было ликвидировано, а сам Волошин вместе со своими министрами бежал в Румынию, а затем якобы в Югославию.

* Во время провозглашения «самостийной Украины» я находился в селе Ясиня и никакого участия в этом не принимал и, поскольку мадьяры в отношении волошинцев применяли репрессивные меры, в особенности к «сичевикам», то я скрывался дома.

В конце июля 1939 года попытался выехать нелегально в Словакию, чтобы скрыться от преследования мадьяр, но был задержан и доставлен в венгерскую военную контрразведку в город Будапешт, о чем рассказал на предыдущих допросах, со мной тогда также находился родной брат Василий.

Вопрос: Расскажите более подробно о вашей поездке в город Вену в начале 1939 года?

Ответ: Подготовка для поездки в город Вену для меня не была известна. 15 января 1939 года, возвратившись из села Ясиня, куда я ходил домой по личным надобностям, мой заместитель Роман сообщил о том, что готовится группа «сичевиков» для поездки в город Вену на экскурсию и

* Едмунд

** Цуперяк не очолював міністерство, а працював на пошті

*** Насправді, 16 березня 1939 р.

что руководство этой группы поручается Рогачу, как знающему немецкий язык. Роман также посоветовал поехать и мне. Я этому не возражал.

В тот же день группа «сичевиков» примерно в количестве 6-7 человек выехала по назначению. 16 января мы прибыли в Вену. С кем связывался там Рогач, я не знаю, но на второй день утром нам подали к гостиннице автобус и мы выехали на осмотр города, посетили музей, царский двор (Бург), фирму Мэйр, где осматривали фабрики и ряд других мест.

17 января 1939 года Рогач нам сообщил, что им из Хуста получена телеграмма, в которой предлагается немедленно возвратиться домой. В последствии мне стало известно, что причиной нашего быстрого возвращения явилось возникновение...

(У протоколі допиту відсутня 1 стор., арк. 20).

Вопрос: Изложите обстоятельства, при которых вы попали в венгерскую контрразведку в город Будапешт?

Ответ: Выше я уже говорил о том, что после прихода мадьяр, они повели репрессии в отношении волошинцев, в связи с чем я вынужден был перейти на нелегальное положение и продолжительное время скрывался у местного жителя села Ясиня Марусьяка Дмитрия. Впоследствии у меня зародилась мысль бежать на территорию Словакии. С этой целью в конце июля 1939 года я послал свою жену Климпушеву Елизавету Дмитриевну в немецкое консульство в городе Хусте, чтобы она подыскала нам человека, могущего оказать мне содействие в выезде в Словакию.

Как в последствии мне стало известно, жена познакомилась с работником немецкого консульства по фамилии Орловский, кажется по национальности чех. Последний на просьбу жены ответил, что он может меня вывезти в Словакию на своей автомашине, но необходимо немного обождать, так как автомашина находится в отлучке и тут же заявил, что о времени выезда он сообщит дополнительно.

Спустя примерно три недели, жена получила от Орловского телеграмму с ранее обусловленными знаками встречи. Жена мне сообщила, что необходимо подготовиться к отъезду. На следующий день ночью Орловский прибыл в село Ясиня на автомашине. Я захватил своего брата Василия и совместно с Орловским выехали в направлении Будапешта.

Отъехав от Ясиня на расстоянии 15 километров, в селе Квасах мы остановились ночевать у местного жителя Кабалука Алексея. Утром, когда надо было выезжать, я подошел к автомашине, то Орловского не оказалось, а вместо него в автомашине находился венгерский офицер в чине капитана, фамилию которого я в данное время на помню. Восстановлю в памяти, скажу дополнительно. До этого с этим офицером я совершенно знаком не был. Увидев его, я перепугался и хотел было возвратиться от автомашины. Но он предложил подойти к нему, затем начал интересоваться, кто мы такие и куда следуем.

Я находился вместе с братом, когда венгерскому капитану я ответил, что скрывать своих действий не намерен и рассказал о том, что являюсь главным командантом «Карпатской сичи» и, боясь ареста со стороны мадьяр, имею намерение уехать в Словакию, то капитан ответил, что бояться нечего, так как в отношении «сичевиков» венгерским правительством издана амнистия и поэтому можно возвратиться домой и жить спокойно. Однако я не согласился и просил капитана дать мне с братом возможность выехать в Словакию. Капитан не возражал этому. И здесь же порекомендовал возвратиться домой, собраться и спокойно выехать.

Вопрос: Почему ваш брат старался выехать в Словакию?

Ответ: Он просто хотел уехать вместе со мной.

Вопрос: Какое отношение имел ваш брат к волошинскому правительству?

Ответ: Мой брат Василий являлся депутатом волошинского парламента и так же боялся репрессий со стороны мадьяр. Это и явилось причиной его намерения скрыться в Словакии.

Вопрос: Не вспомнили ли вы фамилию венгерского капитана, с которым встретились в селе Квасы?

Ответ: Вспомнил. Его фамилия Невицкий.

Вопрос: Какие данные вам известны в отношении Невицкого?

Ответ: Невицкий Тибор, отчество не знаю, в возрасте около 50 лет, с его слов мне известно, что уроженец одного из населенных пунктов недалеко от Ужгорода, где его отец работал судьей при Австро-Венгрии в 1918 году. Говорил, что отец его является сыном священника, по национальности русский.

Вопрос: Вам известно, где в настоящее время находится Невицкий?

Ответ: Этого я не знаю.

Вопрос: Продолжайте показания.

Ответ: Когда Невицкий посоветовал нам возвратиться домой, мы согласились. Здесь же я обнаружил, что Невицкий имеет свою легковую автомашину. В последствии к нам подошел и Орловский. Он начал говорить, что бояться нам не приходится и можно возвратиться домой, однако я оставался сторонником выезда в Словакию.

Видя мое настоятельное мнение по данному вопросу, Невицкий заявил, что если мы желаем выехать в Словакию, то необходимо вместе с ним поехать в Будапешт и получить при его содействии официальное разрешение, чтобы в Словакии нас не считали как эмигрантов и чтобы впоследствии если у нас появится желание возвратиться обратно, чтобы в этом никто не препятствовал. Из села Квасы на автомашине Невицкого Орловский выехал в Хуст. Я и мой брат совместно с Невицким на автомашине Орловского выехали в село Ясиня. По прибытию в последнее, остановились около моей гостинницы, и зайдя в нее выпили, закусили и спустя примерно два часа выехали в Будапешт.

В Будапеште мы оказались вечером, поэтому вместе с братом Василием остановились ночевать в готеле «Немzeti-салодо», а Невицкий куда-то уехал, заявив, что утром возвратится к нам. На следующий день утром в сопровождении Невицкого мы прибыли в помещение полевого суда генерального штаба венгерской армии, где были представлены одному венгерскому офицеру в чине капитана по фамилии Сентпийтери.

Вопрос: На предыдущем допросе вы показали, что в Будапеште явились в венгерскую военную разведку «Годи-локтоня», почему сейчас об этом не говорите?

Ответ: Я утвердительно заявить не могу, но полагаю, что это являлся венгерский разведорган.

Вопрос: На основании каких данных вы считаете, что это был венгерский разведорган?

Ответ: Когда я возвратился обратно в Ясиня, то встретился с чешским майором по фамилии Свительский, и, рассказав последнему о моем пребывании в указанном выше органе, Свительский заявил, что это является венгерская разведка и что он, Свительский, был арестован этим органом и находился там под стражей, как чехословацкий офицер.

Вопрос: Вам хорошо известно, что из себя представляет орган, в который вы были доставлены Невицким. Почему не желаете откровенно об этом заявить?

Ответ: То, что мне было известно в отношении этого органа, я рассказал и больше дополнить ничего не имею.

Вопрос: Расскажите о сути происходившего разговора между вами и капитаном Сентпийтери?

Ответ: Как я понял, в начале нашей беседы, то Невицкий информировал Сентпийтери в отношении меня и моего брата Василия. Ибо, когда мы только зашли, то Сентпийтери, представившись нам, сразу обратился с вопросом, по какой причине мы намерены выехать в Словакию. Я ответил так же, как ответил Невицкому, что боялся преследований со стороны мадьяр. Он заявил, что бояться не приходится, ибо правительство волашинцев амнистировано. Но поскольку мы настаивали на выезде в Словакию, то Сентпийтери с нами согласился и предложил свои услуги в выдаче нам паспортов на право выезда в Словакию, одновременно заявил, что если у нас появится желание возвратиться домой, то чтобы мы зашли к нему по возвращению из Словакии.

Спустя несколько часов от Невицкого, очевидно по поручению Сентпийтери, получили с братом паспорта и через город Вену выехали в село Песчаны (Словакия) на лечение. Пробыв там на протяжении 5 недель, решили возвратиться домой. По прибытию в город Будапешт явились к Сентпийтери, представились и в последствии выехали домой. Должен

заявить, что этот капитан дал нам провожатого подофицера, вернее младшего лейтенанта, в сопровождении которого ми прибыли домой.

Вопрос: Выше вы показали, что намерены были остаться на жительстве в Словакии, почему через непродолжительное время опять возвратились домой в село Ясиня?

Ответ: Я не намерен был находиться продолжительное время в эмиграции, поэтому возвратился домой.

Вопрос: Из ваших показаний явствует, что мадьяры преследовали «сичевиков», чем же объяснить такое положение, что вам, как главному команданту «сичевиков» вместо преследований венгерская разведка оказывала услуги в выдаче паспортов и прочее?

Ответ: В то время венгерским правительством в отношении «сичевиков» была издана амнистия.

Вопрос: Так почему же вы после амнистии решили бежать в Словакию?

Ответ: Несмотря на амнистию, я все же боялся, что отдельные лица мадьярской власти, вопреки законам могут бесчинствовать и меня уничтожить.

Вопрос: Почему через 5 пять недель опять возвратились домой, разве в этом случае не боялись «бесчинств»?

Ответ: К этому времени положение стало несколько спокойнее, поэтому я решил возвратиться домой.

Вопрос: Все же расскажите правдиво, почему венгерская разведка оказывала вам вышеуказанные услуги?

Ответ: Капитан Сентпийтери говорил, что это делается с той целью, чтобы украинцы поняли, что мадьяры хорошо относятся к украинскому народу и чтобы украинцы не считали мадьяр своими врагами.

Протокол мне прочитан в переводе на украинский язык,
с моих слов записан верно, в чем и расписываюсь.

Подпись /Климуш/

Допросил ст. следователь окр. «Смерш»
18 армии капитан

Подпись /Передереев/

1945, січня 19

**Вирок військового трибуналу 4-го Українського фронту
про засудження до вищої міри покарання — розстрілу
П.П.Янута, уродженця с.Великі Лучки Мукачівського району
за участь в діяльності організації ОУН**

**ПРИГОВОР № 0033
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК**

Военный трибунал 4 Украинского фронта 19 января 1945 года в закрытом судебном заседании в составе: председательствующего майора юстиции Миляева, членов: гв. майора юстиции Кривицкого, ст. лейтенанта Трофимова, при секретаре капитане юстиции Калачеве рассмотрел дело по обвинению Янута Петра Петровича, 1912 года рождения, уроженца села Великие Лучки Мукачевского округа, жителя села Голубинное Свалявского округа, украинца, служащего, со средним образованием, состоявшего в контрреволюционной организации украинских националистов ОУН с июня 1938 года, женатого, в преступлениях, предусмотренных ст.ст.58-6 ч.1, 58-2 и 58-11 УК РСФСР.

Предварительным и судебным следствием установил:

Янута, с 1933 года примыкал к украинскому националистическому движению в Закарпатской Украине, а в июне 1938 года официально вступил в контрреволюционную организацию украинских националистов ОУН.

В том же 1938 году Янута обучался в специальной школе в гор. Вена по подготовке руководителей ОУН. После окончания школы Янута в 1938 и 1939 годах принимал активное участие в деятельности ОУновцев, ставивших своей целью при содействии вооруженных сил фашистской Германии произвести отторжение Советской Украины от СССР и создания буржуазного националистического украинского государства.

Проживая в пограничном селе в 1939 году, Янута содействовал двум участникам ОУН — сечевикам, нелегально перейти границу из Венгрии в СССР.

1945, січня 20

**Лист голови військового трибуналу 4-го Українського фронту
до начальника управління контррозвідки «Смерш»
про негайне виконання вироку стосовно засудженого П.П.Януги**

Совершенно секретно. Экз. №3

Начальнику управления контрразведки
«Смерш» 4 Украинского фронта
Генерал-лейтенанту тов. Ковальчук

Копия: Военному Прокурору 4 Украинского
фронта полковнику юстиции
тов. Израильян

Приговор Военного трибунала 4-го Украинского фронта от 19 января 1945 года в отношении осужденного по ст.ст.58-6 ч.1, 58-2 и 58-11 УК РСФСР к ВМН — расстрелу — Янугу Петра Петровича, 1912 года рождения, уроженца села Великие Лучки Мукачевского округа, жителя села Голубинное Свалявского округа, украинца, служащего, со средним образованием, состоявшего в контрреволюционной организации украинских националистов ОУН с июня 1938 года, женатого, — утвержден Военным Советом 4-го Украинского фронта 19 января 1945 года.

Прошу Вашего распоряжения о немедленном приведении в исполнение приговора в отношении осужденного Януги Петра Петровича и дату исполнения сообщить в Военный Трибунал 4-го Украинского фронта.

Осужденный Януга П.П. содержится под стражей в полевой тюрьме УКР «Смерш» 4-го Украинского фронта.

Приложение: Копия приговора, — только для УКР «Смерш» 4 УФ.

**Председатель Военного Трибунала
4 Украинского фронта
генерал-майор юстиции**

/А.Мясников/

1945, червня 23

**Вирок спеціального суду Закарпатської України в Ужгороді
про засудження на п'ять років ув'язнення І.М.Цмура,
уродженця м.Перечин за діяльність як заступника команданта місцевої
організації Карпатська Січ**

**ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ НАРОДА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ**

1945 года 23 июня в Ужгороде Специальный суд Закарпатской Украины в составе председательствующего Русина В.П. и членов Нянешука Василия и Калинова Михаила, при секретаре Токаре Георгии рассмотрел дело по обвинению Цмура Ивана Николаевича, 1904 г. рождения, уроженца и жителя г.Перечин, по национальности — украинец, образование — низшее, занятие — земледелец, женат — имеет жену и 3 детей, в том, что в период существования «волошиновой самостийной Украины» тесно связался с укр[аинскими] националистами, являлся заместителем коменданта «Сичи» в Перечине, проводил агитацию против Сов[етского] Союза, и коммунистов, организовал «Сич» в Перечине, принуждал население вступать в «Сич», организовал «укр. националистическую армию». Связался с «Кемельгарито», поддерживал связь с бандеровцами и снабжал их продуктами.

Выслушав обвиняемого, свидетелей по материалам дела Спец[иальный] суд З[акарпатской] У[краины] установил, что Цмур Иван Николаевич:

1) В период Волошиновой «самостийной Украины» в 1938-1939 гг. в Перечине содействовал в создании военно-фашистской организации «украинской Сичи», где являлся заместителем коменданта по военной части и обучал строевое дело.

2) Будучи зам. коменданта «Сичи» строго проводил проверку документов подозрительных лиц и подвергал избиванию людей.

3) Проводил агитацию против Советского Союза и компартии, называя компартию еврейской партией, а Советский Союз глиняным горшком, в «який копнути, то зразу розіб'ється».

4) Под разными угрозами принуждал людей вступать в «Сич» и «украинскую националистическую армию», а перед развалом Волошиновой самостоятельной Украины — бежал в Германию.

5) Возвратившись с Германии в конце 1939 г., продолжал дальше выс-

казывать против Сов[етского] Союза, восхваляя при этом Германию и «ее вождя Гитлера». Ту же пропаганду продолжал и по нападении Германии на Советский Союз.

6) В 1943 году в Перечине навязал связь с мадьярской контрразведкой «Кемельгарито».

7) В 1944 году в Перечине навязал связь с украинскими националистами, находящимися в то время в немецкой армии, и которые через некоторое время ушли в лес. Находясь в лесу, пользовались материальной поддержкой Цмура, он им посылал продукты питания.

8) Чтобы искупить свои грехи, в сентябре месяце он навязал связь с советскими партизанами.

Виновность Цмура Ивана Николаевича доказана полностью материалами дела, свидетелями и его частичным признанием.

А поэтому, на основе изложенного, ссылаясь на декрет Народной Рады Закарпатской Украины от 18. декабря 1944 года, № 22, Специальный суд Закарпатской Украины приговорил:

Цмура Ивана Николаевича признать виновным по статье №6 (в, г, е), беря во внимание его связь с советскими партизанами, подвергнуть лишению свободы сроком на 5 (пять) лет.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председательствующий

подпись

Русин

Члены:

подпись

Нямешук

подпись

Калинов

Круглая печать

ДАЗО, ф.2558, оп.1, спр.2957, арк.95

1945, 24 серпня

**Протокол допиту обвинуваченого В.Д.Романчука
з с.Ясіня Рахівського району
в діяльності Карпатської Січі у 1938-1939 роках**

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Романчука Василия Дмитриевича от 24 августа 1945 г.

г. Киев

Допрос начат в 12 час. 00 мин.

Вопрос: На предыдущих допросах вы скрыли от следствия о своем участии в т.н. «Карпатской сичи». Расскажите правдиво об этом.

Ответ: С октября 1938 года до января 1939 г. я действительно был офицером «Карпатской сичи», занимал должность инструктора «Сичи» в Ясени.

Вопрос: Когда и кем была создана «Карпатская сич», какие задачи она имела?

Ответ: «Карпатская сич» была создана в октябре 1938 года по распоряжению военного министра чехословацкого правительства генерала Сиrowsкого.* «Сич» представляла из себя народную вооруженную силу, и задачу которой входила оборона территории Карпатской Украины от нашествия венгров.

Вопрос: Как организационно была построена «Карпатская сич», какие внутренние порядки в ней были?

Ответ: Во главе «Карпатской сичи» стоял главный командант Климуш Дмитрий. При нем была главная канцелярия, которая являлась своеобразным главным штабом «Сичи». Начальником канцелярии был подпоручик Чорный. Главный командант и его канцелярия дислоцировались в гор. Хусте. Вся «Сич» делилась на коши, которые дислоцировались в разных районах Закарпатья. Во главе их стояли кошевые. Я хорошо знаю Ясинский кош, во главе которого в начале организации «Сичи» стоял Климуш, выполнявший одновременно обязанности главного команданта «Сичи». Низшим ступенем после кошов были т.н. курени, которые в свою очередь делились на «відділи». Никакого устава «Сич» не имела. Все сичевики жили по домам, но один раз в неделю собирались по «видділам» для прохождения боевой подготовки. Я лично руководил боевой подготовкой «Сичи» в Ясинях с октября 1938 по январь 1939 г.

* Генерал Ян Сиrowи

Вопрос: С каких элементов складывалась боевая подготовка «Сичи»?

Ответ: Я вел только строевую подготовку «Сичи». Ни каких других видов боевой подготовки «Сичи» в Ясинях во время моей работы там не было.

Вопрос: Почему вы скрываете о политической работе «Сичи»?

Ответ: Никакой политической работы в «Сичи» не велось.

Вопрос: Это неправда. В «Сичи» велась широкая антисоветская пропаганда с целью воспитания сичевиков в духе вражды к Советскому Союзу. Рассказывайте об этом.

Ответ: Об антисоветской пропаганде и воспитании в «Сичи» мне ничего неизвестно.

Вопрос: Какая политическая организация руководила деятельностью «Карпатской сичи»?

Ответ: Деятельностью «Сичи» руководила волошинская христианская партия и украинское национальное объединение.

Вопрос: Какое имела отношение к «Сичи» организация украинских националистов?

Ответ: Мне ничего неизвестно о существовании этой организации в Закарпатье.

Вопрос: Когда было создано УНО в Закарпатье?

Ответ: УНО было создано примерно в сентябре 1938 года.

Вопрос: Какое имела вооружение «Карпатская сич»?

Ответ: Когда я руководил строевой подготовкой «Сичи» в Ясинях, никакого вооружения сичевики не имели. Позже, уже когда я работал в полиции, сичевики были вооружены чехословацкими винтовками.

Вопрос: Каким образом приобретала вооружение «Сич»?

Ответ: Все вооружение для «Сичи» предоставила чехословацкая жандармерия.

Вопрос: Расскажите об участии «Сичи» в боях.

Ответ: «Карпатская Сич» вела незначительные бои против венгерской армии, оккупировавшей территорию Закарпатской Украины. Эти бои не носили еще организованного порядка. «Сич» была незначительной силой и ее очень быстро опрокинули венгры.

Вопрос: При каких обстоятельствах вы поступили на службу в «Карпатскую сич»?

Ответ: Я, как офицер чехословацкой армии, получил приказ Климпуща, которым последний обязывал меня занять должность инструктора «Сичи» в Ясинях. Во исполнение этого приказа я приступил к службе в «Сичи».

Вопрос: Кто такой Климпущ и что вам известно о его антисоветской деятельности?

Ответ: Климпущ Дмитрий, примерно 45-ти лет, уроженец и житель села

Ясиня, имеет 7-ми летнее образование, до нынешней войны был владельцем лесопильного завода в Ясинях. Являлся главным командантом «Сичи» до конца ее существования. Где он находится в настоящее время, мне не известно. О его антисоветской деятельности я ничего не знаю. Также не знаю к каким политическим партиям или организациям он принадлежал.

Вопрос: Назовите всех известных вам офицеров и активных участников «Карпатской сичи».

Ответ: 1. Как я показал ранее, начальником главной канцелярии был Чорный, примерно 30-ти лет, среднего роста, брюнет, быстрый в движениях. Никакие другие данные о нем мне не известны.

2. Росоха Степан, 30-ти лет, уроженец села Драгово Хустского округа. Выполнял обязанности какого-то референта главной канцелярии «Сичи». Одновременно работал в министерстве школ. Последнее время проживал в Праге, имел там своё украинское издательство.

3. Рогач, около 30-ти лет, работал личным секретарем премьер-министра Волошина, а также был каким-то референтом главной канцелярии «Сичи». Уже будучи в Праге я слышал, что он убит немцами, больше о нем мне ничего не известно.

4. Штефуца Михаил, около 30-ти лет, уроженец и житель гор. Рахово, по специальности учитель. Являлся инструктором «Сичи» в Рахове. Где он находится в настоящее время, не известно.

Вопрос: Расскажите о деятельности «Сичи» после освобождения Закарпатской Украины Красной Армией.

Ответ: Как я показывал ранее, «Сич» была разгромлена венграми. Почти все ее участники убежали на территорию Галиции. После воссоединения ее с Советской Украиной. Возобновляла ли после этого свою деятельность «Сич», мне не известно, так как я проживал в Праге и никакой связи с участниками «Сичи» не имел. Знаю, что многие сичевики позже служили в Красной Армии и в Чехословацком корпусе, сформированном на территории СССР.

Допрос прерван в 16 час.

Протокол записан с моих слов верно, мною лично прочитан,
в чем и расписываюсь.

Допросил:

Зам. нач. отд. след. части НКГБ УССР

капитан /Клименко/
подпись

Верно:

Зам. нач. отд. след. отдела УМГБ по 30 ст.

лейтенант /Зудов/
подпись

ДАЗО, ф.2558. оп.1, спр.5386, арк.125-127

1945, жовтня 29-30

**Вирок спецсуду Закарпатської України
групі учасників крайової організації ОУН,
яка діяла в першій половині 1945 р.**

**ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ НАРОДА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ**

1945 г. октября 29-30 дня Специальный суд З[акарпатской] У[краины] г. Ужгород в составе председательствующего Русина, членов Шолома и Калинова при секретаре Решетаре и Токаре, без участия сторон, рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению:

1. Габо[в]ды Михайла Дмитриевича, 1918 г. рождения, уроженца г.Блак-Лик (Америка), жителя с. Великие Лучки Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.

2. Заяца Михаила Михайловича, 1923 г. рождения, уроженца и жителя с.Дубрыничи Перечинского округа, из крестьян-середняков, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.

3. Петричка Михаила Петровича, 1924 г. рождения, уроженца и жителя с.Чинадиево Свалявского округа, из крестьян-середняков, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, не судимого.

4. Корень Ивана Юрьевича, 1919 г. рождения, уроженца Вишнее Немецкое Собранецкого округа (Словакия), жителя Луг Великоберезнянского округа, из крестьян-середняков, словака, грамотного, женатого, члена ОУН, несудимого.

5. Богдан Магдалину Николаевну, 1924 г. рождения, уроженку и жительницу г.Хуст, из рабочих, грамотную, незамужнюю, члена ОУН, не судимую.

6. Качуровскую Анну Дмитриевну, 1922 г. рождения, уроженку и жительницу с.Старое Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, служащую, украинку, не замужнюю, члена ОУН, не судимую.

7. Качуровского Ивана Дмитриевича, 1927 г. рождения, уроженца и жителя с.Старое Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, холостого, члена ОУН, несудимого.

8. Качуровского Дмитрия Григорьевича, 1890 г. рождения, уроженца с.Старое Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, грамотного, женатого, не судимого.

9. Балаж Ивана Михайловича, 1913 г. рождения, уроженца и жителя с.Новое Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, холостого, члена ОУН, не судимого.

10. Уксту Василия Васильевича, 1912 г. рождения, уроженца и жителя с.Росвигово Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, женатого, члена ОУН, не судимого.

11. Ильяшко Стефана Ивановича, 1908 г. рождения, уроженца с.Вонигово Тячевского округа, из крестьян-середняков, служащего, с высшим образованием, украинца, женатого, члена ОУН, не судимого.

Всех в том, что являлись участниками бандеровских банд ОУН.

УСТАНОВИЛ:

Габовда и Качуровская с 1940 г. состояли членами объединения украинских националистов ОУН. Заяц, Петричко, Ильяшко состояли также членами ОУН с 1942 года и активно поддерживали, а также принимали участие в работе этой организации.

С приходом частей Красной Армии в октябре м-це 1944 года, указанные подсудимые стали на путь возрождения на территории Закарпатской Украины оуновской организации и активизации в ее работе. Подсудимый Габовда, являясь референтом связи краевого провода Закарпатской Украины, имея тесную связь в работе с руководителем краевого провода Бандусяком, вначале 1945 года получил от последнего указание привлечь к работе старых членов организации ОУН, в частности: подсудимых Качуровскую, Заяца, Петричка, Балажа, Ильяшка. Кроме того, вовлекал в указанную организацию новых членов, на что дали свое согласие работать в указанной организации подсудимые по делу Качуровский Иван, Качуровский Дмитрий, Корень Иван, Укста Василий, Богдан Магдалина.

Все подсудимые по делу ставили своей задачей вести вооруженную борьбу с Красной Армией и органами народной власти Закарпатской Украины. Роль участия в ОУН по отношению каждого подсудимого выражалась в следующем:

Габовда являлся референтом связи краевого провода З[акарпатской] У[краины] и ОУН. Также поддерживал связь для организованной борьбы с Красной Армией с бандеровскими бандами, находящимися в Станиславской области, куда он делал личное посещение. Вел организационную работу по привлечению к работе старых членов ОУН, а также вовлечению новых членов, собирал боевое оружие для членов организации.

Качуровская являлась активным членом указанной организации, имела тесную связь по работе с руководителем указанной организации З[акарпатской] У[краины] Бандусяком, распространяла антинародную националистическую литературу, скрывала имущество организации ОУН, занималась сбором боевого оружия для членов организации. Кроме того, вела разведывательную работу в Мукачевском округе о численности войск Красной Армии и боевой технике.

Заяц, Петричко, Балаж, будучи активными членами организации, были краевым проводом выдвинуты на связных и станичными. С этой целью в апреле м-це 1945 года принимали участие на совещании краевого провода ОУН, где обсуждались планы борьбы с Красной Армией и народной властью на территории Закарпатской Украины. Кроме того, каждый из них имел конспиративно-явочную квартиру, где передерживали связных краевого и центрального проводов ОУН, занимались разведывательной работой, собирали сведения для краевого провода ОУН.

Ильяшко, Качуровский Иван, Качуровский Дмитрий, будучи вовлечены к работе ОУН, содержали конспиративные квартиры для краевого и центрального провода ОУН, выполняли роль связных, снабжали продуктами питания. Кроме того, Качуровский Иван собирал боевое оружие и снабжал таковым членов организации. Богдан, являясь активным членом организации, имела тесную связь в работе ОУН, выполняла роль связной при краевом проводе ОУН, распространяла антинародную националистическую литературу, содержала конспиративно-явочную квартиру для руководителей краевого и центрального проводов ОУН. Корень и Укста с 1942 года имели тесную связь с немецкими агентами «гестапо». В начале 1946 года были вовлечены для работы в ОУН, содержали конспиративные квартиры для явки членов ОУН и снабжали их продуктами, тем самым все подсудимые изменили Родине.

Виновность подсудимых доказана полностью материалами дела, а также и их личным признанием.

Руководствуясь декретом Народной Рады З[акарпатской] У[краины] от 18. декабря 1944 г. (22, § 6 (в, е, и, к)

ПРИГОВОРИЛ:

Габовду Михаила Дмитриевича, Качуровскую Анну Дмитриевну, Заяца Михаила Михайловича, Петричка Михаила Петровича, Балажа Ивана Михайловича — всех пятерых подвергнуть к высшей мере уголовного наказания — расстрелять, конфисковав лично принадлежащее им имущество.

Качуровского Ивана Дмитриевича, Качуровского Дмитрия Григорьевича

евича, Богдан Магдалину Николаевну подвергнуть к лишению свободы сроком на двадцать лет каждого, с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Ильяшка Стефана Ивановича, Уксту Василия Васильевича и Корень Ивана Юрьевича подвергнуть к лишению свободы сроком на пятнадцать лет каждого с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого, с конфискацией лично принадлежащего им имущества. Начало срока отбытия меры наказания исчислять:

Корень — с 16 августа 1945 г., Ильяшко — с 29.5.1945 г., Богдан — с 21.7.1945 г., Качуровский Иван и Качуровский Дмитрий — с 8 августа 1945 г., Укста — с 23.6.1945 г.

Меры пресечения всем осужденным — содержание под стражей.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председательствующий

Русин с.р.

Члены:

Шолом с.р.

Калинов с.р.

С подлинным верно

Председатель спец. суда З[акарпатской] У[краины]

Ужгород, дня 30-го октября 1945 года

ДАЗО, ф.2558, оп.1, спр.2380, арк.267-270

1946, січня 14

**Вирок спецсуду Закарпатської України учасникам
крайової організації ОУН Тячівського району,
яка діяла в першій половині 1945 р.**

**ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ НАРОДА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ**

1946 г., января 14 дня Специальный суд Закарпатской Украины г.Ужгород в составе: председательствующего Шолома, членов: Пупчака и Пляхтяка, при секретаре Токаре без участия сторон.

Рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению:

1. Ороса Михаила Андреевича, 1920 г. рождения, уроженца с.Буштино Тячевского округа, из рабочих, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, б/п, несудимого.

2. Немеша Ивана Михайловича, 1919 г. рождения, уроженца с.Вонигово Тячевского округа, из крестьян, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, б/п, несудимого.

3. Визичканича Петра Васильевича, 1917 г. рождения, уроженца с.Колодное Тячевского округа, из крестьян, служащего, украинца, грамотного, женатого, б/п, несудимого.

4. Форкоша Василия Степановича, 1929 г. рождения, уроженца с.Буштино Тячевского округа, из крестьян, рабочего, украинца, грамотного, холостого, б/п, несудимого.

5. Пап Юлию Михайловну, 1925 г. рождения, уроженку с.Буштино Тячевского округа, из крестьян, служащую, украинку, грамотную, не замужнюю, б/п, несудимую.

6. Криванича Николая Федоровича, 1916 г. рождения, уроженца с.Торунь Воловского округа, из крестьян, украинца, грамотного, холостого, б/п, несудимого.

7. Габорца Ивана Ивановича, 1919 г. рождения, уроженца с.Вонигово Тячевского округа, из крестьян, служащего, украинца, холостого, грамотного, б/п, несудимого.

8. Ороса Ивана Степановича, 1928 г. рождения, уроженца с.Буштино

Тячевского округа, из крестьян, украинца, грамотного, холостого, беспартийного, несудимого.

Всех восьмерых в том, что занимались националистической деятельностью ОУН

УСТАНОВИЛ:

Орос Михаил с 1939 г., будучи еще учащимся, вступил членом объединения украинских националистов, в котором состоял до его ареста, т.е. до октября м-ца 1945. Подсудимый Немеш состоял также членом указанной организации с 1941 г. по день его ареста, т.е. до 9/X.1945 г.

Подсудимые Орос и Немеш через два месяца после прихода частей Красной Армии на территорию Закарпатской Украины, связавшись с краевым проводником бандеровских банд УПА Бандусяком Дмитрием, по инициативе Бандусяка и Ороса создали на территории Закарпатской Украины краевую организацию украинских националистов, задачей которой стояла борьба с Красной Армией, создание так называемой «самостийной Украины».

Подсудимый Орос в указанной организации как активный член ОУН, был руководителем отдела пропаганды, распространял среди населения националистическую литературу, а также листовки с призывом борьбы путем террора по отношению работников советских учреждений, а также командиров Красной Армии. Поддерживал связь с руководителями бандеровских [формирований], находившихся в Станиславской области, вовлекал новых членов ОУН, собирал оружие, что у него при задержании отобрано.

Кроме того, проводил организационную работу по организации вооруженных отрядов. Немеш в указанной организации являлся нач. отдела снабжения, заготавливал продукты питания, боевое оружие, имел связь с руководством банд, находившихся в Станиславской области. Как Орос, так и Немеш находились на нелегальном положении.

Визичканич в июле м-це 1945 г. был подсудимым Оросом и др. вовлечен в организацию ОУН, выполнял роль связного, хранил националистическую литературу.

Подсудимая Пап, имея преступную связь с подсудимым Оросом и другими националистами, выполняла роль связной, снабжала бланками оуновцев, которые она похищала, будучи служащей лесничества.

Криванич, Форкош, Орос Иван и Габорец подсудимым Оросом, Немешом были также привлечены к националистической деятельности, в частности, Криванич, Форкош и Орос Иван являлись связными у подсудимого Ороса Михаила и других оуновцев. Кроме того, Форкош снабжал оуновцев чистыми бланками удостоверений, которые он похищал, будучи

работником типографии. Габорец содержал у себя конспиративную квартиру, в которой скрывался подсудимый Немеш.

Винновность подсудимых доказана материалами дела, а также их личным признанием.

Руководствуясь декретом НРЗУ от 18/XII 1944 г. №22, §6 п.«в, и»

ПРИГОВОРИЛ:

Ороса Миханла Андреевича подвергнуть к высшей мере уголовного наказания — расстрелять, конфисковав лично принадлежащее ему имущество.

Немеша Ивана Михайловича подвергнуть к лишению свободы на двадцать лет, с конфискацией лично принадлежащего ему имущества и поражением в избирательных правах сроком на пять лет.

Визичканича Петра Васильевича и Пап Юлию Михайловну подвергнуть к лишению свободы сроком на десять лет каждого, с поражением в избирательных правах на пять лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Криванича Николая Федоровича, Форкоша Василия Степановича, Габорца Ивана Ивановича подвергнуть к лишению свободы сроком на пять лет каждого с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Ороса Ивана Степановича подвергнуть к лишению свободы сроком на два года, без поражения в правах.

Начало срока отбывания меры наказания исчислять: Немешу, Визичканичу, Пап, Форкошу с 7/X-45 г., Криваничу — с 20/VIII.-45 г., Габорцу и Оросу Ивану — с 9/X-45 г.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Подписи председателя и членов суда

Кругл. печать

ДАЗО: ф.2558, оп.1, сир.349, арк.261-265

1947, вересня 10

**Постанова на арешт письменника А.М.Патруса-Карпатського
за участь в роботі газети «Нова свобода» та в чехословацькій військовій
місії в СРСР у 1939 та 1942-1943 р.**

«УТВЕРЖДАЮ»

«АРЕСТ САНКЦИОНИРУЮ»

Зам. Министра госбезопасности
генерал-лейтенант

Зам. Генерального прокурора
Союза ССР генерал-лейтенант

/Огольцов/

/Вавилов/

« « сентября 1947 года

кр. печать

« « сентября 1947 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(на арест)

Гор.Москва, 1947 года, сентября 10 дня

Я, Начальник Отделения 2 Главного Управления МГБ СССР, подполковник Лалиашвили, рассмотрев имеющиеся в отношении Патруса А.М материалы, —

НАШЕЛ:

Патрус Андрей Михайлович, 1917 года рождения, уроженец с.Теребля Тячевского района Закарпатской области, украинец, гражданин СССР, член ВКП(б), со средним образованием, женат, по профессии журналист-писатель, проживает в г.Ужгороде, нигде не работает.

По полученным МГБ СССР данным, Патрус А.М. до сентября 1939 года проживал в Закарпатской области, где был связан с украинскими националистами и при их содействии после образования «автономной» Закарпатской Украины в составе Венгрии* получил должность редактора газеты «Нова Свобода».

Венгерские** власти, зная что Патрус является членом компартии Чехословакии, допустили его на работу редактора газеты.

* Чехословаччини

** Чехословацькі

Используя свое служебное положение, Патрус превратил газету «Нова Свобода» в профашистский националистический орган, в котором выступал лично, как автор многочисленных статей и стихов, восхваляя гитлеровский режим и призывал украинский народ к созданию самостоятельного государства под протекторатом Германии.

В сентябре 1939 года Патрус нелегально прибыл на территорию СССР, за что был арестован, но в конце декабря 1939 года за недоказанностью состава преступления из-под стражи освобожден.

В начале Отечественной войны, будучи призван в Советскую Армию, Патрус, выдавая себя за чехословацкого гражданина, добился демобилизации и вскоре был направлен в формируемую на территории СССР чехословацкую воинскую часть.

По прибытии в гор. Куйбышев в первых числах января 1942 года Патрус посетил бывш[его] начальника чехословацкой военной миссии в СССР генерала Пика, который принял его на работу в миссию.

Генерал Пика и его помощник майор Пати, являясь кадровыми агентами английской разведки на территории СССР, были связаны с бывшим сотрудником английского посольства, установленным резидентом «Интеллидженс Сервис» в СССР — Берри, по заданию которого занимались шпионской работой.

Как установлено, Патрус был принят генералом Пика на службу в военной миссии в целях использования его националистической работы среди украинцев из Закарпатской Украины, призванных в чехословацкую воинскую часть.

Работая в военной миссии в Куйбышеве, Патрус установил связь с известным украинским националистом, бывш. членом государственного совета Чехословакии в Лондоне доктором Цибере П.П., которому направлял через генерала Пика подробные донесения тенденциозного клеветнического характера о положении и настроениях закарпатских украинцев на территории СССР и лично проводил среди них националистическую работу, за что ежемесячно получал из Лондона от Цибере иностранную валюту.

Общаясь с руководителями компартии Чехословакии и видными общественными чехословацкими деятелями, лояльно настроенными к Советскому Союзу, Патрус собирал сведения о деятельности компартии Чехословакии и в частности об отношении КПЧ к вопросу будущности Чехословацкой республики к Закарпатской Украине, о чем информировал Пика и Цибере.

Перед выездом чехословацкого корпуса на фронт Патрус в сентябре 1944 года дезертировал и, прибыв в Москву, обратился в советские органы с просьбой представить ему убежище на территории СССР.

Будучи направлен в гор. Уфу, Патрус в начале 1945 г. выехал в

гор.Ужгород, где проживает до настоящего времени и занимается националистической работой.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст.146, 158 и 175 УПК РСФСР, —

ПОСТАНОВИЛ:

Патруса Андрея Михайловича арестовать и подвергнуть обыску.

Нач. отд.-ния 2 главн. упр. МГБ СССР

подполковник

подпись /Лелиашвили/

«СОГЛАСЕН»

Начальник 2 Главного управления МГБ СССР

генерал-майор

подпись /Питовранов/

ДАЗО, ф.2558, оп.1., спр.972, арк.1-3

1954, червня 25

**Лист засудженого Ю.Ю.Перевузника Президії Верховної Ради СРСР
про звільнення його з позиттєвого поселення в Воркуті
і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу**

**Президиуму Верховного Совета Союза ССР
(Комиссии для частной амнистии)**

К.Е.Ворошилову

г.Москва, Кремль

От Перевузника Юрия Юрьевича, 1900 г. рожд. в с.Среднее Ужгородского района Закарпатской обл., УССР, проживавшего и работавшего заправщиком у АТК в г.Воркута Коми АССР на положении спецпоселенца.

ХОДАТАЙСТВО О ПОМИЛОВАНИИ

Будучи уроженцем Закарпатской обл., я был подданным Чехословакии, а после соединения этой области с Украиной я остался в подданстве Чехословакии, так как мое постоянное место жительства находилось в Праге.

Решением особого совещания НКВД от 26 декабря 1945 г. мне был дан срок 8 лет ИТЛ по ст.58-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году подписал меморандум, требующий от германского правительства присоединения тогда Венгрией оккупированной Закарпатской Украины к Словакии, пользующейся в то время мнимой независимостью.

В 1939 году как Закарпатская Украина, так и Словакия являлись по праву территориями Чехословакии. Вопрос воссоединения этих территорий в 1939 г. был внутренним вопросом Чехословакии. Поэтому меня не за что было судить особому совещанию НКВД в 1945 году.

Я свой срок честно отбыл, но при освобождении 5 июня 1953 г. мне было спецкомендатурой в г.Воркута объявлено решение о том, что я должен в г.Воркута находиться на вечном поселении без права выезда оттуда. Так как моя жена и двое детей находятся в Чехословакии, то я к ним, а они ко мне не могут [приехать] и таким образом к моему несчастью прибавилась еще и вечная разлука от семьи.

Судьба Закарпатской Украины в 1945 году была счастливо решена на вечные времена. Народу Закарпатья было дано счастье, о каком он за свою тысячелетнюю историю и мечтать не мог.

Подарите и вы мне семейное счастье! Снимите с меня спецпоселение и разрешите мне выезд к своей семье в Чехословакию.

Буду Вам за это я и моя семья благодарны до конца моей уже не долгой жизни.

Воркута, 25 июня 1954 г.

Перевузник Юрий Юрьевич,
спецпоселенец
в г.Воркута Коми АССР

ДАЗО, ф.2558,оп.1, спр.5369, арк.266

ХОДАТАЙСТВО О ПОМИЛОВАНИИ

Являюсь рожденным закарпатской ода, я был подданным Чехословакии, а после соединения этой области с Украиной я остался в подданстве Чехословакии, так как мое постоянное место жительства находилось в Праге.

Решением Особого совещания НКВД от 26 декабря 1945 г. мне был дан срок в лет 10 по ст.28-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году подпав под влияние немецкой пропаганды я представлял присоединенную к территории Чехословакии Закарпатскую Украину к Словакии, как чуждого в то время всем нам миром.

В 1939 году как Закарпатская Украина я являюсь не чуждым территории Чехословакии. Вопрос воссоединения этих территорий был в 1939 г. был внутренним вопросом Чехословакии. Поэтому меня не должно было считать особому совещанию НКВД в 1945 году.

Мой срок истек отбыв, но при освобождении 2 июня 1953 г. мне было предложено выехать в г.Воркута для выполнения работ. Я выехал в г.Воркута и нахожусь на своем последнем месте жительства в г.Воркута, так как моя жена и двое детей находятся в Чехословакии, то я к ним, как к семье, не могу [приехать] в таком образом к моему постоянному месту жительства и не могу [приехать] к семье.

1954, липня 7

**Лист засудженого С.С.Ключурака Президії Верховної Ради СРСР
про звільнення його з позиттєвого поселення в Воркуті
і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу**

**Президиуму Верховного Совета Союза ССР
(Комиссии для частной амнистии)**

К.Е.Ворошилову

г.Москва, Кремль

От спецпоселенца Ключурака Степана Степановича, 1895 г.р., уроженца с.Ясиня Раховского р-на Закарпатской обл., УССР, работающего заведующим складом ОРСа В/уголь в г.Воркута, Пионерская ул. дом №ба, кв.4. Коми АССР.

**ХОДАТАЙСТВО О ПОМИЛОВАНИИ ПУТЕМ ЧАСТНОЙ
АМНИСТИИ**

Решением особого совещания НКВД от 26 декабря 1945 года я был осужден к 8-летнему ИТЛ по ст.58-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году, будучи чехословацким подданным, подписал меморандум, требующий от германского правительства, чтобы Венгрией насильственно оккупированная Закарпатская Украина была присоединена к Словакии, которую судьба спасла от оккупации.

Так как в то время как Словакия, так и Закарпатье являлись территориями Чехословакии, то этот вопрос был внутренним делом Чехословакии и особому совещанию НКВД нечего было меня за то судить. Свой срок я добросовестно отбыл, но при освобождении 18 февраля 1953 г. спецкомендатура в г.Воркута объявила мне решение о пожизненном поселении в г.Воркута без права выезда.

Таким образом на веки отлучили меня от моей семьи, которая проживает в г.Прага в Чехословакии. Я и члены моей семьи являемся чехословацкими подданными. Меня к семье не пускают и семья не может ко мне.

Прилагаю подлинник документа, заверенного Консульским Отделом Посольства Союза ССР в Чехословакии, из которого явствует, что власти

Чехословацкой республики не возражают против моему возвращению в Чехословакию.

Поэтому убедительно прошу Вас, дайте мне, дряхлому старику, то многое, что мне еще до конца моей жизни осталось, дожить в среде своей семьи. Этим вернете счастье целой семьи, которая за добро ответит добром со мной вместе. Снимите с меня ссылку и разрешите выезд в Чехословакию.

7 июля 1954 г.

Ключурак Степан Степанович

ДАЗО, ф.2558, оп.1, спр.5369, арк.269

Розділ VII

**Перелік воїнів Карпатської Січі
та активістів Карпатської України,
які брали участь у боях,
а також репресовані**

Андрейчик Іван Степанович, 1920 р.н., с.Дравці Ужгородського р-ну, студент учительської семінарії, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Андрела Дмитро Васильович, 1917 р.н., с.Березники Свалявського р-ну, проживає там же.

Андрела Михайло Васильович, 1909 р.н., с.Березники Свалявського р-ну, помер у 2001 р. Похований там же.

Андрусак Василь, Великий Бичків, брав участь у бою на Красному Полі.

Антолик Михайло Юрійович, 1911 р.н., с.Велика Копаня Виноградівського р-ну. Розстріляний 18.03.1939 р. в урочищі Підпаском. Похований у Перечині.

Балаж Іван Васильович, 1922 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну, загинув у концтаборі в Німеччині в 1945 р. Місце поховання невідоме.

Бандусяк Микола Михайлович, 1909 р.н., с.Ясіня Рахівського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Банк Іван, с.Бедевля Тячівського р-ну, десятник, закатований 16.03.1939 р. під с.Сокирниця Хустського р-ну.

Белей Василь Іванович, 1912 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, проживає там же.

Бендак Євдокія Федорівна, 1920 р.н., с.Росішка Рахівського р-ну, проживає в с.Розтоки того ж р-ну.

Бердар Юрій Васильович, 1903 р.н., с.Косівська Поляна Рахівського р-ну, помер у 1989 р. Похований там же.

Бига Микола Федорович, 1915 р.н., с.Вишка Великоберезнянського р-ну, помер у 2000 р. в с.Ясіня Рахівського р-ну.

Бігун Іван Іванович, 1922 р.н., с.Велика Копаня Виноградівського р-ну, проживає там же.

Білас Юрій Юрійович, 1923 р.н., с.Керецьки Свалявського р-ну, помер у 1997 р. Похований там же.

Біловар Іван Яношевич, с.Велика Копаня Виноградівського р-ну, учитель, четар Січі, замордований 24.03.1939 р. Похований в с.Нягово (тепер Добрянське) Тячівського р-ну.

Біляк Дмитро Степанович, 1910 р.н., с.Горінчово Хустського р-ну, проживає там же.

Біляк Петро Іванович, 1919 р.н., с.Горінчово Хустського р-ну, проживає там же.

Бісун Юрій Йосипович, 1924 р.н., м.Хуст, проживає в м.Мукачеві.

Блестів Олександр Васильович, 1916 р.н., м.Хуст, студент університету, сотенний командир, закатований в березні 1939 р., похований в с.Стеблівка Хустського р-ну.

Богаш Микола Юрійович, 1919 р.н., с.Черна Виноградівського р-ну, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Богдан Іван, десятник жандармерії, убитий 5 січня 1939 р. Місце поховання невідоме.

Богдан Юрій Іванович, 1916 р.н., проживає в с.Невицьке Ужгородського р-ну.

Божук Ганна Василівна, 1919 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Боїшко І.П., с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Бойчук Йосип Матвійович, 1906 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, вбитий 20.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Бора Михайло Юрійович, 1921 р.н., проживає в с.Велика Копаня Виноградівського р-ну.

Ботош Василь Васильович, 1921 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну, загинув у бою у 1945 р. Похований в м.Кошіце (Словаччина).

Бродій Василь, 1921 р.н., с.Брід Іршавського р-ну, розстріляний 17.03.1939 р. Похований в с.Білкі Іршавського р-ну.

Бурнацький Андрій, с.Нересниця, директор школи.

Вайда Василь Михайлович, 1921 р.н., с.Велика Копаня Виноградівського р-ну, студент гімназії, розстріляний в ніч з 22 на 23.03.1939 р. Похований у смт.Вилок Виноградівського р-ну.

Вайда Петро Юрійович, с.Кам'яниця Ужгородського р-ну, січовик.

Вайда Степан Миколайович, 1908 р.н., с.Коритняни Ужгородського р-ну, помер у 1981 р. в Словаччині.

Варга Павло, с.Шаркадь Іршавського р-ну, січовик.

Варцаба Іван Семенович, 1919 р.н., с.Широке Виноградівського р-ну, проживає там же.

Василькун Михайло Іванович, 1902 р.н., с.Веряця Виноградівського р-ну, загинув 15.03.1939 р. Похований у с.Веряця.

Вашкеба А.М., проживає в с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Ващишин Ілля Григорович, м.Хуст, торговець, закатований у березні 1939 р. Похований в м.Хусті.

Велиган Юрій Васильович, 1920 р.н., с.Льниця Іршавського р-ну, воїн Карпатської Січі, партизан. Загинув у бою в 1944 р. Похований в с.Кодляри (Сербська республіка).

Виноградський (Вайнбергер) Микола, 1918 р.н., с.Малий Березний Великоберезнянського р-ну, закатований 20.03.1939 р. у с.Тур'я-Ремети Перечинського р-ну. Місце поховання невідоме.

Візичканич Юрій, 1917 р.н., с.Тарасівка Тячівського р-ну, воїн Карпатської Січі, повішений в Хусті 3.06.1940 р. Похований в Хусті.

Владика Іван Михайлович, 1908 р.н., народився в с.Сторожниця

Ужгородського р-ну. Проживає в м.Ужгороді.

Воличко Федір Ласлович, 1911 р.н., с.Веряця Виноградівського р-ну, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Волощук Павло Миколайович, 1910 р., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, вчитель, командир Січі, убитий 16.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Волощук Юрій Михайлович, 1922 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну, помер у 1957 р. Похований там же.

Габовда Михайло Дмитрович, 1918 р.н., м.Блейк Лийк, Сполучені Штати Америки, жив у с.Великі Луцьки Мукачівського р-ну, розстріляний 8 грудня 1945 р. після суду як учасник організації ОУН.

Габорець Іван Іванович, 1919 р.н., с.Вонигово Тячівського р-ну, помер у 1990 р. Похований там же.

Гаджега Варфоломей, с.Шаркадь Іршавського р-ну, вчитель-січовик.

Галас Василь Михайлович, 1918 р.н., с.Лоза Іршавського р-ну, командир Січі, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований у с.Білки Іршавського р-ну.

Гафинець Василь, м.Мукачево, воїн Карпатської Січі, загинув у 1938 р при евакуації з міста. Похований в Мукачеві.

Гафинець Іван, 1906 р.н., с.Лазі Воловецького р-ну, розстріляний у

березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Гедзур Ю.Ю. проживає в с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Гелетич Михайло Васильович, 1921 р.н., смт.Великий Березний Великоберезнянського р-ну.

Герзанич Андрій, смт.Великий Березний Великоберезнянського р-ну, молодший офіцер, розстріляний 18.03.1939 р. на березі р.Уж. Похований в смт.Перечин.

Герзанич Михайло Михайлович, с.Дубриничі Перечинського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у березні 1939 р. біля с.Доманинці Ужгородського р-ну (тепер Ужгород). Місце поховання невідоме.

Гефнер Йосип, м.Виноградів, воїн Карпатської Січі, розстріляний 18.03.1939 р. на березі р.Уж. Похований в смт.Перечин.

Гефнер Кароль, м.Виноградів, воїн Карпатської Січі, розстріляний 18.03.1939 р. на березі р.Уж. Похований у смт.Перечин.

Гиндич Михайло, 1904 р.н., с.Новоселиця Тячівського р-ну.

Гичка Федір Васильович, 1919 р.н., м.Виноградів, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 16.03.1939 р. Похований в м.Виноградів.

Гліба Василь, смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, убитий 20.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Глодан Андрій Андрійович, 1919 р.н., смт.Великий Березний Великоберезнянського р-ну.

Глуханіч Марія Олексіївна, 1920 р.н., с.Мирча Великоберезнянського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Годван Іван Васильович, 1919 р.н., с.Ділове Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований 30.03.1939 р. в урочищі Кокирчева Чопівка. Похований у с.Кваси Рахівського р-ну.

Голота Яків, 1880 р.н., м.Браешті (Румунія), професор, керівник бойової групи студентів учительської семінарії - воїнів Карпатської Січі. Помер у 1964 р. Похований в м.Брно, Чехія.

Гондяк Василь Васильович, 1922 р.н., с.Рокосово Хустського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у 1939 р. Місце поховання невідоме.

Горощак Михайло Іванович, 1903 р.н., с.Дубрівка Ужгородського р-ну, воїн Карпатської Січі. У Кобилицькій Полянні його схопили, жорстоко побили і відправили у концтабір. Після катувань помер у 1944 р.

Гоха Василь, січовик, командир Народної Оборони в Ужгороді у 1938 р.

Гощук Григорій Миколайович, 1912 р.н., с.Луг Рахівського р-ну.

Гощук Дмитро Михайлович, 1910 р.н., с.Луг Рахівського р-ну, помер у 1990 р. Похований там же.

Гощук Іван Миколайович, 1916 р.н., с.Луг Рахівського р-ну, помер у 1997 р. Похований там же.

Граб, с.Худльово Ужгородського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою. Місце поховання невідоме.

Гренджа-Донський Василь Степанович, 1897 р.н. в смт.Міжгір'я, активіст Карпатської Січі, помер у 1974 р. Похований в Братиславі, Словаччина.

Гренджа Іван Степанович, 1919 р.н., смт.Міжгір'я, проживає в м.Виноградіві.

Грига Іван Іванович, 1879 р.н., с.Верхні Ворота Воловецького р-ну, депутат Союму Карпатської України, розстріляний 18.03.1939 р. Похований в с.Верхні Ворота.

Григорчук Михайло, 1906 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою в березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Грицак Андрій Андрійович, 1919 р.н., с.Росішка Рахівського р-ну, помер у 1949 р. Похований у с.Косівська Поляна Рахівського р-ну.

Грицак Микола Михайлович, 1922 р.н., проживає у смт.Великий Бичків Рахівського р-ну.

Гулянич Василь, 1893 р.н., с.Велика Копаня Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований у березні 1939 р. в Солотвинських копальнях. Місце поховання невідоме.

Данишак Петро Васильович, 1914 р.н., с.Костилівка Рахівського р-ну, помер у 1997 р. Похований там же.

Данко Михайло Михайлович, 1902 р.н., с.Онок Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, пропав без вісти у 1944 р.

Данчевський Володимир Павлович, 1920 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Дзянко Іван Степанович, 1919 р.н., с.Довге Іршавського р-ну, воїн Карпатської Січі, пропав без вісти в 1939 р.

Дідик Василь, с.Кострино Великоберезнянського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований 18.03.1939 р. на березі р.Уж. Похований у смт.Перечин.

Ділонг Юрій Михайлович, 1919 р.н., смт.Чинадійово Мукачівського р-ну, помер у 1998 р. Похований в Мукачеві.

Добош Олекса, с.Верхне Водяне Рахівського р-ну, січовик.

Долинч Юрій Юрійович, 1904 р.н., смт.Перечин, помер у 1979 р. Похований там же.

Драгун Іван Іванович, 1906 р., с.Новоселиця Тячівського р-ну, дата смерті невідома.

Дубович Іван Іванович, 1920 р.н., с.Веряця Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Дулас Іван Іванович, 1915 р.н., с.Нижній Студений Міжгірського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Дутчук Юрій Юрійович, 1920 р.н., с.Луг Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований у 1939 р. Місце поховання невідоме.

Євич Петро, 1915 р.н., с.Малий Березний Великоберезнянського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Желтвай Віктор, священник, м.Ужгород.

Жупан Михайло Степанович, 1913 р., с.Рокосово Хустського р-ну, проживає там же.

Зварич Ілля, смт.Богдан Рахівського р-ну, студент учительської семінарії, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Звір Дмитро Дмитрович, 1895 р.н., с.Сасово Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, у 1944 заарештований і відправлений у Мараморош-Сигет (тепер Румунія). Пропав без вісти.

Іваник Василь Іванович, 1912 р.н., смт.Перечин, помер у 1947 р., похований там же.

Іваник Василь, смт.Перечин, воїн Карпатської Січі, убитий 16.03.1939 р. Похований в м.Хуст.

Іваніга Юрій Васильович, 1919 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну, проживає там же.

Івановчик Василь, 1912 р.н., смт.Великий Березний, січовик.

Іванюк Іван Іванович, 1896 р., с.Новоселиця Тячівського р-ну, дата смерті невідома.

Івась Степан Дмитрович, 1900 р.н., с.Кошельово Хустського р-ну, 31 березня 1939 р його вбили дорогою до Хуста. Місце поховання невідоме.

Івашкович Михайло, смт.Великий Березний, командант Січі.

Івгеш Павло Юрійович, 1922 р.н., с.Заріччя Іршавського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у 1939 р. Місце поховання невідоме.

Ігнась Василь Михайлович, 1914 р.н., с.Скотарське Воловецького р-ну, проживає в с.Нижні Ворота того ж р-ну.

Ігнась Михайло Михайлович, 1916 р.н., с.Скотарське Воловецького р-ну, помер у 1986 р. Похований у с.Гукливе того ж р-ну.

Ігнатко Андрій Михайлович, 1903 р.н., с.Малий Березний Великоберезнянського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований 18.03.1939 р. на березі р.Уж. Похований у смт.Перечин.

Ігнатко І.І., с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Ільтьо Іван Іванович, 1920 р.н., с.Арданово Іршавського р-ну, проживає в м.Ужгород.

Ірлявський Іван (Рошко), 1919 р.н., с.Ірлява Ужгородського р-ну, лідер празької групи українських поетів, розстріляний німецьким гестапо 20 лютого 1942 р. в Бабиному Яру під Києвом.

Йосипчук Лука Михайлович, 1911 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, помер у 1989 р. Похований там же.

Караслай Василь, с.Заріччя Іршавського р-ну, студент, січовик.

Карпович Василь, м.Ужгород, четар Карпатської Січі.

Касинець Іван, м.Тячів, воїн Карпатської Січі, загинув у бою. Місце поховання невідоме.

Кедюлич Василь, 1908 р.н., смт.Перечин.

Кедюлич Панас, смт.Перечин, воїн Карпатської Січі, убитий угорськими вояками 10.03.1939 р. у Хусті. Похований у м.Хусті.

Кекрецьман Андрій, смт.Перечин, студент торговельної школи, закатований 18.03.1939 р. на березі р.Уж. Місце поховання невідоме.

Кенийз Іван, с.Шаркадь Іршавського р-ну, січовик.

Кенийз Михайло, с.Шаркадь Іршавського р-ну, січовик.

Керецьман Іван Юрійович, 1903 р.н., смт.Перечин, помер у 1990 р., Похований там же.

Керецьман Іван, смт.Перечин, воїн Карпатської Січі, розстріляний 18.03.1939 р. в урочищі Підпаском. Похований в смт.Перечин.

Керецьман Йосип Юрійович, 1910 р.н., смт.Перечин, помер у 1993 р. Похований там же.

Керецьман Михайло Юрійович, 1907 р.н., с.Нижне Німецьке, Словаччина, помер у 1982 р. Похований у смт.Перечин.

Кіштудинець Михайло Михайлович, 1915 р.н., с.Дравці Ужгородського р-ну, (тепер Ужгород), проживає там же.

Киштулинець Михайло Федорович, 1912 р.н., с.Кузьмино Мукачівського р-ну, помер у 1986 р.

Климпуш Василь Іванович, 1891 р.н., с.Ясіня Рахівського р-ну, помер у 1965 р. Похований там же.

Климпуш Дмитро Іванович, 1897 р.н., с.Ясіня Рахівського р-ну, помер у 1959 р. Похований там же.

Климпуш Іван Іванович, 1893 р.н., с.Ясіня Рахівського р-ну, помер у 1964 р. Похований там же.

Ключурак Степан Степанович, 1895 р.н., с.Ясіня Рахівського р-ну, помер у 1980 р. Похований в м.Прага, Чехія.

Ключко Петро, с.Довге Іршавського р-ну, лікар.

Козак Петро, 1921 р.н., с.Малий Березний Великоберезнянського р-ну, студент учительської семінарії, загинув у бою 16.03.1939 р. у с.Велика Копаня. Місце поховання невідоме.

Козичар Михайло, 1914 р.н., с.Терново Тячівського р-ну, студент учительської семінарії, загинув 16.03.1939 р. на березі р.Тиса біля смт.Королево Виноградівського р-ну. Місце поховання невідоме.

Козуб Михайло Васильович, 1920 р.н., с.Великі Ком'яти Виноградівського р-ну, проживав в м.Мукачеві.

Козуб Михайло Дмитрович, 1920 р.н., с.Гать Берегівського р-ну, помер у 1949 р. Похований там же.

Козурак Василь Степанович, 1919 р.н., м.Рахів, помер у 1997 р.

Похований у смт.Великий Бичків Рахівського р-ну.

Кольчин, смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, жандарм, убитий польськими терористами 15.11.1938 р. у с.Вучкове Міжгірського р-ну. Місце поховання невідоме.

Контратович Антон Рудольфович, 1920 р.н., народився в Словаччині, проживав в м.Ужгороді.

Коперльос Іван Миколайович, 1906 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну. Помер у 1996 р., похований в м.Рахові.

Коперльос Іван Юрійович, 1902 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі. Загинув у бою 15.03.1939 р., похований на Красному Полі.

Копча Іван, с.Великі Ком'яти Виноградівського р-ну, студент учительської семінарії, убитий на Красному Полі 16.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Корж Микола, 1913 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, повішений 18.03.1940 р. Похований у м.Хусті.

Корпош Іван Васильович, 1923 р.н., с.Лоза Іршавського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований у братській могилі під м.Хустом.

Кость Іван, с.Синевир Міжгірського р-ну, митник, загинув у бою з польськими терористами 10.11.1938 р. Похований у с.Присліп Міжгірського р-ну.

Коунер Пейтер, 1925 р.н., м.Виноградів, розстріляний 15.03.1939 р. Похований у м.Виноградові.

Коцан Н.М., проживає в с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Крайній Василь Васильович, 1899 р., смт.Королево Виноградівського р-ну, доброволець Червоної армії, загинув у бою у 1945 р. Похований у м.Бельська-Бяла, Польща.

Криса Іван Васильович, 1919 р.н., с.Зняцьово Мукачівського р-ну, воїн Карпатської Січі, пропав без вісти.

Кришеник М.М., проживає в с.Білки Іршавського р-ну.

Ксенич Михайло Іванович, 1913 р.н., с.Родникова Гута Свалявського р-ну, помер у 1986 р. Похований там же.

Кузьмик Василь, 1916 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, розстріляний 20 лютого 1942 р. німецьким гестапо. Похований у Бабиному Яру під Кисвом.

Купар Карло, священник в с.Грушово Тячівського р-ну, закатований 20.03.1939 в урочищі Кокирчева Чопівка. Похований у с.Кваси Рахівського р-ну.

Курта Юрій, 1920 р.н., с.Червеньово Мукачівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований у березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Куцин Василь Іванович, 1904 р.н., с.Новоселиця Тячівського р-ну, помер у 1975 р. Похований там же.

Лагуняк Петро, с.Ясіня Рахівського р-ну, січовик.

Лазір Петро Олексійович, 1904 р.н., с.Тітківці Міжгірського р-ну, воїн Карпатської Січі, пропав без вісти.

Лазір Федір, 1909 р., с.Тітківці Міжгірського р-ну, воїн Карпатської Січі, пропав без вісти. Місце поховання невідоме.

Лазорець Дмитро Федорович, 1921 р., с.Горінчово Хустського р-ну. Проживає там же.

Лазорик Іван Васильович, 1920 р.н., с.Порошково Перечинського р-ну, воїн Карпатської Січі, розстріляний 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Лацанич Василь, 1904 р.н., смт.Великий Березний, січовик.

Лацанич Микола, смт.Великий Березний, в'язень Вар'юлопоша.

Лацанич Юрій, м.Хуст, артист, січовик.

Лашкай Василь Федорович, 1922 р.н., проживає в с.Чинадійово Мукачівського р-ну.

Левдар Михайло Петрович, 1917 р.н., проживає в м.Тячів.

Левицький Юрій Михайлович, 1912 р.н., смт.Перечин, помер у 1995 р. Похований в м.Павлодарі.

Левко Василь Йосипович, 1920 р.н., проживає в с.Олешник Виноградівського р-ну.

Лендел Юрій Іванович, 1921 р.н., проживає в с.Косино Берегівського р-ну.

Литвицький Микола, с.Сільце Іршавського р-ну, вчитель, розстріляний 23 березня 1939 р. у смт.Великий Бичків Рахівського р-ну. Місце поховання невідоме.

Лишак Олексій Олексійович, 1916 р.н., проживає в м.Ужгороді.

Лой Йосип Дмитрович, 1874 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, лісник, убитий польськими терористами 28.10.1938 р. у с.Вучкове Міжгірського р-ну. Місце поховання невідоме.

Лопуцяк Олексій, 1911 р.н., с.Лазещина Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою у березні 1939 р.

Лях Ганна Михайлівна, 1912 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, проживає там же.

Лях Семен Антонович, 1923 р.н., с.Імстичево Іршавського р-ну, студент, закатований 17.03.1941 р. Похований у рідному селі.

Магащук Федір Михайлович, 1912 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, помер у 1997 р., похований там же.

Магдинець Василь, 1919 р.н., с.Сільце Іршавського р-ну, студент учительської семінарії, розстріляний 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Манівчук Юрій Степанович, 1909 р.н., с.Сяїня Рахівського р-ну, помер у 1997 р. Похований у м.Рахові.

Маргітич Іван Антонович, 1921 р.н., с.Боржавське Виноградівського р-ну.

Маркусь Томаш Миколайович, 1912 р.н., с.Дубове Тячівського р-ну, воїн Карпатської Січі, повішений 3.06.1940 р. у м.Хусті. Похований там же.

Мартинич Петро Михайлович, 1909 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1985 р.

Маруцак Михайло, січовик, депутат Союму Карпатської України.

Марущинець Ю.І., с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Марчук Василь Васильович, проживає в м.Рахові.

Маслей Василь Васильович, 1894 р.н., с.Руська Долина Виноградівського р-ну, робітник-залізничник, закатований терористами 16.11.1938 р. Місце поховання невідоме.

Маснюк Дмитро, смт.Буштино Тячівського р-ну, січовик.

Маханець Петро, 1910 р.н., с.Бедевля Тячівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою у березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Мацо Федір Федорович, 1910 р.н., с.Дубриничі Перечинського р-ну, воїн Карпатської Січі, розстріляний 18.03.1939 р в урочищі Підпаском. Похований у смт.Перечин.

Мегела Михайло Юрійович, 1919 р.н., с.Кам'яниця Ужгородського р-ну.

Медвідь Еміл Михайлович, 1922 р.н., с.Лопушне Міжгірського р-ну, проживає там же.

Мелемук Михайло, смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Кар-

патської Січі, загинув у бою. Місце поховання невідоме.

Мельничук Василь Васильович, 1914 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, проживає там же.

Мендрешора Михайло Федорович, 1909 р.н., с.Ділове Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований 20.03.1939 р. в урочищі Кокірчева Чопівка. Похований у с.Кваси Рахівського р-ну.

Метеньканич Михайло Іванович, 1920 р., с.Березники Свалявського р-ну, проживає там же.

Микитюк Петро, с.Косівська Поляна Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований 17.03.1939 р. Похований у с.Білки Іршавського р-ну.

Мициць Михайло Іванович, 1921 р.н., с.Новобратово Тячівського р-ну, проживає там же.

Мирявець Василь, 1908 р.н., с.Руське Поле Тячівського р-ну, директор школи, воїн Карпатської Січі, помер після катувань 25.05.1939 р. у таборі Вар'юлопош (Угорщина). Похований у с.Руське Поле.

Митрович Діонізій, 1892 р.н., м.Хуст, професор горожанської школи, закатований 16.05.1939 р. у м.Хусті.

Мицюк Василь Ярославович, с.Малий Бичків, голова «Просвіти», командир сотні січовиків.

Мізовк Петро, 1899 р.н., с.Горбки Виноградівського р-ну, командир січовиків у смт.Королево

Виноградівського р-ну, помер у 1967 р. в м.Берегові.

Мізерний Василь Ернестович, 1919 р.н., с.Перехрестя Виноградівського р-ну, помер у 1945 р. Місце поховання невідоме.

Млавець Юрій Федорович, 1909 р.н., с.Лісковець Міжгірського р-ну, помер у 1996 р. Похований у м.Мукачеві.

Можсарович Михайло Опанасович, 1899 р.н., с.Бороняво Хустського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув при приземленні у січні 1942 р. як десантник групи Олександра Борканюка.

Молдован Михайло Михайлович, 1916 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, помер у 1949 р. Похований в с.Косівська Поляна Рахівського р-ну.

Молнар Петро, с.Довге Поле Ужгородського р-ну, студент семінарії, загинув у бою 16.03.1939 р. на Красному Полі. Похований там же.

Морусь Панас, с.Бедевля Тячівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Моца Іван Михайлович, 1920 р.н., с.Березники Свалявського р-ну, проживає там же.

Мочарник Іван Юрійович, 1921 р.н., с.Велика Копаня Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 16.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Небола Василь Васильович, 1914 р.н., смт.Тересва Тячівського

р-ну, учитель, воїн Карпатської Січі, розстріляний 20.03.1939 р. в урочищі Кокирчева Чопівка. Похований у с.Кваси Рахівського р-ну.

Небола Іван Михайлович, 1911 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1955 р. у м.Мюнхені, Німеччина.

Небола Йосип Васильович, 1918 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1995 р.

Небола Михайло Іванович, 1910 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1975 р.

Небола Михайло Михайлович, 1920 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1994 р. в м.Дербі, Англія.

Негря Михайло Іванович, 1910 р.н., с.Торунь Міжгірського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 16.03.1939 р. на Красному Полі. Похований там же.

Неймет Юрій Іванович, 1917 р.н., с.Велика Копаня Виноградівського р-ну, проживає там же.

Немеш Василь, 1921 р.н., с.Колодне Тячівського р-ну, Проживає там же.

Немеш Іван Михайлович, 1921 р.н., с.Вонігово Тячівського р-ну, помер у 1990 р.

Немеш Степан, 1909 р.н., с.Угля Тячівського р-ну, урядовець, закатований 20.03.1939 р. у м.Тячеві. Похований там же.

Німчук Дмитро, 1987 р.н., с.Ясіня Рахівського р-ну, депутат Союму Карпатської України, стра-

чений у 1944 р. гестапо в м.Братиславі, Словаччина.

Ньорба Василь, 1910 р.н., с.Верхній Бистрий Міжгірського р-ну, воїн Карпатської Січі, пропав без вісти.

Оленчук Іван Федорович, 1921 р.н., с.Росішка Рахівського р-ну, проживає там же.

Ольжич-Кандиба Олег, 1907 р.н., м.Житомир, активіст Карпатської Січі, загинув у 1944 р. в концтаборі Заксенгаузен, Німеччина.

Опаленик Василь Степанович, 1913 р.н., с.Ворочєво Перечинського р-ну, учитель, закатований 17.03.1939 р. на березі р.Уж. Похований у с.Ворочєво.

Опаленик Петро Васильович, 1921 р.н., с.Ворочєво Перечинського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Орос Петро Михайлович, 1922 р.н., с.Стеблівка Хустського р-ну, проживає там же.

Останчук Дмитро, с.Страбичово, управитель школи в Кобилецькій Полянні, розстріляний 23.03.1939 р. у смт.Великий Бичків Рахівського р-ну.

Павлюк Іван, 1906 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, вбитий 20.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Пайкош Олександр Михайлович, 1912 р.н., с.Дравці Ужгородського р-ну (тепер Ужгород).

Палаташ Василь, с.Заріччя, вчитель, січовик.

Палько Людвік Людвікович, 1897 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну, залізничник, воїн Карпатської Січі, помер від ран після катувань 17.12.1943 р. Похований у м.Ужгороді.

Пап Степан, 1917 р.н., с.Березово Хустського р-ну, писар Карпатської Січі, помер у 1990 р. в м.Кошціце, Словаччина. Похований там же.

Пекар Михайло Федорович, 1913 р.н., смт. Перечин, воїн Карпатської Січі, розстріляний 18.03.1939 р. в урочищі Підпаском. Похований у смт.Перечин.

Пекар Юрій, 1915 р.н., смт.Перечин, студент учительської семінарії, розстріляний 16.03.1939 р. на березі р.Тиса поблизу смт.Королево Виноградівського р-ну.

Петрик Василь Дмитрович, 1904 р.н., с.Горінчево Хустського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований в концтаборі Німеччини. Місце поховання невідоме.

Петрик Дмитро Дмитрович, 1904 р.н., с.Горінчево Хустського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою. Похований у с.Горінчево.

Петричко Михайло Іванович, 1919 р.н., с.Чинадійово Мукачівського р-ну, проживає в м.Мукачеві.

Петровці Микола Васильович, 1909 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1979 р. Похований там.

Петрюк Василь Васильович, 1901 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі,

загинув у бою 15.03.1939 р. на Красному Полі. Похований там же.

Пилип Іван Михайлович, 1921 р.н., м.Хуст, проживає там же.

Підмалівський Михайло Михайлович, 1906 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою у березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Підмалівський Петро Іванович, 1920 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, проживає там же.

Піпаш Василина Василівна, 1920 р.н., с.Чорна Тиса Рахівського р-ну, померла у 1998 р. Похована там же.

Піпаш Іван Дмитрович, 1911 р.н., с.Чорна Тиса Рахівського р-ну, помер у 1998 р. Похований там же.

Піцур Михайло, смт.Дубове Тячівського р-ну, воїн Карпатської Січі, помер від катувань у в'язниці. Місце поховання невідоме.

Повханіч Андрій Іванович, 1915 р.н., Норд-Радокіспа, США, проживає в с.Кострино Великоберезнянського р-ну.

Полянчук Іван Миколайович, 1917 р.н., с.Ділове Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований 20.03.1939 р в урочищі Кокирчева Чопівка. Похований у с.Кваси Рахівського р-ну.

Понадинець Андрій Васильович, 1922 р.н., с.Кошельово Хустського р-ну, помер у 1999 р. Похований там же.

Понадич Микола Дмитрович, 1897 р.н., с.Росішка Рахівського

р-ну, помер у 1986 р. в м.Дніпропетровську.

Попович Іван Михайлович, 1921 р.н., проживає в м.Виноградово.

Попович Микола Іванович, 1908 р.н., м.Ужгород.

Попович Михайло Михайлович, 1922 р.н., проживає в м.Ужгороді.

Попович Олексій Іванович, 1911 р., с.Косівська Поляна Рахівського р-ну, проживає там же.

Попович Петро Петрович, 1921 р.н., с.Великі Лучки Мукачівського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Попович-Мурга Іван, 1913 р.н., с.Доманинці Ужгородського р-ну (тепер Ужгород), студент учительської семінарії, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Попюк Михайло, с.Чорна Тиса Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, розстріляний у березні 1939 р. Похований у с.Лазещина Рахівського р-ну.

Пранничук Олексій, 1902 р.н., смт.Ясіня Рахівського р-ну, помер у 1952 р. Похований там же.

Пранчук Олена, с.Чорна Тиса Рахівського р-ну, розстріляна у березні 1939 р. Похована у с.Лазещина Рахівського р-ну.

Приймак Василь Васильович, 1895 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1989 р. Похований там же.

Приймак Юрій Юрійович, 1905 р.н., смт.Тересва Тячівського

р-ну, помер у 1979 р. Похований там же.

Пріц Іван Васильович, 1908 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у 1939 р. Місце поховання невідоме.

Проданець Іван Іванович, 1922 р.н., с.Новоселиця Тячівського р-ну, проживає там же.

Пронюк А.Т., с.Пацканьово Ужгородського р-ну, учитель, воїн Карпатської Січі, загинув у 1939 р. у концтаборі Угорщини.

Регус Степан Михайлович, 1917 р.н., с.Мала Уголька Тячівського р-ну, проживає там же.

Риган Андрій Михайлович, с.Дубриничі Перечинського р-ну, жандармський стражмістр, закатований угорськими терористами 12.10.1938 р. в лісі біля Берегова.

Рогач Іван Андрійович, 1913 р.н., смт.Великий Березний, секретар Організації Народної Оборони Карпатська Січ, розстріляний німецьким гестапо 20 лютого 1942 р. Похований у Бабиному Яру під Києвом.

Рогач Юрій, смт.Великий Березний, воїн Карпатської Січі, десятник, закатований 18.03.1939 р. у таборі на горі Темник Перечинського р-ну.

Рознійчук Федір Михайлович, 1885 р.н., с.Ділове Рахівського р-ну, голова Української Народної Ради, закатований 20.03.1939 р. в урочищі Кокирчева Чопівка. Похований у с.Кваси Рахівського р-ну.

Роман Іван Іванович, 1921 р.н., проживає в м.Виноградово.

Романчук Василь Дмитрович, 1909 р.н., с.Лазещина Рахівського р-ну, помер у 1999 р. Похований там же.

Росоха Степан Юрійович, 1908 р.н., с.Драгово Хустського р-ну, референт пропаганди Карпатської Січі, помер у 1986 р. у Канаді.

Росул Іван Іванович, 1897 р.н., с.Невицьке Ужгородського р-ну, активіст «Просвіти», командант місцевої Карпатської Січі (нагороджений Срібним Хрестом), кандидат у послы Сойму від залізничників. Помер у 1976 р.

Руденко Григорій, с.Шаркадь Іршавського р-ну, вчитель, командант місцевої Карпатської Січі.

Руснак Микола Юрійович, 1920 р.н., с.Косівська Поляна Рахівського р-ну, помер у 1969 р. Похований там же.

Рушак Василь Іванович, 1919 р.н., м.Хуст (Чертеж), проживає там же.

Рушак Юрій Васильович, 1907 р.н., смт.Буштино Тячівського р-ну, воїн Карпатської Січі, розстріляний у 1939 р., в с.Рокосово Хустського р-ну. Місце поховання невідоме.

Салай Іван, м.Ужгород, студент учительської семінарії, загинув у бою 16.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Сарвадій Іван Йосипович, 1917 р.н., м.Хуст, проживає в м.Чикаго, Сполучені Штати Америки.

Сас Федір Олексійович, 1909 р.н., с.Косівська Поляна Рахівського р-ну, помер у 2000 р. Похований в м.Ужгороді.

Сасин Михайло Іванович, 1899 р.н., с.Терново Тячівського р-ну.

Свереняк Петро Михайлович, 1919 р., с.Веряця Виноградівського р-ну, помер у 1991 р., похований там же.

Семач Бартоломей, с.Руські Комарівці Ужгородського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою. Місце поховання невідоме.

Семйон Петро, с.Княгиня Великоберезнянського р-ну, воїн Карпатської Січі, розстріляний 16.05.1939 р. Похований у м.Хусті.

Сивохоп Іван Олексійович, 1905 р.н., смт.Перечин, воїн Карпатської Січі, розстріляний 18.03.1939 р. в урочищі Підпаском. Похований у смт.Перечині.

Сидоряк Іван Петрович, 1912 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, помер у 1985 р., похований там же.

Сидоряк Іван Петрович, 1912 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, помер у 1995 р., похований там же.

Симочко Олексій Олексійович, 1918 р.н., с.Тур'я-Ремети Перечинського р-ну.

Сідак Юрій Андрійович, 1920 р.н., смт.Вилок Виноградівського р-ну.

Сідей Дмитро, смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою. Місце поховання невідоме.

Сірко Андрій Васильович, 1919 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну.

Сірко Ганна Іванівна, с.Невицьке Ужгородського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Січ Йосип Йосипович, 1919 р.н., проживає в м.Ужгороді.

Скальська Ганна Василівна, 1913 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, проживає там же.

Скляр Іван Іванович, 1921 р.н., м.Хуст, проживає там же.

Скляр-Валента Іван, 1920 р.н., с.Радванка (тепер Ужгород), студент учительської семінарії, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Сливка Олександр Іванович, 1909 р.н., проживає в м.Хусті.

Собран Іван, с.Верхні Ворота Воловецького р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований у 1940 р. Похований у с.Верхні Ворота.

Сочка А.В., с.Білки Іршавського р-ну.

Сочка Іван Федорович, 1922 р.н., с.Боржавське Виноградівського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Станинець Юрій Іванович, 1906 р.н., с.Нижне Болотне Іршавського р-ну, депутат Союму Карпатської України, помер у 1994 р. в с.Горонда Мукачівського р-ну.

Стеблюк Василина, с.Лазещина Рахівського р-ну, розстріляна у березні 1939 р. Похована у с.Лазещина.

Стерчо Петро, 1919 р.н., с.Кузьмино Мукачівського р-ну, воїн Карпатської Січі, помер у 1987 р. в м.Нарбарзі, Сполучені Штати Америки.

Стільник М.С., м.Іршава.

Сурдук Іван Михайлович, 1912 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 15.03.1939 р. на Красному Полі. Похований там же.

Тарнай Михайло Михайлович, 1923 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну, загинув у бою як доброволець Червоної армії. Похований в м.Кошіце, Словаччина.

Тафій Василь, 1918 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, вбитий 15.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Тафічук Іван Васильович, 1912 р.н., с.Косівська Поляна Рахівського р-ну, помер у 1998 р. Похований там же.

Тацинець Федір, 1911 р.н., с.Келечин Міжгірського р-ну, поручик ОНОКС Карпатська Січ, закатований 30.03.1939 р. біля с.Сойми Міжгірського р-ну.

Тегза Михайло, 1919 р.н., с.Березово Хустського р-ну, студент учительської семінарії, загинув у бою 16.03.1939 р. на Красному Полі. Похований там же.

Теслевич Микола, 1916 р.н., с.Лозянське Міжгірського р-ну, сичовий поручик, живе у Сполучених Штатах Америки.

Тимошук Василь Федорович, с.Ділове Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований 20.03.1939 р. в урочищі Кокирчева Чопівка. Похований у с.Кваси Рахівського р-ну.

Токарчук Дмитро, смт.Перечин, січовик.

Томаш Юрій Михайлович, 1911 р.н., с.Дубриничі Перечинського р-ну.

Томинець Іван Іванович, 1904 р.н., с.Новоселиця Тячівського р-ну.

Тремовчук Євгеній, 1906 р.н., січовик.

Туцканюк Микола, м.Ужгород, четар Української Народної Оборони в 1938 р.

Тучак Тарас Антонович, 1922 р.н., проживає в м.Виноградіві.

Тяско Василь Іванович, 1907 р.н., с.Новоселиця Тячівського р-ну.

Угрин Андрій Юрійович, 1919 р.н., смт.Перечин, помер у 1991 р. Похований у м.Виноградіві.

Укста Василь Васильович, 1912 р.н., м.Мукачево, помер у 1992 р. Похований там же.

Ухаль Дмитро Дмитрович, 1911 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, загинув 20.03.1939 р. Похований в с.Рокосово Хустського р-ну.

Фединець Павло Іванович, 1920 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну.

Федор Андрій Андрійович, 1912 р.н., смт.Перечин, проживає в м.Ужгороді.

Федорак Микола, 1905 р.н., с.Ставне.

Федорко Василь, с.Шаркадь Іршавського р-ну, січовик.

Фекета Іван Іванович, 1921 р.н., проживає в с.Дравці (тепер Ужгород).

Фера Іван Іванович, 1912 р., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1989. Похований там же.

Фіріщак Степан, 1915 р.н., с.Ділове Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув 25-27.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Химинець Василь, організатор Карпатської Січі в Підгорянах (м.Мукачево).

Хімінець Юрій Михайлович, 1921 р.н., с.Кольчино Мукачівського р-ну.

Худа О.Ю., с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Худанич Василь Іванович, 1922 р.н., с.Сільце Іршавського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Цанько Михайло, с.Голубине Свалявського р-ну, урядовець, загинув 9.10.1938 р. Місце поховання невідоме.

Цендра Михайло, с.Руська Долина Виноградівського р-ну, учитель, воїн Карпатської Січі, закатований у березні 1939 р.

Циганюк Василь, с.Кваси Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у боротьбі. Місце поховання невідоме.

Цмур Іван Миколайович, 1904 р.н., смт.Перечин, помер у 1983 р. Похований там же.

Цуга Андрій Андрійович, 1914 р.н., с.Малий Березний Великоберезнянського р-ну, помер у 1945 р. в Мукачеві. Місце поховання невідоме.

Цюка Василь Юрійович, 1922 р.н., с.Новобарово Тячівського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Цьома, с.Малий Березний Великоберезнянського р-ну, студент учительської семінарії, загинув у бою 16.03.1939 р. під м.Виноградом.

Чейнеш А.П., с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Чейнеш Степан Степанович, 1918 р.н., смт.Королево Виноградівського р-ну.

Чендей Антон Васильович, 1910 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1982 р. Похований там же.

Чена Василь, 1913 р.н., с.Верхне Водяне Рахівського р-ну, воїн Карпатської Січі, закатований у березні 1939 р. Місце поховання невідоме.

Червак Олександр Михайлович, 1918 р.н., с.Чорнотисів Виноградівського р-ну.

Черничко Іван Юрійович, 1911 р.н., с.Осії Іршавського р-ну, проживає в м.Ужгород.

Чолей Іван, 1915 р.н., студент учительської семінарії, розстріляний 15.03.1939 р. на березі р.Тиси біля смт.Королева Виноградівського р-ну.

Чолій Василь Федорович, 1916 р.н., студент учительської семінарії, загинув у бою 15.03.1939 р.,

на Красному Полі. Похований там же.

Чонка Василь Іванович, 1911 р.н., с.Веряця Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою 15.03.1939 р. Похований на Красному Полі.

Чоник Дмитро Степанович, 1919 р.н., с.Теребля Тячівського р-ну, проживає там же.

Чудлай Федір Васильович, 1919 р.н., м.Ужгород.

Чучка Іван Павлович, 1911 р.н., с.Баранинці Ужгородського р-ну, поручник, командир січовиків, помер у 2000 р. Похований в м.Лєвіце, Словаччина.

Шандор Іван, с.Баранинці Ужгородського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою. Місце поховання невідоме.

Шваб Михайло Михайлович, 1922 р.н., с.Великі Лучки Мукачівського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Шебеш Іван, с.Шаркадь Іршавського р-ну, січовик.

Шелель Василь Іванович, 1922 р.н., с.Бабичі Мукачівського р-ну.

Шелепець Іван, смт.Великий Березний, заступник команданта Карпатської Січі.

Шемет Іван Іванович, 1902 р.н., смт.Тересва Тячівського р-ну, помер у 1988 р. Похований там же.

Шімоня Микола Іванович, 1912 р.н., с.Колочава Міжгірського р-ну, помер у 1994 р. Похований там же.

Шкелебей Василь Петрович, 1916 р.н., с.Верхній Бистрий Міжгірського р-ну, воїн Карпатської Січі, пропав без вісти.

Шкіряк Йосип, 1915 р.н., студент учительської семінарії, розстріляний 15.03.1939 р. на березі р.Тиси поблизу смт.Королево Виноградівського р-ну.

Шотник Ілля Іванович, 1920 р.н., м.Хуст.

Шпак Василь, командант окружної Карпатської Січі Іршавського р-ну.

Шпоитак Василь, с.Дубрівка Ужгородського р-ну, воїн Карпатської Січі, загинув у бою. Місце поховання невідоме.

Штефанюк Василь Іванович, 1920 р.н., с.Косівська Поляна Рахівського р-ну, студент учительської семінарії, закатований 25.03.1939 р. Місце поховання невідоме.

Штець Семен Юрійович, 1885 р.н., с.Сасово Виноградівського р-ну, воїн Карпатської Січі, у 1944 р. відправлений у тюрму Мараморш-Сигета (тепер Румунія). Пропав без вісти.

На частину січовиків з Буковини, Волині, Галичини і Наддніпрянської України, які загинули у березні 1939 р., або були закатовані угорськими жандармами і вояками, крім прізвищ, нема повних даних, коли і де народилися, де поховані тощо. Але ми називаємо їх прізвища.

брати Андрушкевичі
Павло Андрейчик
Петро Андрейчик
Василь Бойчук
Гриць Барабаш
Микола Батюк

Штуллер Йосип Йосипович, 1919 р.н., с.Гать Берегівського р-ну, помер у 1979 р. Похований там же.

Юда Фрідріх Вільгельмович, 1918 р.н., м.Рахів, студент учительської семінарії, загинув убою 16.03.1939 р. на Красному Полі. Похований там же.

Юскович Федір Адамович, робітник, розстріляний 18.03.1939 р. в урочищі Підпаском. Похований у смт. Перечині.

Янцо Андрій Васильович, 1915 р.н., с.Кузьмино Мукачівського р-ну, проживає в м.Ужгороді.

Янута Іван Дмитрович, 1922 р.н., с.Великі Лучки Мукачівського р-ну.

Янута Петро Петрович, 1912 р.н., с.Великі Лучки Мукачівського р-ну, розстріляний у 1945 р. Місце поховання невідоме.

Янчій В.М., с.Великий Раковець Іршавського р-ну.

Яцюк Йосип Юрійович, 1918 р.н., смт.Великий Бичків Рахівського р-ну, проживає там же.

Орест Будзиновський
Василь Буряка
Васильчук
Ілько Ващишин
Веців
Микола Вільчек

Гриць Гасин
Йосип Гасин
Михайло Гупаловський
Дужий
Митрофан Зарицький
Юліян Євчук
Яків Завальницький
Михайло Колодзінський
Косак-Зенон (Тарнавський)
Микола Крупа
Кушнір
Лесенин
Петро Лисюк
Микола Литвицький
Михайло Лютик
Малешко
Мельник

Михайлюк-Марфієвич
Теодім Монюк
Орлович
Дмитро Остапчук
Іван Паламарчук
Юрій Петраш (Петрені)
Тимко Проць
Володимир Романюк
Василь Саблюк
Йосип Саврук
Слюсарчук
Степан Сулятицький
Микола Тирський
Ткачук
Степан Фігура
Іван Хандриський
Віктор Черкасенко

Примітка:

Цей перелік складено на основі списків, опублікованих: Гренджа-Донський В. Твори.—Вашингтон: Карпатський Союз, 1987.— Т.VIII; «Закарпатська правда», 1992, 18 березня; Красне поле. Част.1. Про Карпатську Україну. (Ужгород: Патент, 1999. - С.63-70); Стерчо П. «Карпато-українська держава» (Львів, 1994, С.253-255); «Книга Пам'яті України: Закарпатська область», Т.2. (Ужгород: Карпати, 1998, С.71-78); «Карпатська Січ»: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі / Упор. В.Худанич (Ужгород: МПП «Гражда», 1996, С.236-246), та двох списків, зібраних управлінням внутрішньої політики Закарпатської обласної державної адміністрації.

Перелік звірений з усіма попередніми списками, уточнений і доповнений новими прізвищами воїнів Карпатської Січі та активістів Карпатської України. У ньому усунуто виявлені неточності попередніх списків. Та це не викінчений остаточно перелік, оскільки ще не знайдено багатьох документів, які зберігаються у зарубіжних архівах. Пошуки імен тривають.

Дані подаються за сучасним адміністративно-територіальним поділом.

ВИСНОВКИ

Автономна Підкарпатська Русь, а згодом самостійна Карпатська Україна, існувала протягом надзвичайно короткого відрізка часу: з жовтня 1938 р. до другої половини березня 1939 р. Незважаючи на це, в краї відбувся такий бурхливий розвиток політичних подій, що до Карпатської України була прикута увага всієї світової громадськості. Це стосується і дослідників, які вже наприкінці 30-х років почали звертатися до вивчення історії Карпатської України.

Історія національно-визвольних змагань закарпатських українців була в достатній мірі суперечливою, а тому неоднозначність і суперечливість притаманна для перших публікацій про Карпатську Україну. Найінтенсивніше дослідження різноманітних проблем історії краю кінця 30-х років почалося в повоєнні роки. Протягом другої половини 40-80-х років вітчизняними істориками, на жаль, не було надруковано жодної об'єктивної праці про розвиток суспільно-політичних процесів у краї. Для них були притаманні заполітизованість і односторонній підхід, замовчування і фальсифікація історичних джерел. Пріоритет надавався дослідженню історії крайової комуністичної організації, яка ідеалізувалась і зображувалась в ореолі єдиного виразника інтересів трудящих мас. Великий вклад внесли вітчизняні історики у дослідження історії міжнародних відносин в 1938-1939 рр., визначивши в них місце Чехословаччини і Закарпаття.

Тільки на початку 90-х років з'явилися перші більш-менш об'єктивні дослідження з історії Закарпаття. Їх автори зробили спробу проаналізувати соціально-економічний, політичний і культурний розвиток краю, державно-правову діяльність уряду Карпатської України тощо. Позитивним було й те, що новітні дослідження історії Карпатської України базувались на поважній джерельній базі, яка до цього часу була для них недоступною. З такою проблемою ніколи не зіштовхувались зарубіжні вчені, які завжди мали можливість вільно висловлювати свої думки. Праці про Закарпаття з'явилися в Німеччині, Франції, Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині, Ватикані, колишній Югославії, США і Канаді. Нерідко їх авторами були уродженці Закарпаття, які брали безпосередню участь у подіях кінця 30-х років. Вони ґрунтовно проаналізували окремі аспекти міжнародних відносин напередодні Другої світової війни, внутрішньополітичне становище Закарпаття, однак обійшли мовчанкою соціально-економічні

процеси в краї. Причина цього полягала у відсутності джерельної бази, яка є в Україні.

Короткочасне існування Карпатської України співпало з різким загостренням міжнародної обстановки в Центральній Європі і виникненням гострої політичної кризи в Чехословацькій республіці, складовою частиною якої було Закарпаття протягом всього міжвоєнного періоду. Мюнхенська конференція 29-30 вересня і Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. свідчили не тільки про початок державного розпаду ЧСР, але й суттєво погіршили становище Закарпаття, на яке постійно висувала територіальні претензії Угорщина, всебічно підтримувана Польщею. Швидкому розпаду Чехословаччини сприяли не тільки анексіоністська політика щодо неї Німеччини, але й угодовська позиція Великобританії і Франції, які, фактично, сприяли агресору. Румунія і Югославія, що лояльно відносилися до ЧСР і Закарпаття, не могли суттєво вплинути на хід політичних подій у Європі. Пропозиції Радянського Союзу захистити Чехословаччину не були нею прийняті.

Такий стан справ був на руку Угорщині, яка відкрито готувалася до захоплення всієї території Закарпаття. Хоча Німеччина задовольнила вимоги Будапешта тільки в березні 1939 р., однак угорські терористи, заручившись підтримкою польських, проводили постійні терористичні акції на території краю, дестабілізуючи цим його внутрішньополітичне становище. Одержавши згоду Німеччини на окупацію Карпатської України, гортисти перейшли кордон. Не зустрічаючи будь-якого опору з боку чехословацьких військ, вони протягом 14-18 березня 1939 р. окупували всю територію краю. Справжній бій їм дали тільки карпатські січовики, хоча зупинити просування ворога, звісно, не могли.

Чисельні свідчення очевидців та деякі архівні документи беззаперечно вказують на факти антигуманної поведінки щодо місцевих жителів з боку терористичних груп. Знущання, вбивства, розстріли як мирного населення, так і січовиків проводилися майже по всій території Карпатської України. Особливо жорстокими були розправи з полоненими січовиками, які масово передавалися угорською окупаційною владою польським військовим і розстрілювалися неподалік від польського кордону. Одним із таких місць є територія поблизу Верецького перевалу. Тому важливим є й поданий нами перелік січовиків, які брали участь у захисних боях, або були страчені, репресовані. Звичайно, що цей список є неповним, проте на сьогодні найбільш підтвердженим і у такій кількості (367 чол.) публікується вперше.

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку світової громадськості. Особливо значною була допомога українців, які проживали в різних країнах світу. Уряду А.Волошина вдалося встановити стосунки з багатьма організаціями української діаспори, які орга-

нізували збір коштів, продуктів харчування та іншу матеріальну допомогу населенню Закарпаття. Не залишилися осторонь українці, які проживали в країнах Європи, Азії та Далекого Сходу. Уважно слідкували за розгортанням подій у Карпатській Україні українці Східної Галичини. Галицька преса на своїх сторінках постійно вмшувала матеріали, в яких солідаризувалася з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців. Кореспонденти цілого ряду галицьких періодичних видань в 1938-1939 рр. перебували в Карпатській Україні. Їхні репортажі, статті та повідомлення відзначалися надзвичайною емоційністю, точністю викладу інформативного матеріалу, хоча для окремих матеріалів були характерні певна ідеалізація, неточності. Українці Галичини солідаризувалися із закарпатцями, беручи участь в цілому ряді акцій протесту проти спільних дій Польщі та Угорщини щодо Карпатської України. Архівні джерела свідчать про масовість нелегальних переходів польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами з Галичини. Однак, масові переходи кордону не тільки свідчили про солідарність українців Галичини з боротьбою закарпатців, вони, в той же час, ускладнювали діяльність уряду А.Волошина, про що він неоднозначно заявляв. Негативну роль відіграли також антипольські дії окремих радикально настроєних галицьких і закарпатських націоналістів, зокрема, напади на польське консульство у Сваляві тощо.

Уже з часу надання краю автономних прав у Карпатській Україні з'явилася велика кількість членів ОУН. Оунівці відіграли велику роль у формуванні Карпатської Січі, хоча їм так і не вдалося створити боекздатні збройні сили. Історичні документи свідчать, що між ОУН і урядом Німеччини протягом всього існування Карпатської України не припинялося співробітництво. Завдяки членам ОУН були встановлені контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями, які постійно надавали фінансову допомогу уряду Карпатської України. Разом з тим, необхідно констатувати, що ОУН відіграла неоднозначну роль під час розвитку політичних подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні. Окремі його члени взяли участь у спробі державного перевороту 13-14 березня 1939 р., а штаб Карпатської Січі, зневірившись у своїх силах, на час наступу угорських військ емігрував за кордон. Цей факт не міг не вплинути на подальший розвиток відносин між Проводом Українських Націоналістів і урядом А.Волошина в еміграції.

Автономні уряди Карпатської України звертали значну увагу на розвиток освіти і культури краю. Незважаючи на складні міжнародні відносини та економічні труднощі, відновлювалися старі й відкривалися нові навчальні заклади. Велику просвітницьку роботу серед населення проводили «Просвіта», «Говерля» та ряд інших організацій культурницького типу. Розвивалися наука, література, мистецтво, видавнича справа. Однак, у порівнянні з міжвоєнним періодом, культурний розвиток пішов на

спад. Уряд змушений був віддавати пріоритет розвитку народного господарства, відсуваючи культурні проблеми на другий план. Окупація Карпатської України Угорщиною звела нанівець всі досягнення закарпатців у культурно-освітньому плані.

Уряд А.Волошина приділяв значну увагу задоволенню громадянських прав національних меншин краю. Численні документи свідчать, що він толерантно відносився до німецької, румунської, єврейської та інших національних меншин Карпатської України. Свідченням цього є той факт, що їх представники, в основному, проголосували на виборах за Українське Національне Об'єднання. Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Обов'язки апостольського адміністратора Карпатської України Ватикан поклав на єпископа Д.Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Встановилися тісні відносини між Мукачівською єпархією, розділеною на той час, і Галицькою Митрополією в особі А.Шептицького. Галицький Митрополит привітав виникнення Карпато-Української держави. Уряд Карпатської України докладав усіх зусиль для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій, представники якої належали до Сербської Православної Митрополії. Православна церква лояльно відносилася до уряду А.Волошина та політики, яку проводив його кабінет. Мукачівський єпископ О.Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, закликаючи їх до повної окупації Закарпаття. Необхідно також відзначити, що чимало греко-католицьких священників знаходилися в опозиції до української влади, а проти окремих із них була розпочата кримінальна справа. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обох конфесій.

Внутрішньополітичний розвиток Карпатської України наприкінці 30-х років був надзвичайно суперечливим. Найбільшим успіхом політичних сил краю, що представляли обидва напрями, було здобуття автономії у складі Чехословацької Республіки. Прогресивне значення мало прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 р., згідно з яким змінився державно-правовий статус Закарпаття. ЧСР перетворилася в федеративну державу чехів, словаків і закарпатських українців. Протягом всього свого перебування при владі кабінет А.Волошина намагався зберегти автономні права, покладаючи при цьому великі надії на протекторат з боку Німеччини. Враховуючи той факт, що наприкінці 30-х років Чехословаччина знаходилася напередодні розпаду, а жодна сильна країна світу, крім Німеччини, не гарантувала Карпатській Україні безпеку її кордонів, таку політику уряду А.Волошина слід вважати виправданою. Переконавшись, що Німеччина зрадила інтереси

краю, А.Волошин звернувся з аналогічним проханням до румунського уряду. Отже, для карпатського прем'єр-міністра, а потім президента, головним завданням було збереження автономних прав країни під будь-яким протекторатом. Це є свідченням того, що А.Волошин був політиком-реалістом і добре розумів, що існування Карпатської України як незалежної держави у тих умовах є справою нереальною.

Проголошення незалежності 14 березня 1939 р. пояснювалося прагненням українського населення краю до свободи. Однак, немаловажне значення у поспішності цього акту мав розпад Чехословаччини і проголошення самостійності Словаччиною. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки закарпатських українців, але й всього українського народу мала велике історичне значення. Це була друга, після 21 січня 1919 р., спроба заявити перед цілим світом, що українська нація живе і готова до державного життя. І хоча цей акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 р. на Соймі Карпатської України, був більш символічним, ніж актом реальної політики, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у відношенні свідомості — від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

У цьому плані велику усвідомлюючу роботу проводила крайова «Прогресивна», яка упродовж свого існування послідовно відстоювала культурно-освітні позиції українців Закарпаття, стала справжнім центром українського культурницького руху в краї. Не менш важливу усвідомлюючу роботу серед місцевого населення проводили політичні партії українського спрямування, які сприяли пробудженню політичного розвитку краю, висували політичні вимоги часу й до 1938 р. пройшли таки шлях консолідації українських політичних сил. Сам факт утворення українського автономного уряду А.Волошина в жовтні 1938 р., а згодом становлення незалежного уряду Карпатської України вказує на порозуміння серед політичної еліти і визначення ними пріоритетної на той час ідеї — побудова самостійної Карпато-Української держави.

Архівні документи свідчать, що уряду Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938-1939 рр. зіткнулися між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій, і старші за віком помірковані політики, які за допомогою маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю. Конфлікти в українському таборі на-

брали своєї кульмінації 13-14 березня 1939 р., коли тривали кровопролитні бої між карпатськими січовиками і чеським військом. Карпатська Січ, зазнавши значних втрат у цих боях, виявилася нездатною протистояти добре озброєним військам агресора. Великої моральної шкоди завдала спроба групи січовиків і окремих радикально настроєних членів ОУН здійснити державний переворот проти уряду Карпатської України.

Протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації в 1938-1939 рр. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Чехословацький і український уряди докладали всіх зусиль, щоб чинити відсіч ворожій пропаганді, однак не могли з нею не рахуватися. Важке внутрішнє становище краю і необхідність консолідації всіх патріотично настроєних сил змусили уряд А.Волошина піти на певне згортання демократичних процесів, яке проявилось у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Сойму, закритті деяких проугорських видань, товариств, відкритті концтабору. Без таких рішучих мір країна могла потонути в анархії і всюдозволеності. Однак, незважаючи на таку мотивацію відходу уряду А.Волошина від демократії, необхідно характеризувати режим А.Волошина як авторитарний. Карпатська Україна виникла в центрі Європи тоді, коли остання була поневолена фашистами, виникла наперекір їх волі. Захисники Карпатської України піднялися на боротьбу з агресором, не чекаючи наказу свого уряду. Численні архівні документи, перш за все угорські, аргументовано доводять, що закарпатці все одно не уникнули б репресій, до проведення яких Угорщина була готова ще напередодні вторгнення. Останні січові партизанські загони продовжували боротьбу до травня 1939 р.

Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владами Польщі та Румунії. Однак, вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-Української держави як другий, після визвольних змагань 1918-20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території.

Джерела та література про Карпатську Україну

Листа кандидатів

Українського Національного Об'єднання
і народнолюбивих груп
Карпатській Україні (Пікарпатській Русі)
для виборів до першого сейму
Карпатської України (Пікарпатської Русі):

1. Др. Августин Волошин, промер правит. Карпатської України Хуст
2. Ревай Юлія, містер Карп. України Хуст
3. Др. Брандайко Михайло, публіцист, нотар Хуст
4. Др. Брандайко Юлія, адвокат Хуст
5. Грига Іван, хайбороб Вишні-Верещини
6. о. Довбик Адамберт, духовник Івано-Франківська
7. Др. Долшній Микола, лікар Хуст
8. Dr. Drbal Mikolaj
9. Дутко Августин
10. Івнатко Іван, х.
11. Др. Комарницький
12. Качала Іван, за.
13. Касаруш Василь
14. Касаруш Степан
15. Ладанко Василь
16. Манайко Микола
17. Марунца Микола
18. о. Романюк
19. Moys Grigorie
20. Нісичук Дмитро, директор Хуст
21. Ing. Oldofredi Anton-Ernst Unterstaatssekretar Cham
22. Паурашник Юрій, інспектор Хуст
23. Перевальник Іван, землекласник Середи
24. Попович Петро, землекласник Великого
25. Реван Федір, директор друкарні Хуст
26. Др. Рідорфер Микола, лікар Сваляви
27. Др. Роскоха Степан, урядник Хуст
28. о. Ставницький Юрій, парох Вовчинець
29. Шабей Василь, господар Вулицького
30. Штефан Августин, начальник Хуст
31. о. Федецький Кирило, катехизатор Хуст
32. Тушик Михайло, редактор Хуст

Новий світ в'єсти.

825-11 1.515 1.403 33086
 83845 1111 137211885
 84183 748 28 81411 211
 832 12211 295 8321

(Виття, тяжкі побой, муки
 приймасте, мої брати...
 Не люди це, але гадюки,
 Кати, ...)

Семинко Іван
 Катруля Дмитро
 Тухак Іван
 Брандайко Іван
 Голованко Петро
 Семинко Михайло
 Семинко Дмитро
 Костюк Іван
 Каша Іван
 Каша Дмитро
 Манайко Микола
 Манайко Іван

Ілько Дмитро
 Коваль Дмитро
 Коваль Степан
 Коваль Іван
 Коваль Петро
 Коваль Дмитро
 Коваль Степан
 Коваль Іван
 Коваль Петро
 Коваль Дмитро
 Коваль Степан
 Коваль Іван

Архівні джерела

1. Архів УСБУ в Закарпатській області.
2. Державний архів Закарпатської області.
3. Центральний Державний історичний архів у Львові.
4. Центральный архив Министерства государственной безопасности России.
5. Особистий архів Ф.Горвата (с.Синеvir Закарпатської області).
6. Особистий архів М.Бандусяка (м.Ужгород).
7. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді.
8. Archiv Ministerstva Zahranicnich Veci, Praha.
9. Arhivele Cluj-Napoka M.I.
10. Arhivele Statului Baia Mare.
11. Hadtorteneti Leveltar.
12. Municipal Archives Toronto: Фонд Степана Росохи; а. Архів Братства Карпатська Січ: Торонтський курінь.
13. Országos Levéltár.
14. Vojensky Historicky Archiv, Praha.

Опубліковані джерела

15. Венгрия и вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. – М.: Наука, 1962.
16. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник // Твори. – Т.VIII. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987.
17. Документы и материалы кануна второй мировой войны. – Т.1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г.: Из архива Министерства Иностранных Дел Германии. – М.: Политиздат, 1981.
18. Документы и материалы кануна второй мировой войны. – Т.2. Январь – август 1939 г. – М.: Политиздат, 1981.
19. Документы и материалы кануна второй мировой войны. – Т.1. Германская политика в Венгрии (1937–1942 гг.). – М., 1948.
20. Документы и материалы кануна второй мировой войны. – Т.2. Архив Дирксена (1938–1939 гг.). – М., 1948.
21. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. – Т.3. (Июнь 1934 г. – март 1939 г.). – М.: Наука, 1978.
22. Документы по истории Мюнхенского сговора. 1937–1939. – М.: Политиздат, 1979.
23. Документи свідчать. – Ужгород: Карпати, 1985.
24. Закони, накази й розпорядження УНР // Закон і право. – 1919. – Ч.2. – 30 січ.

25. Конституційний Закон про автономію Карпатської України з 22-го листопада 1938 р., прийнятий Парляментом Чехо-Словацької Республіки // Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Львів: За вільну Україну, 1994. – С.235–242.
26. Культурне життя в Україні. Західні Землі: Документи і матеріали. – Т.І. 1939–1953. – К.: Наукова думка, 1995.
27. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Книга 1. – Львів, 1993.
28. Новые документы по истории Мюнхена. – М.: Наука, 1958.
29. Шляхом Жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. – Ужгород: Карпати, 1984. – Т.IV. 1934–1938.
30. Шляхом Жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною: Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1957. – Т.I. (1917–1923 pp.).
31. Шляхом Жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною: Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1967. – Т.V–VI.
32. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Magyarország és a második világháború: Titkos Diplomáciai Okmányok a Háború Előzményeihez és Történetéhez. Második kiadás. – Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961.
33. Samuś P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja “Łom”: Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. – Warszawa, 1998.

Періодичні видання

34. Авангард.
35. Будучність нації.
36. Вперед.
37. Діло.
38. Жіноча воля.
39. Жіноча доля.
40. Земля і Воля.
41. Земледельческий календарь на год 1930.
42. Земледельческий календарь на год 1939.
43. Календар “Земля і Воля” на 1936 рік.
44. Календар “Просвіти” на 1923 рік.
45. Календар “Просвіти” на 1926 рік.
46. Календар “Просвіти” на 1935 рік.

47. Календар "Просвіти" на 1937 рік.
48. Календар "Просвіти" на 1938 рік.
49. Карпатська правда.
50. Костер.
51. Літопис Червоної Калини.
52. На переломі.
53. Народний ілюстрований календарь книгопечатні "УНІО" на звичайний рок 1930.
54. Народня сила.
55. Наука.
56. Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді. Річник I. – Ужгород, 1922.
57. Націоналіст.
58. Новий час.
59. Нова зоря.
60. Нова свобода.
61. Неділя.
62. Пчілка.
63. Республіка.
64. Русское слово.
65. Руська Краина.
66. Руська нива.
67. Свобода.
68. Українське слово.
69. Українське юнацтво.
70. Curentul.
71. Frontul.
72. La moment.
73. Lidove Lísty.
74. Narodní Politika.
75. Politika.
76. Semnalul.
77. Venkov.
78. Viitorul.

Монографії, брошури, статті

79. Августин Волошин – Президент Карпатської України: (Правда про смерть А.Волошина) // Визвольний шлях. – 1996. – №8. – С.965–967.
80. Августина Волошина представлено на звання Героя України (посмертно) // Срібна Земля. – 2001. – 18 серп.

81. Адам М. Загарбання Закарпаття хортистською Угорщиною в 1938–1939 рр. // Українсько-угорські історичні зв'язки. – К.: Наукова думка, 1964. – С.78–109.
82. Адам М. Из истории венгерско-чехословацких отношений накануне второй мировой войны // Вопросы истории.–1960.– №9.
83. Алиськевич М. Військова експедиція на Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч.4.
84. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН // Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. – Париж, 1955. – С.153–155.
85. Андрій Мельник. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1994.
86. Андрусишин Б. Українська Галицька Армія (УГА) // Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – С.400.
87. Анталовський В. Син свого народу: (До 45-річчя з дня смерті А.Волошина // Радянська Верховина. – 1990. – 14 лип.
88. Арсенич П. Станіслав – столиця ЗУНР. – Івано-Франківськ, 1993.
89. Бабенко В. Драма і подвиг Хуста // Урядовий кур'єр. – 1999. – 27 лист.
90. Бабота М. Діяльність Миколи Баботи в період Карпатської України // Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Ужгород: Два кольори, 2000. – Річник IV (XVIII). – С.248–251.
91. Баглай Б. Микола Чирський і Карпатська Україна // Там само. С.171–174.
92. Баглай Б. “Тюрми і табори” Миколи Чирського // Красне Поле: Зб. Про Карпатську Україну / Упор. Ю.Зейкан, В.Копейко. – Ужгород: Патент, 1999. – С.216–222.
93. Баглай Й. “Зажурилася мати за сином...” // Шлях перемоги. – 1999. – 3 берез.
94. Баглай Й. Августин Шерегії – видатний режисер, актор і драматург // Календар “Просвіти” на 1993 рік. – Ужгород: ВВК “Патент”, 1993. – С.39–41.
95. Баглай Й. “Була осінь не сива, а синя...”: (До 60-річчя Карпатської України) // Срібна Земля. – 1998. – 24 жовт.
96. Баглай Й. “Була осінь не сива, а синя...” // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – Ужгород, 1999. – С.58–59.
97. Баглай Й. Від декларації прав до прийняття закону, або чи “ось тут були першими” // Карпатська Україна. – 1994. – 31 берез.
98. Баглай Й. Гідне вшанування гідної події: [Рец. на кн.: Література до 60-річчя Карпатської України: Вибрана бібліографія (із фондів Наукової бібліотеки УЖДУ)] // Срібна Земля. – 2000. – 16 верес.
99. Баглай Й. Давно минулося, а не забулося: (Українському професійному театрові Закарпаття – 75) // Моя газета (Перечин). – 1996. – січень.

100. Баглай Й. Діячі Карпатської України у графіці Михайла Беленя // Срібна Земля. – 1998. – 20 берез.
101. Баглай Й. За українську національну ідею: Вибрані статті. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1998.
102. Баглай Й. Здобуток на віки: [Рец. на кн.: Шерегія Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993. – 412 с.] // Календар “Просвіти” на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.168.
103. Баглай Й. Здобуток на віки: [Рец. на кн.: Шерегія Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993. – 412 с.] / / Карпатська Україна. – 1994. – 17 лют.
104. Баглай Й. Із театром – сорок років: Статті, рецензії, нариси. – Ужгород, 1997.
105. Баглай Й. Людські долі і людські покликання. – Ужгород, 1997.
106. Баглай Й. Микола Аркас і Закарпатський театр // Тези доповідей 47-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу УЖДУ: Секція філолог. наук. – Ужгород, 1993. – С.5.
107. Баглай Й. “Микола Аркас є наш...” // Радянське Прибужжя. – 1994. – 29 груд.
108. Баглай Й. Микола Аркас і Хустський театр “Нова Сцена” // Вісник Хустщини. – 2001. – 21 серп.
109. Баглай Й. Михайло Цірікус у культурному процесі Закарпаття // Carpatica – Карпатика: Проблеми історії та етнографії України. – Ужгород: Вид-во “Два кольори”, 2001. – Вип.11. – С.242–243.
110. Баглай Й. Микола Чирський – керівник “Летючої естради” Карпатської Січі у спогадах Уласа Самчука // Carpatica – Карпатика: Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії та культури. – Ужгород: Вид-во “Два кольори”. – Вип.8. – С.230–235.
111. Баглай Й. Один із творців театру “Нова Сцена” в Хусті: (До 90-річчя від дня народження Євгена Шерегія) // Вісник Хустщини. – 2000. – 6 січ.
112. Баглай Й. Олександр Олесь на Закарпатті // Календар “Просвіти” на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.49–52.
113. Баглай Й. Олександр Олесь на Закарпатті // Карпатська Україна. – 1994. – 6 січ.
114. Баглай Й. Під крилом “Просвіти”: (До 75-річчя від дня заснування першого професійного театру на Закарпатті) // Культура і життя. – 1996. – 10 січ.
115. Баглай Й. Повернення: [Про пісню Яра Славутича “Карпатські січовики”] // Красне Поле: Зб. – С.223–224.

116. Баглай Й. Просвітянський театр на Закарпатті // Календар “Просвіти” на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С.78–81.
117. Баглай Й. Просвітянському театрові на Закарпатті – 75 років // Срібна Земля. – 1996. – 6 січ.
118. Баглай Й. Свекрусі шкодить невістка, або Привид все бродить... // Карпатська Україна. – 1992. – 10 груд.
119. Баглай Й. Син казкової Гуцульщини: [Про просвітянина Федора Саса] // Карпатська України. – 1993. – 23 верес.
120. Баглай Й. Сини твої, Україно!: (До 85-річчя від дня народження Юрія Августина Шерегія) // Закарпатська Правда. – 1992. – 18 січ.
121. Баглай Й. “Скільки себе пам’ятаю, завжди була з театром...”: [Про артистку Хустського театру “Нова Сцена” Марію Петрашко] // Крайнка: Незалежний часопис. – Друге вид. – Ужгород, 1995. – С.95–97.
122. Баглай Й. 75 років просвітянському театрові на Закарпатті // Календар “Просвіти” на 1996 рік. – Ужгород, 1996. – С.25–28.
123. Баглай Й. Творець “Нової Сцени”: (Августин Шерегія – знаний і незнаний) // Карпатський край. – 1992. – 26 трав.
124. Баглай Й. Українська національна ідея між “Четвертим Універсалом” та “Актом проголошення незалежності України” // Науково-практичний збірник “Правознавство”. – Ужгород, 1997. – С.3–11.
125. Баглай Й. Український державний національний театр “Нова сцена” у творенні Карпатської України // Наш рідний край: Краєзнавчий журнал для підлітків та юнацтва. Річник I (XVIII). – 1999. – №6–7. – лютий-березень. – С.25–27.
126. Баглай Й. Український театр “Нова Сцена” в Хусті // Закарпатська Правда. – 1989. – 23 лип.
127. Баглай Й. Чи Україна справді є соборною державою? // Срібна Земля. – 2000. – 19 серп.
128. Баглай Й. Юрій Августин Шерегія // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича. 24–25 жовтня 1992 р. // Ужгород, 1992. – С.233–238.
129. Баглай Й. Товариство “Просвіта” – фундатор українського професійного театру на Закарпатті // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті Крайового товариства “Просвіта”. – Ужгород, 1991. – С.68–72.
130. Бажанський М. Мемуарна мозаїка. – К.: Критика, 1998.
131. Бажанський М. Мої зустрічі з о.А.Волошином. – Детройт – Лейн – Оріон, 1989.
132. Бажанський М. Моя Карпатська Україна. Синхронізація неповторних подій: Спогади, статті, нариси. – К. – Нью-Йорк: Світовид, 1995.

133. Балега Ю. Августин Волошин про виховання учнівської молоді // Карпатська Україна і Августин Волошин: Матеріали міжнародної наукової конференції “Карпатська Україна – пролог відродження української держави”. 11–12 берез. 1994 р. – Ужгород, 1995. – С.182–190.
134. Балега Ю. Він був сином свого часу і... майбуття: Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська Правда. – 1991. – 13 верес.
135. Балега Ю. Культурно-освітня діяльність А.Волошина // Тези доповідей наукової конференції “Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.” – Ужгород, 1992. – С.11–15.
136. Балега Ю. Семінарист із Красного Поля // Карпатська Січ: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1996. – С.134–139.
137. Балега Ю. Семінарист із Красного Поля // Красне Поле. – С.198–203.
138. Балега Ю. Спогади про Карпатську Україну та її учасника // Карпатська Україна і Карпатська Січ: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі. м.Хуст. 14 берез. 1999 р. / Упор. В.Худанич. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – С.105–111.
139. Бандусяк М. Дмитро Климпуш в історії Карпатської України: Спогади очевидця // Срібна Земля-фест. – 1991. – 11–17 груд.
140. Бандусяк М. За кулісами подій: (Президії Української Центральної Народної Ради (слідчій комісії) в Хусті від 22.ІІ.1939) // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”: Документи, спогади, статті, вірші / Упор. О.Д.Довганич, М.І.Кухта. – Ужгород, 1997. – С.41–45.
141. Бандусяк М. Карпатська Україна: за кулісами подій 1938–1939 рр. / / Карпатський край. – 1995. – №5–8. – С.36–37.
142. Бандусяк М. Левине чи заяче серце?: Ким був насправді Андрій Ворон? // Закарпатська Правда. – 1992. – 14 лип.
143. Бандусяк М. Негаразди ясінянських газдів // Карпатський край. – №1–4. – С.52–56.
144. Бандусяк М. Постать д-ра Володимира Комаринського // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.41–43.
145. Бандусяк М. Правда і вигадка про Думен // Карпатська Січ: Матеріали науково-практичної конф., присвяченої 56 річниці Карпатської Січі. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1996. – С.217–219.
146. Бандусяк М. Рядки з біографії командира Карпатської Січі Дмитра Климпуша // Там само. – С.97–99.
147. Бандусяк М. Сім’я ясінянських Климпушів // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.14–15.
148. Бандусяк М. Чуеш, брате мій!...: Сімейна хроніка // Карпатський край. - №9–12.- С.73–76.

149. Баран Віктор-Гейза. Денник. – Ужгород: Гражда, 1996.
150. Баран О. Мадярська окупація Закарпаття в 1939 році // Український Історик. – 1995. – №1–4. – С.119–136.
151. Баран О. Угорська влада на окупованому Закарпатті (1938–1944) // За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади. – Ужгород: Гражда, 1994. – С.11–15.
152. Баран О. Чехословаччина і уряд Карпатської України // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.41–47.
153. Баран С. Українська еміграція між двома світовими війнами // Енциклопедія Українознавства: Загальна частина. – К., 1995. – Т.2. – С.571–577.
154. Барчук В. В 50-ту річницю проголошення незалежності Карпатської України // Гуцульщина: Ілюстрований журнал всегуцульської єдності. – Торонто: Видає Українське Світове Об'єднання Гуцулів, 1989. – квітень (Ч.15). – С.7–11.
155. Бахно В. Ворон із серцем лева: [Про секретаря УНО Андрія Ворона] // Карпатський край. – 1991. – 27 серп. – С.11.
156. Бачинський Едмунд // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Львів, 1993. – Т.1. – С.102.
157. Бачинський Я. Політика уряду А.Волошина в галузі економіки та культури // Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища: Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. 10–11 берез. 1999 р. – Ужгород, 1999. – С.96–100.
158. Баяновська М. Дитячий і молодіжний рухи на Закарпатті (20–30-ті роки ХХ століття) // Молодіжний рух на Закарпатті (ХХ століття). – Ужгород, 1995. – С.14–31.
159. Бедь В. Політико-правове становище Закарпаття у складі Чехословацької Республіки (1919 – березень 1939 рр.) // Carpatica – Карпатика: Історія і культура Закарпаття ХХ ст. – Ужгород: ТОВ “Колір Принт”, 2000. – Вип.7. – С.128–129, 138–139.
160. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. – Львів: Основа, 1995.
161. Беднаржова Т. Августин Волошин // Альманах “Гомону України” на рік 1995. – Торонто–Онтаріо, 1993. – С.77–82.
162. Беднаржова Т. Августин Волошин – 120 років від дня народження / / Пороги. – 1994. – №1.
163. Белей В. Карпатська Україна: сторінки боротьби за національну ідею // Бойки. – 1995. – №1–3. – С.25–26.
164. Белей В. 55 років тому // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.316–322.

165. Белей В. Різдвяна промова прем'єра Карпатської України доктора Августина Волошина, оголошена по радіо на святий вечір до українського народу // Календар "Просвіти" на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С.16–17.
166. Белей В. Слава не поляже // Календар "Просвіти" на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.82–83.
167. Белень М. Карпатська Україна у портретах: [Графіка й біографічні нариси]. – Ужгород, 1998.
168. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1996. – Вип.ІІ. – С.103–119.
169. Бисага Ю. Еволюція концепції державно-правового улаштування домюнхенської Чехословаччини та Карпатська Україна // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.86–92.
170. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939 рр.) // Український історичний журнал. – 1972. – №5. – С.31–40.
171. Білак С.М. До питання критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Закарпаття (1919–1944) // Культура і побут населення Українських Карпат: Матеріали республіканської наукової конференції – Ужгород, 1973. – С.65–73.
172. Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород: Карпати, 1981.
173. Білак С.М. Слуга кількох господарів. – Ужгород: Карпати, 1977.
174. Білак П., Король І. Зарубіжна преса про Закарпаття кінця 30-х рр. / / Карпатська Україна і питання державно-правового розвитку і міжнародне становище: Доповіді та повідомлення наукової конференції 10–11 березня 1999 р. – Ужгород, 1999. – С.43–50.
175. Бірчак В. Августин Волошин: его життя и діяльність. З нагоди ювілею 50 літніх уродин и 25 літньої праці. – Ужгород, 1924.
176. Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. – Прага, 1940.
177. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1937.
178. Бірчак В. Хай бог його вже судить: (Події в гірському містечку Карпатської України) // Карпатська Україна. – 1994. – 13 січ.
179. Блестів-Корж Г. "Я, Олександр Блестів, іду на смерть...": [Спомин про оборонця Карпатської України] // Карпатська Січ. – С.222–224.
180. Богів О.Я. Вплив карпатоукраїнського (підкарпатського) фактора на зовнішню політику Радянського Союзу в період чехословацької кризи 1938–1939 років // Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції. 19 грудня 1997 р. – Ужгород, 1998. – С.29–41.
181. Богів О. Діяльність закарпатських русофілів в Угорщині

- (листопад 1938 – березень 1939 років) // Зб.: Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Ужгород, 1998. – Вип.1. – С.18–23.
182. Богів О. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) і політика європейських держав в радянській історіографії (1944–1991 рр.) // Закарпатська Україна: 1945 рік: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. 26 травня 1995 р. – Ужгород: Патент, 1995. – С.87.
 183. Богів О. Карпатська Україна і політика країн Центральної Європи (березень–листопад 1938 р.) // Збірник наукових студентських робіт: Актуальні питання історії Закарпаття. – Ужгород, 1992. – Вип.1. – С.9–14.
 184. Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. – березень 1939 р.). – Ужгород, 1999.
 185. Богів О. Українська (русинська) діаспора і питання про надання Підкарпатській Русі автономії (травень – жовтень 1938 р.) // Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник. – Ужгород: ВВК “Патент”, 1999. – С.149–163.
 186. Боднар В.Л., Худанич В.І., Щадей М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938–1939 рр.) // Україна на міжнародній арені у ХХ ст.: Науково-методичний збірник матеріалів на допомогу учням шкіл і студентам. 13 травня 1999 р. – Ужгород: Патент, 2000.
 187. Боднар В. Карпатська Україна в оцінці І.Лисяка-Рудницького // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Ужгород, 2000. – Річник IV (XVIII). – С.75–77.
 188. Боднар В.Л., Вегеш М.М., Худанич В.І. Історія української державності: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв). – Ужгород, 1996. – С.153–168.
 189. Божок Г. Спомини // Вісник Карпатського Союзу в ЗСА. – 1972. – №3–4. – липень–серпень.
 190. Божук Г. Газети “Свобода” і “Нова свобода” про Августина Волошина // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.70–87.
 191. Божук Г. Голгофа карпатських січовиків // Новини Закарпаття. – 1999. – 13 берез.; Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.115–118.
 192. Божук Г. Кривавились сорочки: [Спогади сестри] // Красне Поле. – С.248–254.
 193. Божук Г., Зілгалов В. Репресивні акції проти населення Карпатської України у 30–50-х роках // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлень. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С.287–288.

194. Божук Г. Син селянського роду: (До 120-річчя від дня народження Василя Божука) // Срібна Земля. – 2002. – 12 січ.
195. Божук Г. Сподвижниця Карпатської України: (До 85-річчя від дня народження Марії Химинець) // Срібна Земля. – 2000. – 16 верес.
196. Божук Г. Українські січові стрільці в Закарпатті // Карпатський голос. – 1998. – 20 листоп.
197. Божук Г. Усе життя був вірним Україні: (До 90-річчя Юліана Химинця) // Календар “Просвіти” на 2001 рік. – Ужгород: Вид-во “Два кольори”, 2001. – С.139–141.
198. Божук Г. “Я був і є народовцем...”: (До 90-річчя Миколи Бандусяка) // Новини Закарпаття. – 1999. – 18 груд.
199. Бойко С. Народ не прощас. – Ужгород: Карпати, 1976.
200. Борканюк О. Про становище Закарпатської України напередодні окупації хортистською Угорщиною // Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз: Вибрані статті, промови, інтерв'ю. – Ужгород: Карпати, 1976. – С.269–290.
201. Болдижар М. Августин Волошин і Український вільний університет // Новини Закарпаття. – 2000. – 19 серп.
202. Болдижар М. Від самовизначення через автономію до самостійної держави // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.22–27.
203. Болдижар М. Вхідження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус // Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках: Матеріали наукової конференції. 3–4 жовтня 1996 р. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету у справах преси та інформації, 1997. – С.14.
204. Від Підкарпатської Русі до Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1991. – 24 січ.
205. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. – Ужгород, 1993.
206. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. – Ужгород, 1996. – Частина 2.
207. Болдижар М. Карпатська Україна // Хуст над Тисою. – Ужгород: Карпати, 1992. – С.30–38.
208. Болдижар М. “Карпато-українська Свобода” писала...” // Новини Закарпаття. – 1995. – 4 лют.
209. Болдижар М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1998.
210. Болдижар М.М. Наука вимагає правди. – Ужгород, 1999.
211. Болдижар М. Про деякі народногосподарські можливості

- Карпатської України // Тези доповідей наукової конференції “Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.”. – Ужгород, 1992. – С.29–33.
212. Болдижар М. Хто і навіщо обілює історію унії. – Ужгород: Карпати, 1985.
213. Болдижар М. Про статус Закарпаття: історичні факти і домисли // Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку: Доповіді наукового семінару, присвяченого 80-ій річниці утворення Чехословаччини. 28 жовтня 1998 р. – Ужгород, 1999. – С.23–24.
214. Болдижар М. Карпатська Україна на шляху до трагедії: (Що показали вибори до Союму 12 лютого 1939 р., українська еміграція і Карпатська Січ) // Новини Закарпаття. – 1991. – 14 лют.
215. Болдижар М. Навколо Карпатської України: Роздуми вченого // Новини Закарпаття. – 1998. – 3 жовт.
216. Болдижар М. Про угорську іреденту на Закарпатті: [Рец. на кн.] // Новини Закарпаття. – 1998. – 22 верес.
217. Болдижар М. Політична драма чи авантюра? // Закарпатська Правда. – 1990. – 21 берез.
218. Болдижар М. Від самовизначення через автономію до самостійної держави // Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища. – С.51–58.
219. Болдижар М. Як формувалася перша автономна влада Подкарпатської Русі: (Нові документи) // Новини Закарпаття. – 1992. – 8 серп.
220. Болдижар М.М. Наслідки Віденського арбітражу для Карпатської України // Нариси історії Закарпаття. — Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1995. – Т.ІІ. (1918–1945). – С.294–296.
221. Болдижар М.М., Лемак В.В. Проголошення автономії. Формування і діяльність уряду А.Бродія // Там само. – С.274–283.
222. Болдижар М.М., Лемак В.В. Політичні партії та об’єднання автономії Підкарпатської Русі // Там само. – С.302–310.
223. Болдижар М.М., Лемак В.В. Уряд А.Волошина і його державно-правова діяльність // Там само. – С.283–293.
224. Болдижар М., Лемак В. Американські русини і Карпатська Україна в 1938–1939 роках // Тези доповідей наукової конференції “Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.”. – С.39–41.
225. Борковський Р. На побічному відтинку революції: (Місяць в Карпатській Україні в 1942 р.) // За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади / Упор. В.Маркусь, В.Худанич. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1994. – С.59–68.

226. Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність у Карпатській Україні (жовтень 1938 – березень 1939 рр.) // Молодь–Україні: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Ужгород: Закарпатський центр соціальної служби для молоді, 1994. – Т.4. – С.284–296.
227. Бращайко Михайло // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.1. – С.175.
228. Бращайко Юлій // Там само.
229. Бродій Андрій // Там само.
230. Букович Д. Павутиння омани. – Ужгород: Карпати, 1974.
231. Бондаренко К. Кандиба Олег // Довідник з історії України.– К.: Генеза, 1995. – Т.2. – С.9–10.
232. Буллак А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. – Смоленск: Русич, 1994. – Т.1–2.
233. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини.– Пряшів, 1979. – Книга перша (1918–1938).
234. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Пряшів, 1985. – Книга друга (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.).
235. Ванат І. Чи русини самобутній народ? // Пам'ятки України. – 1992. – №1. – С.19–21.
236. Вайда М. Августин Волошин // Америка. – 1954. – 18 берез.
237. Вайда М. Монсеньйор д-р Августин Волошин // Календар “Провидіння”. – 1959. – С.89–93.
238. Вайда М. У 90-ту річницю народин президента А.Волошина // Вільне слово. – 1964. – 28 берез.
239. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. – 1991. – №3. – С.85–90.
240. Вегеш М. “Наш край назавжди залишиться українським!” // Наука і суспільство. – 1991. – №12. – С.26–29.
241. Вегеш М.М., Ілько В.І. Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938–1939 роках // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. 23–24 жовтня 1992 р. – Ужгород, 1992. – С.274–276.
242. Вегеш М.М., Ілько В.І. Преса Східної Галичини про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців в 1938–1939 рр. // Тези доповідей наукової конференції “Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.”. – С.42–49.
243. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України. ХХ століття. – К.: Освіта, 1992. – С.307–318.
244. Вегеш М. Перший літописець Карпатської України // Твори В.Гренджі-Донського. – Т.ХІІ. Додаткові твори: Бібліографія. – Вашингтон, 1992. – С.257–262.

245. Вегеш М., Мокрянин І. Лекції про Василя Гренджу-Донського // Там само. – С.268–269.
246. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис. – Ужгород, 1993.
247. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. – Ужгород, 1993.
248. Вегеш М. Хуст – нова столиця Карпатської України // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: історія і сучасність: Тези міжнародної науково-практичної конференції. – Рівне, 1993. – С.159–161.
249. Вегеш М., Задорожний В. Карпатська Україна у світлі нових документів // Сучасність. – 1993. – №4. – С.62–67.
250. Вегеш М. Нелегальні переходи польсько-чеського кордону українцями Східної Галичини в 1938–1939 рр. і реакція польського уряду // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С.121–122.
251. Вегеш М. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні // Визвольний шлях. – Кн.8. – 1993. – С.955–957; Його ж. Галичани на Закарпатті: Василь Гренджа-Донський розповідає... // Там само. – С.1016–1020.
252. Вегеш М. До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА: “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність”. – Івано-Франківськ – Стрий, 1993. – С.36–40.
253. Вегеш М., Туряниця В. Августин Волошин (1874–1945): Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1994.
254. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939) // Календар “Просвіти” на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.53–56.
255. Вегеш М. Августин Волошин (1874–1945) // Там само. – С.70–73.
256. Вегеш М.М. Організація Українських Націоналістів і Карпатська Україна (1938–1939 рр.) // Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету УЖДУ. – Ужгород, 1994. – С.20–27.
257. Вегеш М. Напади угорських і польських терористів на Карпатську Україну в 1938–1939рр. // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції. – С.123–129.
258. Вегеш М. Українська преса Східної Галичини про Карпатську Україну (1938–1939) // Молодь – Україні: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету.– Ужгород, 1994. – Т.3. – С.97–116.
259. Вегеш М. Солідарність українців Східної Галичини з національно-

- визвольною боротьбою закарпатських українців (1938–1939) // Там само.– Ужгород, 1994. – Т.4. – С.108–121.
260. Вегеш М. Українська преса Східної Галичини про Карпатську Україну (1938–1939 рр.) // Дзвін. – 1994. – №10. – С.131–137.
261. Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). – Ужгород, 1995.
262. Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента: (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина). – Ужгород, 1995.
263. Вегеш М.М., Туряниця В.В. У вінок шани і визнання. – Ужгород, 1995.
264. Вегеш М.М., Задорожний В.Є. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного й політичного розвитку // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С.42–51.
265. Вегеш М. Солідарність українців Східної Галичини з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців (1938–1939) // Сучасність. – 1995. – №2. – С.84–90.
266. Вегеш М. Степан Клочурак // Календар “Просвіти” на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.50–51.
267. Вегеш М. Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського // Тези доповідей та повідомлень першої наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського. – Ужгород, 1995. – С.7–12.
268. Вегеш М., Данилюк Д., Туряниця В. Василь Гренджа-Донський у вітчизняній і зарубіжній історіографії // Там само. – С.14–19.
269. Вегеш М., Задорожний В. “Щастя і горе Карпатської України” В.Гренджі-Донського – історичне джерело // Там само – С.51–53.
270. Вегеш М. Карпатська Україна – пролог у новий час краю // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з’їзду Народних Комітетів Закарпатської України. – Ужгород, 1995. – С.124–130.
271. Вегеш М.М., Міщанин В.В. Проугорська “п’ята колона” у Карпатській Україні (1938–1939 рр.) // Молодь – Україні: Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету.– Ужгород, 1995. – Т.5–6. – С.181–185.
272. Вегеш М.М., Міщанин В.В. Події 13–14 березня 1939 р. в Карпатській Україні // Там само. – С.186–190.
273. Вегеш М.М. До питання про діяльність уряду Карпатської України в екзилі (1939–1941 рр.) // Закарпатська Україна. 1945 рік: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над

- фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. – Ужгород, 1995. – С.22–28.
274. Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Нові матеріали про останні дні життя президента Карпатської України А.Волошина // Там само. – С.68–72.
275. Вегеш М., Задорожний В. Карпатська Україна 1938–1939 рр. у світлі європейської періодики // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.48–60.
276. Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна: (Особливості політичного розвитку і співробітництва) // Там само. – С.61–69.
277. Вегеш М.М. Діяльність автономних урядів Підкарпатської Русі (Карпатської України) в галузі економіки і культури // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.297–301.
278. Вегеш М.М., Кляп М.І. Література Закарпаття в 20–30-х роках // Там само. – С.373–384.
279. Вегеш М.М. Театри Закарпаття 20–30-х років // Там само. – С.388–394.
280. Вегеш М. Українському Вільному Університету – 75 // Календар “Просвіти” на 1996 рік. – Ужгород, 1996. – С.32.
281. Вегеш М. Петро Стерчо (1919–1987) // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: Збірник наукових праць. – Ужгород, 1996. – Випуск 1. – С.83–86.
282. Вегеш М. Іван Лисяк-Рудницький // Там само. – С.87–89.
283. Вегеш М. Андрей Шептицький // Там само. – Ужгород, 1996. – Випуск 2. – С.59–85.
284. Вегеш М. Олег Ольжич // Там само. – С.101–105.
285. Вегеш М. Промисловість, сільське господарство і торгівля Карпатської України наприкінці 30-х років // Проблеми історії, філософії і літературознавства України: Наукові записки вчених Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1996. – Випуск 1. – С.81–105.
286. Вегеш М.М. Історія Карпатської України 1938–1939 років у оцінці Олега Ольжича // Малинщина у просторі і часі: Матеріали Всеукраїнської науково-красознавчої конференції. – Малин, 1996. – С.114–116.
287. Вегеш М. До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.) // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Ужгород, 1996. – Річник I (XV). – С.147–159.
288. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.). – Ужгород, 1996.
289. Вегеш М., Олашин М. Дослідження з історії німецької меншини на

- Закарпатті // Проблеми історії, філософії і літературознавства України: Наукові записки вчених Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1996. – Випуск 1. – С.151–156.
290. Вегеш М. “Любов народна і міжнародна”. Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. – 1990. – 29 верес.
291. Вегеш М. Августин Волошин: Ким він був? // Радянська Верховина. – 1990. – 24 берез.
292. Вегеш М. Велич і трагедія Августина Волошина // Радянська Верховина. – 1990. – 9 серп.
293. Вегеш М. А.Волошин – в’язень Лефортівської тюрми // Радянська Верховина. – 1991. – 13 лип.
294. Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938–1939 років в портретах. – Ужгород, 2000.
295. Вегеш М. Останні дні президента Карпатської України Августина Волошина // Карпатська Україна. – 1995. – 22 серп.
296. Вегеш М. Вшанування президента Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1995. – 14 верес.
297. Вегеш М. Чого прагнув Августин Волошин?: Нові документи про діяльність уряду Карпатської України в еміграції (1939–1941 рр.) // Орбіта. – 1995. – 23 лист.
298. Вегеш М. Августин Волошин: християнська етика – шлях до цивілізованих націй // Срібна Земля. – 1995. – 4 лист.
299. Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938–1939 рр.). – Ужгород, 1996.
300. Вегеш М. Земляк про земляка: [Василь Гренджа-Донський про Августина Волошина] // Радянська Верховина. – 1991. – 21 верес.
301. Вегеш М. Нові архівні матеріали про останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина // Срібна Земля. – 1996. – 16 берез.
302. Вегеш М. Августин Волошин: Зміна орієнтацій // Пороги. – 1997. – №2, 3.
303. Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945) // Малий словник історії України. – К., 1997. – С.97–98.
304. Вегеш М., Турянця В., Чаварга І. Останні дні президента Карпатської України: [19 липня 1995 року минає 50 років з дня смерті Августина Волошина] // Верховина.–1995.–15 лип.
305. Вегеш М.М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках: Матеріали до спецкурсу для студентів історичного факультету. – Ужгород, 1996.
306. Вегеш М. У міжнародній грі // Карпатський край. – 1991. – 19 лист.
307. Вегеш М. У листопаді 1918-го...: Західно-Українська Народна Республіка // Срібна Земля. – 1993. – 27 лист.

308. Вегеш М. Про альтернативу включення Закарпаття до складу Чехословаччини // Українські Карпати: Матеріали міжнародної конференції “Українські Карпати: етнос, історія, культура”. – Ужгород, 1993. – С.113–121.
309. Вегеш М. Політичні зв'язки Закарпаття і Галичини в 1918–1920 рр. // Науковий вісник УжДУ: Серія історія. – Ужгород, 1995. – Вип.1. – С.39–45.
310. Вегеш М. Західно-Українська Народна Республіка // Срібна Земля. – 1995. – 4 лист.
311. Вегеш М.М., Гирия В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939). – Ужгород, 1998.
312. Вегеш М., Малець О. Президент Західно-Української Народної Республіки // Срібна Земля. – 1996. – 9 лист.
313. Вегеш М. Євген Петрушевич (1830–1925) // Історія України в історичних портретах: Збірник наукових праць. – Ужгород, 1996. – С.67–74.
314. Вегеш М., Мішанин В. Хуст у січні 1919-го // Карпатська Україна. – 1994. – 27 січ., 3, 10, 24 лют.
315. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загально-європейському історичному контексті: У 2-х томах. – Ужгород, 1997.
316. Вегеш М. Історичні дослідження. – Ужгород, 2000. – Т.І–ІV.
317. Вегеш М.М., Горват Л.В. Громадсько-політична і культурно-освітня діяльність Василя Гренджі-Донського (1897–1974). – Ужгород, 2000.
318. Віденський арбітраж // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.1. – С.267.
319. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). – К., 1994.
320. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореферат дисертації... доктора історичних наук. – К., 1997.
321. Внешня політика Чехословакии. 1918–1939. – М.: Наука, 1959.
322. Волошин Августин // Радянська Енциклопедія історії України.– К., 1969. – Т.1. – С.355.
323. Волошин А. Твори / Упор. О.Мишанич, П.Чучка. – Ужгород: “Гражда”, 1995.
324. Врецьона Євген // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.1. – С.322.
325. Габел М. Листівка з Відня: [Спогад] // Красне Поле. – С.155–157.
326. Гавриленко А. До 60-річчя Карпатської України // Визвольний шлях. – 1999. – серпень: Кн.8 (617). – С.916.
327. Гавриил (Кризна) (игумен). Православная церковь в Закарпатье (век XX). – К.: Информационно-издательский центр Украинской Православной Церкви, 1999. – С.79–80.

328. Гаврош О. Дід Бандусяк: [Інтерв'ю з Миколою Бандусяком] // Україна молода. – 2001. – 18 верес.
329. Гаврош О. Закарпатські “Крути” // Україна молода. – 2000. – 11 берез.
330. Гаврош О. Карпатська Україна: Як це було?: Непрості відповіді на непрості запитання // Старий замок. – 1999. – 11 берез.
331. Гаврош О. Моя Карпатська Україна: [Березень 1939 року у пам'яті очевидців] // Ужгород. – 1999. – 13 берез.
332. Гаврош О. Неприкаяна пам'ять Августина Волошина: [Про музей Президента Карпатської України] // Україна молода. – 2000. – 11 лип.
333. Гаврош О. Один з Карпатської України: В Ужгороді відбулася презентація книжки Івана Стебельського // Ужгород. – 2000. – 17 черв.
334. Гаврош О. Від героїки до казок: (Огляд березневих новинок) // Ужгород. – 1999. – 27 берез.
335. Гаврош О. Політична історія Закарпаття написана соратником Августина Волошина: [Презентація 2-го тому “Споминів” В.Шандора] // Старий замок. – 2001. – 5 квіт.
336. Гаврош О. Чи стане Ужгород містом Августина Волошина?: [Про створення музею А.Волошина] // Ужгород. – 2001. – 26 трав.
337. Гаджега В. Спогади про вчителя: [Державотворча діяльність А.Волошина] // Карпатська Україна. – 1994. – 19 берез.
338. Гаджега В. Щирі зернята пошани до Августина Волошина // Нове життя (Іршава). – 1994. – 15 берез.
339. Галас Б. Науково-педагогічні погляди А.Волошина і процес утвердження української літературної мови на Закарпатті // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.200–210.
340. Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті політичної історії ХХ століття: (Історіософські роздуми). – Ужгород, 1995.
341. Галда П. Таємний документ про наслідки “визволення” Закарпаття // Ужгород. – 2001. – 17 листоп.
342. Ганич О. Августин Волошин – Президент Карпатської України // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.17–27.
343. Ганчин В. Автономістичні тенденції на Закарпатті в ХІХ–ХХ ст. // Українські Карпати: етнос, історія, культура. – С.145–153.
344. Ганчин В. За сторінками вироків 1942-го // Новини Закарпаття. – 1991. – 10 серп.
345. Ганчин В. Карпатська Січ на Великоберезнянщині // Карпатська Січ. – С.125–127.
346. Ганчин В. Карпатська Січ на Великоберезнянщині // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.96–97.

347. Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А.Волошина // Новини Закарпаття. – 1992. – 28 берез.
348. Ганчин В. Мюнхенська змова і Закарпаття // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1970. – С.222–235.
349. Гапоненко І. Віденський арбітраж і його наслідки для Закарпаття: позиція великих держав Європи // Carpatica – Карпатика: Проблеми історії та етнографії України. – Ужгород: Вид-во “Два кольори”, 2001. – Вип.11. – С.93–105.
350. Гапоненко І. Закарпаття в контексті європейської політики 30-их років ХХ ст. // Молодь – Україні: Наукові записки молодих учених УЖДУ. – Ужгород: Закарпатський центр соціальної служби для молоді, 1996. – Том 9. – С.69–74.
351. Гапоненко І. Ставлення країн Європи до Підкарпатської Русі (Карпатської України) після Віденського арбітражу. Провал першої спроби її окупації (1938 р.) // Carpatica – Карпатика: Актуальні проблеми вітчизняної та зарубіжної історії та культури. – Ужгород: ТОВ “Колір Принт”, 2001. – Вип.8. – С.77–84.
352. Гармаш Н. Заплатив і життям і смертю: [Про секретаря партії УНО А.Ворона] // Карпатська Україна. – 1994. – 14 квіт.
353. Герзанич В. Педагог Михайло Фушич // Новини Закарпаття. – 1999. – 27 лют.
354. Герзанич В. Сенатор Союму: [Василь Лацанич] // Срібна Земля. – 1997. – 6 листоп.
355. Гірняк Л. На стежках історичних подій. – Нью-Йорк, 1979.
356. Глагола М. Увіковічення пам'яті Августина Волошина // Просвіта. – 2001. – жовт.
357. Глава государства поздравил закарпатцев с 60-й годовщиной провозглашения Карпатской Украины // Факты. – 1999. – 16 марта.
358. Годьмаш П. Достеменно з історії русинів: 60-ій річниці проголошення суверенітету русинської республіки та першому її Президенту – о.Августину Волошину присвячується // Християнська родина. – 1999. – 4 берез.
359. Годьмаш П. Судьба Президента // Подкарпатська Русь. – 1994. – 14, 17 лют.
360. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). – Ужгород: Закарпаття, 1992.
361. Гомоннай В. Від сповиточку: Педагогічний портрет А.Волошина // Карпатський край. – 1991.
362. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Київ – Ужгород, 1988.
363. Гомоннай В.В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття. – Ужгород, 1990. – Ч. I, II.

Ми вийшли з-під його протекції 1939 р. окупували Карпатську Україну.

364. Гомоннай В. Педагогічні погляди Августина Волошина: До 120-річчя від дня народження // Срібна Земля. – 1994. – 12 берез.
365. Гомоннай В., Росул В. Августин Волошин про концепцію формування професії вчителя. – Ужгород, 1995.
366. Гомоннай В., Росул В., Талапканич М. Школа та освіта Закарпаття. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету у справах преси та інформації, 1997.
367. Горват В. Вікопмна подія: погляд крізь роки: [60-річний ювілей Карпатської України] // Закарпатський калейдоскоп. – 1999. – 18 берез.
368. Горват Л. До питання про українсько-румунські відносини у час Карпатської України // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.67–71.
369. Горват Л.В. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр. – Ужгород, 1998.
370. Городня Н. Проголошення незалежності Карпатської України // Історія України. – 2000. – №13. – С.68.
371. Гостиняк С. Державотворчі намагання закарпатських українців у “Щоденнику” Василя Гренджі-Донського // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Братислава – Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во; Відділ української літератури, 1994. – Вип.19. – С.398–402.
372. Гоца Е., Туряниця В. Августин Волошин про статеве виховання молоді // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича. – Ужгород, 1992. – С.271–274.
373. Гранчак І. Роль і місце Карпатської України в історії Закарпаття // Карпатська Україна. – С.142–146.
374. Гранчак І. Карпатська Україна. Пошук істини: Запитання для написання спогадів про кризові 1938–1939 роки // Новини Закарпаття. – 1991. – 25 трав.
375. Гранчак І.М. Окупація Карпатської України військами Угорщини в березні 1939 року // Carpatica – Карпатика: До 50-річчя УЖДУ. – Ужгород, 1995. – Вип.3. – С.70–81.
376. Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.337–348.
377. Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена // Там само. – С. 264–273.
378. Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Окупація Карпатської України військами Угорщини // Там само. – С.328–337.
379. Гранчак І.М., Приходько В.О. Автономна Підкарпатська Русь в міжнародних відносинах // Там само. – С.318–327.

380. Гранчак І.М., Поп І.І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни // *Carpatica – Карпатика: Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи.* – Ужгород, 1993. – Вип.2. – С.223–236.
381. Гранчак І., Приходько В. Політика Угорщини щодо Підкарпатської Русі після віденського арбітражу (поч. листопада 1938 – 14 березня 1939 р.) // *Карпатська Україна.* – С.59–77.
382. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславова) з найдавніших часів до початку ХХ століття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – Част.1
383. Гренджа-Донський В. Про “Карпатську Січ” // Дмитро Климуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.46–50.
384. Горникевич Т. Події в Україні 1914–22 років у світлі історичних документів // *Богословіє.* – Рим, 1984. – Кн.1–4.
385. Гренджа-Донський В. Величний Всепросвітнянський з’їзд в Ужгороді 17.IX.1937; Маніфест до Українського народу. – Ужгород, 1997.
386. Гренджа-Донський В. Твори. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1988. – Т.VII.
387. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату // Твори. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – Т.IX.
388. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о.Августина Волошина // Там само.
389. Гренджа-Донський В. Отець др. Августин Волошин // Там само.
390. Гренджа-Донський В. Спогади. Листи // Там само. – Т.Х.
391. Гренджа-Донська З. “Ми є лишень короткі епізоди...”: Життя і творчість Василя Гренджі-Донського. – Ужгород: Срібна Земля, 1993.
392. Гринів О. Закарпаття в європейській політиці (історико-геополітичний аспект) // *Карпатська Україна і Августин Волошин.* – С.88–96.
393. Грицак І. Нелегкий шлях до відновлення справедливості // *Новини Закарпаття.* – 1996. – 21 берез.
394. Грицик Л. 60-річчю Карпатської України присвячується // *Карпатський голос.* – 1999. – 27 лют.
395. Грицишук Т. Августин Волошин // *Соціал-демократ.* – 1999. – 13 берез.
396. Грицишук Т. Красне Поле під Хустом – місце незгасної батьківської героїки: До 61-ої річниці Карпатської України // *Карпатська Україна.* – 2000. – 11 берез.
397. Грін О.О. Професійне музичне мистецтво Закарпаття // *Нариси історії Закарпаття.* – Т.II. – С.401.

398. Громадська біографія д-ра Миколи Бандусяка // За Українське Закарпаття. – С.167–173.
399. Гудзоватий І. Брати по той бік Карпат: [Торжества, присвячені 60-річчю Карпатської України] // Голос України. – 1999. – 13 берез.
400. Гурзан М. Нарис історії села Дубрівка Ужгородського району. – Ужгород: Закарпатське крайове товариство “Просвіта”, 1999. – С.13-25.
401. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993.
402. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К., 1993.
403. Дад А. Чотири з тисячі: в дворіччя березня Карпатської України (Колодзінський-Гузар, Коссак-Тарнавський, Блестів-Гайдамака, Тацинець-Крот). – Прага: УНО, 1941.
404. Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець ХVІІІ – перша половина ХХ ст.). – Ужгород: Патент, 1999.
405. Данилюк Д. Деякі дискусійні аспекти з історії Карпатської України // Карпатська Україна: питання державно-правового і міжнародного становища: Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України. 10-11 берез. 1999 р. – Ужгород, 1999. – С.134.
406. Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1945). – Львів: Вища школа, 1987.
407. Данилюк Д. Карпатська Україна в українській історіографії // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник ІV (ХVІІІ). – С.42–47.
408. Данилюк Д.Д., Кляп М.І. Розвиток Науки в Закарпатті в 20–30-х рр. // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.361–372.
409. Данилюк Д.Д., Волошук С.Ю. Радянська історіографія про боротьбу трудящих Закарпаття проти угорсько-фашистських загарбників, за возз’єднання з УРСР (1939–1944) // Закарпаття: минуле і сучасне: Збірник наукових праць. – Ужгород: УЖДУ, 1986. – С.67–77.
410. Данилюк Д. Українська історіографія історії Закарпаття // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.97–109.
411. Данко О.О. Августин Волошин – людина трьох покликань // Там само. – С.110–115.
412. Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр. // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1994. – С.349–365.
413. Дашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА? // Сучасність. – 1992. – №11. – С.65–69.
- слідчий «Смершу» 18 армії старший лейтенант Турик, давши всі відомос-

414. Дем'ян Г. Августин Волошин // За вільну Україну. – 1990. – 12 лип.
415. Дем'ян Г. Августин Волошин // Таланти Бойківщини. – Львів, 1991.
416. Дем'ян Г. Культурно-наукова і громадсько-політична діяльність Августина Волошина: Доповідь на 4 сесії Великої Ради Руху // Вісник Руху. – К., 1990. – №4. – Ч.І.
417. Дем'ян Г. О.Духнович у творчості А.Волошина-літературознавця // Дукля. – 1991. – №2. – С.32–33.
418. Де Лосса Роберт. Політичну і правову історію видано в Гарварді // Екзиль. – 1998. – №2. – С.2.
419. Ділонг Ю. Так діяли чинадійовці: До 60-річчя Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1999. – 6 берез.
420. Ділонг Ю. Наше минуле – у спогадах чинадійовця // Карпатський голос. – 1999. – 19 берез.
421. Ділонг Ю. Наше минуле // Старий замок. – 1999. – 11 берез.
422. До 60-річчя Карпатської України: [Передрук з “Нової Свободи” за лютий 1939 р.] // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – Ужгород, 1999. – С.39.
423. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995.
424. Добриловський М. Карпатська Україна. – Подєбради: Український технічно-господарський інститут, 1939.
425. Довганич О. Борець за незалежність України // Соціал-демократ. – 2000. – 12 лют.
426. Довганич О. Відроджуються імена подвижників: [Карпатській Україні – 60] // Новини Закарпаття. – 1999. – 13 берез.
427. Довганич О. Відкриті судові процеси над керівниками політичних партій А.Бродієм, С.Фенциком та їх спільниками // Карпатський край. – 1998. – №1–2. – С.34.
428. Довганич О. В тенетах “Смершу”. Репресовані діячі Карпатської України: (статті і нариси). – Ужгород, 2002.
429. Довганич О. Головний командант: (Епізоди життя і діяльності Д.Климуша за матеріалами кримінальної справи) // Карпатський голос. – 1995. – 14 берез.
430. Довганич О. Головний командант // Карпатський край. – 1995. – №1–4. – С.57–61.
431. Довганич О. Головний командант: Епізоди життя і діяльності Дмитра Климуша за матеріалами кримінальної справи // Матеріали науково-практичної конференції “Карпатська Січ”. – С.78–83.
432. Довганич О. Головний командант “Карпатської Січі” // Календар “Просвіти” на 1997 рік. – Ужгород, 1997. – С.63–65.
433. Довганич О. Головний командант // Красне Поле. – С.242–247.
434. Довганич О. Забуті учасники з'їзду 1919 року // Новини Закарпаття. – 1995. – 21 січ.

435. Довганич О. Без вини зробили злочинцем: [Про Василя Федака] // Новини Закарпаття. – 1995. – 31 січ.
436. Довганич О. Про нелегальний перехід закарпатців в СРСР в 1939–1941 роках // Науковий вісник УЖДУ. – Серія: Історія. – Ужгород, 1995. – Вип.1. – С.66–70.
437. Довганич О. Про нищення віри розкажуть архіви: [Документи про ліквідацію греко-католицької церкви] // Карпатський край. – 1995. – С.83–87.
438. Довганич О. “Смерш” проти вчителя: Загинув від сталінської сваволі: [Про П.Янугу] // Новини Закарпаття. – 1995. – 29 лип.
439. Довганич О. Репресії угорського окупаційного режиму і Закарпатський рух опору // Закарпаття під Угорщиною: Збірник наукових праць. – Історико-філософська секція / Упор. В.Маркусь, В.Худанич. – Ужгород: Карпати – Гражда, 1995. – С.194–218.
440. Довганич О.Д. Про ліквідацію деяких “білих плям” з проблем історії Закарпаття періоду Другої світової війни // Українські землі в роки Другої світової війни. – С.56–61.
441. Довганич О. Житимуть у пам’яті: [Реабілітовані закарпатці-втікачі до СРСР у 1939–1941 рр.] // Вісник Хустщини. – 1994. – 24 верес.
442. Довганич О. Листки зламаної гілки: [Перехід закарпатців до СРСР у 1939–1941 рр.] // Новини Закарпаття. – 1995. – 19 верес.
443. Довганич О.Д. Закарпатська Україна в планах німецько-угорського фашизму напередодні Другої світової війни // Тези доповідей і повідомлень УЖДУ: Серія історії КПРС. – Ужгород, 1965. – С.79–84.
444. Довганич О. Доля міністра Карпатської України: [Політичний діяч Карпатської України С.Клочурак] // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.34–40.
445. Довганич О. Жертви фашизму – до скорботної книги // Carpatica – Карпатика: Проблеми історії та етнографії України. – Вип.11. – С.106–121.
446. Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни. – Ужгород: Карпати, 1990.
447. Довганич О.Д., Керечанин В.М. Закарпаття в загарбницьких планах Німеччини та Угорщини // Книга пам’яті України: Закарпатська область. – Ужгород: Карпати, 1995. – 1 том. – С.22–27.
448. Довганич О.Д. Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938–1945 рр.): Автореферат дисертації... доктора історичних наук. – Ужгород, 1997.
449. Довганич О.Д. У лещатах гортіївської окупації // Книга пам’яті України: Закарпатська область. – Ужгород: Карпати, 1995. – 1 том. – С.27–31.

450. Довганич О.Д. Боротьба підпільників проти окупантів // Там само. – С.32–34.
451. Довганич О.Д. Історична довідка: Про причини і умови нелегального переходу закарпатців в СРСР // Кризь пекло Гулагів: Документи, спогади, нариси. – Ужгород: “Поличка “Карпатського краю”, 1996. – С.8–10.
452. Довганич О. Жертва сталінського терору: Політичний портрет І.Мондока // Закарпатська правда. – 1991. – 30, 31 трав., 1 черв.
453. Довганич О. Карпатська Січ та її провідники // Новини Закарпаття. – 1997. – 13 листоп.
454. Довганич О. Міністри Карпатської України // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.226–230.
455. Довганич О. Міністр Карпатської України Юлій Бращайко // Соціал-демократ. – 1999. – 17 квіт.
456. Довганич О. Микола Долинай: доля міністра // Соціал-демократ. – 1999. – 13 лют.
457. Довганич О.Д. Основні проблеми історії Закарпаття періоду Другої світової війни // Carpathica – Карпатика: Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. – Вип.12. – С.54–58.
458. Довганич О. За Срібну Землю в борні й недолі: Репресії угорського й радянського тоталітарних режимів // Новини Закарпаття. – 1996. – 21 верес.
459. Довганич О. Оцінка “Карпатської Січі” та її провідників Вікентієм Шандором та іншими істориками і політичними діячами // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Ужгород, 1999. – Річник II–III (XVI–XVIII). – С.75–78.
460. Довганич О. Президент Карпатської України Августин Волошин: його трагічна доля // Молодь Закарпаття – реформа. – 1999. – 27 лют.
461. Довганич О. Репресовані міністри Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1996. – 2 берез.
462. Довганич О.Д. Роки лихоліття: Невідомі сторінки і трагічні долі: [Історико-краєзнавчі статті і нариси]. – Ужгород: ВВК “Патент”, 1995. – С.215–228.
463. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України // Карпатський край. – 1999. – №1–3. – С.25–28.
464. Довганич О. Тернистий шлях до України С.Ключурака // Соціал-демократ. – 1998. – 15 серп.
465. Довганич О. Трагічна доля міністра // Срібна Земля-фест. – 1997. – 13–19 берез.

466. Довганич О. Трагічна доля політичних діячів Карпатської України після березня 1939 року // Карпатська Україна. – С.147–160.
467. Довганич О. Федір Ревай – голова УНО // Календар “Просвіти” на 2000 рік. – Ужгород, 2000. – С.164–165.
468. Довганич О. Шандор В. Спомини. Т.ІІ: Карпатська Україна 1939–1945 (Ужгород: Гражда, 2000) : [Рецензія] // Carpatica – Карпатика: Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. – Вип.12. – С.371–376.
469. Довганич О. Юрій Перевузік – міністр Карпатської України // Вісті Ужгородщини. – 1995. – 4 листоп.
470. Довгей В. Від Бескидів до Катині // Карпатська Січ. – С.157–164.
471. Довгей В. Літописець: [Про Петра Стерча] // Красне Поле. – С.95–99.
472. Довідник з історії України. – К.: Генеза, 1995. – Том 2. – С.17–19.
473. Донцов Д. Березень 1939 // Вісник. – Львів, 1939. – Т.7. – №4. — С.298–305.
474. Доцент Микола Олашин: Бібліографічний покажчик / Уклад. О.Д.Закривидорога. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. – С.36, 39, 40, 45.
475. Д-р Святомир М. Фостун. Срібна Земля в боротьбі: В 60-ліття Проголошення Державної незалежності Карпатської України // Визвольний шлях. – 1999. – Кн.3. – С.355–358.
476. Дмитро Климуш – головний командант “Карпатської Січі”: Документи, спогади, статті, вірші / Упор. О.Д.Довганич, М.І.Кухта. – Ужгород: “Поличка “Карпатського краю”, 1997.
477. Дорожинський П. Мій педагог і директор Української гімназії в Модржанах біля Праги голова Сойму Карпатської України Августин Штефан // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.52–54.
478. Д.К. Організація Народної Оборони “Карпатська Січ” (ОНОКС) // Енциклопедія Українознавства: Загальна частина. – К., 1995. – Т.3. – С.1186.
479. Дробот І., Кучер В. Тяжкий шлях до волі: [Історія проголошення Карпатської України] // Пам’ять століть. – 2000. – №3.
480. Дуда А. “Чи чули-сте, любі браття, як боролось Закарпаття?: До 60-ої річниці утворення Карпато-Української держави // Українське слово. – 1999. – 18 берез.
481. Єфремов С. // Енциклопедія Українства: Словникова частина.– Львів, 1993. – Т.2.– С.66.
482. Жегуц І. Гуцульське село в Карпатській Україні 1930-х років // Гуцульщина: Ілюстрований журнал всегуцульської єдності. – Торонто: Видас Українське Світове Об’єднання Гуцулів. – 1989. – квітень (Ч.15). – С.11–14.

483. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1992.
484. Журавський-Граєвський П. Питання Підкарпатської Русі на мировій конференції в Парижі // Зустрічі. – 1990. – №1–2.
485. Забачинський С. Випад Галицького війська на Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч.7–8.
486. Забачинський С. Мараморош-Сігетська Кампанія: Як галичани займали Карпатську Україну // Стрілець, 1991.
487. Заброварний С. Закарпаття в політиці II-ої Речіпосполитої // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919–1939): Збірник матеріалів 6-ої наукової конференції. 2–4 вересня 1998 р. – Пряшів, 2000. – С.170–178.
488. Задорожний В., Федака С. Українське питання у Другій світовій війні // Українські землі в роки Другої світової війни. – С.10.
489. Закривидорога О. Бібліографія Карпатської України // Соціал-демократ. – 2001. – 17 берез.
490. Записи народних переказів про Карпатську Україну: [Записи І.Сенька та ін.] // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – С.65–68.
491. Заповіт Срібної Землі: Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. – Львів: Світ, 2001.
492. Запорожець А. Уряд А.Волошина: склад, принципи роботи, державно-правова діяльність // Карпатська Україна. – С.90–95.
493. За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади / Упор. В.Маркусь, В.Худанич. – Ужгород: “Гражда”, 1994.
494. Звонар І. Ви сповнили наказ святий. Вам вдячна за це Україна: [Відкриття меморіального парку на Красному Полі] // Новини Закарпаття. – 2000. – 27 черв.
495. Зейкан Ю. Голос “Карпато-Української держави”: [Про кн. Петра Стерча] // Красне Поле. – С.99–102.
496. Зейкан Ю. Їх племінь зігривав // Карпатська Січ. – С.187–190.
497. Зимомря М., Вегеш М. Духовні устремління О.Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера // О.В.Духнович і слов'янський світ: Матеріали наукової конференції. 23–24 квітня 1993 р. – Ужгород, 1994. – С.178–179.
498. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. – Слупськ–Ужгород, 1994.
499. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. – Ужгород, 1995.
500. Зимомря М. З глибин небуття: Августин Волошин: (До 120-річчя від дня народження) // Благівіст.–1994.–Рік IV.–№3.
501. Зимомря М. З когорти невмирущих. Августин Волошин: (До 120-річчя від дня народження) // Наше слово. – 1994. – 27 берез.

502. Зимомя М. У вінок Августина Волошину // За вільну Україну. — 1994. — 8 квіт.
503. Зимомя М. У вінок Августина Волошину // Українське слово. — 1994. — 14 квіт.
504. Зимомя М. З галереї видатних: Отець Августин Волошин // Християнський голос. — 1994. — 3–10 квіт.
505. Зимомя М. У вінок Августина Волошину // Християнський голос. — 1994. — 26 черв.
506. Зимомя М. Августин Волошин — видатний вчений-педагог України // Дукля. — 1995. — №1. — С.34–46.
507. Зимомя М. Наші педагоги. Концептуальні погляди Августина Волошина на синтез навчання та виховання в умовах школи й сім'ї // Слово педагога. — 1995. — Ч.І. — С.17–19.
508. Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна // Тези III-ої народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О.Маркуша. 25–26 жовтня 1991 р. — Хуст, 1991. — С.49–51.
509. Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. — С.155–161.
510. Злепко Д. Карпатська Україна в архівних документах Міністерства закордонних справ Третього Рейху // Срібна Земля. — 1944. — 23 лип.
511. Злепко Д. Українське питання у 1938–1939 роках і Третій Рейх // ЗНТШ. — Т. ССХХVIII: Праці історико-філософської секції. — Львів, 1994. — С.249–308.
512. Іваньо В. Де і коли помер президент Волошин? // Карпатська Україна. — 1992. — 24 груд.
513. Ігнатишин-Логуш М. “Слухайте Карпато-українську передачу...” звучало в ефірі // Срібна Земля-фест. — 1996. — 12–18 груд.
514. Ігнатишин-Логуш М. З над синіх просторів Карпат...: [спогад] // Красне Поле. — С.192–197/
515. Ігнат А.М. Стан освіти на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст. // Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. — С.211–221.
516. Ілько В., Вегеш М. Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938–1939 роках // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті І.Панькевича. — С.274–276.
517. Історія українського війська. — Львів: Вид-во І.Тиктора, 1936. — Т.2.
518. Историография истории Украинской ССР. — К.: Наукова думка, 1987.
519. История внешней политики СССР.— М.: Наука, 1986. — Т.1. 1917–1945 гг.
520. История дипломатики.— М.: Наука, 1965. — Т.3.

521. История второй мировой войны. 1939–1945: В 12-ти томах.– М.: Наука, 1973. – Т.1.
522. История Украинской ССР: В 10-ти томах. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.7.
523. История Чехословакии.– М.: Наука, 1960. – Т.III.
524. Йосипенко В. Зимові сутінки червневих днів: Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1994. – №1.
525. Кальницький П. Вчений, поет і громадсько-політичний діяч: [Про О.Ольжича] // Календар “Просвіти” на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.109–111.
526. Кальницький П. Міжнародна наукова конференція, присвячена 60-річчю Карпатської України // Календар “Просвіти” на 2000 рік. – Ужгород: Просвіта, 2000. – С.51–53.
527. Кальницький П. Міжнародна наукова конференція, присвячена 60-річчю Карпатської України // Моя газета (Перечин). – 1999. – №1 (18).
528. Кальницький П. Посол Верховини: [Вечір з нагоди 54-ої річниці Карпатської України у Верхніх Воротах] //Карпатська Україна. – 1993. – 25 берез.
529. Кальницький П. Ціле життя працював для України: (До 80-річчя від дня народження Петра Стерча) // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – Ужгород: Просвіта, 1999. – С.105–107.
530. Каляев А. Українсько-польська війна 1918–1919 років як етап національно-визвольної боротьби українського народу // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнародної наукової конференції. 14–15 травня 1998 р. – К., 1998. – С.108–112.
531. Кампов П. Історія – це правда: З приводу однієї публікації: [Про А.Волошина] // Закарпатська правда. – 1992. – 31 жлтв.
532. Кандиба-Ольжич О. Вояки-будівничі // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.82–92.
533. Канюка М., Вежнин В. Был ли Степан Бандера агентом абвера? // Киевские новости. – 1993. – 25 июня.
534. Каричак Я. Проблеми Закарпаття і Угорщини // Визвольний шлях. – 1999. – Кн.4. – С.396.
535. Карпатська Україна у портретах: [Нова кн. М.Беленя] //Орбіта-логос. – 1999. – 22 квіт.
536. Карпатська Січ: Бюлетень Братства Карпатська Січ. – Торонто, 1950–1956.
537. Карпатська Україна. – 50. – Торонто, 1988.
538. Карпатська Україна // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.3. – С.474.

539. Карпатська Україна: пошуки істини: [Круглий стіл істориків у “Закарпатській правді”] // Закарпатська правда. – 1990. – 15, 17, 20, 21 берез.
540. Карпатська Україна: географія – історія – культура. Львів, 1939.
541. Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939.
542. Карпатський І. Пізнайте правду. – Нью-Йорк: Комітет оборони Карпатської України, 1939.
543. Каминский И.В. Автономия карпаторусского народа и Мадярии // Земледельческий календарь на год 1939. – С.43–47.
544. Касо Р. Політика західних країн щодо автономії Підкарпатської Русі // Карпатська Україна. – С.78–85.
545. Касинець Е. У вдячності до бл. п. Юліана Ревая: Спогади про сина Срібної Землі // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – С.171.
546. Качуровський В. “...Політичні аналфабети” // Карпатський край. – 1995. – №9–12. – С.77–81.
547. Кевешлігеті О. Фольклорні джерела поезій у прозі Ю.Боршоша-Кум’ятського // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Ужгород, 2000. – Вип.2. – С.305–310.
548. Кевешлігеті О. Карпатська Україна в поетичній творчості Ю.Боршоша-Кум’ятського // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.192–194.
549. Кемінь В. Закарпатська молодь в українських навчальних закладах Чехословаччини міжвоєнного періоду // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.149–151.
550. Керекеш Ю. За “зраду батьківщині” й антирадянщину його прирекли до 25 років ув’язнення: [М.Бандусяку виповнюється 90 років] // Фест. – 1999. – 16–22 груд.
551. Керекеш Ю. Складна доля Івана Сарвадія // Новини Закарпаття. – 1997. – 31 трав.
552. Кізченко А.Ф. Напередодні трагедії: З історії зовнішньої політики Чехословаччини (травень 1935 р. – березень 1938 р.). – К., 1971.
553. Кічак І. Незалежна Карпатська Україна // Визвольний шлях. – 1993. – Кн.3. – С.259–261.
554. Кічак І. Незалежна Карпатська Україна // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.2. – Річн. XLIX. – С.259–262.
555. Кіштулинець Б. Голгофа мого батька: [Спомин про Михайла Кіштулинця] // Красне Поле. – С.286–290.
556. Кіштулинець Б. Спогади про батька // Карпатський голос. – 1999. – 26 лют.
557. Клочурак С. До волі: спомини. – Нью-Йорк, 1978.
558. Кляп М. Історичні умови формування світогляду А.Волошина як

- педагога // Молодь – Україні: Наукові записки молодих учених УжДУ. – Ужгород, 1996. – Т.9. – С.144–156.
559. Кляп М. Від вченого педагога до президента Карпатської України / / Карпатська Україна. – С.106–118.
560. Кляп М. Твори видатного педагога // Закарпатська правда. – 1996. – 30 лип.
561. Кляп М. Деякі питання історії церкви Закарпаття в працях А.Волошина // Ужгородській унії – 350 років: Матеріали міжнародної конференції. – Ужгород, 1997. – С.114–116.
562. Кляп М. Розробка А.Волошином методики духовного виховання // Там само. – С.117–119.
563. Кляп М. Нова праця про Августина Волошина // Новини Закарпаття. – 1997. – 16 груд.
564. Кляп М.І. Освіта в Закарпатті в 20–30-х рр. // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ. – С.352–360.
565. Книга пам'яті України: Закарпатська область. – Ужгород: Карпати, 1998. – Т.2.
566. Книш З. Розбрат: Спогади і матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. – Торонто: Срібна сурма, 1960.
567. Книш З. Ярослав Барановський. – Париж, 1990.
568. Книш З. Становлення ОУН. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1994.
569. Ковач М. Березнева ніч: [Біженці з Карпатської України в Руському Керестурі] // Карпатська Січ. – С.184–186.
570. Когут М. Калушани: [Бійці Карпатської України] // Красне Поле. – С.120–126.
571. Когут М. Калушани – вояки Карпатської Січі // Карпатська Січ. – С.140–145.
572. Козарів І. Святування 58-ої річниці Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1997. – 18 берез.
573. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. – Т.1. – Торонто, 1957. – Т.1.
574. Колодзінський Михайло // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.3. – С.1083.
575. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів, 1995.
576. Комарницька А. Карпатська Січ та її роль в захисті суверенітету Карпатської України // Карпатська Україна. – С.119–124.
577. Комаринський Володимир // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.3. – С.1087.
578. Комуністична партія Закарпатської України // Там само. – С.1096.
579. Ком'яті В. Закарпаття бореться // Карпатська Січ. – С.171–174.

580. Кондратович И. История Подкарпатской Руси для народа. – Ужгород, 1924.
581. Копейко В. На Краснім Полі – молебень // Красне Поле. – С. 240–241.
582. Король В. Створення Українського Національного Об'єднання: правові основи // Карпатська Україна. – С.125–128.
583. Король І.І., Мельник В.П., Баранчиков С.В. Профспілки Закарпаття: турбота про людей: Нариси історії. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2000. – С.17–19.
584. Король І. Діяльність угорської іреденти в Закарпатті (1938–1939 рр.): До 60-річчя Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1999. – 13 лют.
585. Король І. Хто про нас відав // Радянська Верховина. – 1990. – 13 берез.
586. Король І. Паперова автономія // Новини Закарпаття. – 1991. – 23 лип.
587. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
588. Коссак Зенон // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.3. – С.1146.
589. Костюк І. Поручник Карпатської Січі Федір Тацинець // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.278–280.
590. Костюк І. Подвижник з Волового // Верховина. – 1998. – 25 жовт.
591. Корчак-Городинський О. Карпатська Україна в документах німецького міністерства закордонних справ в рр. 1938–1939 // Новий шлях. – 1987. – 24 жовт.
592. Кот С. Карпато-Українська держава: знову напівправда? // День. – 1999. – 16 квіт.
593. Косівський В. Січовик з Чорної Тиси: Трагедія на полонині Довга: [Січовик Іван Коперльос] // Карпатська Січ. – С.208–212.
594. Костак В. Листи до брата на чужині // Карпатська Січ. – С.179–183.
595. Крамар Р. Карпатська Україна в фольклорі Західного Поділля // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.222–229.
596. Кравців Б. Березневі дні на Закарпатті // Свобода (Джерсі-Сіті (США)). – 1957. – 21 берез.
597. Крал В. Дни, которые потрясли Чехословакию. – М.: Прогресс, 1980.
598. Крал В. План Зет. – М.: Прогресс, 1978.
599. Кореневич П. Спомини // Вісник Карпатського Союзу в ЗСА. – 1972. – №3–4. – С.35–40.

600. Качалуба М. Спогади // Карпатський край. – 1995. – №5–8. – С.58–59.
601. Кубійович В. Закарпаття // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.2. – С.715–727.
602. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
603. Кудрявська Л. “Ти гартувався у важкім вогні...”: [Про М.Бандусяка] // Вісті Ужгородщини. – 1999. – 25 груд.
604. Кукуруза П. о. Августин Волошин // Свобода (Джерзі-Сіті). – 1956. – 15–20 берез.
605. Куля Ф. Між державами Європи: (Німецькомовна історіографія про Україну і Закарпаття) // Карпатський край. – 1996. – №5–7. – С.51–52.
606. Куля Ф. Погляд із Берліна: (Аксель Шмідт і його книга “Україна. Країна майбутнього”) // Там само. – 1995. – №9–12. – С.82–83.
607. Куля Ф. У поступі за волю: Аксель Шмідт про Україну і Карпатську Україну // Новини Закарпаття. – 1995. – 13 квіт.
608. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1918–1928). – К.: Основи, 1996.
609. Кульчицький С. Держава, яка народилася й загинула в один день: Карпатська Україна: спроба утвердження незалежності // День. – 1999. – 19 берез.
610. Кучменко Е., Ліпкан А. Польща і питання Галичини в міжнародній політиці (1914–1923 роки) // Перша світова війна і слов'янські народи. – С.171–177.
611. Кущинський А. Закарпаття в боротьбі: [спогад]. – Буенос-Айрес: В-во Юліяна Середяка, 1981.
612. Кущинський А. Зі славних днів Карпатської України // Самостійна Україна. – 1961. – Т.14. – №4. – С.8–11.
613. Кущинський А. З нагоди 99-ої річниці народження о.Августина Волошина // Українське козацтво. – 1973. – С.21–25.
614. Куп'як Д. Спогади нерозстріляного // Карпатська Січ. – С.196–197.
615. Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. – Торонто – Нью-Йорк, 1991. – 432 с.
616. Куцин Ф. Стоїть при дорозі: [Про січовиків] // Красне Поле. – С.189–191.
617. Кучер Т. Юліан Химинець – організатор ОУН в Закарпатті // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.106–108.
618. Кушніренко М. Тут починається Вкраїна // Карпатська Україна. – 1992. – 15 жовт.
619. Куштик М. Спогади сучасника березневих подій 1939 р. в Карпатській Україні // Карпатська Україна. – С.119–123.

620. Кучеренко М.М., Савчук М.Л. Метаморфоза українського національного козацького товариства в міжвоєнний період (1920–1939) // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – С.62–63.
621. Лабунька М. Останній ректор УВУ в Празі // Карпатський край. – 1994. – №7–12. – С.69–70.
622. Лаврів З. Підготовка проведення виборів у Сойм Підкарпатської Русі (Карпатської України) // Карпатська Україна. – С.101–105.
623. Лазоришин І. Вікентій Шандор – перший дипломат Карпатської України // Погляд. – 1999. – 30 берез.
624. Лазоришин І. Науковий збірник до 60-річчя Карпатської України: [IV річник наукового збірника товариства “Просвіта”] // Срібна Земля. – 2001. – 13 січ.
625. Лазоришин І. Карпатська Україна у “Споминах” Вікентія Шандора // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.89–92.
626. Лазоришин І. Карпатська Україна у житті і творчості Уласа Самчука // Carpatica – Карпатика. – Вип.7. – С.209–222.
627. Лазоришин І. Форум величі і трагедії Карпатської України // Там само. – Вип.8. – С.348–360.
628. Лемак В.В. Карпатська Україна і Німеччина в 1938–1939 роках // Матеріали наукової конференції УжДУ: юридичний факультет. – Ужгород, 1993. – С.46–55.
629. Лемак В. Карпатська Січ: таємне стає явним // Новини Закарпаття. – 1992. – 10 листоп.
630. Лемак В. Політичні партії і об’єднання періоду автономної Підкарпатської Русі (1938–1939 рр.) // Молодь – Україні. – Т.5–6. – С.169–180.
631. Лемак В. Сойм Карпатської України, події березня 1939 р.: (правовий аналіз) // Там само. – С.371–380.
632. Лемак В. Сойм Карпатської України: Події березня 1939 р. // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.310–317.
633. Лемак В. Уроки історії вчать // Новини Закарпаття. – 1993. – 2 берез.
634. Лемак В. Формування і діяльність уряду Андрія Бродія (жовтень 1938 р.) // Молодь – Україні. – Т.4. – С.81–91.
635. Лемак В. Через призму демократії // Хуст над Тисою. – Ужгород, 1992. – С.38–43.
636. Лемак В. “Відкидаємо спосіб обманювання всього світу...”. Американські русини і проблема вирішення автономії Підкарпатської Русі 20–30-х років // Карпатський край. – 1995. – №9–12. – С.62–65.

637. Лемак В. Перша партійна коаліція на Закарпатті // Новини Закарпаття. – 1991. – 5 черв.
638. Лемак В.В. Малодослідженні сторінки історії Закарпаття // Актуальні питання історії Закарпаття. – С.4–9.
639. Левицький В. Гітлер, чехи і Карпатська Україна: Чи скінчиться віра в поміч Гітлера після того, що сталося з Карпатською Україною. – Скрентон: Друкарня народної волі, 1939.
640. Лешко А. Березень 39-го: Полювання на патріотів // Орбіта-логос. – 1998. – 12 берез.
641. Лешко А. Спогади очевидця: До річниці Карпатської України // Календар “Просвіти” на 2000 рік. – С.48–49.
642. Липчак Ю. Загиблих пам’ятаємо і шануємо // Карпатський голос. – 1998. – 7 листоп.
643. Література до 60-річчя Карпатської України: Вибрана бібліографія: (Із фондів Наукової бібліотеки УЖДУ) / Упор. О.Д.Закривидорога, Г.З.Шарган. – Ужгород, 2000.
644. Ліхтей І.М., Керецман В.Ю., Керецман Н.П. Діяльність громадських організацій // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.413–429.
645. Ліхтей І.М. Періодична преса Закарпаття 20–30-х рр. // Там само. – С.403–413.
646. Ліхтей І. Українське питання в діяльності політичних партій Підкарпатської Русі (1919–1939 рр.) // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини. – С.81–90.
647. Ліхтей І. Виникнення політичних партій. Головні напрямки їх діяльності // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.127–136.
648. Ліхтей І. Єпископ Діонісій Нярадї і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939) // Дзвони. – 1995. – Ч.5. – С.4–5.
649. Логойда М. Ювілею Карпатської України присвячено // Голос Верховини. – 1994. – 22 берез.
650. Лопіт І. Зерна духовності на Верховині: [Іван Грига і Карпатська Україна] // Карпатська Україна. – 1994. – 24 лют.
651. Лопіт І. Іван Грига – посол Союму Карпатської України // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.116–120.
652. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х томах. – К.: Основи, 1994.
653. Лисяк-Рудницький І. // Там само: Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності – С.451–471.
654. Лисяк-Рудницький І. Карпатській Україні // Нація в поході. – 1939. – Ч.3. – 30 березня.
655. Лисяк-Каленик Григорій // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.4. – С.1298.

656. Литвин М.Р. Західно-Українська Народна Республіка // Історія України (під ред. Ю.Зайцева). – Львів: Світ, 1998. – С.239–251.
657. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995.
658. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991.
659. Лукач Б.І. Історія Угорщини в працях українських радянських істориків // Український історичний журнал. – 1969. – №4.
660. Луцик М. Заговорила братська кров // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.328–329.
661. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994.
662. Маергойз И.М. Чехословакия. - М., 1954.
663. М.В. Останні дні Президента Карпатської України: (До 50-річчя смерті о.Августина Волошина) // Календар “Просвіти” на 1995 рік. – Ужгород: МПП: “Гражда”, 1995. – С.135–137.
664. Маерчик М. Чаша великого болю: [Життєвий шлях В.Шандора] // Карпатська Україна. – 1992. – 22 жовт.
665. Маерчик М. Чаша великого болю // Красне Поле. – С.109–113.
666. Мазило І., Поп Ю. Інтерпретація проблем історії Карпатської України на сторінках підручників // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.109–111.
667. Мазур О., Мороховський О. Наслідки війни для села Східної Галичини // Перша світова війна і слов'янські народи. – С.101–108.
668. Мазурок О., Павленко Г., Ситник О. Документи ДАЗО як джерело до вивчення історії німців Закарпаття // Carpatica – Карпатика: Німці на Закарпатті (X–XX ст.). – Ужгород: Патент, 1996. – Вип. 4. – С.64–73.
669. Мазурок О.С. Чи й справді усе так просто?: [З приводу передмови В.Довгея до другого видання книги П.Стерча “Карпато-Українська держава”. – Львів, 1994] // Там само. – Вип.3. – С.169–176.
670. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944–січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995.
671. Макара М. Гнані долею: (Етно-соціальний нарис історії єврейства на Закарпатті) // Карпатський край. – 1995. – №9–12. – С.12–18.
672. Малець О. Родина Остапчуків у Закарпатті // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.277.
673. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів: Світ, 1995.
674. Малий словник історії України / В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – С.184.
675. Мандрик Я.І. Причини втрати української державності в західних і східноукраїнських землях в 1918–1921 рр. // Шоста Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С.36–37.

676. Маргітич І. Стоїмо тут живі, на цьому знаменному окрайчику Срібної Землі // Красне Поле. – С.8–10.
677. Маркусь В. Лист до друзів долі, в'язнів угорського режиму в каштелі Ковнера 1942 р. // За Українське Закарпаття. – С.121–122.
678. Маркусь В. Августин Волошин // Енциклопедія Українознавства. – Т.1. – С.315.
679. Маркусь В. Закарпаття // Там само. – Т.2. – С.720–723.
680. Маркусь В. Малярська окупація Карпатської України в 1939–1944 рр. // Вісник (Нью-Йорк).–1952.–Т.6.–№2.–С.15–22.
681. Маркусь В. В пошуках дороги до самого себе // Українські Карпати: етнос, історія, культура. – С.145–153.
682. Маркусь В. Політична і державно-правна еволюція українського Закарпаття. – Ужгород: Гражда, 1994.
683. Маркусь В. “Ковнерська справа” з погляду учасника та з сучасної політологічної перспективи // За Українське Закарпаття. – С.21–31.
684. Маркусь В. Хустська гімназія – твердиня освіти і національного освідомлення східного Закарпаття // Хустська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород: Гражда, 1994. – С.8–16.
685. Маркусь В. Від народу-племені через автономістичні прагнення до державности й соборности // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. – С.9–26.
686. Маркусь В. Шлях закарпатських українців до свого дому // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. – С.88–92.
687. Маркусь В. Від тисячолітньої неволі до державного відродження // Сучасність. – 1990. – №6. – С.71.
688. Маркусь В. (В.М.) Карпатська Січ // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.3. – С.974.
689. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945. – К., 1992.
690. Маркусь В. Еволюція політико-правового статусу Карпатської України в 1938–1939 рр. // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.9–23.
691. Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. // Записки НТШ. – Т. С XIX. – Париж, 1982.
692. Маркусь В. Політико-правова еволюція Підкарпатської Русі в Чехословаччині (1919–1939 рр.) // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919–1939). – С.13–16.
693. Маркусь В. (Марко Василь). Спомини: Літературні спроби-публікації 40-х років. – Ужгород: Гражда, 1995.

694. Маркуш О. Августин Волошин // Наш рідний край. – 1924. – №8. – С.2–4.
695. Майский И.М. Воспоминания советского дипломата. – М., 1987.
696. Масляник О. Гуцульська Республіка: повернення з забуття // За вільну Україну. – 1991. – 31 січ.
697. Матвеев В.А. Провал мюнхенской политики (1938–1939 гг.). – М., 1955.
698. Матвієнко С. Святий день на Красному Полі: [Свято 59-ої річниці Карпатської України] // Новини Закарпаття. – 1998. – 17 берез.
699. Маюк О., Орос О. Августин Волошин // Карпатська Україна. – 1992. – 31 груд.
700. Микитюк Д. УГА: В 4-х томах. – Вінніпег, 1958.
701. Мельникова И.М. Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии в 1919 г. // Ученые записки Института славяноведения. – Т.3. – М., 1951.
702. Мизь Р. Відгуки на проголошення Карпатської України та її трагедії в українській пресі Югославії // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.121–126.
703. Миронець Н. Проблеми Карпатської України в науковій спадщині Микити Шаповала // Пам'ять століть. – 1999. – №1. – С.105–110.
704. Мишанич О. Юліан Химинець і його книжка про Закарпаття // Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1992. – С.139–143.
705. Мишанич О. Політичне русинство: що за ним: Науково-публіцистичні праці. – Ужгород: Гражда, 1994.
706. Мишанич О. “Карпаторусинство”, його джерела й еволюція у ХХ ст. – Дрогобич, 1992.
707. Мишанич О. Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження. – Ужгород: Срібна земля, 1993.
708. Мишанич О. Від Підкарпатських русинів до закарпатських українців: Історико-літературний нарис. – Ужгород: Карпати, 1991.
709. Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945) // Августин Волошин. Твори. – Ужгород, 1996. – С.5–36.
710. Мірчук П. Перший листопад. – Торонто, 1958.
711. Міщанин В. Почин, який принесе Україні велику перемогу: [Про відзначення в Карпатській Україні 21-ої річниці битви під Крутами] // Карпатська Україна. – 1994. – 27 січ.
712. Міщанин В. Проблема не нова: [Про питання державно-національної власності, яке піднімалося в часи Карпатської України] // Карпатська Україна. – 1993. – 2 груд.
713. Міщанин В. Промисловість Карпатської України: [За матеріалами

- урядової газети “Нова свобода”] // Молодь – Україні.– Т.4. – С.92–107.
714. Могорита М., Шваб М. Позабуті герої Карпатської України // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.124–126.
715. Могорита М. Постріл у москвофільство // Красне Поле. – С.139–146.
716. Могорита М. Синівська пам’ять // Карпатська Україна. – 1993. – 11 берез.
717. Могорита М. Таким він залишився в пам’яті верховинців: (До 120-річчя від дня народження А.Волошина) // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.330–339.
718. Молдавчук Г. Один із творців історії: [Про М.Бандусяка] // Вісті Ужгородщини. – 1999. – 25 груд.
719. Молещій І. Моя виправа на Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.5.
720. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л.М.Толстого, К.Д.Ушинського в “Часописі для угро-руської молодезі” А.Волошина і “Світлі” О.Маркуша // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича. – С.335–337.
721. Мостепан Я. Михайло Колодзінський: (В 60-ліття з дня геройської смерті) // Визвольний шлях.– 1993.– Кн.5.– С.555–561.
722. Мудра Ю.І. Наш край – наша історія: Методичний посібник для вчителів та учнів... – Ужгород, 1994.
723. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери: (Причини до історії). – Стрий: Товариство “Івіс”, 1993.
724. Мушинка М. Лицар волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака. – Ужгород: “Поличка “Карпатського краю”, 1995.
725. Мушинка М. Лікар Карпатської України: [Про Михайла Качалуба] //Красне Поле. – С.126–128.
726. Мушинка М. Взаємини Степана Клочурака з Августином Волошином // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.127–135.
727. Мушинка М. Син України: [Про Степана Клочурака] // Карпатська Січ. – С.213–216.
728. Мушинка М. Лікар Карпатської України // Орбіта-логос. – 1999. – 4 берез.
729. Мушинка М. “Прихильником радянської влади на Карпатській Україні я ніколи не був...” (Знайдено судову справу Степана Клочурака) // Карпатський край. – 1995. – №5–8. – С.47–52.
730. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1994.

731. Направлено клопотання про присвоєння президентові Карпатської України звання Героя України: [А.Волошин (1874–1945 рр.)] // Новини Закарпаття. – 2001. – 16 серп.
732. Наймити імперіалізму: Збірник статей. – Ужгород, 1960.
733. Неврлий М. Про друга юності Василя Кузьмика: [спогад] // Красне Поле. – С.184–187.
734. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ч.1 (1918–1945 рр.). – Ужгород: Карпати, 1968.
735. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ч.1 (1918–1945 рр.). – Ужгород: Карпати, 1980.
736. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами // Студії національно-визвольної боротьби українців. – Т.1. – Прага, 1942.
737. Недорезов А.И. Национально-освободительное движение в Чехословакии. 1938–1945. – М., 1961.
738. Німчук В. “Практична грамати́ка руської мови” А.Волошина // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.254–265.
739. Олашин А.В. Історія Закарпаття. – Мукачево, 1992.
740. Олашин А. Августин Волошин // Нове життя. – 1994. – 19 берез.
741. Ольжич О. Вояки-будівничі // Ольжич О. Незнаному воякові. – К., 1994. – С.273–282.
742. Ольжич О. Український націоналізм // Там само. – С.297–305.
743. Онуфрик В. Спо́мин з Карпатської України. 1938–1939. – Торонто – Ужгород, 1995.
744. Опачко М. Трудова підготовка молоді в контексті формування національної самосвідомості в концепції виховання А.Волошина // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.93–99.
745. Олашин М., Мудра Ю. Нове дослідження з історії Карпатської України // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України: Збірник УжДУ, кафедра політології. – Ужгород, 1998. – Вип.2. – С.80–81.
746. Олашин М. Книга про політичний розвиток Закарпаття доби угорської окупації (1939–1944 рр.): [Рец. на кн.: Офіцинський Р. “Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). – К., 1997. – 244 с.] // Молодь – Україні. – Ужгород, 1997. – Т.10. – С.55–62.
747. Олашин М. Події Карпатської України в оцінці Степана Росохи // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.78–81.
748. Організація Українських Націоналістів (1929–1954). – Вінніпег, 1955.
749. Орос О. Братство “Карпатська Січ”: (До 55-річчя Карпатської України) // Карпатська Україна. – 1993. – 2 груд.
750. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України. – Дрогобич, 1993.
751. Оршан Я. Закарпаття. – Париж, 1938.

752. Офіцинський Р.А. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі: (студія та документи) // Молодь — Україні: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. — Ужгород, 1994. — Т.1. — С.8—24.
753. Офіцинський Р.А. Закарпатський крайком КПЧ у 1939—1941 роках // Там само. — Т.4. — С.122—136.
754. Офіцинський Р.А. Парламентська діяльність угорських депутатів (1939—1944 рр.) // Там само. — Т.3. — С.117—137.
755. Офіцинський Р.А. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі // Соціал-демократ. — 1999. — 27 берез.
756. Офіцинський Р. Окупація: Карпатській Україні — 60 // Там само. — 20 берез.
757. Офіцинський Р.А. Прелюдія осені 1944 року (Листівки часу Карпатської України) // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. — С.130—135.
758. Офіцинський Р., Довганич О. Закарпатська молодь у роки Другої світової війни: (До 50-ліття Перемоги).— Ужгород, 1995.
759. Офіцинський Р. Німецький фактор на сторінках карпато-української газети “Нова свобода” (1938—1939) // Carpatica — Карпатика. — Вип.4. — С.56—64.
760. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939—1944). — 1997.
761. Офіцинський Р. Окупаційний режим у Карпатській Україні (15 берез. — 17 лип. 1939 р.) // Молодь — Україні. — Т.9. — С.61—68.
762. Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. — Ужгород: ВАТ “Патент”, 1997.
763. Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. — Видання друге, доповнене і перероблене. — Ужгород 1999.
764. Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. — Ужгород, 1995.
765. Пагиря В. “Я світ узрів під Бескидом...”. — Ужгород, 1993. — С.210—213.
766. Пагиря В. Августин Волошин // Пагиря В. Світочі карпатського краю: Історичні портрети греко-католицьких священиків Мукачівської єпархії. — Мукачево, 1996. — С.73—74.
767. Пагиря В. Боротьба Карпатської Січі з окупантами // Карпатська Січ. — С.128—133.
768. Пагиря В. Професор Петро Стерчо; Зореслав — Степан Сабол // Новини Закарпаття. — 1999. — 27 лют.
769. Пагиря В. Іван Рогач повертається з небуття: (Минає 58 років з дня проголошення Карпатської України) // Новини Закарпаття. — 1997. — 15 берез.

770. Пайкош О. Ой той, Вор'юлопош // Закарпатська правда. – 1991. – 12 жовтня.
771. Палінчак М.М., Болдижар М.М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.436–447.
772. Палфій Ю. Згадаймо героїв // Срібна Земля. – 1999. – 20 берез.
773. Пажур С., Горнович В. До питань участі українського населення Східної Словаччини в національно-визвольній боротьбі в 1939–1944 роках // Шлях до волі: Збірник спогадів і документів про національно-визвольну боротьбу українського населення Чехословаччини проти фашизму в 1939–1945 рр. – Серія: Науковий збірник музею української культури в Свиднику. – Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во; Відділ української літератури, 1996. – Т.2. – С.14–15.
774. Панаас К. Історія Української Церкви. – Львів, 1992.
775. Пальок В. Лицар без страху і догани: [Про Кандибу-Ольжича] // Красне Поле. – С.41–45.
776. Пальок В. Олег Ольжич і Карпатська Січ // Карпатська Січ. – С.88–96.
777. Пальок В. Формування української національної ідеї в Закарпатті у 20–30-х рр. як передумова проголошення Карпатської України // Карпатська Україна. – С.7–19.
778. Пап М. Карпатська Україна у планах Гітлера і Сталіна в роках 1938–1939 // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. – С.211–215.
779. Пап С. Скорбна путь // Краянка. – 1994. – С.102–103.
780. Пап С. (Пугач). Пластовий альманах: 3 нагоди п'ятдесятиріччя Українського пласту на Закарпатті. 1921–1971.–Рим: Юг, 1976.
781. Пап С. Лист, писаний кров'ю: [Про Олександра Блестіва] // Красне Поле. – С.176–179.
782. Пап Степан // Хланта І. Літературне Закарпаття у ХХ столітті: Бібліографічний покажчик. – Ужгород: “Закарпаття”, 1995. – С.537–538.
783. Пап Степан // Пагирия В. Світочі Карпатського краю: Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.82–83.
784. Пап Степан (Пугач) (1917–1990) // Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998. – С.129.
785. Пагирия В. Відлуння Карпат: сторінки історії. – Ужгород: Срібна Земля, 1994. – С.52–55.
786. Пагирия В. Зорі Верховини: Історія та історичні портрети про Воловеччину. – Воловець.

787. Пагиря В. Федір Могіш (Боевір) // Календар “Просвіти” на 1995 рік. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1995. – С.41.
788. Пагиря В. Закарпатці у діаспорі: Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 1997.
789. Пап-Пугач С. Красне Поле // Красне Поле. – С.10–16.
790. Пап С. (Пугач). У мадярській тюрмі: спомини молодого в’язня. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978.
791. Пап С. Лист, писаний кров’ю // Карпатський край. – 1996. – №5–7. – С.50.
792. Папакін Г. Карпатська Україна і гетьман Павло Скоропадський: (До питання про позицію гетьманського руху щодо утворення Карпатської України) // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVIII). – С.60–66.
793. Перелік захисників Карпатської України, які полягли в боях, або були розстріляні угорськими гортистами (151 чол.) // Проблеми історії, філософії та літератури України: Наукові записки вчених УжДУ. – Ужгород, 1997. – Вип.3. – С.79–84.
794. Патрус-Карпатський А. Що в серці найсвятіше: Лірика, легенди, поеми. – К., 1958.
795. Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України: Історичний нарис. – Ужгород: Закарпаття, 1993.
796. Пашкевич В. Політичний авантюрист // Закарпатська правда. – 1990. – 6 берез.
797. Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія // Українські Карпати: етнос, історія, культура. – С.398–405.
798. Пекар А. Отець Кирило Феделеш – “Апостол тверезості”: [З нагоди 50-ліття від дня смерті] // Календар “Просвіти” на 2000 рік. – Ужгород, 2000. – С.62–63.
799. Петричко М. Згадаймо ті дні // Карпатський голос. – 1999. – 20–26 лют.
800. Петричко М. Згадаймо ті дні // Старий замок. – 1999. – 11 берез.
801. Петричко М. Славетна річниця // Українське слово. – 2001. – 22 берез.
802. Петричко М. Як ми йшли до березня 1939-го // Карпатський голос. – 2001. – 10 берез.
803. Петричко М. Борців за незалежність не залякав і Ковнер-каштіль... // Новини Закарпаття, 2001. – 21 серп.
804. Петричко М. Як боролось Закарпаття // Образотворче мистецтво. – 2001. – №2. – С.54.
805. Петрище П. В.Гренджа-Донський – редактор “Нової свободи” // Тези доповідей та повідомлень наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1897–1974). – С.70–72.

806. Пирович В. Діяльність Зенона Коссака-Тарнавського в Карпатській Україні // *Carpatica – Карпатика*. – Вип.7. – С.242–251.
807. Писар М.Ю. Степан Клочурак (1895–1980) // *Історія України в історичних портретах: Збірник наукових праць*. – Ужгород, 1996. – С.81–83.
808. Підкова І.З., Шуст Р.М. Волошин Августин // *Довідник з історії України*. – Т.І (А–Й). – К., 1993. – С.111–112.
809. Піпаш-Косівський В. Ровесниця Карпатської України // *Карпатський голос*. – 1999. – 19 берез.
810. Піпаш-Косівський В. Життя завжди було тривожним: [З нагоди 90-річчя М.Бандусяка] // *Карпатський голос*. – 1999. – 11–17 груд.
811. Піпаш-Косівський В. Син волі: [Про Степана Клочурака] // *Красне Поле*. – С.116–119.
812. Піпаш Ю. Чому поле під Хустом Красне, а не Червоне // *Карпатський голос*. – 1999. – 4 квіт.
813. Піпаш-Косівський В. Історія повертається народові // *Гуцулія*. – 1990. – №4. – С.12–15.
814. Піпаш-Косівський В. Правда через 72 роки // *Карпатський край*. – 1991. – 19 січ.
815. Піпаш-Косівський В. Січовицький сотник // *Карпатський голос*. – 1998. – 5–11 верес.
816. Піпаш-Косівський В. Гуцульська Республіка // *Голос Мараморощини*. – 1990. – №1.
817. Піпаш-Косівський В. Правда про Гуцульську Республіку // *Новини Закарпаття*. – 1992. – 14 берез.
818. Плав'юк М. Внесок Організації Українських Націоналістів у будівництво Карпатської України // *Карпатська Україна і Августин Волошин*. – С.136–145.
819. Плита І. Герої-верховинці // *Україна*. – 1999. – №11. – С.36–37.
820. Попова Л. В ім'я торжества ідеї незалежності: [Урочисті збори в Ужгороді до 60-річчя Карпатської України] // *Новини Закарпаття*. – 1999. – 18 берез.
821. Поліха П. Шістдесятий спомин по Карпатській Україні // *Орбіталогос*. – 1999. – 18 берез.
822. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2.
823. Поп І.І. Закарпатська школа живопису // *Нариси історії Закарпаття*. – Т.ІІ. – С.429–437.
824. Поп І.І. Будівництво та архітектура в Закарпатті в 1919–1939 рр. // *Нариси історії Закарпаття*. – Т.2. – С.448–454.
825. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Изд-во В.Падяка, 2001.
826. Попадинець П. Дзвони Карпатської України... По кому вони?:

- Суб'єктивні думки про відзначення 58-ої річниці Карпатської України в Хусті // Християнський демократ. – 1997. – №1.
827. Попович П. Воювали за волю і рідну землю // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.112–114.
828. Попович П. Волю здобували на Красному Полі: [спогади] // Новини Закарпаття. – 2001. – 16 серп.
829. Попович Ф. Криваві сорочки // Карпатська Січ. – С.198–200.
830. Потушняк П. Січовицька шапка // Красне Поле. – С.293–297.
831. Пригара Д. Спогади // Карпатський голос. – 1999. – 19 берез.
832. П.Ф. Вікентій Шандор. Спомини. Карпатська Україна 1938–1939 р. – Ужгород, 1996. – Т.І. – 390 с.: [Рец. на кн.] // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник II–III (XVI–XVII). – С.108–121.
833. Поп І. Закарпатська Україна в європейській кризі 1938–1939 рр. // Дукля. – 1967. – №1. – С.62–66.
834. Поп И.И. Польско-венгерский альянс в период Мюнхена // Мюнхен: преддверие войны. – М.: Наука, 1988. – С.167–200.
835. Поп И.И. Чехословацко-венгерские отношения. 1935–1939. – М.: Наука, 1972.
836. Поп І. Історія Закарпаття: критичні роздуми // Карпатський край. – 1996. – №5–7. – С.4–22.
837. Поп І., Петрище П., Ліхтей І. “Рота СТОС рапортує...”: Трагічні березневі дні очима чехословацьких прикордонників // Там само. – 1995. – №5–8. – С.42–46.
838. Посисень Г. “Високоповажний пане Меценасе...” // Карпатський край. – 1993. – №9–11. – С.35–39.
839. Пундик Ю. Український націоналізм. – Париж, 1966.
840. Пушкаш А.И. Венгрия во второй мировой войне. Внешняя политика Венгрии (1938–1944 гг.). – М.: Наука, 1963.
841. Пушкаш А. Закарпатье в международных отношениях накануне второй мировой войны // Карпатська Україна. – С.20–42.
842. Разгулов В. Дело №148423 // Карпатская панорама. – 1995. – 20 янв., 26 сент., 30 авг.
843. Разгулов В. Выборы в Сойм Карпатской Украины // Карпаторусский вестник. – 1995. – 19 янв.
844. Раушер А. Приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини // Молодь Закарпаття. – 1991. – №18.
845. Ребрик І. За законами честі: [Лист Ю.Станинця] // Карпатська Україна. – 1994. – 24 лют.
846. Решетило С. “Наші незрілість і нерозум” // Карпатський край. – 1995. – №5–8. – С.38–40.
847. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. – Львів, 1995.

848. Рішко М. Незабутні постаті: [Про кн. М.Беленя “Карпатська Україна у портретах”] // Новини Закарпаття. – 1999. – 22 черв.
849. Різні думки про одну постать: [Брошура В.Турияниці “Міфи, факти і оцінки: Августин Волошин в історіографії”] // Срібна Земля-фест. – 1996. – 17–23 жовт.
850. Річниця Карпатської України: [Про пам’ятник А.Волошину] // Українське слово. – 1993. – 11 трав.
851. Рогач І. Під прапором незалежності: [Уривки із збірника “Карпатська Україна в боротьбі”] // Старий замок. – 2001. – 23 серп.
852. Росоха С. Карпатська Січ // Історія Українського війська. – Вінніпег, 1953. – С.593–603.
853. Росоха С. ОУН в розбудові Карпатської України // За самостійність. – 1948. – Т.3. – №3–4. – С.1–7.
854. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949.
855. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Львів: Меморіал, 1990.
856. Росоха С. О.Августин Волошин як педагог і вчитель // Наша думка. – 1948. – Ч.9.
857. Росоха С. Др. Августин Волошин і Карпатська Україна // Наступ. – 1940. – 16 берез.
858. Росоха С. Події та люди на моєму життєвому шляху: Спомини. – Торонто – Ужгород: Мистецька лінія, 2001.
859. Росул О. Наступ угорських регулярних військ на Карпатську Україну // Карпатська Січ. – С.165–170.
860. Росул О. У районі Невицького замку // Красне Поле. – С.255–260.
861. Ротман М. Напередодні Другої світової: З історії Закарпатської комуністичної організації 1933–1938 років. – Ужгород: Карпати, 1984.
862. Рубіш Ф. 105 діб у камері смертників: [Січовик М.А.Орос] // Старий замок. – 1999. – 25 берез.
863. Рубіш Ф. Михайло Габовда:[січовик] // Ріо-інформ. – 1998. – 24 лют.
864. Русин Г. Волошин повертається // Карпатська Україна. – 1992. – 22 жовт.
865. Русин О. Економіка Закарпатської України у 1919–1939 роках // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919–1939). – С.78.
866. Русин О. Карпатська Січ та Угорщина // Карпатська Січ. – С.100–112.
867. Русин О. Угорська преса про Карпатську Україну (1938–1939 роки) // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.146–159.
868. Рядки пам’яті: [спогади], (записи Г.Божук) // Красне Поле. – С.267–268.
869. Ряшко М. Наша воля – з Красного Поля: [Звіт-роздум про річницю

- Карпатської України] // Карпатська Україна. – 2000. – 18 берез.
870. Сабол С. Від Угорської Руси до Карпатської України. – Філадельфія–Пенсільванія: Карпатський голос, 1951.
871. Сабол С. Зростання української свідомості серед молоді Закарпаття в 1930-х роках // Українські Карпати: етнос, історія, культура. – С.426–439.
872. Сабол С. Схилиємо голови в тихій молитві // Орбіта-логос. – 1999. – 4 берез.
873. Савіцький М. Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр. // Україна – Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість: Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський. 29–30 травня 1992 р. – К., 1993. – С.246–248.
874. Савчук М. Історичні факти треба знати і пам'ятати // Карпатський голос. – 1999. – 19 берез.
875. Самійленко І. Перший етап державного центру УНР в екзилі (1920–1948) // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали. – Філадельфія – Київ – Вашингтон, 1993. – С.79.
876. Самсонов А.М. Вторая мировая война. 1939–1945: Очерк важнейших событий. – М.: Наука, 1985.
877. Сагарда В.В., Токар М.Ю., Фернега В.С. Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття. – Ужгород, 2000.
878. Сарвадій І. Змова проти уряду Карпатської України. – Карпатський Союз, 1984.
879. Сарвадій Й. Хто спричинив трагедію? // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.77–81.
880. Сарвадій Й. Могікани Діаспори // Карпатський край. – 1994. – №7–12. – С.22–31.
881. Сарвадій Й. Хто спричинив трагедію? // Там само. – 1995. – №5–8. – С.38–40.
882. Сас Ф. Брати Юлій і Михайло Бращайки // Календар “Просвіти” на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.73–76.
883. Сас Ф. Син Гуцульської Республіки: [Про С.Ключурака] // Календар “Просвіти” на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.187–188.
884. Сас Ф. Хмари агресії згущаються // Карпатська Січ. – С.225–235.
885. Сас І. Мій Учитель // Тези III народознавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О.Маркуша. – С.4–5.
886. Сенько І. Література до 60-річчя Карпатської України // Погляд. – 2001. – 30 січ.
887. Сенько І. Августин Волошин – автор і упорядник підручників // Сенько І. Ментальність русинів-українців. – Ужгород, 1996. – С.84–89.

888. Сенько І. Фольклор у шкільних підручниках Августина Волошина / Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.284–296.
889. Середняк А. Августин Волошин // Нарис історії “Просвіти”. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – С.126.
890. Симчич М. Говерла лицарства карпатських січовиків // Українське слово. – 1996. – 3 верес.
891. Симоненко Р.Г. Революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях // Історія України (під ред. В.А.Смолія). – К.: Альтернативи, 1997. – С.244–261.
892. Синевирський Н. Смерш: Год в стане врага. – Мюнхенгоф-Кассел, 1948.
893. Сини твої, Карпатська Україно! // Моя газета. – 1999. – №1 (18).
894. Сиполс В.Я. Внешняя политика Советского Союза. 1936–1939. – М.: Наука, 1987.
895. Сиполс В.Я. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны. – М.: Международные отношения, 1989.
896. Ситник О. І щастя, і горе Карпатської України: [Думки з приводу публікації] // Старий замок. – 1998. – 19 лист.
897. Ситник О. Діяльність ОУН на Закарпатті в оцінці Вікентія Шандора // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник II–III (XVI–XVII). – Ужгород, 1999. – С.71–74.
898. Скоцко Є. На поклик рідної землі. – Нью-Йорк – Париж, 1986.
899. Сойчин Й. Віхи важкої історичної ходи // Просвіта. – 2001. – серпень (№1).
900. Солонтай О. Міжнародна обстановка в Європі напередодні проголошення Карпатської України // Карпатська Україна. – С.129–132.
901. Софілканич В. Як дехто намагається обшлювати святе // Карпатський голос. – 1998. – 7 листоп.
902. Сочка В. Прапор на Замковій горі: В пам’яті збережене // Красне Поле. – С.39–44.
903. Сливка Ю.Ю. Підступи міжнародної реакції на Закарпатті. – Львів, 1966.
904. Смерека В. Революціонери Закарпаття: [За спогадами бійця Івана Смереки] // Красне Поле. – С.65–108.
905. Сміян П.К. Жовтнева революція і Закарпаття (1917–1919 рр.). – Львів, 1972.
906. Співак Б. Революційний рух на Закарпатті в 1924–1929 роках. – Ужгород, 1964.
907. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1963.

908. Співак Ю. Деякі подробиці про організацію першого уряду Підкарпатської Русі // Підкарпатська Русь. – 2001. – 31 берез.
909. Станевич М. Сентябрьская катастрофа. – М., 1953.
910. Стебельський І. Шляхами молодості й боротьби: Спогади, статті, листування. – К.: Смолоскип, 1999. – 368 с.
911. Стахів Є. Спогади колишнього січовика // Закарпатська правда. – 1990. – 24 берез.
912. Стахів М. Карпатська Україна // Енциклопедія Українознавства: Загальна частина. – Т.2. – С.652.
913. Статеева В. Мовне кредо Карпатської України // Карпатський край. – 1996. – №5–7. – С.45–47.
914. Студеняк М. Пам'ятаємо кошового Антіна Кушинського // Карпатський голос. – 1999. – 19 берез.
915. С.Д. Сторінки рідної історії: До 60-річчя Карпатської України // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – С.19–21.
916. С.Д. Про що писала преса Карпатської України // Там само. – С.33.
917. Стерчо П. Августин Волошин // Календар-альманах “Нового шляху”. – 1974. – С.36–37.
918. Стерчо П. Батько Карпато-українського відродження // Америка. – 1965. – 4–11 верес.
919. Стерчо П. Допомога ОДВУ Карпатській Україні // Самостійна Україна. – 1955.– Т.8.– №4.– С.6–10; №6.– С.11–14.
920. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Торонто, 1965.
921. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Львів, 1994.
922. Стерчо П. Карпатська Січ була школою активу похідних груп і УПА // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.93–95.
923. Стерчо П. Героїчний змаг Срібної Землі до волі // Альманах “Провидіння” на рік 1969. – Філадельфія, 1969. – С.85–106.
924. Стерчо П. Масарик і Карпатська Україна // Самостійна Україна. – 1961. – Т.14. – №3. – С.14–17; №4. – С.17–20.
925. Стерчо П. Роль Карпатської України в актуалізації всеукраїнського питання в міжнародній політиці 1938–1939 рр. // Там само. – 1965.– Т.11.– №7. – С.4–8; №8. – С.8–10; №9. – С.19–20.
926. Стерчо П. Словацько-українські взаємовідносини. 1938–1939 // Сучасність. – 1965. – Т.5. – №9. – С.85–101.
927. Стерчо П. Національне відродження Карпатської України // Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. – С.188–210.
928. Стерчо П. Урядова координація операцій мадярських і польських

- терористів у Карпатській Україні в 1938–1939 рр. // Державність. – 1993. – №1. – С.15–24.
929. Стецьків Т. Уроки Карпатської України і сучасна національна демократія // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.80–81.
930. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1991.
931. Стойка В. Перший автономний уряд Підкарпатської Русі: державно-правова діяльність // Карпатська Україна. – С.86–89.
932. Тиводар М. Ужгород між двома світовими війнами (1919–1944) // Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993. – С.102–159.
933. Тиводар М. Закарпаття: народознавчі роздуми. – Ужгород: Карпати, 1995. – С.26, 57, 104.
934. Теслевич М. Господи, яке дороге слово “Воля” // Красне Поле. – С.146–150.
935. Томенко М. Августин Волошин (1874–1945) – Президент Карпатської України // Молодь України. – 1991. – 10 серп.
936. Томоруч Т. “Нас кидали з цілі до цілі...” // Карпатський край. – 1995. – №1–4. – С.62–67.
937. Токар М.Ю. Діяльність проукраїнських політичних партій Закарпаття (друга половина 20-х – друга половина 30-х років) // Carpatica – Карпатика. – Вип.11. – С.81–88.
938. Токар М.Ю. Політичні організації угорської та єврейської національних меншин Закарпаття у 1919–1939 роках // Там само. – Вип.12. – С.172–174.
939. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття у 1919–1939 роках. – Ужгород, 2001.
940. Токар М. Руська Національно-Автономна Партія: Організація та діяльність. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 2000.
941. Трагедія Срібної Землі // Вісник. – 1939. – Т.7. – №4. – С.296–298.
942. Трофим'як Б. Січові стрільці, пластуни Галицького краю – будівничі Закарпатського пласту та в боях за незалежність Карпатської України // К.У.І.К.С. – С.63–78.
943. Трубайчук А. Українське питання в європейських міжнародних відносинах (1918–1945 рр.) // Київська старовина. – 1996. – №2–3. – С.104–118.
944. Турияця В., Делеган В. Діяльність “Просвіти” на Закарпатті в оцінці дослідників повоєнного часу // Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1992. – С.265–268.
945. Турияця В. Августин Волошин про методику викладання рідної мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород, 1993. – С.303–308.

946. Турияниця В., Ціцак М. Василь Галас в обороні Карпатської України // Карпатська Січ. – С.113–117.
947. Турияниця В.В. Міфи, факти і оцінки: (Августин Волошин в історіографії). – Ужгород: Патент, 1996.
948. Турияниця В. О.Духнович в оцінці Августина Волошина // О.В.Духнович і Слов'янський світ. Матеріали наукової конференції. – С.113.
949. Турияниця В. Преса Угорської Русі в оцінці Августина Волошина // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.160–168.
950. Турияниця В. Педагогічно-освітня діяльність А.Волошина // Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст. – С.112–116.
951. Турияниця М. Авантюра галицьких самостійників на Закарпатській Україні // Свободное слово Карпатской Руси. – 1959. – Т.1 – №1–2. – С.20–26; №3–4. – С.27–29; №5–6. – С.13–15; №7–8. – С.4–8.
952. Турияниця М. Трагедія молодіжні Закарпатської Руси // Там само. – №5–6. – С.22–26; №7–8. – С.10–13; №9–10. – С.2–4.
953. Тімков М. Святкування на Закарпатті: [Карпатська Україна] // Українське слово. – 1999. – 25 берез.
954. “Труди і дні Карпатської України”: [Видання С.Федаки] // Срібна Земля-фест. – 1999. – 18–24 берез.
955. У сорокаріччя смерті президента А.Волошина: [Лист-заява Проводу Українських Націоналістів] // Красне Поле. – С.166–169.
956. Угляренко П. Сини твої, Карпатська Україно // Там само. – С.173–175.
957. Ужгородська молодь вшанувала пам'ять Карпатської України // Ужгород. – 2001. – 12 берез.
958. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: До 100-річчя прибуття українських поселенців до Канади. – К.: Дніпро, 1990.
959. Усе про Красне Поле: [Презентація збірника “Красне Поле”] // Вісті Ужгородщини. – 1999. – 25 груд.
960. Уста І. Їх подвиг безсмертний: [Про заходи до річниці Карпатської України] // Новини Закарпаття. – 1999. – 16 берез.
961. Уста І. Красне Поле – гордість наша і печаль: 61-а річниця Карпатської України // Новини Закарпаття. – 2000. – 18 берез.
962. Уста І., Гарагонич В. Відзначено пам'ятну дату: [Заходи до 62-річниці Карпатської України] // Новини Закарпаття. – 2001. – 17 берез.
963. Уста Д. Дружба гартувалася в бою // Карпати Календаріум, 1969. – Ужгород: Карпати, 1968. – С.14–15 (угорською мовою).
964. Утриско М. Волошин Августин // Бойківщина: Монографічний

- збірник матеріалів про Бойківщину у географії, історії, етнографії і побуті. – Філадельфія–Нью-Йорк, 1980. – С.87–88.
965. Утриско М. Долинай Микола // Там само. – С.91.
966. Утриско М. Коссак Зенон // Там само. – С.96.
967. Утриско М. Ревай Юліян // Там само. – С.108.
968. Федака П. Нарис історії товариства “Просвіта” Карпатської Русі–України (1920–1939). – Ужгород, 1991.
969. Федака П. Правда про Народний Дім товариства “Просвіта”. – Ужгород, 1992.
970. Федака П. Роль і значення товариства “Просвіта” в національно-культурному відродженні закарпатських українців // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник I (XV). – С.12–20.
971. Федака П. Доктор Микола Долинай: У 100-річницю від дня народження сина Срібної Землі // Карпатська Україна. – 1994. – 25 черв.
972. Федака П. Історичні корені національної символіки Закарпаття // Там само. – жовтень (№2).
973. Федака П. Вчений, публіцист, громадсько-політичний і культурний діяч: (До 90-річчя В.Шандора) // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник II–III (XVI–XVII). – С.10–15.
974. Федака П. Формування національної свідомості закарпатських українців у міжвоєнному двадцятиріччі (1920–1939) // Там само. – Річник IV (XVIII). – С.6–13.
975. Федака П. Десять років відродженої “Просвіти”. – Ужгород, 2000.
976. Федака П. Пам’ять рідної землі. – Ужгород, 1996.
977. Федака П.М. До питання про історичні корені національної символіки Карпатської Русі-України // Тези III народознавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О.Маркуша. 25–26 жовтня 1991 р. – Хуст, 1991. – С.26–29.
978. Федака П. Подвижник “Просвіти”: [Про А.Волошина] // Календар “Просвіти” на 1999рік. – Ужгород, 1999 – С.68–72.
979. Федака П. Визначний громадсько-політичний і державний діяч: (До 100-річчя від дня народження Ю.Ревая) // Там само. – С.168–170.
980. Федака П. Великий син Срібної Землі: (До 55-річчя смерті А.Волошина) // Срібна Земля. – 2000. – 22 лип.
981. Федака С. Голгофа Августина Волошина // Крізь пекло ГУЛАГів: документи, спогади, нариси. – Ужгород, 1996. – С.49–52.
982. Федака С. Труди і дні Карпатської України: Хроніка подій. – Ужгород, 1998.
983. Федака С. Життя і чин Степана Росохи // Нова свобода. – 2001. – 22 листоп.

984. Федак В.В. Закарпаття у спортивному вимірі. – Ужгород: Карпати, 1994.
985. Федина В. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар – борець за незалежність Карпатської України // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV(XVIII). – С.93–96.
986. Федина В. Михайло Колодзінський-Гузар і Карпатська Україна // Carpatica – Карпатика. – Вип.7 – С.223–241.
987. Фединишинець М. Творчі взаємини Августина Волошина і Василя Гренджі-Донського // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. – Ужгород, 2000. – Т.І. – Ч.2
988. Фенич В. До питання про юридичний статус Мукачівської греко-католицької єпархії в 1939 р. та його перспективи // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Вип.3. – С.56–65.
989. Федака С. Вікентій Шандор – дипломат та історик Карпатської України // Ужгород. – 2001. – 17 берез.
990. Федака С. Карпатська Україна – предтеча і вчителька сучасної України: [Рец. на кн.: “Карпатська Україна в боротьбі”] // Ужгород. – 2001. – 25 серп.
991. Фенич В.І. Дослідження з історії Карпатської України: [Рец. на кн.: М.Вегеш “Карпатська Україна (1938–1939)”] // Молодь – Україні. – Т.5–6.– С.381–384.
992. Ференц Н. Будівничий і поет Карпатської України: [В.Гренджа-Донський] // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.55–62.
993. Ференц Н. Карпатська Україна в творчості Гренджі-Донського // Карпатська Січ. – С.151–156.
994. Ференц Н. Поетичний образ Карпатської України // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.297–309.
995. Ференц П.П. Загальноукраїнський націогенез і становлення національної самосвідомості в українців Закарпаття // Carpatica – Карпатика. – Вип.11. – С.230–234.
996. Фекета І. Професор у спогадах учнів // Срібна Земля. – 2000. – 21 жовт.
997. Фекета І. Професор із Красного Поля: [Яків Голота] // Новини Закарпаття. – 1999. – 6 лют.
998. Філіп Л. Один з борців за Карпатську Україну // Календар “Просвіти” на 1996 рік. – Ужгород, 1996. – С.117–119.
999. Філіп Л. Педагог, політичний діяч, посол Союзу Карпатської України // Календар “Просвіти” на 2000 рік. – Ужгород, 2000. – С.160–161.
1000. Філіп Л. Юрій Пазуханич – педагог, політичний діяч Карпатської України // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник IV (XVI–XVIII). – С.234–235.

1001. Філіппов О. Трагедія Карпатської України // Старий замок. – 1998. – 8 жовт.
1002. Фляйшхауэр И. Пакт Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938–1939. – М.: Прогресс, 1991.
1003. Фрідманський В. До питання про діяльність організації “Карпатська Січ” (1938–1939 рр.) // Науковий збірник закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: Карпати, 1995. – Вип. 1. – С.53–64.
1004. Хайнас В.В. Здійснення мрії: З історії Закарпатської комуністичної організації 1938–1945 років. – Ужгород: Карпати, 1964.
1005. Халус П. Мюнхен і Закарпаття // Дукля. – 1958. – №3. – С.53–62.
1006. Халус П. Важлива архівна знахідка // Закарпатська правда. – 1990. – 21 берез.
1007. Химинець М. Жінки Закарпаття – дома й на чужині // Краянка. – 1994. – С.46–48.
1008. Химинець М. Організоване жіноцтво Карпатської України // Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1996. – С.359–368.
1009. Химинець М. Українське жіноцтво Закарпаття (1919–1939) // Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород: Карпати, 1991.
1010. Химинець М. Організоване жіноцтво Карпатської України // Українські Карпати: етнос, історія, культура. – С.500–513.
1011. Химинець М. Жіноча Карпатська Січ // Карпатська Січ. – С.84–87.
1012. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1996.
1013. Химинець Ю. Закарпаття – жертва фашистської Німеччини // Там само. – С.500–514.
1014. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород: Карпати, 1992.
1015. Химинець Ю. Закарпаття і Радянський Союз (1919–1944) // Карпатська Україна. – 1993. – 15 квітня.
1016. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984.
1017. Химинець Ю. Стражденна земля Української держави // Красне Поле. – С.91–93.
1018. Хоміцький М. Спогади січовика // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.169–180.
1019. Хланта І.В. Літературне Закарпаття у ХХ столітті: Бібліографічний покажчик. – Ужгород: Закарпаття, 1995.
1020. Хланта І. Карпатська Україна у народних переказах // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – С.63–64.
1021. Хланта І. Народна пісенність часів Карпатської України // Там само. – С.75–76.

1022. Хланта І. Участь жінок у боротьбі за Карпатську Україну // Соціал-демократ. – 1999. – 3 квіт.
1023. Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип.ІІ. – С.103–119.
1024. Хланта О. Православна церква на Закарпатті у складі Угорщини (березень 1939 р. – жовтень 1944 р.) // Українські землі в роки Другої світової війни. – С.164–166.
1025. Хланта О. Ставали хлопці за Україну: [Карпатська Січ] // Молодь Закарпаття – реформа. – 1996. – 20 січ.
1026. Хланта О. Документи державного архіву Закарпатської області про “Карпатську Січ” // Молодь – Україні. – Т.9. – С.52–60.
1027. Хланта О. Він був депутатом Союму Карпатської України // Календар “Просвіти” на 2000 рік. – С.146–148.
1028. Хньоупек Б. Земля, яка здобула ім’я: [уривок] // Новини Закарпаття. – 1994. – 12 берез.
1029. Храпливий Є. Карпатська Україна в числах. – Львів, 1938.
1030. Хланта І. У пам’яті народній: [До 60-річчя Карпатської України] // Молодь Закарпаття. – 1999. – 30 січ.
1031. Хланта І.В. Герої Красного Поля – безсмертні: До 60-річчя Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1999. – 11 берез.
1032. Хланта І. Історик-слідопит: [Про О.Д.Довганича] // Закарпатська правда. – 1995. – 8 лип.
1033. Хланта І. Омріяна і в піснях звеличена воля: [До 60-річчя Карпатської України] // Молодь Закарпаття. – 1999. – 6 берез.
1034. Худанич В. Карпатська Січ // Там само. – С.52–54.
1035. Худанич В. Головний командант Карпатської Січі // Там само. – С.74.
1036. Худанич В., Боднар В. Окупація Карпатської України в 1938–1939 рр. // Українські землі в роки Другої світової війни. – С.48–54.
1037. Худанич В. Становлення, структура і діяльність Карпатської Січі // Книга пам’яті України: Закарпатська область. – Т.2. – С.39–45.
1038. Худанич В. Готуючись до оборони краю // Там само. – С.45–55.
1039. Худанич В. Михайло Колодзінський – шеф генерального штабу Карпатської Січі // Самостійна Україна. – 1999. – С.19–25.
1040. Худанич В. Карпатська Україна – пролог відродження української держави // Карпатський край. – 1999. – №30. – С.20–24.
1041. Худанич В. Карпаго-Українській державі – 60 років // Календар українців Угорщини на 1999 рік. – Ужгород, 1999. – С.33–36.
1042. Худанич В.І., Маркусь В.І. Вступ // Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр. – Нью-Йорк – Чикаго – Ужгород, 1999. – С.7–13.

1043. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. // Тези доповідей наукової конференції “Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.”. – С.122–123.
1044. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття // Українські Карпати: етнос, історія, культура. – С.538–546.
1045. Худанич В.І. Особливості формування політичної думки на Закарпатті напередодні Другої світової війни // Політологічний вісник: Матеріали Всеукраїнської наукової історичної конференції “Політична думка в Україні: минуле і сучасність”. – К., 1993. – С.25–27.
1046. Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938–1939 рр. // Календар “Просвіти” на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.59–62.
1047. Худанич В. Забуті сторінки історії // За Українське Закарпаття. – С.6–10.
1048. Худанич В. В’язні Ковнера // Там само. – С.125–128.
1049. Худанич В. Карпатська Україна в системі міжнародних відносин: Схід – Захід // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.169–180.
1050. Худанич В. Живий свідок величі і трагедії Карпатської України: [інтерв’ю] // Срібна Земля-фест. – 1999. – 18–24 берез.
1051. Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938–1939 рр. // Проблеми регіональної політики. – Львів, 1995. – С.213–219.
1052. Худанич В. Від редактора // Карпатська Січ. – С.1–7.
1053. Худанич В. Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі // Там само. – С.7–22.
1054. Худанич В.І. Історіографія Карпатської України // Проблеми історіографії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу “Український історик”. 2 березня 1996 р. – Мукачево: Елара, 1996. – С.89–96.
1055. Худанич В. Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.33–40.
1056. Худанич В. Професор Вікентій Шандор // Календар українців Угорщини на 1998 рік. – Ужгород, 1998. – С.46–48.
1057. Худанич В.І. Розчленування Чехословаччини і окупація Закарпаття Угорщиною в 1938–1939 рр. // Там само. – С.13–19.
1058. Худанич В. Карпатська Україна і Карпатська Січ // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.8–17.
1059. Худанич В. Юліан Ревай – прем’єр-міністр Карпатської України // Там само. – С.28–34.

1060. Худанич В. Карпатська Україна і Карпатська Січ // Новини Закарпаття. – 1999. – 20 лют.
1061. Худанич В. Карпатська Україна – пролог відродження української державності // Самостійна Україна. – 1999. – №4. – С.17–23.
1062. Худанич В. Закарпаття 60 років тому і сьогодні // Інформаційний листок. – 1999. – №48. – С.5–6.
1063. Худанич В. Вікентій Шандор – політик і вчений // Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Річник II–III (XVI–XVII). – С.27–31.
1064. Худанич В. Діяльність автономного уряду Карпатської України в 1938–1939 рр. // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919–1939). – С.103–114.
1065. Худанич В. Спомин Вікентія Шандора // Календар українців Угорщини на 2001 рік. – С.117–120.
1066. Худанич В. Ми мали державність // Новини Закарпаття. – 1996. – 16 берез.
1067. Худанич В. Пролог відродження Української держави // Срібна Земля. – 1999. – 20 лют.
1068. Худанич В. Чи була Карпатська Україна в 1938–1939 рр. Державою? // Старий замок. – 1999. – 11 берез.
1069. Худанич В. Карпатська Україна – пролог відродження української держави // Самостійна Україна. – 2000. – січень-березень. – С.10–17.
1070. Худанич В. Закарпаття 60 років тому і сьогодні // Інформаційний листок. – 2000. – №49. – С.1–3.
1071. Циганко Г. Герої-верховинці // Всесвіт. – 1999. – №4. – С.147–148.
1072. Цоклан М. Іван Паламарчук – один із захисників Карпатської України // Карпатський голос. – 1999. – 19 берез.
1073. Цоклан Ф. Учитель з тавром ворога: [Про Петра Янугу] // Красне Поле. – С.187–189.
1074. Цупа І. Сенатор Союму з Верховини: [Про В.Лацанича] // Новини Закарпаття. – 2001. – 9 серп.
1075. Цуга І. Узори і карби його долі: [Про Андрія Цугу] // Новини Закарпаття – 2000. – 15 лют.
1076. Чаварга І., Виноградов Є., Гичка А. Роль Августина Волошина у героїчній та трагічній долі Карпатської України // Українські землі в роки Другої світової війни. – С.41–48.
1077. Чайківський Л. ОУН–УПА на чолі визвольної боротьби (20–50-ті роки). – Тернопіль, 1992.
1078. Чакавий В. Славне і трагічне // Новини Закарпаття. – 1999. – 13 берез.
1079. Чалаплюк Н. Спомин про батька // Календар “Просвіти” на 1999 рік. – С.60–62.

1080. Чічак О. Ветеран Карпатської Січі: [Про Федора Магашука] // Красне Поле. – С.290–293.
1081. Чернопиский М. Священний героїзм Михайла Колодзінського // Березіль. – 2000. – №5–6. – С.146–153.
1082. Череватенко Л. “Я камінь з божої праці” // Ольжич О. Незнаному воякові: Заповідане живим. – С.351–424.
1083. Чубата І. Кожна річниця Карпатської України – загальнодержавне свято // Новини Закарпаття. – 2000. – 14 берез.
1084. Чубата І. Карпатська Україна – пролог відродження Соборної України // Українське слово. – 1999. – 11 берез.
1085. Чучка П. Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.24–39.
1086. Чучка П. Олег Ольжич, Олександр Олесь та Улас Самчук у Хусті // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.348–360.
1087. Чучка П. Маловідома монографія “Карпатська Україна”, що вийшла друком навесні 1939 року у Львові // Карпатська Січ. – С.118–124.
1088. Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42 // За Українське Закарпаття. – С.36–40.
1089. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету. – Пряшів, 1991.
1090. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Закарпатська правда. – 1991. – 5 лист.
1091. Чучка П. Спогади ужгородця про Карпатську Україну // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.101–104.
1092. Чучка П. Питання літературної і державної мови в Карпатській Україні // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції. 5–6 травня. 1992 р. – Ужгород, 1999. – С.30–44.
1093. Шандор В. Спомини. Карпатська Україна. 1938–1939. – Ужгород: Гражда, 1996. – Т.1.
1094. Шандор В. Спомини. Карпатська Україна. 1939–1945. – Ужгород: Гражда, 2000. – Т.2.
1095. Шандор В. Карпатська Україна між двома світовими війнами // Календар “Світла” на божий 1979 рік. – Торонто, 1979. – С.53–60.
1096. Шандор В. Карпатська Україна – зфедерована держава. – Нью-Йорк, 1968.
1097. Шандор В. “...Читайте нашу будуччину в нашій долі”: Русини-українці і словаки // Пам’ятки України. – 1992. – №1. – С.85–97.
1098. Шандор В. Армія і Карпатська Січ // Карпатська Січ. – С.33–72.

1099. Шандор В. У тридцятиліття Карпатської України // Сучасність. – 1969. – №4. – С.98–105.
1100. Шандор В. Невластива самобутність Карпатської України у виданні Гарвардського Українського Дослідного Інституту // Український Історик. – 1980. – Ч.1–4. – С.180–190.
1101. Шандор В. Армія і Карпатська Січ // Дмитро Климпуш – головний командант “Карпатської Січі”. – С.51–67.
1102. Шандор-Бабота М. Жалію, що не взяла ті кроваві свідчення: [Спогад] // Красне Поле. – С.204–210.
1103. Шанта І. Карпатська Україна. 1939-й: Боротьба з чеськими збройними силами // Закарпатська правда. – 1993. – 13 березня.
1104. Шанта Ю. Карпатська Україна: Свобода, здобута кров'ю // Красне Поле. – С.22–37.
1105. Шанта Ю. Карпатська Україна: кров пролита за свободу // Орбіта-логос. – 1999. – 4 берез.
1106. Швагуляк М. Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. // Українська еміграція. – Львів, 1992.
1107. Швагуляк М. Українська карта // Дзвін. – 1990. – №7.
1108. Швагуляк М.Н. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939 гг.). – К.: Наукова думка, 1983.
1109. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України напередодні Другої світової війни // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т.228. – С.231.
1110. Шелевер В. Армія і “Карпатська Січ”: [Наукові читання з нагоди виходу у світ кн. В.Шандора та Е.Вінтера] // Армія України. – 1997. – 4 січ.
1111. Шимша Н. Квасівський мученик священик Карло Купар // Карпатська Січ. – С.146–150.
1112. Шобей О. Подія, що створила державу // Погляд. – 1999. – 10 берез.
1113. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993.
1114. Шпонтак М. Воскресне вільна, славою сповита... // Календар “Просвіти” на 1997 рік. – Ужгород: Просвіта, 1997. – С.59–62.
1115. Шпонтак М. Воскресне вільна, славою сповита...: [До 60-річчя Карпатської України] // Новини Закарпаття. – 1999. – 30 січ.
1116. Шпонтак М. Волю йшли втопити в крові... // Красне Поле. – С.83–90.
1117. Шпонтак М. Карпатській Україні – 60 // Срібна Земля. – 1999. – 13 берез.
1118. Шпонтак М. “Летять з верхів стривожені орлята...” // Срібна Земля-фест. – 1999. – 18–24 берез.

1119. Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1973.
1120. 60-річчю Карпатської України присвячується // Карпатський голос. – 1999. – 20–26 лют.
1121. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. – Торонто, 1977.
1122. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1973. – Книга перша.
1123. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1981. – Книга друга.
1124. Штефан А. Закарпаття в 1919–1939 рр. // Енциклопедія Українознавства: Загальна частина. – К., 1995. – Т.3. – С.949–950.
1125. Штефан А. З останніх днів // Вільне слово (Торонто). – 1969. – 20 лист., 6 груд.
1126. Щур Б., Костик Р. “Карпатська Січ” у сс.Вереця та Королеві в спогадах учасників подій 1939 р. // Українські землі в роки Другої світової війни. – С.54–56.
1127. Штокало В. О.Ольжич (Олег Кандиба) у вирі боротьби за Карпатську Україну // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.44–51.
1128. Юрашко О. Біль і сльоза наша: [До 58-ої річниці Карпатської України] // Молодь Закарпаття – реформа. – 1997. – 22 берез.
1129. Юркевич М. Організація Українських Націоналістів (ОУН) // Довідник з історії України. – Т.2. – С.308–312.
1130. Яблонський В.М. Діяльність української делегації на Паризькій мирній конференції в 1919 р. // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С.50–51.
1131. Яворенко Г. Гарнізон ОНОКС в Торуні // Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939.
1132. Ягнюк Б., Остроушко О. Вшанували пам'ять героїв // Карпатський голос. – 1998. – 7 лист.
1133. Якимович Б. Драма Карпатської України // Дзвін. – 1990. – №11.
1134. Якимович Б. Карпатська Україна та її Збройні Сили – Карпатська Січ (1938–1939 рр.) //Шляхом перемоги. – 1993. – 13 березня.
1135. Яковенко С. Августин Волошин як священик // Шлях. – 1955. – 22 жовт.
1136. Ярославин О. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях. – Торонто, 1982.
1137. Яцко П. Спомини про перші збори “Просвіти” // З нагоди десятилітнього ювілею становлення товариства “Просвіта” на Підкарпатській Русі. – Ужгород: Вид-во “Просвіти”, 1930.
1138. A magyar királyi csendőrség zsebbkönyve 1943. – Budapest, 1944.

1139. Ádam M. Allianz Hitler – Horthy – Mussolini. Dokumente zur ungarischen außenpolitik. – Budapest, 1966.
1140. Ádam M. A Müncheni Egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938 (Diplomáciai iratok). Vol.II. – Budapest: Akad. Kiadó, 1965.
1141. Ádam M. Magyarország külpolitikája 1938–1939 (Diplomáciai iratok). Vol.III. – Budapest: Akad. Kiadó, 1970.
1142. Botlik J., Dupka Gy. Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátjai magyarország életéből (1918–1991)). – Budapest – Szeged, 1991.
1143. Ballreich Hans. Karpatenrussland. – Heidelberg, 1938.
1144. Brandejs J. Vývoj politických poměrů na Podkarpatske Rusi v období 1918–1935 // Podkarpatská Rus. – Bratislava, 1936. – S.72-89.
1145. Carpatho-Ruthenica at Harvard. A Catalog of Holdings, Compiled by Paul R.Magocsi and Olga K.Mayo. – New Jersey: Rusyn Research Center Fairview, 1984.
1146. Carpatho-Ukraine // Encyclopedia of Ukraine: Edited by V.Kubijovyč. – Toronto – Buffalo – London, 1985. – Vol.I (A–F). – P. 375.
1147. Darás Gábor. A rutén kérdés tegnap és ma. – Budapest, 1938.
1148. Dyula Marina. Kárpátalja végzete. – Toronto, 1977.
1149. Fenczik István. A kárpátoroszok múltja és jelene. – Pécs, 1939.
1150. Hoensch J.K. Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei. – Tübingen, 1967.
1151. Hoensch Jorg K. Die Slovakei und Hitler's Ostpolitik. – Graz, 1965.
1152. Hořec J. Nedělitentá svoboda Podkarpatska Rus. – Praha, 1994.
1153. Istoria României între anii 1918–1981. – București: Editura didactica și pedagogică, 1981.
1154. Karskyi M. Die Karpatho-Ukraine. In: Nation und Staat, 1939.
1155. Krause-Servola. Das Schicksal der Karpatho-Ukraine. – Frankfurter Rundschau, 1949.
1156. Kozma Nicholas. Le probléme ruthéne // Nouvelle revue de Hongrie. – Vol.LXI. – Budapest, 1939. – P.3–14.
1157. Kozminski M. Polska i Węgry przed drugą Wojną switową (październik 1938 – wrzesien 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970.
1158. Kokoska Jaroslav. Amiralul Canarias. – Editura militara, 1970.
1159. Kvacek R. Podil Československa na jednánich Malé dohody a Mad'arska v letech 1936–1938 // Historicky časopis. – 1963. – n.3. – S.427–440.
1160. Kozauer Nikalaus. Die Karpaten-Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen. Verlag Essing am Neckar, 1979.
1161. Lukeš F. Podivny mir. – Praha, 1968.
1162. Lapica C.Michael. The Rise of Carpatho-Ukraine // The Tridend. – Vol.III. – n.1–2. – New York, 1939. – P.7–21.

1163. Лятяк Д. Улога українських діячох у націоналним освидоменю руснацох // Дзвони. Християнски календар за 1995 рок. На чеськ 250-рочніци приселєня. – Нови Сад, 1994. – С.181.
1164. Magyarország és a második világháború. – Budapest, 1959.
1165. Magocsi Paul Robert. A History of Ukraine. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1996. – P.607-608, 611-620.
1166. Magocsi Paul Robert. Carpatho-Rusyn Studies an Annotated Bibliography. Volume 1: 1975–1984. – New York–London, 1988.
1167. Magocsi Paul Robert. Carpatho-Rusyn Studies an Annotated Bibliography. Volume II: 1985–1990. – New York–London, 1992.
1168. Markus V. Carpathian Sich // Encyclopedia of Ukraine: Edited by V.Kubijovjč. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1985. – Vol. I (A-F). –P. 374-375.
1169. Martuliak P., Fremal K. Dejiny Slovenska v rokoch 1914-1945. – Banska Bystrica, 1996.
1170. Nowak R. Von der Karpaten-Ukraine zum Karpatenland // Zeitschrift für Geopolitik (mai 1939). – S.313–322.
1171. Ortutay Tivadar. Cseh világ a Kárpátokban.
1172. Олеяр Я. Духовни и церковни вязи Руского Керестура зоз Закарпатську Україну, Пряшовщину и Галичину // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. – С.421–436.
1173. Олеяр Я. Просвітни, школки и културни вязи у прошлости Руского Керестура (Бачка) зоз Закарпатйом, Пряшовщину и Галичину-Горніцу // Українські Карпати: етнос, історія, культура. – С.356–365.
1174. Pekar A. The Bishops of the Eparchy of Mukachevo with historical outeines. – Pittsburgh: Byzantine seminary press, 1979.– S.66–73.
1175. Pekar A. Bishop Paul P.Gojdich, O.S.B.M. – Pittsburgh: Byzantine seminary press, 1980.
1176. Паплацко В. Формованє и трагедия Карпатскей України по писаню Руских новинкох и Руского календара за 1940 рок // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.276–283.
1177. Ranki G. Adatok a magyar külpolitikához a Csehszlovakia elleni agresszió idején (1937–1939) // Századok. – 1959. – n.1.
1178. Raušer A. Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice // Podkarpatská Rus. –Bratislava, 1936. – S.60-72.
1179. Rosocha Stepan. The First Diet of Carpatho-Ukraine // The Trident. – Vol.III. – n.9–10. – New York, 1939. – P.21–32.
1180. Shandor Vincent. Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History. – Cambridge: Distributed by Harvard University, Press for the Ukrainian Research institute, 1997. – P.285-321.
1181. Sucko L. German Policy towards Slovakia and Carpatho-Ukraine in the

- period from the September Crisis in 1938 up to the Splitting of Czechoslovakia in March 1939 // *Studia historica slovacae*. VIII. – Bratislava, 1975. – P.111–155.
1182. Sofronie Georges. L'aspect international du probleme de L'ukraine (Extrait de la Revue "Affaires Danubiennes". No.3, mars 1939). – Bucarest: Institut des Recherches Sociales de Roumanie; Centre de hautes studies internationales, 1939.
1183. Švorc P. Zakliata Krajna (Podkarpatská Rus 1918-1946). – Prešov: Universum, 1996. – P. 87-102.
1184. Schmidt Axel. Ukraine Land der Zukunft. – Berlin: Verlag Reimar hobbing, 1939.
1185. Skotzko Eugene. Mecca to Carpatho-Ukraine // *The Trident*. – Vol.III. – n.3. – P.6–22.
1186. Tsouloukidse M. Die Ukraine. – Leipzig, 1939.
1187. Teroarea hortisto-fascistă în nord-vestul Transilvaei. – București, 1985.
1188. Tharnay Tarnai L. Katonai munkaszázadok.-Budapest, 1940.
1189. Tarjian Ödön. Hungarians, Slovaks and Ruthenians in the Danube valley. – Budapest, 1938.
1190. Tilkovszky L. Revizió és nemzetiségi politika Magyarországon 1938–1941. – Budapest, 1967.
1191. Wojciechowski M. Stosunki polsko-niemieckie. 1933–1938. – Poznan, 1965.
1192. Winch Michael. Republic for a Day. An Eye Witness Account of the Carpatho-Ukraine incident. – London: R.Hale, Ltd., 1939.
1193. Zlepko D. Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenze: Oktober 1938 bis marz 1939. – Ungarisches Institut München: *Studia Hungarica*. – Vol.XV. – Munich, 1980.
1194. Цап М. Тема Карпатської України у періодичних і книжкових виданьох руснацох и українцох Югославії // *Карпатська Україна і Августин Волошин*. – С.310–314.

ЗМІСТ

	стор.
<i>Передмова голови Закарпатської обласної державної адміністрації Г.Г.Москаля</i>	5
ВСТУП (М.М.Вегеш)	7
Розділ I. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 рр. В ДЖЕРЕЛАХ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ	
1.1. Джерельна база історії Карпатської України (М.М.Вегеш, О.Д.Довганич, В.І.Худанич).....	14
1.2. Карпатська Україна в мемуарах (М.М.Вегеш, М.Ю.Токар).....	46
1.3. Історія Карпатської України в працях вітчизняних дослідників (М.М.Вегеш).....	58
1.4. Зарубіжна історіографія Карпатської України (М.М.Вегеш).....	87
Розділ II. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	
2.1. Біла джерел майбутньої незалежності (1918-1919 рр.) (М.М.Вегеш).....	104
2.2. «Просвіта» — предтеча Карпатської України (1920-1939 рр.) (П.М.Федака).....	123
2.3. Політичні партії на шляху до національної консолідації (1920-1938 рр.) (М.Ю.Токар).....	155
Розділ III. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА — НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА (М.М.Вегеш)	
3.1. Карпатська Україна у міжнародних відносинах.....	186
3.2. Внутрішньополітичне становище Карпатської України.....	208
3.3. Соціально-економічне становище Карпатської України.....	222
3.4. Діяльність автономних урядів краю в галузі культури. Релігія і церква в Карпатській Україні.....	249
3.5. Державно-правовий статус Закарпаття наприкінці 30-х рр.	271
Розділ IV. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В БОРОТЬБІ	
4.1. Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі (М.М.Вегеш, В.І.Худанич).....	280

4.2.	Боротьба проти угорських і польських терористів та угорської «п'ятої» колони (М.М.Веґеш).....	293
4.3.	Нелегальні переходи польсько-чеського кордону. Галичани в Карпатській Січі (М.М.Веґеш).....	312
4.4.	Карпатські січовики — оборонці Карпатської України (О.Д.Довганич).....	328
4.5.	Репресії поневолювачів проти українських патріотів та учасників ОУН (О.Д.Довганич).....	337
4.6.	Карпатські січовики — жертви сталінських репресій (О.Д.Довганич).....	351
4.7.	Організації української еміграції та Закарпаття (1938-2000 рр.) (М.М.Веґеш, В.І.Худанич).....	373
4.8.	Карпатська Україна у народних піснях та переказах (І.В.Хланта).....	392

Розділ V. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ПОРТРЕТАХ

5.1.	Августин Волошин — президент Карпатської України (М.М.Веґеш, П.П.Чучка).....	412
5.2.	Будівничі Карпато-Української держави.....	454
	Бандусяк Дмитро Михайлович (О.Д.Довганич).....	454
	Бачинський Едмунд Степанович (О.Д.Довганич).....	456
	Бірчак Володимир Іванович (О.Д.Довганич).....	459
	Бращайко Михайло Михайлович (М.М.Веґеш).....	462
	Бращайко Юлій Михайлович (О.Д.Довганич).....	464
	Габовда Михайло Дмитрович (О.Д.Довганич).....	468
	Голота Яків (М.Ю.Токар).....	471
	Гренджа-Донський Василь Степанович (М.М.Веґеш).....	472
	Грига Іван Іванович (М.Ю.Токар).....	478
	Долинай Микола Петрович (О.Д.Довганич).....	479
	Климпущ Дмитро Іванович (О.Д.Довганич).....	482
	Клочурак Степан Степанович (О.Д.Довганич).....	486
	Колодзінський Михайло Франьович (М.М.Веґеш).....	490
	Невицька Ірина Павлівна (М.Ю.Токар).....	492
	Невицький Омелян (М.М.Веґеш).....	493
	Ольжич Олег Александрович (М.М.Веґеш).....	495
	Орос Михайло Андрійович (О.Д.Довганич).....	496
	Патрус-Карпатський Андрій Михайлович (О.Д.Довганич).....	500
	Перевузнник Юрій Юрійович (О.Д.Довганич).....	504
	Ревай Федір Іванович (О.Д.Довганич).....	507
	Ревай Юліан Іванович (М.М.Веґеш).....	511
	Рогач Іван Андрійович (М.М.Веґеш).....	514
	Росоха Степан Іванович (М.Ю.Токар).....	517
	Сарвадій Іван Йосипович (О.Д.Довганич).....	519
	Тацинець Федір Іванович (М.М.Веґеш).....	522
	Феделеш Кирило Іванович (М.Ю.Токар).....	527
	Химинець Юліан (М.Ю.Токар).....	529

	Цуга Андрій Андрійович (О.Д.Довганич).....	530
	Шандор Вікентій Іванович (М.М.Вегеш).....	533
	Шерегій Юрій-Августин (М.Ю.Токар).....	534
	Шімоня Микола Іванович (О.Д.Довганич).....	536
	Штефан Августин Емілійович (М.Ю.Токар).....	539
	Януга Петро Петрович (О.Д.Довганич).....	541
5.3.	Відомі дослідники Карпатської України (М.Ю.Токар).....	545
	Болдижар Михайло Миколайович.....	545
	Вегеш Микола Миколайович.....	547
	Гранчак Іван Михайлович.....	551
	Довганич Омелян Дмитрович.....	553
	Магочі Павло Роберт.....	555
	Стерчо Петро Юрійович.....	557
	Худанич Василь Іванович.....	559

Розділ VI. **КАРПАТЬСЬКА УКРАЇНА, КАРПАТЬСЬКА СІЧ
І ОУН В ДОКУМЕНТАХ**

(М.В.Делеган, О.Д.Довганич, О.В.Хланта)

№1.	1938, листопада 9. — Протокол установчих зборів по створенню Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС) та обранню її команданта.....	564
№2.	1938, листопада 9. — Звернення Дмитра Климпуша, Юрія Шпільки та Степана Папа до міністерства внутрішніх справ в Хусті про затвердження прикладеного до листа статуту Організації Народної Оборони Карпатська Січ.....	565
№3.	1938, листопада 10. — Звернення міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Русі в Хусті до всіх окружних урядів про створення Організації Народної Оборони Карпатська Січ та сприяння в її роботі.....	569
№4.	1938, листопада 10. — Лист міністра внутрішніх справ Підкарпатської Русі про затвердження статуту ОНОКС, його команданта та дозвіл на початок діяльності.....	570
№5.	1938, листопада 12. — Лист команданта Організації Народної Оборони Карпатська Січ міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі в Хусті про затвердження уніформи та відзнак рядового і командного складу Карпатської Січі.....	571
№6.	1938, листопада 14. — Лист команданта Карпатської Січі міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі про дозвіл на проведення акції під назвою «Збірка на оборону держави».....	572
№7.	1938, листопада 18. — Лист команданта Карпатської Січі про затвердження статуту ОНОКС та направлення його відповідним урядам і командантам.....	573

№8.	1938, грудня 14. — Лист Окружної Української Народної Ради в Білках Іршавського району міністерству внутрішніх справ Карпатської України про негативне ставлення до Карпатської Січі місцевого команданта жандармерії.....	574
№9.	1938, грудень. — Лист команданта організації січовиків с.Веряця Виноградівського району Головному команданту Карпатської Січі в Хусті.....	575
№10.	1939, січня 4. — Повідомлення начальника Мукачівського окружного уряду в Чинадійові міністерству внутрішніх справ в Хусті про напади угорських терористів на окремі села Мукачівщини.....	576
№11.	1939, січня 13. — Прохання головної команди Карпатської Січі до Президії уряду Карпатської України про передачу січовикам зброї, зібраної окружними урядами і окружними судами від осіб, які не мали права її тримати.....	577
№12.	1939, січня 13. — Прохання Головної Команди Карпатської Січі до Президії уряду Карпатської України про дозвіл на купівлю зброї для січовиків.....	578
№13.	1939, січня 23. — Декрет уряду Карпатської України про затвердження провідника та членів проводу Українського національного об'єднання.....	579
№14.	1939, січня 26. — Інформація про створення Проводу Українського Національного Об'єднання (УНО).....	581
№15.	1939, січня 26. — Наказ першої Української Центральної Національної Ради до всіх окружних і місцевих довірників філій Національної Ради.....	583
№16.	1939, січня 26. — Прощальне слово відповідального редактора газети «Нова свобода» Федора Ревая, обраного головою УНО.....	584
№17.	1939, січня 30. — Лист команданта Карпатської Січі до міністра внутрішніх справ Карпатської України про спільну працю обох відомств у справі призначення кандидатів до жандармерії і фінансової сторожі	585
№18.	1944, грудня 13. — Протокол допиту Головного команданта організації Карпатська Січ Дмитра Климпуша, затриманого в с.Підгоряни (тепер Мукачево) 8 грудня 1944 р. офіцером відділу контррозвідки «Смерш».....	586
№19.	1945, січня 19. — Вирок військового трибуналу 4-го Українського фронту про засудження до вищої міри покарання — розстрілу П.П.Янути, уродженця с.Великі Лучки Мукачівського району за участь в діяльності організації ОУН.....	593

№20.	1945, січня 20. — Лист голови військового трибуналу 4-го Українського фронту до начальника управління контррозвідки «Смерш» про негайне виконання вироку стосовно засудженого П.П.Януги.....	595
№21.	1945, червня 23. — Вирок спеціального суду Закарпатської України в Ужгороді про засудження на п'ять років ув'язнення І.М.Цмура, уродженця м.Перечин за діяльність як заступника команданта місцевої організації Карпатська Січ.....	596
№22.	1945, 24 серпня. — Протокол допиту обвинуваченого В.Д.Романчука з с.Ясіня Рахівського району в діяльності Карпатської Січі у 1938-1939 роках.....	598
№23.	1945, жовтня 29-30. — Вирок спецсуду Закарпатської України групі учасників крайової організації ОУН, яка діяла в першій половині 1945 року.....	601
№24.	1946, січня 14. — Вирок спецсуду Закарпатської України учасникам крайової організації ОУН Тячівського району, яка діяла в першій половині 1945 року.....	605
№25.	1947, вересня 10. — Постанова на арешт письменника А.М.Патруса-Карпатського за участь в роботі газети «Нова свобода» та в чехословацькій військовій місії в СРСР у 1939 та 1942-1943 р.	608
№26.	1954, червня 25. — Лист засудженого Ю.Ю.Перевузника Президії Верховної Ради СРСР про звільнення його з пожиттєвого поселення в Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу.....	611
№27.	1954, липня 7. — Лист засудженого С.С.Ключурака Президії Верховної Ради СРСР про звільнення його з пожиттєвого поселення в Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу.....	613

Розділ VII.	ПЕРЕЛІК ВОЇНІВ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ ТА АКТИВІСТІВ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЯХ, А ТАКОЖ РЕПРЕСОВАНІ (<i>М.М.Вегеш, О.Д.Довганич, В.І.Худанич</i>).....	616
-------------	--	-----

ВИСНОВКИ (<i>М.М.Вегеш</i>).....	635
---	-----

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ПРО КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ (<i>М.М.Вегеш, В.В.Мищанин, М.Ю.Токар</i>).....	642
--	-----

Наукове видання

**Вегеш Микола Миколайович, Делеган Михайло Васильович,
Довганич Омелян Дмитрович та ін.**

ВОНИ БОРОНИЛИ КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ

*Нариси історії національно-визвольної боротьби
закарпатських українців*

*Редактори Б.Г. Кушнір, Л.Д. Годованій
Художнє оформлення,
художньо-технічне редагування, верстка М.Д. Кустрьо
Комп'ютерний набір О.І. Жогової
Коректура М.С. Токар*

*Світлина на обкладинці — фотохудожника Б.О. Барбіла.
Портрет А. Волошина — робота члена Національної Спілки художників
України М.О. Беленя. У художньому оформленні використано також
світлини з вітчизняних і зарубіжних публікацій про Карпатську Україну
та з архіву видавництва «Карпати».*

Підписано до друку 19.02.2002. Формат 60X84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг, Arial Суг. Умов. друк. арк. 41,38.
Умов. ф.-відб. 41,85. Облік.-вид. арк. 53,72. Тираж 1300 прим.
Зам.: 22.

Видавництво «Карпати», 88000, Ужгород, пл. Жупанатська, 3
Свідомство про видавничу діяльність і розповсюдження видавничої
продукції: серія ДК №512 від 27.06.2001 р., видане Державним комітетом
інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Надруковано у ВАТ «Патент»
88000, Ужгород, вул. Гагаріна, 101